ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ILUMINISMUL ÎN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI ȘI IMPLICAȚIILE SALE SOCIAL-POLITICE
ALEXANDRU DUȚU
POMPILIU TEODOR

CONTRIBUȚIA ROMÂNIEI LA ÎNTĂRIREA ROLULUI O.N.U. ÎN VIAȚA INTERNAȚIONALĂ (25 DE ANI DE LA INTRAREA ROMÂNIEI ÎN O.N.U.)
ALEXANDRU BOLINTINEANU

UNELE PROBLEME ALE COOPERAȚIEI AGRICOLE DE PRODUCȚIE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ (1861—1944)
GHEORGHE CRISTEA

ÎNVĂȚĂMÂNTUL MEDIEVAL — FACTOR DE UNITATE A POPORULUI ROMÂN
MUGUR ANDRONIC

EUROPA ÎNTRE 1815—1830. RESTAURAȚIUNE ȘI REVOLUȚIE
NICOLAE CIACHIR

STRUCTURI SOCIAL-ECONOMICE ÎN GRECIA VECHE. RELAȚII AGRARE (SEC. VIII—VI Î.E.N.)
CECILIA IONIȚĂ

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI
INDEX ALFABETIC

12

TOMUL 33 1980

Decembrie

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 79717.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1,
71261 București, tel. 50.72.40.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 12
decembrie 1980

SUMAR

ALEXANDRU DUȚU, POMPILIU TEODOR, Iluminismul în centrul și sud-estul Europei și implicațiile sale social-politice. 2245

*

ALEXANDRU BOLINTINEANU, Contribuția României la întărirea rolului O.N.U. în viața internațională (25 de ani de la intrarea României în O.N.U.) 2263
GHEORGHE CRISTEA, Unele probleme ale cooperației agricole de producție în istoriografia românească (1861—1944) 2279
MUGUR ANDRONIC, Învățământul medieval — factor de unitate a poporului român 2303

*

CONSTANTIN BUȘE, Viața și opera lui José Carlos Mariategui (1895—1930) 2315
NICOLAE CIACHIR, Europa între 1815—1831. Reacțiune și revoluție 2335
CECILIA IONIȚĂ, Structuri social-economice în Grecia veche. Relații agrare (sec. VIII—VI î.e.n.) 2353

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

A XIII-a ediție a lectoratului de vară al Societății de științe istorice din R. S. România *(Constantin Șerban)*; Expoziția „Tezaure ale culturii românești aflate în Austria" *(Alexandru Ligor)*; Simpozionul internațional de istorie antică „Forme de schimb economic în antichitate" de la Santander *(Constantin C. Petolescu)*; Cronica 2369

RECENZII

General-maior dr. ILIE CEAUȘESCU, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Edit. militară, București, 1980, 534 p. *(Ioan Talpeș)* 2375
G. ZANE, *Studii*, Edit. Eminescu, București, 1980, 590 p. *(Bucur Țincu)* 2380
GHEORGHE LAZAROVICI, *Neoliticul Banatului*, Biblioteca Musei Napocensis, Cluj-Napoca, 1979, 273 p. 40 fig. 18 tab. + pliante cu XXIII pl. *(Liviu Mărghitan)* 2385
M. TAYYIB GÖKBILGIN, Osmanli Müesseseleri Teskilâti ve Medeniyeti Tarihine Genel Baksis (Organizarea instituțiilor otomane și o privire generală asupra istoriei civilizației lor), Edit. Edebiyat Fakültesi Mathaasi, Istanbul, 1977, VIII + 192 p. *(Mihail Guboglu)* 2385

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 12, p. 2241—2426, 1980

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

* * * Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", tom. XVI, Iași, 1979, 671 p. *(Tudor M. Răfoi)* 2397

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI: CONSTANTIN N. VELICHI, *România și renașterea bulgară*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 334 p. *(Gelcu Maksutovici)*; * * * *Craiova, trecut, prezent și viitor*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 317 p. *(Petre Ardeiu)*; I. GLODARIU, FL. COSTEA, I. CIUPEA, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Muzeul cetății Făgăraș, 1980, 131 p. + 77 fig. (Contribuții la istoria Țării Făgărașului I) *(Victor Eskenasy)*; **ISTORIA UNIVERSALĂ** — * * * *Bibliografie balcanică*, vol. V (1976), sub îngrijirea lui K. A. Dimadis, Thessaloniki, 1979, LI + 426 p. *(Nestor Camariano)*; * * * *Dicționar cronologic al științei și tehnicii universale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 813 p. *(Dem. Urmă)* 2403

INDEX ALFABETIC *(Gelu Apostol)* 2417

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, no. 12
decembre 1980

SOMMAIRE

ALEXANDRU DUȚU, POMPILIU TEODOR, Les lumières au centre et au sud-est de l'Europe et ses implications socio-politiques 2245

★

ALEXANDRU BOLINTINEANU, L'apport de la Roumanie au renforcement du rôle de l'O.N.U. dans la vie internationale (25-e anns depuis l'entrée de la Roumanie à l'O.N.U.) 2263
GHEORGHE CRISTEA, Quelques problèmes de la coopération agricole de production dans l'historiographie roumaine (1864—1944) 2279
MUGUR ANDRONIC, L'Enseignement médieval — facteur d'unité du peuple roumain 2303

★

CONSTANTIN BUȘE, La vie et l'œuvre de José Carlos Mariategui (1895—1930) . . 2315
NICOLAE CIACHIR, L'Europe entre 1815—1831. Réaction et révolution 2335
CECILIA IONIȚĂ, Structures socio-économiques de Grèce au temps de l'antiquité Relations agraires. VIII— VI siècles av.n.è.) 2353

LA VIE SCIENTIFIQUE

La XIII-e édition du lectorat d'été de la Société des sciences historiques de la R. S. de Roumanie *(Constantin Șerban);* L'exposition „Trésors de la culture roumaine se trouvant en Autriche" *(Alexandru Ligor);* Le Symposium international d'histoire antique „Formes d'échange économique pendant l'antiquité" de Santander *(Constantin C. Petolescu);* Chronique 2369

COMPTES RENDUS

General-major dr. ILIE CEAUȘESCU, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre* (La guerre du peuple tout entier pour la defense de la patrie chez les Roumains. Depuis les temps les plus reculés jusqu'a nos jours), Editions militaires, Bucarest, 1980, 534 p. *(Ioan Talpeș)* 2375
G. ZANE, *Studii* (Etudes), Editions Eminescu, Bucarest, 1980, 590 p. *(Bucur Țincu)* 2380
GHEORGHE LAZAROVICI, *Neoliticul Banatului* (Le néolithique du Banat), Biblioteca Musei Napocensis, Cluj-Napoca, 1979, 273 p. 40 fig. 18 tableaux + despliants à XXIII planches *(Liviu Mărghitan)* 2385
M. TAYYIB GÖKBILGIN, *Osmanli Müesseseleri Teskilâti ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakis* (L'organisation des institutions ottomanes et un aperçu général de l'histoire de leur civilisation), Editions Edebyiat Fakültesi Mathaasi, Istanbul, 1977, VIII + 192 p. *(Mihail Guboglu)* 2385

www.dacoromanica.ro

REVUE DES REVUES

* * * Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" (L'annuaire de l'Institut d'histoire et d'archéologie „A. D. Xenopol"), tome XVI, Jassy, 1979, 671 p. *(Tudor M. Răfoi)* 2397

NOTES

HISTOIRE DE ROUMANIE : CONSTANTIN N. VELICHI, *România și renașterea bulgară* (La Roumanie et la renaissance bulgare), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1980, 334 p. *(Gelcu Maksutovici)* ; * * * *Craiova, trecut, prezent și viitor* (Craiova, passé, présent et avenir), Editions Scrisul românesc, Craiova, 1979, 317 p. *(Petre Ardeiu)* ; I. GLODARIU, FL. COSTEA, I. CIUPEA, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală* (Comana de Jos, Les établissements d'époque dacique et préféodale). Le Musée de la cité de Făgăraș, 1980, 131 p. + 77 fig. *(Contributions* à l'histoire du Pays de Făgăraș) I, *(Victor Eskenasy)* ; **HISTOIRE UNIVERSELLE** — * * * *Bibliografie balcanică* (Bibliographie balkanique), vol. V (1976) parue par les soins de K. A. Dimadis, Thessaloniki, 1979, LI + 426 p. *(Nestor Camariano)* ; * * * *Dicționar cronologic al științei și tehnicii universale* (Dictionnaire chronologique de la science et de la technique universelle), Editions scientifiques, et encyclopédiques, Bucarest, 1979, 813 p. *(Dem. Urmă)* 2403

INDEX ALPHABETIQUE *(Gelu Apostol)* 2417

www.dacoromanica.ro

ILUMINISMUL ÎN CENTRUL ŞI SUD-ESTUL EUROPEI ŞI IMPLICAŢIILE SALE SOCIAL-POLITICE *

DE

ALEXANDRU DUŢU şi POMPILIU TEODOR

1. DIRECŢII DE CERCETARE

Epoca luminilor, secolul Raţiunii sau pe un plan mai larg gîndirea luminată, iată alternativele, pînă nu de mult, confortabile implicate în formulele puse în circulaţie de cărţi celebre. Exprimînd prin ele însele realitatea unghiului din care fenomenul era privit, conceptele, potrivit sensibilităţii deceniilor 4 şi 5 din secolul nostru, învederau punctul de vedere al autonomiei ideilor, exprimat de Ernst Cassirer şi alţii. Strălucite prin ideile pe care le-au propulsat, demersurile situate în sensul liniei interpretative Kant-Cassirer dezvăluie desigur o permanenţă a secolului luminilor, aceea a filozofiei, dar şi o limitare a investigării doar la unul din aspectele acestui secol. Nu este mai puţin adevărat că o atare orientare a declanşat un interes imens pentru investigarea şi restituirea universului gîndirii raţionaliste din secolul care a adus în dezbatere critică raporturi rămase în afara discursului cartezian, ale omului cu puterea constituită. Evoluînd în spaţiul mai larg al gîndirii europene şi căutînd elementul novator în multiplicarea fără precedent a manifestărilor culturale, Paul Hazard a deschis un nou şi fertil cîmp istoriei ideilor secolului al XVIII-lea. Apariţia cunoscutelor sale lucrări marchează, fără îndoială, un moment hotărîtor şi stimulativ pentru tentativele ce au urmat, de cercetare a secolului în spaţiul manifestărilor culturilor naţionale şi dialogului comparatist. Chiar dacă opţiunile afirmate de noile cercetări nu mai împărtăşesc integral concepţia ce l-a călăuzit pe Paul Hazard, trebuie să recunoaştem că geneza multora din rezultatele actuale, inclusiv conturarea iluminismului timpuriu, prin excelenta carte a lui Eduard Winter, trebuie căutată în ideile stimulative pe care le-a formulat.

Într-o necesară cronologie a opţiunilor din cercetarea secolului al XVIII-lea ni se pare totuşi că, în pofida atîtor cercetări comparatiste, iluminismul, restituit la nivelul cetăţii filozofilor sau, în general, la nivelul elitar al manifestărilor intelectuale, rămîne, aşa cum a subliniat Franco Venturi, departe de realităţile secolului XVIII. O confirmare a acestui punct de vedere o găsim şi într-un studiu al istoricului Commager, *America şi iluminismul*, care a afirmat că în acest gen de istorii totul este

* Studiul constituie forma amplificată a raportului prezentat la cel de-al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 12, p. 2245—2262, 1980

www.dacoromanica.ro

prea bun ca să fie și adevărat. Reala imagine a secolului indică un joc mult mai complicat de umbre și lumini, care învecinează pe Ecaterina a II-a cu lumea lui Radiscev, poza monarhului desăvîrșit, în versiunea lui Lanjunnais, împrejurărilor istorice ale răscoalei lui Horea în Transilvania.

Influențate în mare parte, în deceniile postbelice, de o istorie „pură" a ideilor, cercetările consacrate iluminismului în centrul și sud-estul Europei s-au lăsat și ele captate de o anume autarhie a cetății filozofilor, fără comunicare cu acțiune istorică, desprinsă de raporturile ei firești cu societatea. Treptat, o seamă de istorici, ca Fritz Valjavac și Eduar Winter au conturat o nouă direcție, orientată spre problematica investigării raportului filozofie-religie, reformism-catolicism, cu evidenta tendință de a încorpora în spațiul ideilor iluministe, istoria societăților central-europene. În acest sens, al inserării Europei sud-est europene în Europa luminilor, Nicolae Iorga a publicat nu puține pagini remarcabile. Creator de problematică, marele istoric a făcut să dialogheze structurile sud-estului european cu ideile revoluției democratice în plină expansiune. Implicit, semnalînd receptarea ideilor franceze, Nicolae Iorga sugera, preliminar, o altă posibilă geografie a Luminilor europene.

Problema care stăruie în fața cercetărilor privind Luminile europene în totalitatea lor este de a depăși punctul de vedere al lui Voltaire, conform căruia „Tracia" nu a aparținut Europei secolului al XVIII-lea; de asemenea, de a îmbrățișa întreaga realitate europeană, prin acordarea unei egale atenții, pe lîngă acțiunile statelor, manifestărilor conștiinței colective. Lucrări recente au propus o ieșire hotărîtă din schema clasică ce cuprinde doar occidentul european, semnalînd tocmai faptul că în secolul XVIII Europa a fost redimensionată, prin reinserarea Centrului în viața continentului (Pierre Chaunu); specialiștii în istoria Imperiului habsburgic și a Imperiului Otoman au reliefat aspecte ale mișcărilor de idei care au hrănit programele revoluționare din prima parte a secolului următor sau proiectele iacobine. Sînt de reținut contribuțiile unor colocvii care au reunit specialiști din toate țările Centrului și Sud-Estului european și care s-au concentrat asupra relațiilor dintre ideologie și acțiune politică în secolul XVIII sau asupra legăturilor dintre difuzarea Luminilor și dezvoltarea conștiinței naționale. Ne referim la colocviile organizate de Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene la Paris, în 1968, cu tema: „Luminile și formarea conștiinței naționale la popoarele din Europa de Sud-Est"; la Veneția, în 1971, cu scopul de a analiza relația dintre structuri sociale și dezvoltare culturală; la Istanbul, în 1973, cu scopul de a surprinde modul în care diverse influențe culturale s-au îmbinat în acest mare centru al Sud-Estului european. Actele acestor colocvii au fost publicate, așa cum stau la dispoziția istoricilor contribuțiile de la colocviile de la Matrafüred, unde s-au discutat aspecte generale ale Luminilor din Europa Centrală și Orientală, cît și ale colocviilor organizate de Centrul pentru Studiul relațiilor culturale de la Lüneburg. Contribuțiile se înscriu în cadrul unei istorii globale care nu se mulțumește cu piscurile gîndirii, ci sondează adîncurile pentru a vedea ce lumină și cîtă lumină se află într-o lume unde se confrunta tradiția cu inovația, luminile cu umbrele.

www.dacoromanica.ro

2. ASPECTE METODOLOGICE

Extinderea ariei de investigare a iluminismului la spaţiul Europei Centrale şi sud-estice a adus în discuţie adiacent şi cronologia luminilor. Pentru a înţelege luminile europene, în stadiul actual al cercetărilor este potrivit să reamintim că istoricii propun o nouă periodizare care ţine seama de procesul redimensionării Europei, de trecerea de la mica la mare Europă după 1683, care semnifică o acţiune convergentă, de integrare a sud-estului pe măsură ce frontiera luminilor înaintează dinspre vest spre est, dar şi una integratoare în lumea modernă. În acest cadru şi cu o atare viziune ni se pare că Frühaufklärung-ul, postulat de Eduard Winter, care a rezolvat dilema umanism tîrziu-iluminism timpuriu în favoarea ultimului concept, ar putea găsi repere sigure în opţiunile lui Wissowatius sau D. Cantemir. La hotarul dintre secolul al XVII-lea şi secolul al XVIII-lea opera lui Dimitrie Cantemir conturează ferm, prin legăturile cu cercurile pietiste germane, venind în întîmpinarea planului lui Leibniz de cercetare a popoarelor şi limbilor din Europa răsăriteană, dimensiunile preiluminismului sud-est european, prin integrarea istoriei românilor şi a civilizaţiei islamice interesului istoriografiei preiluministe. Relevantă este şi orientarea anticonfesională, stimulată de lucrările lui Wissowatius în Europa Centrală şi sud-estică, pentru afirmarea gîndirii libere în atitudinile politice ale acelora care negociază cu adevăruri considerate, nu cu mult înainte, sacrosante şi inviolabile. Plasarea actului unirii cu biserica Romei la ruteni şi la români, într-o ambianţă culturală cuprinsă de mutaţii, ne face să înţelegem realităţile provocate de Contrareformă în stările religionare, reacţia ortodoxă sau pietistă. Descoperim astfel, potrivit recentelor cercetări, în Europa Centrală şi sud-estică forme ale iluminismului timpuriu. Decalajul în cronologia curentului intervine în evoluţia plenară a luminilor, cînd momentului Enciclopediei, în Europa Centrală şi Sud-Est europeană îi corespunde timpul forte al deceniului 8 şi, evident, firestile prelungiri care trec dincolo de limitele cronologice ale revoluţiei franceze pînă în jurul anilor 1830. Am evidenţiat, însă, aci şi cu acest prilej, şi ideea unui post—iluminism, prezent în manifestările iluminismului occidental, căruia cronologic, în centru şi Sud-Est îi corespunde expansiunea şi organizarea iluminismului. Pentru aceste popoare care nu şi-au realizat o revoluţie burgheză, în condiţiile istorice cunoscute, revoluţia se împlineşte, aşa cum observa Marx pentru Germania, în lumea ideilor. Condiţii de dezvoltare particulare, tradiţii şi împrejurări istorice specifice, cu deosebire dominaţia străină, determină o subsumare a iluminismului dezideratelor naţionale, coloratura lui naţională şi pragmatismul luminilor acestui spaţiu istoric.

Cu această observare am sesizat, socotim, unele aspecte ale reliefului luminilor, care astăzi, potrivit noilor eforturi de investigare a cîştigat indiscutabil dimensiuni noi, dar şi o mai mare complexitate. Sînt certitudini care îngăduie să vorbim cu mai multă îndreptăţire, şi într-o altă accepţiune, de universalitatea luminilor. Ceea ce se cuvine să evidenţiem sînt ipostazele diferite în care această lume a secolului XVIII-lea ni se înfăţişează. Înainte de toate o extraordinară bogăţie de manifestări care invalidează mai vechile concepte de Europă franceză sau pe altele ce rezul-

www.dacoromanica.ro

taseră dintr-o viziune occidento-centrică. Tocmai pentru aceste rațiuni cercetarea nouă dă temei ideii că secolul al XVIII-lea reprezintă o unitate a luminilor la cote foarte diferite, deci un secol ce reflectă o unitate în diversitate.

Alte cercetări au asociat necesare precizări metodologice. Din ansamblul acestora vom reține ideea formulată relativ recent, potrivit căreia raportarea univocă a faptelor de cultură din Sud-Estul european la modelul luminilor, confecționat de istorici sau filozofi contemporani, îngustează, neîngăduit de mult, posibilitatea interpretării corecte, ignorînd modelul de civilizație propriu Centrului și Sud-Estului Europei. Problema importantă este așadar, nu de a regăsi tale quale în manifestările iluminismului la care ne-am referit, valorile iluminismului occidental, ci de a stabili expresia luminilor unui alt cadru de civilizație, care le modelează potrivit propriilor tradiții. Remarcabil s-a dovedit în acest sens dialogul umanismului cu iluminismul care conturează ideea succesiunii umanismelor și în Europa Centrală și Sud-Estică. Cercetările au evidențiat rolul ideilor umaniste, ca model în procesul de cristalizare a preiluminismului și mai apoi a iluminismului.

În aceeași măsură se cuvine a fi remarcată tendința de raportare a iluminismului la tipurile de națiune ale Centrului și Sud-Estului european; dar tipologia propusă reține doar o parte din sursele reale ale intelectualității, conform celor trei tipuri sugerate, și în aceeași vreme extrapolează realitățile sociale. În acest sens remarcăm că la „națiunile nobiliare", în rîndul cărora se află polonezii, maghiarii, croații și românii din Principate și la „națiunile nonnobiliare", definitorii pentru sloveni, românii din Transilvania, slovaci și sîrbi, elementul dinamic, purtător al ideilor iluministe, a fost cel intelectual, nu întotdeauna de extracție nobiliară, în timp ce națiunile nonnobiliare nu pot fi, în lumina datelor de istorie socială, considerate lipsite de structuri libere. La românii din Transilvania, și nu numai la ei, mica nobilime și țărănime liberă vor juca un rol precumpănitor în organizarea iluminismului, fiind o importantă sursă a intelectualității. Problema structurii sociale pentru definirea iluminismului în Europa Centrală și de Sud-Est rămîne una din cele mai importante. Evident structurile sociale, moștenite din tradiția medievală, reprezintă un reper important, la care trebuie să asociem și procesele secolului al XVIII-lea, cu rol major în restructurarea societății. Sub acest aspect se impun atenției realitățile societate-națiune-stat-cultură.

3. SOCIETATE, NAȚIUNE, STAT, CULTURĂ

În Europa Centrală și Sud-Estică din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea puterea statelor din vest și est — Prusia și Imperiul habsburgic, pe de o parte, Rusia, pe de altă parte — continuă să crească, în timp ce statele din Nord și Sud — Polonia și Imperiul otoman — sînt în declin. În asemenea condiții, programul cultural urmează orientările statelor în expansiune sau reflectă tensiunile ce se accentuează în cadrul statelor în recul: experiența poloneză prezintă un interes deosebit deoarece ea reflectă preocuparea de a descoperi căi care să nu repete soluția statelor în care ordinea

www.dacoromanica.ro

a apărut ca un rezultat al consolidării administraţiei şi armatei, în timp ce experienţa otomană pune în discuţie rolul armatei şi al centralizării puterii în şirul de proiecte de reformă care precede Tanzimatul. Atît revizuirile care au loc în Imperiul otoman, cît şi programele ce prind contururi clare în timpul despotismului luminat din Prusia, Imperiul habsburgic şi Rusia, dinamizează acţiunea culturală a popoarelor care au fost înglobate în Imperiul habsburgic şi în Imperiul otoman. Extinderea reţelei şcolare, intensificarea activităţii tipografice, formarea de societăţi savante în Imperiul habsburgic provoacă o lărgire a dezbaterii intelectuale care acordă un important loc problematicii politice. Or, atît natura acestei problematici, cît şi obiectivele social-politice considerate primordiale depind de relaţia naţiune-stat; în cazul cehilor şi slovacilor, al slavilor de sud şi al grecilor chestiunile puse în discuţie converg, spre eliminarea dominaţiei străine privită ca sursă a tuturor abuzurilor şi insatisfacţiilor şi înlocuirea ei cu forme federative sau state naţionale independente; mai accentuată este mişcarea în această ultimă direcţie în cazul principatelor române, al ungurilor şi polonezilor care şi-au păstrat individualitatea în ansamblurile imperiale în care au fost înglobaţi; în cazul popoarelor care trăiesc în state care par să le exprime dezideratele, întrucît le asigură sentimentul continuităţii istorice şi răspund unor nevoi fundamentale — ca în cazul austriecilor sau turcilor — accentul va cădea asupra reformării interne a statelor. Două aspecte accentuează această deosebire în ierarhizarea problemelor social-politice de rezolvat: variaţia structurilor sociale şi raportul putere temporală-putere spirituală.

În ambele privinţe, Sud-Estul european se impune atenţiei ca o zonă cu o problematică specifică: structurile sociale nu s-au modificat sensibil faţă de secolul anterior şi de aceea sînt tot mai puţin capabile să dea răspuns realităţilor în tot mai marcată schimbare pe continentul european; ataşamentul decis al puterii imperiale faţă de islamism provoacă o polarizare a reacţiei sociale şi politice în jurul bisericii ortodoxe care, după cum a desemnat-o Hans Georg Beck, devenise, după prăbuşirea imperiului bizantin, „o biserică a oprimaţilor". În asemenea condiţii, noile impulsuri vor veni, cu precădere din partea noilor grupuri sociale, formate în diaspora, în afara imperiului otoman — în principatele române sau în oraşe din Imperiul habsburgic sau Rusia —, după cum vor face, în continuare, apel la mijloacele de exprimare culturală oferite de bisericile ortodoxe, tot mai puternic ataşate aspiraţiilor naţionale. Este ceea ce ne indică limbajul figurativ care înregistrează tot mai frecvent noile deziderate şi gustul burgheziei în curs de afirmare, deşi sistemul figurativ nu este modificat substanţial, precum şi învăţămîntul dezvoltat în mînăstiri sau în centre ecleziastice. Exemplare pentru această asociere a autonomiei confesionale cu lupta de afirmare naţională sînt, în secolul XVIII, cazul patriarhiei greceşti din Fanar şi cooperarea sîrbilor cu românii transilvăneni în cadrul bisericii ortodoxe din Imperiul habsburgic. În Centrul Europei, burghezia nu se formează cu precădere în afara societăţilor, ca în Balcani, şi de aceea ea îşi asumă un rol social în însuşi statul în care trăieşte; pe de altă parte, statul preia aici o parte din funcţiile spirituale ale bisericii, ca în cazul societăţilor în care a predominat protestantismul sau ajunge să intre în coliziune cu puterea spirituală, ca în cazul societăţilor în care a predominat catolicismul. Dacă Prusia ne oferă primul exemplu,

www.dacoromanica.ro

iar josefinismul pe cel de-al doilea, nu este mai puțin adevărat că în cazul polonez biserica a continuat să favorizeze identitatea națională, tot așa cum cehii sau ungurii s-au distanțat de curtea imperială vieneză prin bisericile reformate.

Atît relația societate-stat, văzută fie în raport firesc, fie în cadrul unui raport creat prin forță — în cazul popoarelor al căror stat fusese distrus și înlocuit cu unul impus de cuceritori — ,cît și relația instituții social-politice — instituție tradițională spirituală, își află terenul de dezvoltare în condițiile specifice de existență ale popoarelor din această parte a continentului. Noile idei formulate de noile grupuri sociale interesate în stabilirea unor noi relații sociale se difuzează prin intermediul unor mijloace de formare care nu cunosc o dezvoltare uniformă în această parte a continentului; de asemenea, purtătorii ideilor noi aparțin adeseori unor categorii sociale diferite de cele care au răspîndit Luminile în Anglia sau Franța. În prima privință, se impune a fi luate în considerare situația învățămîntului care a putut transmite noi cunoștințe printr-o rețea nemodificată structural sau prin cîteva universități cu program reînnoit. Important este faptul că în această perioadă se extinde rețeaua de școli medii în Balcani — la Sremski Karlovci, Novi Sad sau în insulele ioniene —, că programul de învățămînt este detașat de autoritatea lui Aristot, un loc mai important fiind acordat matematicilor, geografiei, istoriei. Este ceea ce ne indică învățămîntul din Collegium Nobilium din Varșovia și regulamentul Comisiei pentru educație din Polonia, din 1783, sau reformele de la academiile princiare din Iași, în 1766 și București, în 1776. Atrag mai mulți studenți universitățile din Viena, Praga, ca și cele din Graz și Innsbruck; dar iradierea cea mai puternică pare să fi pornit din universitățile mai în pas cu mișcarea științifică și filosofică de la Göttingen și Halle. Spre aceste centre s-au îndreptat tineri din Balcani, unde rețeaua de școli era încă slab dezvoltată.

Tot astfel, cartea imprimată cunoaște o difuzare tot mai precară pe măsură ce avansăm dinspre Praga spre Istanbul. În secolul XVIII, iugoslavii, grecii, albanezii, bulgarii, turcii nu au ateliere tipografice pe teritoriul pe care trăiesc; tipografii la Kragujevac, Belgrad, Kydonies vor începe să funcționeze după apariția statelor naționale sîrb și grec. Inițiativa reformatorului Midhat-pașa de a înființa la Ruse un centru, care pare inspirat de politica culturală habsburgică, destinat publicării unor periodice în limbi balcanice a venit prea tîrziu pentru Imperiul otoman, în 1864, cînd și bulgarii și albanezii făceau să apară cărți în limbile lor în orașe din afara Imperiului otoman, la București, Rîmnic, Belgrad, Odesa etc. Important pentru studiul raportului dintre societate-stat-cultură este faptul că marile centre de producție a cărții balcanice s-au situat în afara acestei regiuni, un loc precumpănitor revenind, în continuare, Veneției, apoi Vienei, unde Joseph von Kurzböck a produs cărți pentru sîrbi, greci și români, din 1770, și Budei unde a fost mutată această tipografie, la universitate, în 1795; aici funcționa, încă din 1777 o tipografie și pînă în 1848 au fost produse 5.500 de titluri, este adevărat, în majoritate, în latină, ungară și germană, dar printre care și manuale utile procesului de învățămînt din satele și orașele sîrbe, croate, slovace, bulgare etc. Carte pentru școli a venit și din tipografiile rusești, mai ales pentru slavii din sud, și din tipografiile române care pînă în secolul XIX au pro-

www.dacoromanica.ro

dus cu precădere carte ecleziastică în română, slavonă şi greacă, folosită şi în învăţămîntul elementar. În Sud-Estul european scrisul a înlocuit mai lent oralitatea, ca mijloc de transmitere a cunoştinţelor şi de formare a oamenilor, decît în Centrul Europei, unde tipografiile au fost mai active. Cartea non funcţională şi-a făcut, însă, peste tot mai greu locul lîngă cartea funcţională, a cărei lectură asigura minimul de cunoştinţe util practicării profesiunii, aşa cum recomandările spre lectura extensivă care să înlocuiască lectura tradiţională intensivă au fost prea puţin susţinute materiai de ateliere care să producă lucrări cu un conţinut accesibil maselor şi la un preţ mic : almanahurile au îndeplinit, în mare parte, acest rol mai ales în ultima parte a secolului, cînd au fost active tipografiile de la Vác, din Ungaria, sau Sibiu, Braşov sau Bucureşti, în România, de exemplu. Un rol deosebit a revenit presei care nu a cunoscut o dezvoltare timpurie decît în statele germane şi Polonia. Se poate afirma, în asemenea condiţii, că masele ţărăneşti au fost prea puţin atinse de noile cunoştinţe despre om şi lume aduse la lumină de ştiinţele naturii, însuşindu-şi în schimb, o parte din urmările lor practice, menite să îmbunătăţească tehnicile de muncă agricole; mai larg ecou, întrucît au pătruns pe calea comunicării tradiţionale orale, au avut teoriile despre limba vorbită, despre trecutul popoarelor, despre progresele civilizaţiei în alte regiuni europene şi, cu precădere, în Franţa care continua să ofere continentului o limbă internaţională şi un exemplu de stat centralizat care crea civilizaţie. Acest exemplu a devenit brusc bipolar la sfîrşitul secolului cînd a provocat reacţia violentă a claselor conducătoare din statele în expansiune, în luptă cu Revoluţia franceză, şi, firesc, adeziunea popoarelor care căutau să-şi consolideze sau recreeze state naţionale.

Indicaţii similare ne oferă şi societăţile savante, care iau fiinţă, sub formă de academii, la Praga, în 1776, la Budapesta, în 1825, la Agram, în 1836, sau sub forma unor grupări de intelectuali cu un program practic de acţiune la Olomouc, la Kómárom, la Gdansk sau Thorun, în secolul XVIII, alte grupări, ca „Societatea filosoficească" plănuită de intelectualii români din Transilvania, la 1795, neputînd intra în activitate, lovite fiind de interdicţia autorităţilor. Grupări de intelectuali se formează pe lîngă companiile de negustori balcanici sau din iniţiativa cîte unui grup (ca „Societatea greco-dacică", din 1810—1812, de la Bucureşti), pentru ca ele să înceapă să aibă un rol efectiv în statele noi naţionale sîrb şi grec, precum şi în principatele dunărene după reinstaurarea domnilor pămînteni, după 1821.

Producerea şi difuzarea cărţii, reformarea învăţămîntului, acţiunea academiilor şi a societăţilor savante indică faptul că purtătorii ideilor noi nu au format în Centrul şi Sud-Estul european un grup al „filosofilor". În general aceşti purtători ai ideilor noi sînt intelectuali care au sprijinit programul unor despoţi luminaţi sau care au încercat să-i dea alt sens. Ei sînt profesori în universităţi, cel mai ilustru — Immanuel Kant — impunîndu-se prin originalitatea lui; alţii sînt profesori în academii princiare sau gimnazii, dar şi funcţionari ai aparatului statal; alături de ei sînt burghezi sau aristocraţi interesaţi în comerţ şi industrie. Laolaltă, ei nu neagă tradiţia, dar preconizează deschiderea unor noi domenii de activitate şi înfăptuirea unor reforme sociale; alăturate acţiunilor iaco-

www.dacoromanica.ro

bine maghiare și revoluției poloneze noile orientări reliefează tendințe majore din domeniul social-politic în Europa Centrală și de Sud-Est la sfîrșitul secolului XVIII.

Două aspecte ale acestor tendințe merită a fi subliniate. În primul rînd, faptul că orientarea mișcării iluministe a rezultat din confruntarea programului cultural imperial cu conștiința națională în dezvoltare. Exemplar, în acest sens, este cazul josefinismului care a favorizat afirmarea publică a intelectualilor croați, sloveni, sîrbi, români, după cum a provocat reacția intelectualilor cehi și unguri care s-au aplecat cu un spor de atenție asupra limbii vorbite. Împotriva limbii latine folosite de aristocrație sau a celei germane impuse de stat, intelectualii și-au sporit interesul față de limba vorbită și au publicat lucrări care au consolidat conștiința națională, precum filologul ceh Josef Dobrovsky, maghiarul György Bessenyei sau românii Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Limba a pus în lumină puternică națiunea care și-a revendicat dreptul la viață într-un stat independent. În al doilea rînd, faptul că într-o bună măsură în cultura poloneză și în cea ungară și într-o sporită măsură în culturile cehă, slovacă și sud-est europeană nu s-a format un clivaj adînc între protagoniștii ideilor luministe și masele rurale atașate comunicării orale. Luminile nu au avut în aceste regiuni caracterul ezoteric pe care l-au dobîndit în Occident, deși aristocrația luminată din marile state în expansiune nu a crezut, în Centrul Europei, că luminarea poate însemna eliberarea de servituți a țăranilor și egalitatea în drepturi și la accesul la fericire. În Sud-Estul european, însă, cu precădere în cazul popoarelor ai căror intelectuali s-au format în emigrație s-a creat o tensiune între dezideratele populare și programul politic pe care burghezia din diaspora l-a calchiat fără ezitări pe programul statelor din Centrul sau Apusul continentului. Este o inaderență a programului cultural și politic la realități, pe care naționalismul burghez a accentuat-o creind probleme pe care statele noi formate le-au întîmpinat din secolul XIX înainte; devenind doctrină de stat, naționalismul a întreținut adversități între statele recent apărute pe harta Europei.

4. IMAGINI ȘI CONCEPTE DOMINANTE

Prea puțin investigate, deși ar putea dezvălui în mai largă măsură și cu un spor de profunzime decît studiile de influențe și receptări direcțiile adoptate de culturile Centrului și Sud-Estului european în epoca Luminilor, sînt imaginile și conceptele dominante ce se lasă surprinse în scris, limbajul figurativ și creația orală a acestei epoci. Imaginea trecutului, imaginea lumii luminate și imaginea dezvoltării viitoare pot pune în lumină, alături de studiul unor concepte-cheie ca „fericire", „popor", „națiune", „progres", trăsături fundamentale ale vieții cuturale din această parte a Europei. Asemenea cercetări au fost întreprinse pe măsură ce istoricii s-au detașat de vechea „imagine" a secolului XVIII, considerat ca un secol întunecat. O serie de articole asupra lexicului social-politic român, apărute recent, sînt mărturie în acest sens.

În cazul culturilor sud-est europene, imaginea trecutului a jucat un important rol în lupta în care s-au angajat sîrbii, într-un moment în care

www.dacoromanica.ro

vechii regi erau readuşi în conştiinţe prin litografii şi cărţi de cult; bulgarii, care au glorificat vechiul ţarat; grecii, care au luat drept model pe eleni; albanezii care au readus în actualitate faptele lui Skanderbeg. Este epoca în care cărturarii români, mai ales cei din „Şcoala ardeleană", au vorbit despre „strămoşii romani", dar şi epoca în care a înflorit în Polonia „sarmatismul". Imaginile trecutului explică faptul că intelectualul luminat a devenit foarte uşor poet-profet, ca Jan Kollar care a cîntat trecutul de glorie al cehilor, după cum s-a angajat integral în mişcările revoluţionare din secolul XIX. În imaginea lumii luminate, un loc deosebit l-a jucat imaginea Europei, care la sîrbi, greci sau români a îndeplinit rolul de factor dinamizator în vederea perfecţionării activităţii economice, dar şi a modelării vieţii politice după exemplul unor state care erau ghidate de „progres", „fericire", „prosperitate". Considerată „podoabă a lumii" de către cărturarii din centrul intelectual de la Rîmnic, „Europa luminată" dădea un exemplu vieţii intelectuale, prin academii, universităţi, publicaţii, pentru ca, în prima jumătate a secolului XIX la cărturarii transilvăneni Anglia să devină exemplu de viaţă parlamentară, liberă de puterile discreţionare ale monarhului şi aristocraţiei. În imaginea dezvoltării viitoare se lasă întrevăzute „modelele" la care au făcut apel protagoniştii Luminilor atunci cînd şi-au îndemnat conaţionalii să renască. Trebuie asociat la studiul imaginilor evoluţia spiritului critic care, peste tot, şi-a aflat un aliat în opera lui Voltaire, chiar dacă la început, acolo unde ea s-a difuzat mai intens — în culturile germană, polonă, ungară, română şi greacă — a fost mai repede asimilată opera istorică şi literară, decît fronda lui filozofică. Dar peste tot spiritul critic s-a înveşmîntat în voltairianism, respingînd cu ironie vestigiile trecutului — ignoranţa, opresiunea, „barbaria" — şi favorizînd elaborarea unor concepte noi pe care imaginea trecutului să nu le înăbuşe.

Studiul imaginilor poate indica unitatea şi diversitatea acestor arii din continentul european care, în epoca Luminilor, au trecut printr-un proces adînc de prefaceri, detaşîndu-se de structuri mentale consacrate şi căutînd conceptele-cheie capabile să deslege numeroasele probleme ridicate de confruntarea puterilor politice — ca state şi clase sociale —, a intereselor economice, a tradiţiilor ce adoptaseră din Europa medievală sensuri divergente. O unitate apare în această mare regiune ca urmare a voinţei de reînnoire prezentă în imperii şi micile state, în societăţile multinaţionale şi la micile popoare: în numeroase culturi o frontieră a apărut între literatura „veche" şi literatura „modernă", rezultat al unei voinţe de „renaştere", ca şi între arta tradiţională şi cea modernă, orientată spre forme net deosebite în Sud-Estul european. Unitară apare această regiune şi prin marea varietate de curente intelectuale, de la pietismul de la Halle la noile direcţii adoptate de „raţionalismul ortodox" la Iaşi sau Bucureşti sau ieşirea din sferele dogmatismului la Istanbul; ori prin expansiunea barocului în Imperiul otoman şi prin creşterea interesului pentru lumea Levantului în Imperiul habsburgic. Diversitatea a fost provocată de faptul că aproape fiecare popor care s-a afirmat acum cu o conştiinţă naţională clară a cultivat o tradiţie cu adînci rădăcini în trecut şi a avut de rezolvat probleme specifice în vederea consolidării sau recreării statului său naţional. De exemplu, în cazul popoarelor din Sud-Est, a căror luptă politică a fost impulsionată şi de biserica ortodoxă, o serie de

www.dacoromanica.ro

concepte ca „toleranța" sau „poporul" nu s-au cristalizat acum, întrucît conceptele nu fuseseră deformate de-a lungul secolelor; tot tradiția este aceea care explică succesul de care s-a bucurat Wolffianismul în Sud-Estul european.

S-au conturat modelele culturale cu o marcată originalitate și ele ar trebui reconstituite pentru a-și ocupa locul alături de modelele francez și britanic, în general unanim acceptate: există un model polonez, așa cum se conturează un model grec. Există, apoi, o linie geografică pe care se află situate centre de conexiuni intelectuale, pornind din Belgia și Olanda, spre Elveția, și pe care se află Viena, unde impulsurile din Nord se întîlnesc cu cele italiene și unde se strîng grupuri de intelectuali din Centrul și Sud-Estul european, apoi Buda, care dă o replică activității din Viena, și modelul Român. Acest model sintetizează curente venite dinspre Imperiul otoman cu impulsuri poloneze și direcții pornite din Aufklärung-ul german sau Luminile franceze. Modelul român a exercitat, în continuare, în secolul XIX, atracție în Sud-Estul european prin soluțiile formulate pe plan cultural, ca și pe plan social-politic. Încadrarea modelului român în acest șir de centre de conexiuni intelectuale se dovedește justificată și de interesul pe care l-a manifestat generația revoluționarilor români de la 1848 față de experiența elvețiană și de viața politică și statutul internațional al tînărului stat belgian.

Studiul atent al utilajului mental și al imaginilor dominante va permite reconstituirii istorice să pună în lumină bogăția intelectuală din experiențele culturale și politice ale popoarelor din Centrul și Sud-Estul Europei. Pe măsură ce accentul nu va mai cădea asupra *difuzării* Luminilor, ci asupra *diversității* lor, vor putea fi puse în lumină și trăsăturile majore ale Luminilor din această parte a continentului. În locul unei scheme simplificatoare care identifică Luminile numai acolo unde au apărut orientări „antifeudale, anti-dogmatice, anti-clericale", se va putea ajunge la o mai nuanțată redescoperire a realităților trăite și la o mai clară recuperare a marilor orientări dezvăluite de dezbaterile pe teme comune tuturor mișcărilor spre Lumini: — reformarea structurii sociale și perfectarea activității economice; — intensificarea activității raționale, prin acordarea unui rol sporit cărții; — formarea unei noi imagini despre lume și om pornind de la rezultatele comunicate de științele naturii și ca rezultat al acțiunii tehnicii moderne.

5. ILUMINISMUL ȘI IDEILE SOCIAL-POLITICE

Societățile din Sud-Estul Europei prezintă în secolul al XVIII-lea o diversitate de structuri etnice, sociale și economice, politice și intelectuale, religioase și mentale, un peisaj compozit de structuri locale, peste care s-au suprapus structurile politice imperiale: otomane și austriece. În această diversitate etnică se află, în secolul al XVIII-lea, în curs de afirmare conștiința națională. Structurile politice prezintă, la rîndul lor, notabile diferențieri, sub aspectul statutului juridic-legal — principatele române, pașalîcurile și provinciile cu autonomii locale —, în general o varietate de manifestări ale funcționării relațiilor suzerano-vasalice, cu implicații însemnate sub raportul structurii sociale. Existența, spre exem-

www.dacoromanica.ro

plu, a claselor şi păturilor sociale locale, rolul lor social în funcţionarea instituţiilor statale, cu deosebire în regimul politic de stări, conferea-u imperiului otoman un caracter de societate pluralistă.

Diferenţierile sînt marcate şi sub aspect economic, nivelele diferite de dezvoltare citadină neoferind o bază unitară afirmării burgheziei. Chiar procesul de urbanizare, de mare importanţă pentru demarcarea burgheziei de alte grupuri sociale, prezintă deosebiri evidente. Nordul Sud-Estului european a participat la dezvoltarea dreptului urban al Europei centrale, aşa cum în oraşele dalmate tradiţia dreptului roman a fost întărită de dreptul italian. Problema separaţiei juridice între oraş şi sat a constituit o interesantă experienţă pentru Balcani. În plus compoziţia etnică eterogenă a oraşului balcanic şi chiar statutul juridic diferit al populaţiei orăşeneşti nu a constituit factori stimulatori pentru progresul social local. La aceşti factori interni s-au asociat şi alţii, de natură externă, schimbarea direcţiei drumurilor maritime din Mediterana spre Atlantic, care a provocat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea o puternică criză. Traficul produselor coloniale în bazinul Mediteranei a scăzut considerabil, cazul Dubrovnicului fiind ilustrativ. În plus, puternica expansiune economică a ţărilor occidentale, aflate pe ţărmul Oceanului Atlantic a contribuit la diminuarea constantă şi graduală a prosperităţii regiunilor legate de bazinul mediteranean. Să amintim şi dispersarea burgheziei greceşti, adeseori cu punctul de greutate în diversele centre comerciale europene.

Sud-Estul european învederează şi din punct de vedere intelectual o geografie complexă la începutul veacului al XVIII-lea, cu tradiţii culturale particulare, dar mai cu seamă nivele de dezvoltare deosebite. În această complexitate se distinge, însă, o tendinţă intelectuală majoră: aceea îndreptată spre definirea trăsăturilor specifice fiecărei culturi naţionale. Dialogul culturilor balcanice cu marile curente europene, Umanismul, Reforma, Contrareforma şi reprezentările artistice ale barocului au stimulat căutarea propriei individualităţi. Nu este însă mai puţin adevărat că au existat şi multe elemente ale unui fond comun, ca bunăoară orientarea generală antiotomană şi sentimentul solidarizării populare.

Lumea balcanică prezintă şi sub aspect religios o diversitate: ea este precumpănitor ortodoxă, catolică, musulmană, divizată în secolul al XVIII-lea în interiorul ortodoxiei, datorită unei elite ecleziastice fanariote, contrapusă de Imperiul otoman clerului inferior.

Diversitatea structurilor mentale este şi ea impresionantă, în raport cu structurile noii societăţi feudale în care continuă să trăiască încă atitudini medievale, alimentate, în mediul rural, de o redusă mobilitate ce contrastează pînă tîrziu în secolul al XVIII-lea, cu ambianţa citadină, mai deschisă contactului cu lumea exterioară, fără ca această ambianţă să se elibereze de presiunea ruralităţii. Diversitatea structurilor etnice, sociale şi economice, politice şi intelectuale, impulsionează viaţa culturală spre constituirea sa în noile unităţi de viaţă aduse în lumină de evoluţia puternică a conştiinţei naţionale. În acelaşi timp, însă, o serie întreagă de factori dirijează activitatea intelectuală spre obiective similare, spre un model, cîteodată, similar de organizare socială şi politică, care urma să fie adoptat de fiecare popor în parte. Astfel, mişcările convergente se îm-

www.dacoromanica.ro

bină cu tendințele centrifuge și ele își pun amprenta asupra iluminismului Sud-Est european și, în parte, din Centrul Europei. Două aspecte se impun a fi subliniate.

În primul rînd, faptul că ceea ce favorizează receptarea masivă de opere străine în culturile sud-est europene este dimensiunea europeană pe care o au aceste opere, elaborate în societăți care, la rîndul lor, se străduiesc să depășească particularismele intelectuale. Receptarea operei lui Wolff, Voltaire, Beccaria, Locke sau Newton este provocată de noile soluții pe care aceste opere, cu un orizont european, le oferă. Difuzarea și diversitatea Luminilor, asociate prin *convergența orientărilor*, pun în lumină faptul că popoarele se îndreaptă spre țeluri simliare aduse în prim plan de preocupările politice care dobîndesc prioritate în întreaga Europă.

În al doilea rînd, însăși această convergență pune în lumină faptul că popoarele aduc cu sine tradiții diferite de activitate culturală și structuri mentale divers organizate. Imaginea „Europei luminate" provoacă, în culturile sud-est europene, o reconsiderare a schemei de gîndire tradițională, dependentă, încă, de o formă de universalitate ce-și află sursa în civilizația bizantină. Reconsiderarea va duce la respingerea formulelor preconizate de „vechiul regim" — structura socială în piramidă, autoritatea suveranului limitată doar de cenzura morală, rolul precumpănitor al instituției culturale tradiționale, biserica, în viața intelectuală — și, totodată, la respingerea „bizantinismului" — desemnare ce va deveni pejorativă și va fi aplicată unei forme universale de cultură ce părea că frînează afirmarea culturilor naționale. Iluminismul s-a suprapus, în aceste condiții, efortului spre încadrarea într-o nouă formă universală de civilizație; această evoluție intelectuală, care este sensibilă și în Europa Centrală (după cum a demonstrat Eduard Winter) ca urmare a evoluției economice și sociale, a avut în Sud-Est un caracter mai dramatic datorită înapoierii economice. Iluminismul a putut fi considerat un „proces civilizator", deși, este mai corect a-l privi ca un proces de trecere de la o formă de civilizație, dominată de structuri feudale și o mentalitate ce nu se detașase de universalitatea medievală, spre o altă formă de civilizație, dominată de structuri adecvate economiei burgheze și de concepte izvorîte din conștiința de sine a popoarelor. Se poate vorbi, în aceste condiții, de o *redimensionare a Europei*, care aspiră, în linii mari, spre un model întrevăzut cu trăsături similare.

Redimensionarea Europei și convergența orientărilor social-politice au fost favorizate de activitatea umaniștilor care a adus în prim plan conceptul de „civilizație", o sumă de înfăptuiri și un ideal de viață ce putea fi adoptat în orice parte a globului. Acțiunea umaniștilor a contribuit masiv la elaborarea unor imagini și concepte dominante în toate societățile de pe continent, fie că umanismul a fost „religios", (ca în cultura greacă), fie că a fost „civic" (ca în cultura română). A favorizat procesul de convergență și absolutismul luminat care a urmărit constituirea unor noi structuri sociale și politice. Camerialismul a contribuit la apariția unor orientări similare la popoarele din Centrul și Sud-Estul european. Politica de reforme a lui Iosif al II-lea a deschis noi porți acțiunii intelectuale, dar a provocat și reacția puternică a nobilimii maghiare care și-a văzut primejduite privilegiile. Reformele austriece au putut inspira pe principii fanarioți, reforma agrară a lui Constantin Mavrocordat, din 1741, com-

www.dacoromanica.ro

pletată în 1746, propunîndu-şi o modernizare a vieţii economice şi sociale, întrucît desfiinţa dependenţa şerbului de boier. Fără continuitate, aceste iniţiative au fost preluate de boierii deschişi noilor idei şi de grupul de intelectuali, în ascensiune. Din opoziţia unor grupări sociale noi formate au ieşit idei noi, ca în cazul constituţiei poloneze. În general, intelectualii şi-au asumat un rol tot mai important. Cel mai avansat document politic din cultura română, *Supplex Libellus Valachorum*, din 1791, a pledat cauza celor care erau excluşi din viaţa politică a Transilvaniei, precum şi egalitatea între popoare. Se poate afirma că punctul de greutate s-a deplasat, în materie de reforme politice, de la curţile suveranilor spre grupurile de intelectuali, spre sfîrşitul secolului XVIII, cînd nu a mai fost acordată o importanţă majoră deciziilor suveranului luminat, ci articolelor care trebuiau să figureze în contractul dintre popor şi puterea constituită.

Un alt factor care a favorizat convergenţa a fost mobilitatea economică care a contribuit la dislocarea parţială a unor autarhii feudale. Astfel reformismul şi dinamizarea comerţului oriental au constituit factori ai formării unor noi solidarităţi, cu deosebire în interiorul societăţilor balcanice, facilitînd restructurări pe verticală; restructurarea a fost lentă în societăţile balcanice, unde feudalitatea şi dominaţia străină continuau să limiteze dezvoltarea unei burghezii. Nu este însă mai puţin adevărat că relativa dezvoltare a oraşului, dimpreună cu accentuarea mobilităţii sociale în unele din societăţile Sud-Est europene, prin suprimarea dependenţei personale, au creat condiţii evoluţiei sociale şi implicit progresului.

Iluminismul din Centrul şi Sud-Estul european a exprimat tendinţa spre progres a intelectualităţii în condiţiile slabei dezvoltări a burgheziei. Reelaborarea unor concepte tradiţionale şi receptarea operei lui Wolff, care oferise burgheziei germane prima enciclopedie filozofică pe gustul ei (după cum remarcă Nicolao Merker), ca şi receptarea altor opere au avut loc în cadrul unor preocupări dominate de dezideratul formării „patriotului"; în cazul culturilor sud-est europene, noua literatură politică şi cetăţenească s-a dezvoltat din tradiţionala categorie de scrieri: „cărţile de înţelepciune". Or, s-a putut observa că, în literaturile greacă, iugoslavă, bulgară şi română noile scrieri au pus un accent sporit asupra comportării în societate şi asupra raportului dintre drepturi şi obligaţii politice.

Ideile social-politice care au hrănit proiectele de reformă sau constituţiile, ca şi cărţile de comportare s-au dezvoltat puternic în cadrul literaturii care avea cea mai îndelungată tradiţie în Centrul şi Sud-Estul european: literatura istorică. Peisajul istoriografic ne apare compozit în raport cu tradiţiile umaniste, învederînd istoriografii deplin afirmate în epoca de înflorire a umanismului, la polonezi, maghiari, sau în spaţiul dalmatin, o istoriografie umanistă în expansiune la români în secolul al XVII-lea, interferată de noile experienţe istoriografice ale barocului. Într-un fel sau altul împrejurările antrenate de redimensionarea Europei, de noile situaţii ivite datorită configuraţiei politice, determină un ascendent fără precedent al istoriei şi filologiei.

www.dacoromanica.ro

Problemele dominației străine, modificările intervenite în statutul politic, efect al impactului noilor structuri care se suprapun celor existente, au accentuat apelul la istorie, în general la argumentația istorică în raportul dintre state, popoare sau clase și pături sociale dinamizate de ritmurile secolului. Dacă istoriografia slavilor sudici reactivează ideile lui Mavro Orbini, prezente în istoriografia bulgară la Paisie Hilandarski, istoriografia maghiară, înregistrînd noile mutații politice, se apleacă asupra raporturilor intervenite în scena politică central-europeană, asupra raporturilor cu dominația austriacă și cu efectele Contrareformei. Stimulul istoriei prezente a fost viu înregistrat de istoriografia săsească orientată, sub influența istoriografiei barocului, spre istoria constituțională sau spre cea confesională, acordînd însă un spațiu însemnat și tratării critice a originii propriului popor.

Interesul pentru tema originilor, specific barocului, întreține un fertil dialog în cadrul culturii europene, la care participă Dimitrie Cantemir, Johann Filstich, în contact cu ideile școlii preiluministe de cunoaștere a statelor, Ferdinando Marsigli, atașat barocului imperial, în general istoriografia barocului austriac, interesată din rațiuni politice și economice în noua geografie dunăreană. Pentru istoriografia preiluministă de la Dimitrie Cantemir la Paisie Hilandarski, confruntarea dintre un prezent apăsător, dominația otomană, și idealul unei patrii libere ne duce cu gîndul la alte practici istorice europene care tocmai în acea epocă înregistrează o orientare spre valorificarea ideii de independență. În această vreme se redescoperă vechile libertăți, se confecționează dacă realmente nu au fost, sau li se împrumută valori contemporane pentru a supraviețui într-un context politic apăsător și contradictoriu. Angajarea politică a istoriografiei, intensa participare a istoricului, învecinează de pe acum o incontestabilă încredere în viitor, cu regretul pentru o lume dispărută, a gloriei și libertății. Acest sentiment predominant în istoriografie Central-Sud-Est europeană, contribuie la înțelegerea, așa cum afirma Franco Venturi, a însăși logicii iluminismului.

Dezvoltarea istoriografiei iluministe în ultima treime a secolului, în majoritatea culturilor naționale din aria la care ne referim, a pornit indiscutabil de la preiluminism. Situații specifice, definitorii pentru istoriografia Central-europeană, în care tradiția barocă întîrzie mult în secolul al XVIII-lea, explică în parte audiența modelelor și practicilor istoriografiei preiluministe. Există desigur și alte elemente care influențează evoluția istoriografică, stadiul la care se aflau cel puțin o parte din istoriografiile naționale care nu parcurseseră experiența istoriografiei savantă. Predomină orientarea spre istoria națională, recapitulată din antichitate, de-a lungul evului mediu, reconstituire ce se întîlnește cu aspirația spre eliberare de sub dominația străină. Prelungirea acestor preocupări în istoriografia iluministă, dialogul cu trecutul din perspectiva interesului actualității, devine o dimensiune necesară a confruntărilor politice, iar istoria un instrument al acțiunii, o componentă ideologică. Dobîndește o pondere deosebită spiritul critic care ține seama de „spiritul veacului", raționalist și deschis spre noi orizonturi. Fără să respingă evul mediu, istoria modernă este chemată să pledeze cauza unor drepturi implicate în contemporanei-

www.dacoromanica.ro

tate — după cum ne fac să înţelegem operele istoricilor din „Şcoala ardeleană" sau *Istorija* lui Iovan Rajić.

Istoriografia luminilor, compozită ca metodologie şi diversă ca mijloc de expresie, este raportabilă, în măsura în care renunţăm la mitistoria voltairiană, la ansamblul manifestărilor istoriografiei europene. Mai aplicată spre particularităţile naţionale ea se deschide unui evantai bogat de preocupări care încorporează presante probleme contemporane, politice şi sociale, religioase şi culturale, aspecte ale dominaţiei puterilor străine sau ale structurilor nobiliare. În timp ce istoriografia croată şi română, pentru a oferi două aspecte, este preocupată de pacta conventa epocii medievale, istoriografia maghiară dezbate raporturile cu imperiul austriac. Amplificarea cu deosebire a preocupărilor istorice, în epoca care se deschide cu revoluţia democratică, le fixează în raport cu programul de emancipare naţională. Îndeosebi pentru imperiul austriac epoca postiosefină din timpul lui Leopold al II-lea, cunoaşte un ascendent al istoriei, conexă intereselor politice, continuate şi în condiţiile epocii reacţiunii, atunci cînd cultura ajunge să fie, într-o şi mai mare măsură, o modalitate a expresiei politice. În această perioadă de expansiune a iluminismului, dialogul cu societatea cîştigă teren, prin multiplele manifestări ale scrisului istoric. Chiar dacă cercetările recente nu par a indica o audienţă a iluminismului în structura ţărănească, datele dovedesc totuşi semne perceptibile ale receptării noilor idei la nivelul elitelor săteşti.

Paralel cu dezvoltarea istoriografiei, procesul de afirmare al conştiinţei naţionale determină, în condiţii specifice, cultivarea limbilor naţionale. Mişcarea de studiere raţionalistă a gramaticii antrenează în imperiul austriac orientarea spre gramaticile naţionale în timpul Mariei Tereza, fenomenul fiind în relaţie, în provinciile austriece, cu activizarea conştiinţei naţionale. Elementul definitoriu pentru iluminism a fost fără îndoială tendinţa de cultivarea limbii, ca instrument de comunicare în societate. Cercetările au evidenţiat cu persistenţă faptul că idealul luminării a generat noile dimensiuni ale mişcării gramatice şi lexicografice, contribuind astfel la elaborarea noului convoi semantic.

Dialogul iluminismului cu societatea, pentru care secolul multiplicării a creat inventarul necesar, deschide de la început şi în proporţii crescînde, o amplă dezbatere publică. Evoluţia treptată şi lentă de la o cultură elitară, adeseori în limbile tradiţionale de circulaţie — latina, slavona, greaca — spre manifestările culturale în limbile naţionale începe să ofere şi în Centrul şi Sud-Estul Europei noi perspective succesului luminilor. În condiţiile secolului, monopolul iniţiatului asupra scrisului începe să cedeze parţial, asociindu-se unei mai intense transmisibilităţi a noilor directive administrative şi economice ale reformismului. Cultura ţărănească despărţită, de apreciabile distanţe, în perioada anterioară de manifestările elitare, chiar dacă este încă puţin permeabilă la valorile iluministe, ea intră în sfera de acţiune programatică a protagoniştilor scenei luminilor. Se poate constata, pe temeiul cercetărilor actuale, încă modeste, o vehiculare mai accentuată a literei scrise şi tipărite în lumea comunităţilor rurale. Încheierile sînt însă mai promiţătoare la nivelul elitelor rurale, a intelectualităţii în genere, care sprijină în ultimele decenii ale veacului mişcarea naţională.

www.dacoromanica.ro

Pe această bază socială mai largă, iluminismul angajează un vast program de critică a instituțiilor existente, a structurii feudale, în general a întocmirilor politice și sociale. Îndreptîndu-și acțiunea împotriva regimurilor străine, mișcările politice naționale se organizează în raport cu noua comprehensiune oferită de efectele iluminismului în societate. Pe aceste temeiuri elitele, parcurgînd un necesar proces de autoexaminare colectivă, reușesc să conceptualizeze proprii deziderate politice, să le ierarhizeze într-un sistem de priorități. Pragmatismul luminilor și poziția pe care națiunile Centrului și Sud-Estului o aveau sub raport constituțional juridic explică dispunerea diferită a accentelor de critică a întocmirilor politice și sociale. Unele își concentrează critica împotriva factorilor externi de opresiune, altele o direcționează împotriva asupririi interne, cazul românilor din Transilvania, confruntați de persistența anacronică a unei structuri constituționale și a unei clase feudale străine. Soluțiile exprimă evident moderațiunea iluminismului, caracterul reformist al mișcărilor, succesul iosefinismului și ascendentul în general al filozofiei wolffiene. Excepția poloneză, unde penetrația ideilor franceze este remarcabilă, nu modifică însă caracterul moderat, legal al soluțiilor, ele rămînînd reformiste și nu revoluționare.

Activitatea culturală de inspirație iluministă reflectă și ea poziția pe care națiunile o ocupă în angrenajul politic al timpului. În marea ei parte ea este subordonată imperativelor politice, fie că vizează o politică de iluminare, ce concordă cu dezvoltarea conștiinței naționale, fie că în raport cu liniile de dezvoltare ale literaturii de stat, de inspirație cameralistă, încearcă să adapteze rezultatele revoluției agricole ale occidentului în Europa Centrală răsăriteană și Sud-Est europeană. În amîndouă cazurile cultura era chemată să emancipeze condiția umană și să organizeze în termenii raționalismului societatea, nu fără a satisface preliminar dezideratul emancipării naționale în colaborare cu absolutismul luminat sau împotriva lui. Slaba dezvoltare a burgheziei și sistemul politic european, limitele frontierei revoluției democratice, în condițiile persistenței marilor imperii, estompează revendicările sociale, le amînă în favoarea unor soluții care corespundeau momentului istoric.

Expansiunea Revoluției franceze și implicațiile războaielor napoleoniene colaborează, la sfîrșitul secolului XVIII și la începutul celui următor, la afirmarea unor noi concepte preluate din manifestele revoluției democratice, adaptate însă la structurile interne, la particularismul local. Tocmai pentru aceste rațiuni putem discuta în Europa centrală și Sud-Est europeană despre modele iluministe proprii, la crearea cărora a colaborat dialogul cu Europa, dar elaborate din răspunsurile date realităților locale.

Elitar la începutul veacului, în expresia lui preiluministă, iluminismul a cîștigat spre sfîrșitul secolului în consistență, în măsura în care a avut tendința de a coborî pe verticală. Concomitent, el a realizat o remarcabilă operă de laicizare a culturii, contribuind la atenuarea asperităților confesionale și la triumful intereselor politico-naționale. Datorită efectelor sale, societățile din Centrul și Sud-Estul european au fost în măsură să realizeze o autoexaminare colectivă, la nivelul intelectualității și structurilor libere sociale, care s-a exprimat în fixarea programului de emanci-

www.dacoromanica.ro

pare naţională. El a deschis, alături de alţi factori, calea revoluţiilor balcanice, care au marcat trecerea de la soluţiile iluministe la ideea de răsturnare a vechilor structuri opresive externe. Spre deosebire însă de alte experienţe europene sau extra-europene unde revoluţia democratică a reuşit, revoluţiile balcanice, şi în general etapele premergătoare ale luptei de emancipare politică, au ajuns doar la rezultate parţiale. Ele nu au înlăturat, în general, nici feudalitatea şi nici dominaţia străină, deşi revoluţia sîrbă, greacă şi română au creat un nou cadru naţional, mai favorabil transformării societăţilor Sud-Estului european. Antifeudal, ca peste tot în lume, iluminismul s-a asociat în această zonă de expansiune a marilor imperii cu patriotismul, cu solidaritatea izvorîtă nu din vechi idealuri recondiţionate, ci din realităţile trăite. Evoluţia spre societăţile naţionale a deschis curînd poarta afirmării romantismului care a devenit un factor polarizator al societăţii, contribuind la integrarea poporului şi a folclorului în rîndul noilor concepte dominante politice şi culturale. Dar romantismul nu a respins net iluminismul, chemat în continuare să potenţeze, pînă tîrziu în secolul al XIX-lea, programul politic naţional.

OPERE CITATE

ERNST CASSIRER, *Die Philosophie der Aufklärung*, Tübingen, 1932

PAUL HAZARD, *La crise de la conscience européenne, 1680—1715*, Paris, 1935, 2 vol. Trad. română : Edit. Univers, 1974

PAUL HAZARD, *La pensée européenne au XVIIIe siècle: de Montesquieu à Lessing*, Paris, 1946

EDUARD WINTER, *Frühaufklärung*, Berlin, 1966

EDUARD WINTER, *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Berlin, 1971

H. S. COMMAGER, *The Empire of Reason*, New York, 1978.

FRANCO VENTURI, *Settecento riformatore*, Torino, 1969—1979, 3 vol.

FRANCO VENTURI, *Utopia e riforma nell'illuminismo*, Torino, 1970

FRITZ VALJAVEC, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, München, 1958

FRITZ VALJAVEC, *Ausgewählte Aufsätze*, München, 1963

RENÉ POMEAU, *L'Europe des Lumières*, Paris, 1966

PIERRE CHAUNU, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971

ALBERT SOBOUL, *La civilisation et la Révolution francaise*, Paris, 1970, 2 vol.

NICOLAE IORGA, *Etudes roumaines. Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1924

NICOLAE IORGA, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIIIe siècle*, „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", IX, 1937

HANS GEORG BECK, *Ideen und Realitäten in Byzanz*, Variorum Reprints, 1972

Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est européen, Bucarest, 1969

Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen, Bucarest, 1970

Structure sociale et développement culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVIIe—XVIIIe siècles, Bucarest, 1975.

Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales aux XVIe—XIXe siècles, Bucarest, 1977

Symposium: L'époque Phanariote, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974

C. TH. DIMARAS, *La Grèce au temps des Lumières*, Genève, 1969

POMPILIU TEODOR, *Stadiul actual al cercetărilor iluministe*, „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice", Seria IV, tom I, 1975—1976

ALEXANDRU DUŢU, *Modele şi imagini în iluminismul sud-est european* în *Cultura română în civilizaţia europeană modernă*, Bucureşti, 1978

www.dacoromanica.ro

Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale, Budapest, 1971—1977, 3 vol.
Die Aufklärung in Ost- und Südosteuropas, Böhlau Verlag, 1972
Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozioökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts, Böhlau Verlag, 1973
Wissenschaftspolitik in Mittel-und Osteuropa, Verlag Ulrich Camen, 1976
Buch- und Verlagswesen im 18. und 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Kommunikation in Mittel- und Osteuropa, Verlag Ulrich Camen, 1977
Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs, Berlin, U. Camen, 1979
EMMANUEL TURCZYNSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976
STEVEN RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, 1968
BOGUSLAW LESNODORSKI, *Le siècle des Lumières en Pologne*, „Acta Poloniae Historica", 4, 1961
EMANUEL ROSTWOROWSKI, *Voltaire et la Pologne*, „Studies on Voltaire", 62, 1968
NICOLAO MERKER, *L'illuminismo tedesco*, Bari, 1974

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚIA ROMÂNIEI LA ÎNTĂRIREA ROLULUI O.N.U. ÎN VIAȚA INTERNAȚIONALĂ (25 DE ANI DE LA INTRAREA ROMÂNIEI ÎN O.N.U.)

DE

ALEXANDRU BOLINTINEANU

1. *Împrejurările în care România a devenit membră a Organizației Națiunilor Unite.* — Intrarea României în O.N.U., după zece ani de la înființarea acesteia, se explică prin condițiile vieții internaționale din perioada 1945—1955.

Deși în acordul de la Potsdam din 2 august 1945 între U.R.S.S., Anglia și Statele Unite ale Americii s-a prevăzut că încheierea tratatelor de pace cu mai multe state, printre care și România, va permite guvernelor celor trei mari puteri de a sprijini cererea lor de a fi admise în O.N.U., printre acțiunile „războiului rece" s-a înscris și blocarea intrării noilor state socialiste europene în Organizația Națiunilor Unite.[1]

Cu toate acestea, pînă în 1955 România este primită ca membru în mai multe instituții specializate din sistemul Națiunilor Unite. Pe măsura creșterii prestigiului României în lume primirea ei printre membrii Națiunilor Unite se impunea din ce în ce mai mult. Ca urmare, la recomandarea Consiliului de Securitate, Adunarea Generală a O.N.U. a adoptat o rezoluție la 14 decembrie 1955 [2] prin care România, împreună cu alte 15 țări, era admisă ca membră în Organizație. Totodată, țara noastră devine, în scurtă vreme, membră în instituțiile specializate din sistemul Națiunilor Unite [3].

Prin admiterea sa ca membră a Națiunilor Unite, României i s-au deschis noi posibilități de realizare a politicii sale externe de pace și colaborare cu toate popoarele lumii. Organizația Națiunilor Unite este cea mai importantă dintre organizațiile internaționale, nu numai prin caracterul universal conferit prin participarea statelor lumii, ci și prin aria vastă de probleme pe care le îmbrățișează activitatea sa, a numeroaselor organisme și instituții specializate din sistemul său.

[1] Pe lîngă acest angajament, marile puteri occidentale au încălcat și prevederile tratatului de pace cu România semnat la 10 februarie 1947, care conținea o prevedere similară cu cea din acordul de la Potsdam.

[2] Rezoluția 995 (X) din 14 decembrie 1955.

[3] România devenise membră în Organizația Mondială a Sănătății și în Organizația Meteorologică Mondială în 1948 și în U.N.E.S.C.O. în 1954. În 1956 țara noastră își reia activitatea în Organizația Internațională a Muncii, pe care o suspendase în 1942, numărîndu-se printre membrele fondatoare ale acestei Organizații înființată în 1919. În 1957 România participă la înființarea Agenției Internaționale pentru Energia Atomică. În 1961 țara noastră devine membră în Organizația Națiunilor Unite pentru alimentație și agricultură (F.A.O.) iar în 1965 în Organizația Aviației Civile Internaționale etc.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 12, p. 2283—2277, 1980

www.dacoromanica.ro

2. *Însemnătatea acordată Organizației Națiunilor Unite în înfăptuirea politicii externe a partidului și statului nostru.* O trăsătură caracteristică a poziției României față de O.N.U. o constituie locul însemnat pe care aceasta îl ocupă în cadrul acțiunilor de politică externă ale țării noastre. De la începutul participării la lucrările Organizației, țara noastră a manifestat o preocupare constantă, în continuă creștere, de a contribui la orientarea activității Organizației în direcția soluționării marilor probleme care confruntă omenirea contemporană. Toate inițiativele românești la Națiunile Unite, dintre care o parte va fi evocată în cele ce urmează se înscriu în acești parametri, au urmărit și urmăresc creșterea rolului O.N.U. în viața internațională, transformarea Organizației într-un instrument eficient în promovarea păcii și libertății popoarelor, în realizarea aspirațiilor spre progres ale acestora.

Interesul deosebit acordat de România socialistă Organizației Națiunilor Unite s-a concretizat de asemenea și în participarea directă la lucrările sale a conducătorilor țării. Astfel, de exemplu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, prim secretar al Partidului Comunist Român, a fost șeful delegației române la a XV-a Sesiune a Adunării Generale a O.N.U. (1960). În 1967, Ion Gheorghe Maurer, în calitatea sa de prim ministru, a condus delegația română la cea de a V-a sesiune specială de urgență a Adunării Generale. O semnificație deosebită și de larg ecou a avut-o participarea președintelui Nicolae Ceaușescu la Sesiunea Adunării Generale din 1970 pentru aniversarea împlinirii a 25 de ani de la crearea Națiunilor Unite.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu a vizitat și mai multe instituții specializate, vorbind de la tribuna lor, iar reuniuni internaționale ținute sub auspiciile O.N.U. la București — ca Sesiunea a 29-a a Comisiei Economice O.N.U. pentru Europa (aprilie 1974) și Conferința Mondială a populației (august 1974) — au fost onorate de prezența președintelui Republicii Socialiste România care a rostit cu acest prilej importante cuvîntări.

Se cuvine amintit și faptul că în fiecare cuvîntare a Secretarului general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, analiza problemelor internaționale cuprinde referiri și aprecieri în legătură cu rolul și activitatea Națiunilor Unite.

Mai mult. Poziția României față de Organizația Națiunilor Unite este înfățișată pe larg în Programul Partidului Comunist Român. În program se subliniază că, spre a corespunde așteptărilor popoarelor, O.N.U. trebuie să-și sporească contribuția la promovarea trainică în viața internațională a unor relații noi, bazate pe principiile deplinei egalități în drepturi, pe respectul independenței și suveranității naționale, pe neamestec în treburi interne și avantaj reciproc, pe renunțarea la forță și la amenințarea cu folosirea forței în raporturile interstatale, pe respectarea dreptului sacru al fiecărui popor de a-și alege, de sine stătător, calea dezvoltării economice, sociale și politice. „Pornind de la aceasta, Partidul Comunist Român va acționa cu consecvență pentru întărirea rolului Organizației Națiunilor Unite și a celorlalte organisme internaționale, pentru perfecționarea și democratizarea lor, pentru participarea tuturor statelor la activitatea acestora, a forurilor lor de conducere, pentru aplicarea principiului consensului în adoptarea tuturor hotărîrilor" [4].

[4] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 203.

www.dacoromanica.ro

Este de asemenea relevantă pentru atenția acordată activității O.N.U. în țara noastră, frecvența știrilor, uneori detaliate, care apar în presa română, nu numai în cursul sesiunii Adunării Generale, ci și în mod curent, cu privire la activitatea Organizației. Aceeași constatare este valabilă și pentru radio și televiziunea română, reviste de specialitate, literatura politico-juridică [5].

În afară de aceasta, țara noastră aduce la îndeplinire recomandările cuprinse în rezoluțiile Adunării Generale a O.N.U., ale altor organe ale acesteia, și este parte la covîrșitoarea majoritate a tratatelor multilaterale elaborate și adoptate în cadrul O.N.U. sau în conferințele diplomatice convocate de către Organizație.

Latura cea mai semnificativă a atitudinii țării noastre față de Națiunile Unite și a activității ei constă, desigur, în nenumăratele contribuții aduse de România de-a lungul celor 25 de ani, în cele mai însemnate domenii ale vastei problematici internaționale care este examinată în fiecare an de un număr crescînd de reuniuni ale organismelor sale.

Acționînd perseverent în scopul realizării misiunii conferite Organizației Națiunilor Unite prin Carta sa, de a salvgarda pacea și de a promova progresul și bunăstarea tuturor popoarelor, România socialistă, politica sa externă are la bază o concepție clară asupra rolului organizațiilor internaționale și în primul rînd a O.N.U. în lumea contemporană. După cum a arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu „țara noastră pornește de la convingerea că, în prezent, organizațiile internaționale pot aduce o contribuție de preț la realizarea destinderii în lume, la stimularea schimburilor de valori materiale și spirituale între națiuni, la afirmarea și respectarea principiilor independenței și suveranității naționale, egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc" [6].

Pornind de la aceste premise, de la faptul că O.N.U. are un rol important în desfășurarea vieții internaționale, deoarece oferă un cadru organizat pentru ca toate popoarele să poată participa la soluționarea problemelor complexe ale lumii de astăzi, țara noastră acționează necontenit, de la intrarea sa în Organizație, în vederea întăririi eficienței acesteia, sporirii contribuției ei la salvgardarea păcii și securității mondiale, la democratizarea întregii vieți internaționale.

3. *Sporirea rolului O.N.U. în promovarea principiilor relațiilor dintre state.* — După cum este știut, o constantă a politicii externe a României socialiste este așezarea relațiilor sale cu celelalte state pe baza principiilor dreptului și relațiilor internaționale, întreprinderea de acțiuni perseverente în vederea generalizării lor în viața internațională.

Urmărind ca Organizația Națiunilor Unite să contribuie efectiv și tot mai substanțial la respectarea de către toate statele și față de toate

---

[5] Menționăm, de exemplu, monografia de vaste proporții *O.N.U. — organizare și funcționare* (de N. Dașcovici, M. Ghelmegeanu și A. Bolintineanu, 1962), precum și *Carta O.N.U. — document al erei noastre*, (de A. Bolintineanu și M. Malița, 1970). Au fost publicate și culegeri ale principalelor documente referitoare la organizarea și funcționarea O.N.U. și instituțiilor specializate. Printre lucrările consacrate activității României la O.N.U. se înscrie *România în sistemul Națiunilor Unite* (cu un studiu introductiv și textele diferitelor documente reflectînd activitatea țării noastre, coordonator N. Ecobescu, 1974).

[6] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, Edit. politică, București, 1972, p. 9.

www.dacoromanica.ro

statele a principiilor fundamentale ale dreptului internațional, înscrise dealtfel și în Carta Națiunilor Unite, România a fost printre promotorii cei mai activi ai codificării acestor principii, în scopul asigurării primatului dreptului în raporturile dintre state.

Astfel, țara noastră a depus o activitate susținută în elaborarea și adoptarea Declarației cu privire la principiile dreptului internațional referitoare la relațiile prietenești și cooperarea între state în conformitate cu Carta Națiunilor Unite, aprobată în unanimitate la Sesiunea Adunării Generale din 1970, consacrată aniversării a 25 de ani de la crearea O.N.U. [7]. România a fost membră a comitetului special constituit în acest scop, în 1963 [8], și a adus numeroase contribuții la precizarea și dezvoltarea conținutului celor 7 principii consacrate în Carta O.N.U. și în definirea drepturilor și obligațiilor care decurg din aceste principii.

Printre aceste contribuții menționăm includerea în Declarație a unei prevederi potrivit căreia Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite „declară că principiile Cartei cuprinse în această declarație constituie principii fundamentale ale dreptului internațional și în consecință adresează tuturor statelor apelul de a se călăuzi după aceste principii în conduita lor pe plan internațional și de a dezvolta relațiile lor reciproce pe baza strictei respectări a acestora" [9].

Aceleași preocupări a țării noastre îi dă expresie și înscrierea în Declarația cu prilejul celei de a XXV-a aniversări a Națiunilor Unite, adoptată la aceeași sesiune comemorativă a Adunării Generale din 1970 [10], a unei prevederi prin care statele membre ale Organizației își reafirmă hotărîrea de a respecta principiile de drept internațional privind relațiile prietenești și cooperarea dintre state.

De o deosebită semnificație pentru dezvoltarea regulilor de drept internațional legate de asigurarea păcii și securității mondiale este problema definiției agresiunii. Contribuțiile românești în această direcție au, se poate spune, un caracter tradițional. Nicolae Titulescu a sprijinit în cadrul Societății Națiunilor o inițiativă sovietică în această privință și a adus o serie de contribuții la definirea agresiunii armate. Ca urmare, România a devenit parte la convențiile de la Londra din 1933 pentru definiția agresiunii [11].

Reînnodînd firul acestei tradiții, România ca membră a Comitetului special pentru problema definiției agresiunii, înființat de Adunarea Generală a O.N.U. în 1967 [12], a acționat ca instrumentul juridic și politic ce urma să fie adoptat să poată preveni agresiunea, să conțină enunțuri cît mai precise spre a permite stabilirea statului care se face vinovat de această crimă împotriva păcii internaționale. Printre contribuțiile aduse în acest sens menționăm prevederea din definiția agresiunii potrivit căreia

---

[7] Rezoluția Adunării Generale a O.N.U. 2625 (XXV) din 24 octombrie 1970.

[8] Rezoluția Adunării Generale a O.N.U. 1966 (XVIII) din 16 decembrie 1963.

[9] Vezi textul Declarației citat la nota 7 de mai sus.

[10] Rezoluția Adunării Generale 2627 (XXV) din 24 octombrie 1970.

[11] Vezi pentru detalii Grigore Geamănu, *Principiile fundamentale ale dreptului internațional contemporan*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1967, p. 225–226.

[12] Rezoluția Adunării Generale 2330 (XXII) din 18 decembrie 1967.

www.dacoromanica.ro

„nici o considerație de nici o natură, fie ea politică, militară sau de alt ordin, nu poate servi ca justificare pentru agresiune"[13].

Acordînd o importanță deosebită precizării conținutului drepturilor și obligațiilor fundamentale ale statelor, a căror exercitare și respectare reprezintă, alături de principii, o condiție esențială pentru înnoirea relațiilor dintre state, țara noastră a propus încă din 1972 elaborarea unui cod de conduită care să statueze aceste drepturi și obligații [14].

4. *Menținerea și consolidarea păcii și securității internaționale.* — Apărarea păcii și securității mondiale constituie un țel primordial al Organizației Națiunilor Unite, care a fost creată în primul rînd spre a izbăvi „generațiile viitoare de flagelul războiului care, de două ori în cursul unei vieți de om, a provocat omenirii suferințe de nespus" [15].

În același timp, se constată că Organizația nu a reușit să-și aducă la îndeplinire, în măsura cuvenită, funcția sa de menținere a păcii și securității internaționale. Convinsă fiind că această funcție trebuie întărită și dezvoltată, că rolul O.N.U. trebuie substanțial sporit în prevenirea și rezolvarea pe cale pașnică a conflictelor internaționale, țara noastră se înscrie și în acest capitol cu o serie de însemnate contribuții, unele cu caracter general, de principiu, altele în anumite conflicte dintre state aflate pe ordinea de zi a Organizației.

Este semnificativ că printre aceste contribuții se numără inițiativa țării noastre de a înscrie pe ordinea de zi a Adunării Generale încă în anul 1960 a problemei „Acțiuni pe plan regional în scopul de a îmbunătăți relațiile de bună vecinătate între statele europene avînd sisteme sociale și politice diferite". Prin această inițiativă, țara noastră dădea expresie preocupării sale privind întărirea păcii și promovarea cooperării pe continentul european, de o însemnătate majoră pentru menținerea păcii pe plan mondial. Totodată, în acest fel, problemele continentului european erau aduse pentru prima dată în orbita atenției Adunării Generale a O.N.U., într-un cadru general, menit să stimuleze o dezbatere largă și acțiuni în direcția îmbunătățirii climatului politic pe continent. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că inițiativa învederează clarviziunea politicii externe românești, deoarece ea a constituit un preludiu al abordării problemelor securității și cooperării în Europa, care a culminat în adoptarea Actului final al Conferinței de la Helsinki din august 1975.

Propunerile României au dus la adoptarea în unanimitate de către Adunarea Generală a O.N.U., în 1965, a unei rezoluții purtînd titlul problemei înscrise pe ordinea de zi din inițiativa țării noastre[16].

Rezoluția adoptată de Adunarea Generală nu a rămas, la fel ca și în alte acțiuni inițiate de România, un act izolat. Împreună cu coautorii, alte state europene în număr de opt (Austria, Belgia, Bulgaria, Dane-

---

[13] Vezi textul definiției agresiunii anexat la Rezoluția Adunării Generale 3314 (XXIX) din 14 decembrie 1974.

[14] Propunerea privind elaborarea unui asemenea cod a fost formulată în Rezoluția Conferinței Naționale a P.C.R. cu privire la politica și activitatea internațională ale Partidului Comunist Român și Republicii Socialiste România în *Conferința Națională a Partidului Comunist Român 19—21 iulie 1972*, Edit. politică, București, 1972, p. 531. Propunerea figurează și în Documentul O.N.U. A/8775 din 5 octombrie 1972.

[15] Alin. 1 din Preambulul Cartei Națiunilor Unite.

[16] Rezoluția Adunării Generale 2129 (XX) din 21 decembrie 1965.

www.dacoromanica.ro

marca, Iugoslavia, Finlanda, Suedia şi Ungaria), România a obţinut adoptarea de către Adunarea Generală a unei rezoluţii referitoare la rolul Comisiei Economice pentru Europa în dezvoltarea cooperării economice internaţionale [17]. Rezoluţia a prilejuit o serie de acţiuni în cadrul Comisiei în scopul intensificării nu numai a cooperării economice ci şi a celei tehnice şi ştiinţifice.

În acelaşi context s-a înscris adoptarea de către Conferinţa Generală a U.N.E.S.C.O., în 1966, a unui adevărat program european privind colaborarea în domeniul educaţiei, ştiinţei şi culturii. În cadrul acestui program au fost convocate periodic, începînd cu 1967, conferinţe europene la nivel guvernamental în Europa, la nivelul miniştrilor educaţiei.

Deosebit de semnificativ pentru întărirea rolului Naţiunilor Unite în menţinerea păcii şi securităţii internaţionale, necesitate a cărei stringenţă este pregnant subliniată de agravarea încordării internaţionale intervenită în ultimul an, sînt iniţiativele României socialiste la Sesiunea Adunării Generale din 1979.

Pe ordinea de zi a sesiunii a fost înscris, la cererea României, punctul privitor la reglementarea prin mijloace paşnice a diferendelor între state. Această acţiune exprimă concepţia constantă a partidului şi statului nostru, poziţia fermă a României privind lichidarea pe calea tratativelor a tuturor conflictelor şi stărilor de conflict care mai există în diferite regiuni ale lumii.

Această poziţie a fost învederată din nou de Preşedintele României, tovarăşul Nicolae Ceauşescu de la tribuna Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român : „În situaţia internaţională de azi, în condiţiile existenţei unor probleme deosebit de complexe, orice conflict nu poate duce decît la încordarea atmosferei politice generale, prezentînd un pericol grav atît pentru popoarele din zonele respective, cît şi pentru pacea şi securitatea internaţională. De aceea trebuie făcut totul pentru soluţionarea oricărui conflict numai pe calea tratativelor, pentru evitarea izbucnirii altora noi, pentru normalizarea relaţiilor dintre toate statele" [18].

Iniţiativa românească urmărind sporirea rolului Organizaţiei Naţiunilor Unite în reglementarea paşnică a diferendelor dintre state, în aşa fel încît Organizaţia să poată acţiona în mod eficace în vederea prevenirii şi soluţionării oricărui conflict, din orice regiune a lumii are două obiective : adoptarea unui document internaţional, mai întîi sub forma unei declaraţii şi apoi sub forma unui tratat, care să codifice normele dreptului internaţional în această materie; înfiinţarea unei comisii permanente de bune oficii, mediaţiune şi conciliere în cadrul Adunării Generale şi în strînsă legătură cu Consiliul de Securitate, care să ofere statelor părţi la litigiu un cadru adecvat în vederea negocierilor pentru soluţionarea acestuia.

La sesiunea a 34-a a Adunării Generale a O.N.U. (1979) a fost realizat un prim pas în această direcţie. În rezoluţia adoptată prin consens de Adunarea Generală a O.N.U. [19] s-a cerut tuturor statelor de a respecta

[17] Rezoluţia Adunării Generale 2317 (XXII) din 15 decembrie 1967.

[18] Nicolae Ceauşescu, *Raport la cel de al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, p. 105.

[19] Rezoluţia Adunării Generale 34/102 din 14 decembrie 1979.

www.dacoromanica.ro

cu strictețe în relațiile internaționale principiul potrivit căruia statele trebuie să soluționeze diferendele dintre ele prin mijloace pașnice, în așa fel încît pacea și securitatea internațională precum și justiția să nu fie puse în pericol. Statele sînt invitate să colaboreze la elaborarea unei declarații a Adunării Generale în această materie, comunicînd în acest scop propunerile lor privind elaborarea unei asemenea Declarații.

S-a declanșat astfel procesul care, în final, va permite adoptarea de către Adunarea Generală a unui instrument juridic și politic menit să întărească principiul reglementării exclusiv pe cale pașnică a diferendelor dintre state, să contribuie la stricta lui aplicare în practica acestora.

Dezvoltînd concepția politicii externe românești privind rolul esențial al relațiilor de bună vecinătate între state în salvgardarea păcii, securității în promovarea colaborării dintre state, la aceeași sesiune a Adunării Generale România a inițiat o nouă acțiune în această direcție. În urma acestei inițiative, Adunarea Generală a adoptat prin consens o rezoluție privind dezvoltarea și întărirea bunei vecinătăți între state [20]. Pornind de la însemnătatea promovării bunei vecinătăți în relațiile dintre state, pentru menținerea păcii și securității internaționale, rezoluția subliniază necesitatea de a examina problema bunei vecinătăți în scopul de a-i întări și dezvolta conținutul, precum și modalitățile de a-i spori eficacitatea și cere statelor să comunice Secretarului General opiniile și sugestiile lor în această privință.

5. *Afirmarea și realizarea drepturilor popoarelor de a-și hotărî singure soarta, abolirea vestigiilor colonialismului și a neocolonialismului.* — Acționînd în vederea unei contribuții tot mai active a Organizației Națiunilor Unite la lupta popoarelor pentru înlăturarea colonialismului, neocolonialismului și oricărei alte forme de dominație străină, România s-a alăturat forțelor anticolonialiste încă din primii ani de activitate în O.N.U., a adus propriile sale contribuții în adoptarea de măsuri pentru promovarea procesului de decolonizare.

Astfel, în 1959, România a propus inițierea unor măsuri pentru dezvoltarea învățămîntului primar în teritoriile neautonome [21], ca un mijloc spre a contribui la accelerarea realizării de către populația acestor teritorii a dreptului la autodeterminare. Pe baza acestei promovări, Adunarea Generală a adoptat o rezoluție prin care recomanda statelor administrante o serie de măsuri imediate în vederea înființării învățămîntului elementar universal, gratuit și obligatoriu, în scopul de a elimina analfabetismul din teritoriile respective [22].

România a participat activ la elaborarea și adoptarea Declarației referitoare la acordarea independenței popoarelor și țărilor coloniale [23] și a programului de acțiune adoptat de Adunarea Generală în 1970 pentru deplina aplicare a Declarației [24]. Printre contribuțiile aduse în elaborarea

---

[20] Rezoluția Adunării Generale 34/99 din 14 decembrie 1979.

[21] În condițiile existente în momentul elaborării și adoptării Cartei O.N.U. (la 24 octombrie 1945) raportul de forțe în lume a determinat înscrierea în Cartă a unor prevederi privind teritoriile neautonome, cu alte cuvinte coloniile, precum și teritoriile sub tutelă, prin care se stabileau unele obligații în sarcina statelor care le administrau.

[22] Rezoluția Adunării Generale 1463 (XIV), din 12 decembrie 1959.

[23] Rezoluția Adunării Generale 1514 (XV) din 14 decembrie 1960.

[24] Rezoluția Adunării Generale 2621 (XXV) din 12 octombrie 1970.

www.dacoromanica.ro

acestor documente, un loc proeminent l-a avut asigurarea unei acţiuni eficace din partea Naţiunilor Unite şi instituţiilor specializate în scopul de a sprijini efectiv lupta popoarelor pentru dreptul de a-şi decide singure destinele.

O vie activitate este desfăşurată de ţara noastră ca membru al Consiliului Naţiunilor Unite pentru Namibia (1972). Ca urmare, reprezentanţi români au fost aleşi să participe la diferite activităţi internaţionale, iar în vara anului 1974 o delegaţie a Consiliului, condusă de Preşedintele său, a vizitat România pentru consultări cu guvernul român asupra celor mai adecvate metode pentru aplicarea rezoluţiilor adoptate în cadrul O.N.U. în problema Namibiei.

O altă acţiune a ţării noastre pe linia luptei anticolonialiste a constituit-o participarea la iniţiativele vizînd recunoaşterea reprezentanţilor mişcărilor de eliberare naţională a unui statut de observatori în cadrul O.N.U. Această acţiune s-a materializat într-o rezoluţie a Adunării Generale din 1972, în urma căreia reprezentanţii mişcărilor de eliberare naţională din coloniile portugheze, Rhodesia şi Namibia au putut participa la dezbaterea problemei coloniale la O.N.U.

O contribuţie deosebită a fost adusă de ţara noastră şi la luarea măsurilor necesare ca O.N.U. şi organizaţiile din sistemul său să acorde sprijin material mişcărilor de eliberare naţională precum şi să elaboreze în mod prioritar programe de asistenţă şi alte măsuri de natură să le sprijine lupta.

În afară de aceasta, pornind de la faptul că prevederile Cartei care reflectă colonialismul sînt în contradicţie totală cu realităţile lumii de astăzi, România a propus, printr-un document prezentat Adunării Generale în 1975 [25], eliminarea acestor prevederi. În document se subliniază necesitatea ca în Cartă să se înscrie „*cu maximum de claritate abolirea deplină şi definitivă a colonialismului, neocolonialismului şi rasismului, hotărîrea tuturor statelor membre a Organizaţiei însăşi a întregii comunităţi internaţionale de a eradica orice practici pe care acestea le-au generat în viaţa internaţională*" [26].

În ceea ce priveşte sprijinirea luptei împotriva neocolonialismului, acţiunile României în această direcţie fac parte din contribuţiile aduse la înfăptuirea propunerilor ţărilor în curs de dezvoltare, membre ale grupului 77, precum şi a propriilor sale propuneri în vederea înlăturării tuturor formelor de dependenţă economică între aceste ţări şi ţările dezvoltate, instaurării unor noi relaţii economice internaţionale, unei noi ordini economice şi politice în lume [27].

6. *Dezvoltarea cooperării internaţionale şi instaurarea unei noi ordini economice internaţionale.* — Una din direcţiile principale de acţiune ale României socialiste, manifestată încă în primii ani de la intrarea sa în Organizaţie, a constituit-o sporirea contribuţiei O.N.U. la intensificarea coope-

[25] Vezi *Poziţia României cu privire la îmbunătăţirea şi democratizarea activităţii Organizaţiei Naţiunilor Unite, la întărirea rolului său în realizarea colaborării între toate statele, fără deosebire de orînduire socială, a unei lumi mai bune şi mai drepte, a unei păci trainice,* în *Contribuţii ale României la soluţionarea marilor probleme ale lumii contemporane,* Edit. politică, Bucureşti, 1975, p. 41—42.

[26] *Ibidem.* p. 41.

[27] Vezi mai jos, pct. 6 din prezentul articol.

www.dacoromanica.ro

rării internaționale, în primul rînd în domeniul economic. De la început, acțiunile și inițiativele României au avut ca obiectiv primordial orientarea activității O.N.U. în acest domeniu pentru sprijinirea dezvoltării economice a tuturor țărilor, și, în primul rînd, a celor rămase în urmă.

În acest scop, țara noastră a prezentat numeroase propuneri care au vizat stabilirea unui cadru principal nou al relațiilor economice internaționale, prefigurînd astfel preocupările ce se vor concretiza mai tîrziu în eforturile privind instaurarea unei noi ordini economice internaționale.

Astfel, la sesiunea a XII-a a Adunării Generale în 1957, cel de al doilea an al participării țării noastre la activitățile Națiunilor Unite, România a propus elaborarea unei Declarații asupra principiilor colaborării internaționale care să servească ca o bază pentru relații economice între toate statele membre mici și mari, bogate sau sărace [28]. În viziunea României, Declarația ar fi trebuit să cuprindă principii ca : respect reciproc pentru independența economică a fiecărui stat ; deplina respectare a dreptului suveran al fiecărui stat de a dispune liber de bogățiile sale naturale ; respectarea principiului egalității în drepturi și avantajului reciproc ; acordarea de asistență economică și tehnică țărilor mai puțin dezvoltate în condiții care să nu afecteze independența economică și politică a acestor țări ; schimb de experiență și contacte în domeniul științific, economic și tehnic [29].

Cu toată rezistența întîmpinată din partea țărilor capitaliste care nu erau de acord cu formularea unor principii contrare practicilor lor economice inechitabile, prin acțiuni perseverente România, la care s-a alăturat Mexicul și alte țări în curs de dezvoltare, au reușit ca Actul final al primei Conferințe O.N.U. pentru comerț și dezvoltare — UNCTAD (Geneva, 1964) să reflecte, într-o oarecare măsură, anumite principii privind relațiile economice dintre state. O nouă dezvoltare a acestora a avut loc în Carta drepturilor și îndatoririlor economice ale statelor adoptate de Adunarea Generală a O.N.U. în 1974 [30], la care România a adus numeroase și importante contribuții.

În ceea ce privește domenii concrete de colaborare economică, se cuvin relevate inițiativele României în domeniul industrializării, ca, de pildă, cooperarea internațională în domeniul dezvoltării industriei petrolului în țările în curs de dezvoltare [31], precum și participarea ei activă la toate acțiunile desfășurate în această privință în cadrul O.N.U. și organismelor sale.

Se cuvin evidențiate, de asemenea inițiative ale României privind vlanificarea pentru dezvoltarea economică, administrația publică și dezpoltarea [32], precum și dezvoltarea și folosirea resurselor umane [33]. În

[28] Declarația reprezentantului român la Sesiunea Adunării Generale din ziua de 4 octombrie 1957, Doc. O.N.U., A/C.2/ SR. 455.

[29] Propunerile românești au fost reproduse într-o formă concentrată în Doc. O.N.U., A/3740, din 15 noiembrie 1957, § 20.

[30] Rezoluția Adunării Generale 3281 (XXIX) din 12 decembrie 1974.

[31] Această inițiativă s-a concretizat în Rezoluția Adunării Generale 1425 (XIV) din 5 decembrie 1959.

[32] Aceste propuneri s-au concretizat în Rezoluțiile Adunării Generale 1939 (XVIII) din 11 decembrie 1963 și 2561 (XIV) din 13 decembrie 1969.

[33] Vezi, de exemplu, Rezoluția Adunării Generale 2083 (XX) din 20 decembrie 1965; Rezoluția Conferinței Organizației Internaționale a Muncii din 20 iunie 1965; Rezoluția 22 (Cg-V) adoptată de Congresul meteorologic mondial la 27 aprilie 1967.

www.dacoromanica.ro

domeniul agriculturii, printre inițiativele României un loc proeminent îl ocupă cele referitoare la progresul în domeniul reformelor agrare [34] și cooperarea între țările în curs de dezvoltare în domeniul agriculturii, silviculturii și pisciculturii [35].

O deosebită semnificație o au inițiativele României din cadrul O.N.U. și instituțiilor specializate în scopul adoptării unor măsuri practice și concrete care să deschidă țărilor în curs de dezvoltare accesul la cele mai recente realizări ale științei și tehnologiei moderne care să contribuie la accelerarea progresului acestor țări.

Încă în anul 1968, pe baza unor propuneri române, Adunarea Generală a adoptat o rezoluție privind folosirea ordinatoarelor electronice și tehnicilor de calcul pentru dezvoltare. Datorită unei inițiative a României pe ordinea de zi a Adunării Generale a fost înscrisă problematica rolului științei și tehnologiei în dezvoltarea popoarelor și necesitatea de a întări cooperarea economică și tehnico-științifică dintre state. Pe baza acestei inițiative s-a adoptat o rezoluție de către Adunarea Generală a O.N.U. [36] care a inaugurat o amplă dezbatere a problematicii propuse de România și a condus la stabilirea de către Consiliul Economic și Social al O.N.U. a unui Comitet pentru știință și tehnologie în slujba dezvoltării și la ținerea, sub auspiciile O.N.U., a importantei Conferințe mondiale privind știința și tehnologia în slujba dezvoltării (Viena, 1979).

În cursul anilor '70, o parte însemnată a activității României în cadrul sistemului Națiunilor Unite a fost consacrată problemelor privind instaurarea unei noi ordine economice internaționale, care să reprezinte o schimbare fundamentală a structurilor economiei mondiale contemporane. Militînd în acest spirit, România a sprijinit toate acțiunile în legătură cu edificarea unei noi ordini economice internaționale cum sînt convocarea unor sesiuni speciale (în 1974, 1975 și 1980), elaborarea documentelor noii ordini — îndeosebi Declarația și programul de acțiune pentru instaurarea unei noi ordini economice internaționale [37] — care au inclus o serie de propuneri ale țării noastre [38].

7. Încetarea cursei înarmărilor și înfăptuirea dezarmării. — Eforturi consecvente și de o amploare deosebită au fost depuse de România în activitatea ei în cadrul O.N.U. în scopul luării unor măsuri cît mai concrete și eficace în direcția dezarmării, în primul rînd a dezarmării nucleare, precum și a unor măsuri parțiale vizînd încetarea cursei înarmărilor, înghețarea bugetelor militare și reducerea lor, retragerea trupelor militare străine în granițele naționale, desființarea concomitentă a blocurilor militare opuse, ș.a.

Activitatea României în această direcție a fost înlesnită de faptul că România a fost de la început membră a organismelor Națiunilor Unite

---

[34] Această inițiativă a dus în final la convocarea, la Roma în 1966, a unei Conferințe mondiale privind reforma agrară.

[35] Inițiativa s-a concretizat în adoptarea unei rezoluții de către Conferința generală a F.A.O. la 30 noiembrie 1977 (Document F.A.O., C. 77/REP/11 noiembrie 1977, § 52).

[36] Rezoluția Adunării Generale 2658 (XXV) din 7 decembrie 1970.

[37] Rezoluțiile Adunării Generale 3201 (S—VI) și 3202 (S—VI) din 1 mai 1974.

[38] Vezi pentru detalii A. Bolintineanu, *Contribuția României și a Președintelui ei la definirea și promovarea conceptului unei noi ordini economice și politice internaționale*, în „Revista de istorie", tom. 31, nr. 1/1978, p. 119—133.

www.dacoromanica.ro

constituind cadrul negocierilor de dezarmare [39]. Acțiunea constantă a României în acest cadru s-a exprimat în stăruitoarea insistență depusă pentru impulsionarea acestor negocieri, pentru înfăptuirea unor pași spre o dezarmare efectivă, pentru democratizarea continuă a cadrului și procedurilor folosite. [40]

O contribuție deosebită a fost adusă de țara noastră la elaborarea tratatelor încheiate în cadrul O.N.U. în domeniul dezarmării cum sînt tratatul pentru neproliferarea armelor nucleare încheiat în 1968 [41], convenția privind interzicerea dezvoltării producției și stocării armelor bacteriologice (biologice) și toxice și distrugerea lor [42] precum și tratatul pentru interzicerea, amplasarea de arme nucleare și alte arme de distrugere în masă pe solul oceanelor și subsolul acestora [43], devenind, de altfel, parte la toate aceste tratate.

Țara noastră a prezentat de asemenea Adunării Generale a O.N.U. ample documente cuprinzînd programe de dezarmare cu indicarea tuturor măsurilor ce trebuie luate pentru atingerea obiectivului final : dezarmarea generală și totală. Astfel, în 1975, țara noastră a depus la Organizația Națiunilor Unite documentul „Poziția României în problemele dezarmării, în primul rînd ale dezarmării nucleare și în instaurarea unei păci trainice în lume" [44]. Tot astfel, la Sesiunea specială a Adunării Generale din 1978 consacrată dezarmării, România a prezentat propriile sale propuneri în această privință, care au fost aprobate în prealabil prin Hotărîrea Comitetului Central al Partidului Comunist Român privind poziția României în problemele dezarmării și, în primul rînd, ale dezarmării nucleare [45].

Semnificativ în aceste documente, pentru tema studiului de față, sînt sublinierile în legătură cu necesitatea sporirii rolului O.N.U. în domeniul dezarmării. După cum se arată în documentul din 1975, „trebuie spus în mod deschis că Organizația Națiunilor Unite este departe de a-și îndeplini misiunea ce i-a fost încredințată în domeniul dezarmării. Organizația nu va putea răspunde menirii istorice pentru care a fost creată dacă nu va asigura oprirea cursei înarmărilor și adoptarea de măsuri reale de dezarmare. De aceea, se impune *sporirea rolului Organizației Națiunilor Unite în domeniul dezarmării, în care trebuie să exercite competențe directe* privind negocierea, perfectarea și controlul aplicării măsu-

---

[39] Comitetul pentru Dezarmare de la Geneva alcătuit din 10 state, creat în 1960, Comitetul de Dezarmare al celor 18 state de la Geneva din 1962, care în anii '70 a devenit Conferința Comitetului de Dezarmare ajungînd să cuprindă 35 de state membre.

[40] Vezi pentru detalii George Macovescu, *Contribuția României la eforturile de dezarmare*, în *Dezarmarea și noua ordine internațională*, coordonator N. Ecobescu, Edit. politică, București, 1978, p. 58—70.

[41] Textul tratatului a fost adoptat prin Rezoluția 2673 (XXII) din 12 iunie 1968.

[42] Textul Convenției a fost adoptat prin Rezoluția Adunării Generale 2826 (XXVI) din 16 decembrie 1971.

[43] Tratatul a fost adoptat prin Rezoluția Adunării Generale 2660 (XXV) din 7 decembrie 1970.

[44] Vezi textul în *Contribuții ale României la soluționarea marilor probleme ale lumii contemporane*, p. 19—36.

[45] Vezi pentru o sinteză a propunerilor cuprinse în acest document N. Ecobescu, *Dezarmarea. Cronologie 1945—1978*, Edit. politică, București, 1980, p. 455—457. Lucrarea cuprinde, dealtfel, și prezentarea cronologică a tuturor propunerilor românești făcute la O.N.U. în materie de dezarmare.

www.dacoromanica.ro

rilor de dezarmare" [46]. Se cuvine menţionată şi o altă iniţiativă a României în problemele dezarmării care reflectă profundul umanism al politicii sale externe şi urmăreşte să pună în evidenţă imensele daune cauzate progresului popoarelor de cursa înarmărilor. Este vorba de înscrierea pe ordinea de zi a celei de a XXV-a Sesiuni comemorative a Adunării Generale a O.N.U. a unui punct intitulat „Consecinţele economice şi sociale ale cursei mărilor şi efectele sale deosebit de dăunătoare asupra păcii şi securităţii mondiale" [47]. Este prima oară că Naţiunile Unite au fost sesizate în mod expres cu una din cele mai grave probleme ale lumii contemporane. Potrivit rezoluţiei adoptate, Secretarul General al O.N.U. a primit sarcina de a pregăti un raport asupra consecinţelor economice şi sociale ale cursei înarmărilor şi cheltuielilor militare [48]. Dezbaterile asupra acestui raport au dus la adoptarea unor importante rezoluţii [49], iar în 1975 raportul Secretarului General a fost actualizat. Noul raport a fost supus Adunării Generale la Sesiunea din 1977, care a hotărît ca să fie luat în considerare pentru negocierile ulterioare de dezarmare şi să fie inclus printre documentele Sesiunii speciale consacrate dezarmării în anul 1978 [50].

8. *Cooperarea în domeniul social-umanitar.* — Dînd expresie politicii sale interne şi externe profund umaniste, România socialistă a adus însemnate contribuţii şi în domeniile demografic, social-umanitar şi al drepturilor omului, care trebuie să reprezinte una din preocupările majore ale Organizaţiei [51].

Potrivit concepţiei României, cooperarea în domeniul social-umanitar şi al drepturilor omului este chemată să sprijine în mod organizat şi permanent eforturile statelor care să se concretizeze în măsuri de structură, urmărind asigurarea drepturilor fundamentale ale omului, eliminarea inegalităţilor sociale şi a oricăror forme de discriminare, garantarea de drepturi egale, reale şi efective, la muncă, instruire, educaţie, cultură, la binefacerile civilizaţiei [52].

În aceste coordonate, România a contribuit activ la elaborarea unor importante convenţii internaţionale în domeniul drepturilor omului şi în special la cele două pacte privind drepturile economice, sociale şi culturale, precum şi drepturile civile şi politice [53]. O atenţie deosebită a fost şi este acordată de ţara noastră creşterii rolului O.N.U. în direcţia îmbunătăţirii condiţiei femeii pretutindeni în lume. În acest scop, România participă în mod susţinut la toate activităţile din acest domeniu ce se desfăşoară în cadrul O.N.U. sau sub auspiciile sale, aducînd

[46] *Contribuţii ale României ...*, p. 31.

[47] Vezi Memorandumul explicativ anexat la cererea pentru includerea punctului pe ordinea de zi a O.N.U., Doc. O.N.U., A/7994 din 13 iulie 1970.

[48] Rezoluţia Adunării Generale 2667 (XXV) din 7 decembrie 1970.

[49] Rezoluţiile Adunării Generale 2831 (XXVI) din 16 decembrie 1971 şi 3075 (XXVIII) din 6 decembrie 1973.

[50] Vezi rezoluţiile Adunării Generale 3462 (XXX) din 11 decembrie 1975 şi 32/75 in 12 decembrie 1977.

[51] Poziţia României cu privire la îmbunătăţirea şi democratizarea activităţii *Organizaţiei Naţiunilor Unite, la întărirea rolului său în realizarea colaborării între toate statele, fără deosebire de orînduire socială, a unei lumi mai bune şi mai drepte, a unei păci trainice*, în *Contribuţii ale României la soluţionarea marilor probleme ale lumii contemporane*, p. 52.

[52] *Ibidem.*

[53] Vezi pentru detalii I. Ceterchi, A. Bolintineanu, N. Androne, *Drepturile omului în lumea contemporană, cooperarea internaţională*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, p. 64 şi urm.

www.dacoromanica.ro

numeroase contribuții la elaborarea unor documente și programe corespunzătoare [54].

Multiplele și profundele semnificații ale problematicii tineretului au fost abordate de cooperarea internațională în domeniul social-umanitar și al drepturilor omului, ca urmare a inițiativelor și acțiunilor României urmărind creșterea rolului O.N.U. în viața internațională, concentrarea eforturilor Organizației asupra temelor majore interesînd dezvoltarea mondială contemporană și îmbunătățirea condiției umane pretutindeni în lume.

Primul rezultat al acțiunii României de a asigura un loc central problemelor tineretului printre preocupările O.N.U. l-a constituit adoptarea în unanimitate de către Adunarea Generală, în 1965, a Declarației cu privire la promovarea în rîndurile tineretului a idealurilor de pace, respect reciproc și înțelegere între popoare [55].

Ca urmare a acțiunilor consecvente întreprinse în continuare și care au dus la adoptarea de alte importante rezoluții ale Adunării Generale a O.N.U. în problemele tineretului [56], anul 1985 a fost proclamat ca An internațional al tineretului, acțiune de natură să stimuleze o amplă dezbatere pe plan mondial a problemelor tineretului, elaborarea unor programe concrete, eficiente pentru îmbunătățirea condiției tinerilor și înfăptuirea drepturilor lor pretutindeni în lume.

9. *Inițiativa României privind îmbunătățirea și democratizarea O.N.U. și creșterea rolului acesteia în relațiile internaționale.* — La Conferința națională a Partidului Comunist Român din iulie 1972, în cadrul examinării problemelor internaționale, a fost analizată și problema locului și rolului O.N.U. în relațiile internaționale, ajungîndu-se la concluzia că schimbările înnoitoare care au loc în lume reclamă un rol sporit al Organizației în viața internațională [57].

Pe baza acestei analize, la inițiativa României a fost înscris pe ordinea de zi a sesiunii a XXVII-a a Adunării Generale a O.N.U. un punct referitor la întărirea rolului Națiunilor Unite în legătură cu menținerea și consolidarea păcii și securității internaționale, dezvoltarea cooperării între toate națiunile și promovarea regulilor dreptului internațional în relațiile dintre state [58].

În anii 1972—1974, Adunarea Generală a O.N.U. a adoptat anual rezoluții care subliniau importanța luării unor măsuri în vederea întăririi

---

[54] De ex. Declarația pentru eliminarea discriminării față de femei (1967), Convenția pentru eliminarea oricăror forme de discriminare față de femei (1979). Contribuții deosebite au fost aduse de România la Conferința Mondială a Anului internațional al femeii (Mexico, 1975) și la Conferința Mondială a Deceniului Națiunilor Unite pentru Femei, care a avut loc în 1980 la Copenhaga (I. Ceterchi, A. Bolintineanu, N. Androne, *op. cit.*, p. 129).

[55] Rezoluția Adunării Generale a O.N.U. 2037 (XX) din 7 decembrie 1965.

[56] De ex. Rezoluția 2497 (XXIV) intitulată: „Tineretul, educația sa în spiritul respectului pentru drepturile și libertățile fundamentale ale omului, problemele și nevoile sale și participarea sa la dezvoltarea națională; rezoluția 3140 (XXVIII) din 14 decembrie 1973 privind acțiuni comune pe plan național și internațional în vederea satisfacerii necesităților și aspirațiilor tineretului și a promovării participării sale la dezvoltarea națională și internațională.

[57] Rezoluția Conferinței Naționale a P.C.R. din 1972, *loc. cit.*, nota 14 de mai sus, p. 535.

[58] Memorandumul explicativ anexat la cererea pentru includerea punctului pe ordinea de zi, Doc. O.N.U., A/8792.

www.dacoromanica.ro

rolului Organizației, indicînd și anumite domenii în care acestea ar trebui aplicate [59]. A fost de asemenea strîns un important material de sugestii și propuneri ale guvernelor cu privire la căile și mijloacele de îmbunătățire a activității Organizației.

Un pas important în direcția trecerii la o dezbarete mai concretă și amănunțită a vastei problematici adusă în discuție de inițiativa română a constituit crearea în 1975 de către Adunarea Generală a unui comitet special pentru Carta Națiunilor Unite și întărirea rolului Organizației. Cu același prilej a fost supus atenției Adunării Generale un document referitor la poziția României privind îmbunătățirea și democratizarea activității Organizației Națiunilor Unite, la întărirea rolului său în realizarea colaborării între toate statele fără deosebire de orînduire socială, a unei lumi mai bune și mai drepte, a unei păci trainice [60].

Lucrările desfășurate pînă în prezent în cadrul Comitetului demonstrează că inițiativa României a adus o contribuție esențială la declanșarea unui proces, în mod necesar de durată, pentru îmbunătățirea și democratizarea Organizației, creșterea rolului său în lumea contemporană.

Această inițiativă, întreaga activitate a României la O.N.U. sînt mărturie a caracterului consecvent, principal, al poziției țării noastre față de Organizație. Permanența acestei orientări a fost din nou pregnant subliniată de tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul al XII-lea al partidului: „Acordăm o mare importanță Organizației Națiunilor Unite, cel mai reprezentativ for mondial chemat să asigure participarea tuturor statelor la dezbaterea și soluționarea marilor probleme contemporane. De aceea considerăm necesar să se facă totul pentru perfecționarea activității Organizației Națiunilor Unite, pentru democratizarea sa continuă, pentru sporirea rolului și contribuției sale în viața internațională" [61].

L'APPORT DE LA ROUMANIE AU RENFORCEMENT DU RÔLE DE L'O.N.U. DANS LA VIE INTERNATIONALE (25 ANS DEPUIS L'ENTRÉE DE LA ROUMANIE À L'O.N.U.)

RÉSUMÉ

Dressant un bilan synthétique des moments les plus importants de l'activité déployée au long d'un quart de siècle par la Roumanie à l'O.N.U,. l'auteur part de la conception qui se trouve à la base de cette activité, selon laquelle les Nations Unies de même que les autres Organisations internationales à caractère universel doivent contribuer plus activement à la solution des problèmes importants auxquels est confrontée l'humanité contemporaine.

Toute l'activité déployée par la Roumanie à l'O.N.U. poursuit cet objectif; l'accroissement de l'efficience de l'Organisation, l'amélioration

[59] Rezoluțiile Adunării Generale 2925 (XXVII) din 29 noiembrie 1972, 3073 (XXVIII) din 30 noiembrie 1973, 3283 (XXIX) din 12 decembrie 1974.

[60] *Contribuții ale României la soluționarea marilor probleme ale lumii contemporane*, p. 36—60.

[61] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, p. 114.

www.dacoromanica.ro

de son fonctionnement, la garantie de la participation des Nations Unies à la réglementation des problèmes vitaux pour la paix, la sécurité, la liberte, le progrès et le bien-être des peuples.

Pour illustrer cette orientation de la participation de la Roumanie à l'activité des Nations Unies, l'auteur se penche sur certaines initiatives roumaines des plus significatives concernant les plus importants domaines de l'activité de l'Organisation visant à l'accomplissement des fonctions qui lui ont été conférées par la Charte.

On relève, ainsi, les contributions de la Roumanie en vue de l'accroissement du rôle de l'O.N.U. dans l'établissements des rapports entre Etats sur la base du respect rigoureux des principes fondamentaux du droit international contemporain, le renforcement du rôle de l'O.N.U. dans le maintien de la paix et de la sécurité internationale, la réglementation pacifique des différends internationaux, l'affirmation et de la réalisation générale du droit des peuples de disposer d'eux-mêmes, la liquidation des vestiges du colonialisme, du néo-colonialisme et de toutes autres dominations étrangères, le développement de la coopération entre tous les Etats et l'instauration d'un nouvel ordre économique international.

Une attention particulière est accordée à l'initiative de la Roumanie touchant l'amélioration et la démocratisation de l'activité de l'Organisation des Nations Unies, l'accroissement de son rôle dans la vie internationale qui représente une quintessence des efforts déployés par la Roumanie sur ce plan.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

UNELE PROBLEME ALE COOPERAȚIEI AGRICOLE DE PRODUCȚIE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ (1864—1944)*

DE

GHEORGHE CRISTEA

În bogata literatură agrară din România, deseori valoroasă din punct de vedere științific, cooperația agricolă de producție este relativ bine reprezentată; cărțile, studiile, articolele apărute pînă acum au fost însă elaborate în primul rînd de economiști, apoi de diferiți oameni politici, foarte rar de istorici.

În cele ce urmează vom insista asupra unor lucrări selectate de noi după criteriul importanței lor privind elucidarea problemelor esențiale și care aduc date semnificative, mărturii noi și interesante. De precizat că ne vom limita doar la istoria acelei cooperații agricole a cărei preocupare o constituie producția agricolă vegetală.

*

În condițiile cînd, pe lîngă rezultatele pozitive ale reformei agrare din 1864 — cea mai însemnată dintre transformările social-economice ale României secolului al XIX-lea, care va contribui la dezvoltarea și consolidarea orînduirii capitaliste și la progresul societății românești — s-au întrevăzut, într-un timp foarte scurt, și lacunele și defectele sale (la loc de frunte: atribuirea de prea puțin pămînt sătenilor și frustrarea lor de izlaz pentru vite și de pădure), ce grevau puternic o realitate a cărei esență consta în contrastul social-agrar caracterizat de existența, în continuare, a marii proprietăți latifundiare și de creșterea micii proprietăți parcelare cu tendințele ei de pulverizare, reprezentanți marcanți ai vieții noastre economice și politice au căutat să prezinte soluții privind asocierea țăranilor tocmai pentru remedierea lipsei sau insuficienței pămîntului de muncă și pentru a împiedica scăderea vertiginoasă a producției agricole.

Începînd din anul 1865, agronomul Ion Ionescu (de la Brad), prin anchete economice, ca și prin cunoscutele sale monografii ale județelor Dorohoi, Putna, Mehedinți, militează pentru pregătirea viitoarei cooperații sătești (fiind un precursor al acesteia), mai ales în legătură cu gravitatea problemei cametei. De subliniat însă că deși cunoștea relativ temeinic principiile cooperației din Apus, în primul rînd ideile *asociaționiștilor* francezi, pe care le-a și expus (fourierismul, de exemplu), el nu susține *ajutorul propriu* — considera că nu se realizase încă evoluția

* Fragment din lucrarea *Istoria cooperației agricole din România (1864—1944)*, elaborată în cadrul planului de cercetare științifică al Institutului de istorie „N. Iorga".

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 12, p. 2279—2301, 1980

www.dacoromanica.ro

necesară; de aceea şi solicită iniţiativa statului: în acest sens va depune (în 1876) pe biroul Camerei deputaţilor, din iniţiativa parlamentară, proiectul de lege pentru înfiinţarea unei bănci săteneşti [1]. De fapt, pe aceeaşi linie se va situa el şi în 1880, cînd evidenţiază „formula admisă şi de către cei mai întîi stătători în înalta regiune a economiştilor", formulă aplicată „în organizarea şi funcţionarea societăţilor cooperative, cărora d. Schulze-Delitzsch le-a dat o impulsiune neauzită încă în Germania", şi precizează: „aşa am ajuns la profunda convingere că poate cineva deveni *propriul său furnizor*, participînd la o societate de consumaţiune, a fi *propriul său bancher*, participînd la o societate de cruţare şi de credit (banca poporară), *a produce* în fine *pentru socoteala sa proprie*, intrînd într-o societate de *producţiune*. Îmbunătăţirea stării ţăranilor şi a tîrgoveţilor, a oamenilor care trăiesc cu munca, nu mai este astăzi nici utopie..." [2]. De remarcat că I. Ionescu (de la Brad) aminteşte în acest pasaj toate principalele forme de cooperaţie: consum, credit, producţie [3].

Unul din primii iniţiatori de instituţii cooperative din ţară este P. S. Aurelian. În anul 1865 el ţine, la Ateneul român, o conferinţă [4] (tipărită în 1869) despre cooperaţie, în care face o expunere asupra formelor primitive de asociaţie, prezentînd de asemenea diversele forme de cooperaţie modernă. Asupra problemei cooperării în viaţa agrară românească revine în expunerea făcută în 1867, împreună cu Al. Odobescu, asupra economiei româneşti [5].

Frămîntările şi tulburările ţărăneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, ce vor culmina cu marea răscoală din 1907, vor determina o sporire a interesului pentru soluţionarea chestiunii agrare, implicit pentru problema asocierii în cooperative agricole.

Adevărat promotor al progresului social în satul românesc, Spiru Haret a atras atenţia clasei dominante (şi nu numai atunci cînd putea s-o facă în calitate de ministru al Cultelor şi Instrucţiunii publice — anii 1897—1899, 1901—1904, 1907—1910) asupra gravităţii chestiunii agrare şi a chemat învăţătorimea ca, printr-o acţiune de apostolat („activitatea extraşcolară", cum o denumeşte el simplu şi modest, fără pretenţii) să sprijine ridicarea economică şi culturală a ţărănimii obidite, să-i dea acesteia încredere în propriile forţe unite, organizate în asociaţii cooperatiste bazate în primul rînd pe solidaritatea liber consimţită (într-ajutorare), pe autoresponsabilitate şi autoconducere.

---

[1] Ion Ionescu (de la Brad), *Creditul rural*, Iaşi, 1876, p. 24—32; Eugen Pavelescu, *Originile cooperaţiei*, — Biblioteca cooperaţiei, Seria III, nr. 5, Bucureşti, 1931; A. G. Galam, *Ce este cooperaţia. Gîndirea şi sistemele cooperative în România*, Bucureşti, 1938, p. 54—55; Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, vol. I, *Teodor Mehtupciu-Diamant, I. Heliade Rădulescu şi N. Russu, I. Ionescu de la Brad, P. S. Aurelian*, Bucureşti, 1939, p. 117—138.

[2] Ion Ionescu (de la Brad), *Creditul*, Bucureşti, 1880, p. 35—36.

[3] Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 139—140.

[4] *Despre asociaţiune*, în „Atheneul român", III (1869), ianuarie—august, p. 23—51. Partea a doua a acestei conferinţe este intitulată *Aplicaţiunea principiului de asociaţiune la direcţiunea intereselor private ale comunităţii. Asociaţiunea aplicată la agricultură*. Vezi şi Ion Răducanu, *P. S. Aurelian şi Cooperaţia*, în *Fapte şi idei în cooperaţia românească*, Bucureşti, 1916; C. Moldoveanu, *Pionierii cooperaţiei române. P. S. Aurelian*, Bucureşti, 1938; Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 140—141.

[5] *Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale*, Paris, 1867, p. 35—36.

www.dacoromanica.ro

Un puternic ecou a avut cunoscuta sa lucrare apărută în 1905, în care analizează, între altele, raporturile dintre țărani și proprietarii de moșii sau arendași, și în care, convins că paleativele sînt dăunătoare și chiar primejdioase, el preconizează o serie de mijloace pentru „îndreptarea situației țărănimii" [6]. Dintre toate remediile însă, „cel mai puternic și mai ușor de îndeplinit" — consideră Spiru Haret — „este acela ca țăranii să fie ei înșiși arendași" ai moșiilor statului, ai moșiilor instituțiilor publice și ai moșiilor particularilor. Moșiile statului și ale instituțiilor publice puse sub controlul statului, precum Eforiile spitalelor din București și Iași, Casa școalelor Casa bisericii etc. „să se arendeze pe cîte zece ani la asociații țărănești formate chiar din țăranii de pe moșie sau de pe moșiile vecine". Prin contractele de arendare s-ar impune oarecari reguli raționale de cultură, iar statul, „printr-un serviciu organizat anume din oameni competenți", ar lua măsuri ca aceste condiții să fie cu grijă respectate [7]. În același timp, Haret propune să se stabilească, prin lege, „că asociațiunea formată cu țărani de pe o moșie sau din comunele limitrofe să aibă *dreptul de a fi preferită înaintea oricărui alt arendaș* dacă oferă pînă într-un termen dat un preț egal cu acel oferit de acesta" [8] [subl. n. — *Gh. C.*]. Mai mult, el nu înțelege „ca țăranii să fie lăsați în propriile lor forțe" într-o asemenea problemă care are „o importanță capitală"; dimpotrivă, „să fie ajutați în modul cel mai energic" prin *banca țărănească* — iar această bancă „să aibă destul capital și să fie astfel organizată încît să poată procura garanția și primele două cîștiuri ale arendei, fie în parte, fie în întregime, oricărei asociațiuni țărănești care ar lua o moșie în arendă. [...]. În prima perioadă de zece ani asociațiunea ar prinde destulă putere pentru ca pe urmă să ție moșia în arendă ea singură, fără nici un ajutor, sau cu prea puțin ajutor din partea băncii" [9].

În general, asociațiile țărănești sînt destinate, după opinia lui Spiru Haret, „să joace un rol capital în lucrarea de transformare a clasei rurale, alături cu băncile populare". Acest rol se vădește nu numai în ceea ce privește arendarea de moșii la țărani, ci oriunde „forțele izolate nu vor putea învinge unele greutăți mai mari. Pentru vînzarea produselor în comun, pentru cumpărarea de mașini agricole, pentru secarea bălților, plantarea rîpelor și îmbunătățirea pămînturilor sterpe, precum și în nenumărate alte ocazii, asociațiunile vor permite satelor să întreprindă lucruri la care altfel nu ar putea nici să se gîndească" [10]. Desigur este nevoie ca guvernul, în special organele administrative, să încurajeze și să sprijine alcătuirea de asociații, dar „propagatorii cei mai de frunte" rămîn, ca și cazul băncilor populare, mai ales învățătorii, care să propage din sat în sat ideea asociațiilor și să dea sfaturi și lămuriri pentru înființarea lor" [11].

[6] Spiru Haret, *Chestia țărănească*, București, 1905, p. 8—9.
[7] *Ibidem*, p. 26—27.
[8] *Ibidem*, p. 30.
[9] *Ibidem*, p. 33—34.
[10] *Ibidem*, p. 59.
[11] *Ibidem*, p. 59—60. Încercările țăranilor din Pomîrla, Mogoșani și Sîrbi, care s-au întrunit în obști pentru a lua moșiile în arendă, dar care n-au reușit datorită „trustului fișeresc" sprijinit ilegal de administrația locală, sînt relevate de Spiru Haret în articolul *În chestiunea țărănească*, publicat mai întîi în „Voința națională", apoi în broșură aparte (apărută în 1907); vezi și *Operele lui Spiru Haret*, București, vol. VI *Parlamentare*, 1935, p. 43—50, 298—300.

www.dacoromanica.ro

Ca şi în lucrarea *Chestia ţărănească*, în rapoarte ale lui Spiru Haret (în calitate de ministru al Cultelor şi Instrucţiunii publice) către regele Carol I, în discursuri parlamentare, în ordine şi scrisori trimise de el revizorilor şi învăţătorilor privind activitatea extraşcolară a acestora, se reflectă, în esenţă, ideile fundamentale ale mişcării cooperatiste şi acelea care ulterior vor fi aplicate şi dezvoltate în legislaţia cooperaţiei din ţara noastră [12].

Prin măsurile preconizate încă din 1898, în cartea sa despre societăţile cooperative, mai ales în legătură cu organizarea acestora, Dimitrie N. Comşa poate fi, de asemenea, considerat un precursor. În chiar primul capitol privind societăţile cooperative de producţie, D. N. Comşa subliniază că practica aproape universală a cooperaţiei asigură produselor acesteia „o superioritate de ieftinătate". Astfel de societăţi ar fi de dorit să se dezvolte şi în România: „Dacă societăţile cooperative agricole ar sluji numai la cumpărarea de seminţe alese şi de instrumente perfecţionate, şi încă s-ar realiza un progres foarte mare în starea agriculturii noastre. Acestea însă costînd mult şi agricultorii noştri neavînd capitaluri, nu s-ar putea face nimic *dacă n-ar fi asociaţia, instrumentul cel mai puternic*" [subl. ns. — *Gh. C.*] [13].

Împroprietărirea şi arendarea moşiilor la ţărani sînt — după A. V. Gîdei — cele două probleme „a căror rezolvare e cerută cu mai multă urgenţă; ele sînt relativ şi cele mai dificile, mai ales cea dintîi. Înlăturînd deocamdată împroprietărirea — *pînă cînd se va putea legifera indiviziunea proprietăţii funciare de la o limită oarecare în jos* — reforma ţărănească ar fi mai prudentă şi în acelaşi timp, cred, şi mai uşor de realizat". *Legea asociaţiilor ţărăneşti şi Banca Ţărănească* „sînt concepţiunile mîntuitoare cele mai fericite în cea mai gravă cestiune de la noi. Cea dintîi, sîmburele unei noui vieţi rurale, de cum a răsărit, a crescut repede şi a început să dea roade, aşa de priincios îi era terenul. Cea de a doua, nervul de putere şi de viaţă, va trebui realizată... Toate celelalte măsuri de îndreptare vin după ea în importanţă şi chiar atîrnă de ea" [14].

Adversar ireductibil al cooperaţiei agricole în general şi al obştilor de arendare în special, pe care le examinează de pe poziţiile clasei dominante, Constantin Garoflid, dealtfel unul dintre cei mai buni cunoscători ai problemei agrare, exponent al intereselor marii proprietăţi de tip capitalist şi, în această calitate, preconizatorul exproprierii latifundiilor, neagă rolul şi eficienţa asocierii ţăranilor în cooperative de credit sau de producţie.

Neeconomica situaţie a micii proprietăţi — îmbucătăţirea ei extremă — este, după C. Garoflid, cea dintîi cauză determinantă a chestiei sociale în România. Ca urmare a succesivelor legi de împroprietărire, ceea ce caracterizează alcătuirea proprietăţii în România sînt extremele. O astfel de repartiţie nu este economică, pentru că ambele mari categorii ce-şi

---

[12] *Operele lui Spiru Haret*, vol. II, *Oficiale*, 1901—1904, Bucureşti, p. 120—124, 178—179, 501—506, 508—516; vol. III, p. 16—20, 42—43; vol. VI, p. 5—7; 16—19, 22—29, 38—40, 51—71, 301—306; vol. IX, p. 178—201.

[13] Dimitrie N. Comşa, *Societăţile cooperativei*, Bucureşti, 1898; v. ed. a II (Bucureşti, 1904), p. 10—11.

[14] A. V. Gîdei, *Chestia ţărănească. Recensiune şi studiu asupra scrierii D-lui Sp. C. Haret*, Bucureşti, 1905, p. 48—49.

www.dacoromanica.ro

împart pămîntul țării — proprietatea parcelară și proprietatea latifundiară — se dovedesc egal de neagricole. Nodul chestiunii agrare constă în organizarea unei noi proprietăți țărănești creată din concentrarea proprietății parcelare și din micșorarea latifundiilor. Principiile care ar trebui să călăuzească această acțiune s-ar reduce, după C. Garoflid, la organizarea proprietății în întindere economică minimă; constituirea acesteia în forma cea mai prielnică spre a face dintr-însa un organism agricol; limitarea pînă la un maxim inițial destul de ridicat, pentru a da variația necesară societății rurale; interzicerea diviziunii mai jos de limita minimă necesară unei bune culturi și aceasta în vederea economiei naționale; libertatea înstreinării și chiar a concentrării ei în mîini țărănești pînă la un anume maxim spre a forma proprietatea mijlocie [15].

În ceea ce privește proprietatea țărănească, el, C. Garoflid, o înțelege în *două chipuri*, ambele înlăturînd necesitatea alcătuirii obștii de arendare. Primul — concretizat în minimum de pămînt care în condiții date, de climă, fertilitate, debușeuri și tehnică poate asigura existența modestă a unei familii fără a fi nevoită să caute alte izvoare de cîștig; limita minimă a acestei *mici proprietăți* (care variază după pămînt, climă, tehnică, nevoile proprietarului) este stabilită la 14 pogoane. Al doilea — concretizat în maximum de pămînt ce poate fi lucrat de proprietar și familia lui fără a plăti muncă; limita acestei „mari proprietăți țărănești", cum o definește C. Garoflid, ar fi 31—32 pogoane, muncite de o familie țărănească cu patru brațe (fără salariați). Deși proprietatea mijlocie, care va rezulta în mod natural din concentrarea proprietății țărănești ce trebuie permisă pînă la o anume limită, precum și din diviziunea firească a marii proprietăți prin succesiuni, are un rol social deosebit de important, totuși — susține C. Garoflid — „în fața gravității problemei micii proprietăți", organizarea acesteia trece pe primul plan [16].

Revizuirea totală și completa reorganizare a proprietății funciare în România vor da „*proprietari destoinici, brațe libere de muncă și ordine socială statornică*". Țăranul trebuie diferențiat. O bună parte din țărani vor deveni proprietari deplini, cealaltă parte, „în mod fatal", salariați agricoli, „adevărați proletari". Existența acestor lucrători independenți constituie *o necesitate*: agricultura intensivă nu se poate face decît cu lucrători salariați pe care organizarea micii proprietăți îi va da marii proprietăți, după cum tot ea îi va da și orașelor și marii industrii [17].

Desigur, problema arendării rămîne, în continuare, o problemă importantă, dar, potrivit opiniei lui C. Garoflid, ar trebui altfel rezolvată: Arendarea se va face pe termene lungi, cu anume condiții de bună cultură în ferme mici și mijlocii. Un agronom ar urma să dea sfaturile necesare țăranilor și să privegheze aplicarea metodelor agrotehnice prevăzute în contract. C. Garoflid nu era adept al arendării în obște: după el, această formă de exploatare avea drept rezultat favorizarea a 5—6 fruntași, care înlocuiau cu totul vechiul arendaș, modul de cultură rămînea același și nici o diferențiere nu putea avea loc în clasa țărănească. Dimpotrivă, prin exploatarea în ferme de întindere variabilă se lasă drum deschis

[15] Const. Garofild, *Păreri în chestia agrară*, București, 1907, p. 3, 4, 6—10, 12—14, 16—20, 23—35.
[16] *Ibidem*, 24—33, 35.
[17] *Ibidem*, p. 18, 41.

www.dacoromanica.ro

inițiativei; iar prin obligația unei garanții proporționate cu întinderea fermelor și prin preferința celor ce vor da o garanție mai însemnată, se va da putința celor harnici și economi să se ridice; numai astfel societatea rurală se va diferenția. Arendarea în obște va continua la țară, în folosul a 5—6 conducători, regimul actual de nivelare economică; criteriul destoiniciei lipsind, țăranii vor cere conducătorilor obștei împărțeala pămîntului «de frați», iar aceștia satisfăcuți, nu vor avea nici un interes să nu primească [18].

Prin prisma acestei concepții — unele din idei vor fi reluate ulterior în alte lucrări ale sale [19] — privește C. Garoflid și rolul cooperației agricole de producție și în mod special utilitatea obștilor de arendare pe care le va combate consecvent.

În ceea ce privește organizarea muncii în moșiile arendate — de exemplu — el consideră că arendarea în obște înseamnă continuarea sistemului marelui exploatator. Examinarea neajunsurilor tehnice ale micii proprietăți și ale culturii latifundiare îi dă „argumentele obiective" pentru a demonstra că singurul sistem la care ar trebui să se apeleze în cultivarea moșiilor arendate este „sistemul fermei izolate, destul de întinsă pentru a fi economică și agricolă", că „numai cultura individuală face cu putință agricultura intensivă". Libertatea „în asolament și cultură", dezvoltarea creșterii animalelor, ce va înlesni asolarea cu plante furajere și, implicit, fertilizarea pămîntului, introducerea instrumentelor și mașinilor agricole moderne, cointeresarea materială a elementelor capabile, energice — toate acestea, potrivit concepției lui C. Garoflid, „nu se împacă cu forma de arendare în obște, și mai puțin cu continuarea exploatației latifundiare" [20].

În cunoscuta sa lucrare apărută aproape imediat după primul război mondial, Const. Garoflid combate vechea concepție — „foarte strîmtă" — a casei rurale, care „nu se preocupa decît de operația mutațiunei în ea însăși" și care avea ca singură grijă găsirea persoanei juridice capabilă să facă operația: obștea, precum și găsirea instrumentului de credit ce trebuia să înlesnească această operație: banca. „Proprietatea trebuind organizată — subliniază C. Garoflid — a ne opri la soluția obștei ar fi o copilărie". După el, o bază reală n-are nici concepția, „în aparență mai științifică, a acelora care văd în obște mijlocul de a realiza perfecțiunea marei culturi, prin munca colectivă". Interesului general — consideră

[18] Const. A. Garoflid, *Problema agrară și dezlegarea ei*, București, 1908, p. 99—100; idem, *Chestia agrară în România*, București, 1920, p. 217, 218. Împărțeala „de frați", adică așa cum se făcea împărțeala pentru învoiți, primăvara, cînd venea timpul semănatului: prin tragerea la sorți; dacă erau și *linii de pămînt* prea bun sau prea prost, împărțeala acestora se făcea „de frați", adică fiecare învoit lua în aceste linii cîte un pogon de pămînt (idem, *Agricultura veche*, București, 1943, p. 50).

[19] Const. A. Garoflid, *Problema agrară și dezlegarea ei*, p. 27—102; idem, *Chestia agrară în România*, București, 1920, p. 5—53; 126—222; idem, *Un program agrar*, București, 1923, p. 3—6, 35—40; idem, *Menirea proprietății mijlocii și mari*, București, 1938, p. 14—30; idem, *Structura proprietății rurale în România și influența ei asupra producției agricole*, București, [1939?], p. 7—8; vezi, de asemenea, și *Memoriul agricultorilor mari cu privire la expropriere*, București, 1920, p. 22—45, precum și *Memoriul lui Const. Garoflid, președintele Uniunii Sindicatelor agricole, către Ion Antonescu*, în „Universul", anul 58, nr. 332, din 6 decembrie 1941, p. 9 (cf. *răspunsul lui Antonescu la memoriul lui C. Garoflid* — ibidem, nr. 333, din 7 decembrie 1941, p. 1 și 3).

[20] Const. Garoflid. *Păreri în chestia agrară*, p. 71—72.

www.dacoromanica.ro

C. Garoflid — îi corespunde mai bine proprietatea individuală : „cel mai mare produs și perspectiva de a-l avea în propriu dă cel mai mare imbold în perfecționarea mijloacelor de a-l ajunge". Acolo unde au fost încercate, cooperativele de producție au obținut rezultate slabe, iar cooperativele agricole de producție n-au dat nici un fel de rezultat. „Această formă superioară de muncă presupune o virtute socială nouă : *Solidaritatea* ; pînă atunci ne vom aminti că trăim într-o vreme cînd zicerea lui Hobbes e adevărată" [21].

Dar în aceeași lucrare, atunci cînd examinează în mod special caracterul și evoluția obștilor, C. Garoflid scoate în evidență avantajele acestora din punct de vedere tehnic și economic. „Țăranii — arată el — vedeau în obștile de arendare mijlocul cel mai sigur de a se libera de apăsarea economică a intermediarului, care în cele mai multe cazuri nu era un factor economic real ; iar oamenii de stat socoteau, cu drept cuvînt, că obștiile vor fi nu numai un instrument juridic și financiar, înlocuind arendașul față de proprietar, dar și pîrghia ridicării morale și materiale a săteanului. Solidaritatea obligată a obștiilor arată individualismului exagerat al celor de la țară ceea ce poate face unirea ; iar disciplina conducerii acestor obștii era mijlocul prin care se putea face educația agricolă și economică a țăranilor îndrumînd agricultura lor supra-extensivă către o formă de producție în raport cu necesitățile economice ale statului" [22]. „Izvorîte din însăși nevoia țăranilor", obștiile constituie „nu numai un instrument de educație, dar și un mijloc de selecție. Răspunderea solidară făcea ca alegerea obștenilor să fie chibzuită, ca întinderea culturilor să fie în raport cu puterea economică a fiecăruia și ca toți obștenii să-și îndeplinească obligațiile. Dreptul adunării de a exclude din obște pe cei nemuncitori era sancțiunea cea mai sigură" [23].

După mai bine de patru decenii, în memoriul adresat lui Antonescu (decembrie 1941), G. Garoflid examinează încă o dată locul și importanța celor trei feluri de proprietate din România — mare, mijlocie și mică —, reliefează unele „laturi pozitive" ale acesteia din urmă în noile condiții și, în același timp, reia problema utilității obștilor de arendare [24]. În locul comasării proprietății și în locul comasării culturii care n-o poate suplini și pe care el o combate, C. Garoflid propune „o rînduială potrivită pentru un asolament de doi-trei și chiar patru ani", păstrînd, în același timp, „dispoziția actuală a pămîntului țărănesc, fără a știrbi cîtuși de puțin hotarele".

Într-altă lucrare (postumă), apărută în timpul celui de-al doilea război mondial, Constantin Garoflid insistă asupra condițiilor care ar fi dus la „falimentul desăvîrșit al cooperației". „Oamenii cu bun simț — conchide el — au spus de multe ori că nu putem avea cooperație atîta vreme cît egoismul primitiv domnește încă la sate. Cooperația cere o virtute socială nouă : solidaritatea, virtute care pînă acum nu e prea răspîndită. Iar oamenii de docrină au adăugat : nu se poate naște cooperație

---

[21] Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, p. 51, 52.

[22] *Ibidem*, p. 400.

[23] *Ibidem*, p. 401.

[24] Vezi p. 2284, nota 19.

www.dacoromanica.ro

înainte ca disciplina capitalistă să fi educat munca şi impus cinstea comercială" [25].

Într-o serie de cuvîntări şi articole (unele publicate în „Voinţa naţională"), Vintilă I. C. Brătianu relevă — de pe poziţiile intereselor clasei stăpînitoare — importanţa arendării de moşii tovărăşiilor ţărăneşti, punînd accentul îndeosebi pe necesitatea *înfrăţirii şi armoniei de clasă* [26]. Crearea obştilor de arendare, ca mişcare de masă, este însă veridic caracterizată. „Din toate, aceea care după noi poate să ne dea mai multă încredere în viitor — subliniază V. Brătianu — este acea mişcare spontanee şi pe toată întinderea ţării pentru înfiinţarea băncilor populare şi tovărăşiilor ţărăneşti; ea este în ochii noştri mult mai preţioasă fiindcă e pornită de jos în sus, născută din nevoia şi iniţiativa chiar a ţăranilor. Această mişcare a putut fi îndreptată şi ajutată de cei de sus, dar putem spune că de la divanurile ad-hoc în care ţăranii îşi manifestau nevoile lor şi ale ţării, este unica mişcare de acest fel, adică pornită din sînul ţărănimii şi în care soluţia practică a fost dată chiar de ea" [27].

Rolul economic în primul rînd şi, adesea, cel social al obştilor de arendare, precum şi probleme practice esenţiale ale acestora —necesitatea ca ele să-şi dobîndească personalitatea juridică, importanţa creditării lor; înlăturarea sau cel puţin limitarea abuzurilor administraţiei locale, împărţirea echitabilă între obşteni a pămîntului arendat etc. — sînt de asemenea abordate în articolele şi cuvîntările lui Vintilă I. C. Brătianu [28]. Aceleaşi probleme sînt examinate prin prizma noilor condiţii intervenite după izbucnirea şi reprimarea răscoalei din 1907, cînd „de fapt se manifestă un curent puternic de arendări la obşti ţărăneşti" [29], ca şi în ajunul celui dintîi război mondial [30].

În lucrarea sa, apărută în 1902, privind „societăţile cooperative", I. G. Duca susţine că în România cooperaţia n-a luat fiinţă din înseşi nevoile ţării, ci a fost importată ca un remediu deja cunoscut şi experimentat de alte popoare. România ar fi prin excelenţă ţara falsei cooperaţii: există pe de o parte numeroase societăţi ce se numesc societăţi cooperative şi care n-au nimic cooperativ, iar pe de altă parte societăţi ce nu se numesc societăţi cooperative, dar care sînt adevărate cooperative — aceasta s-ar datora în mare măsură legislaţiei române privind cooperaţia[31]. Formele de asociaţie rudimentare s-ar încadra în „cooperaţia inconştientă" (rezultată dintr-un obicei transmis din generaţie în generaţie), care prezintă aceleaşi caractere ca şi „cooperaţia conştientă", oferă un cumul de roluri, dar nu este organizată după nici un statut şi nu funcţionează după nici un act scris. Cumulul de roluri ce caracterizează cooperaţia se reflectă în aceea că în loc de trei factori, adică în locul proprietarului, arendaşilor şi ţăranilor, nu sînt decît doi factori — ţăranii şi propri-

[25] Constantin Garoflid, *Agricultura veche. Condiţii economice, tehnice şi sociale ale agriculturii mari din stepa de răsărit înainte de expropriere*, Bucureşti, 1943, p. 68, 69.

[26] Vintilă I. C. Brătianu, *Scrieri şi cuvîntări*, publicate de G. Marinescu, şi C. Grecescu, vol. I (17 iunie 1899 — 31 dec. 1906), Bucureşti, 1937, p. 222—224.

[27] *Ibidem*, p. 324.

[28] *Ibidem*, p. 352—356, 381—382.

[29] *Ibidem*, Vol. II (Februarie 1907 — nov. 1911), Bucureşti, 1938, p. 60—61, 78—79.

[30] *Ibidem*, vol. III (ianuarie 1912 — dec. 1914), Bucureşti, 1940, p. 32, 34, 55—56, 155—157.

[31] J. G. Duca, *Les sociétés coopératives en Roumanie*, Paris, 1902, p. 31—32.

www.dacoromanica.ro

etarul; intermediarul, arendașul, este eliminat de țărani care sînt în același timp conducătorii și muncitorii întreprinderii [32].

Relevînd, opt ani mai tîrziu, într-o altă lucrare, progresele realizate de obștile de arendare în perioada 1903—1909, I. G. Duca explică rezultatele acestora: în primul rînd ele se datoresc faptului că obștile au luat ființă dintr-o nevoie puternic resimțită de populațiile rurale, aceea de a reduce numărul arendașilor, care, în mecanismul vieții noastre agricole, erau mai mult colectori de impozite decît agricultori; în al doilea rînd, după marea răscoală din 1907, *legislatorul* a văzut în aceste asociații cooperative unul din cele mai eficace mijloace de rezolvare în mod pașnic a conflictelor dintre marele proprietar și țăranii cultivatori — de aceea a și încurajat dezvoltarea obștilor de arendare [33]. Cooperația — formă de asociere practică și elastică, element social de cea mai mare valoare ale cărui merite nu trebuie exagerate — nu ar fi un remediu suficient, ci doar unul satisfăcător [34].

Conducător al social-democrației române (lucrarea *Ce vor socialiștii români?* va fi considerată primul program revoluționar marxist din țara noastră), C. Dobrogeanu-Gherea — a cărui activitate este organic legată de procesul răspîndirii ideilor socialismului științific, de îndrumarea ideologică a numeroase publicații social-culturale privind mișcarea muncitorească, de aplicarea creatoare a materialismului istoric la problemele de teorie și critică literară — a acordat întreaga importanță rolului problemei agrare în dezvoltarea modernă a României.

În cadrul acestei vaste preocupări, în cunoscuta lucrare *Neoiobăgia* (în care, după cum se știe, este amplificată ponderea rămășițelor feudale și minimalizată evoluția relațiilor capitaliste în România), C. D. Gherea, însușindu-și ideile lui Const. Garoflid, examinează și cele două „instituțiuni poporaniste" — băncile populare și obștiile țărănești. Deși relevă în mod argumentat limitele acestora în viața economico-socială a satului românesc, precum și primejdia dominării lor de către elementele înstărite, active din rîndul țărănimii, el nu sesizează, totuși, rolul și importanța asocierii micilor cultivatori de pămînt în condițiile reale, concrete, ale vremii [35].

[32] *Ibidem*, p. 124—126.

[33] I. G. Duca, *Le mouvement coopératif en Roumanie*, Bucarest, 1910, p. 7—8.

[34] *Ibidem*, p. 128, 203—204.

[35] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei agrare*, București, 1910. În critica adusă băncilor populare, fără a ține seama că ele constituie într-o mare măsură baza materială pe care se sprijină toate celelalte forme ale cooperației rurale, C. D. Gherea pornește de la premisa falsă că țăranul român „nu e proletar, dar nici mic proprietar, ci este ce e mai rău: un *neoiobag*" [sublinierea ns. - *Gh. C.*]; *„faptul că nu e un proprietar propriu zis, care-și lucrează propriul pămînt, ci e un semiclăcaș și semiproletar, lucrînd mai ales pămîntul marei proprietăți, nu-i permite să se folosească de credit în mod productiv. Așa fiind, creditul pentru țăranul nostru are o importanță relativ neînsemnată"*. (p. 270—271). Băncile populare n-ar folosi nici ca institut de economie, nici ca izvor de credit ieftin: puterea materială și conducerea lor e în mîna burgheziei sătești, care înainte practica o cămătă izolat, cu propriile sale mijloace, iar acum sistematic, organizat, „prin mijloacele băncii populare, cu banii Băncii Naționale și ai celor deposedați. *Și astfel băncile populare organizează cămăta, îi lărgesc cîmpul de activitate, ajutînd la sărăcirea și robirea țăranului și la consolidarea neoiobăgiei lui"* (p. 281—282). Regimul economic agrar existent în România, „bazat pe anume relații de producție neoiobăgiste", *„preface băncile, în fond și în formă, în instituții neoiobăgiste"* (p. 284); *„cămăta, din iobăgistă, a devenit neoiobăgistă"* (p. 285).

Subestimarea rolului economic al băncilor populare rurale pentru micii cultivatori, critica negativă a sprijinirii materiale, bănești, prin micșorarea dobînzii excesive, nu constituia un sprijin direct, cel puțin *moral*, dat înlăturării cămătarilor de la sate.

www.dacoromanica.ro

În analiza obştiilor săteşti — forme incipiente ale cooperaţiei agricole de producţie — pe lîngă opinii îndreptăţite, el ajunge şi la concluzii bazate pe idei preconcepute.

„Arendările către obştii a [sic !] proprietăţilor mari private — susţine Gherea — nu numai că nu se vor generaliza, dar va scădea şi numărul acelor arendate pînă acum ca încercare, ca experiment" [36]. Iar aceasta, în primul rînd, pentru că „e foarte greu de tratat şi de avut o afacere cu o întreagă obşte, alcătuită *nu numai din diferite temperamente*, dar şi *din diferite clase*" [37]. [subl. ns. *Gh. C.*].

Alt motiv, „mult mai serios", care ar împiedica arendarea proprietăţilor mari obştiilor săteşti, ar fi credinţa înrădăcinată în mintea ţăranilor (datorită condiţiilor istorice şi economico-sociale) „că ei au un anumit drept asupra moşiilor boiereşti", marea proprietate ar fi „grevată de anume servituţi către ei". Odată moşia arendată ţăranilor, aceştia „vor socoti că au un drept anume şi exclusiv ca să fie dînşii arendaşii, ei şi nu alţii'. Iată şi consecinţa directă: „de arendat va fi mai uşor; de scos din arendă va fi greu". Atunci cînd proprietarul va fi nemulţumit de obştia sa, e problematic că-şi va putea arenda moşia unei alte obşti. „Moşia arendată obştei s-ar trezi deci ştirbită în drepturile ei capitaliste, grevată de o servitute, şi ca atare ar pierde şi din preţul de vînzare, din valoarea ei venală" [38]. Desigur, cele de mai sus reflectă, într-o anumită măsură, atitudinea lui C. D. Gherea faţă de rolul marei proprietăţi funciare de tip capitalist exploatată cu metode moderne şi mijloace mecanizate; şi în această privinţă el îmbrăţişează, într-o mare măsură, concepţia lui C. Garoflid.

Cel mai puternic motiv de nearendare l-ar constitui însă faptul că „într-o obşte care ar arenda pămîntul, s-ar stabili relaţii de producţie cu desăvîrşire altele decît cele neoiobăgiste de acum. Generalizarea arendării către obşti ar fi deci desfiinţarea în bună parte a neoiobăgiei". E greu de presupus că proprietarul care şi-a arendat moşia obştiei şi care la expirarea contractului doreşte să şi-o cultive singur, va putea „s-o lucreze iară în dijmă, cu reşfeturi şi tot felul de servituţi, cu o ţărănime care s-a deprins să muncească în cu desăvîrşire alte condiţii" [39].

În condiţiile în care s-ar găsi un număr de proprietari care să arendeze obştiilor, „burghezimea satului", care conduce băncile populare, va conduce şi obştiile săteşti, va cumpăra, va vinde, şi profitul arendaşului îl va încasa tot ea, în diferite moduri şi sub diferite forme; iară massa, muncitorimea ţărănească, va rămînea tot cu buzele umflate" [40]. Tezele lui C. D. Gherea veneau, indirect, în întîmpinarea intereselor celor care preferau arendarea moşiilor tot către „vechii intermediari".

Una din marile piedici privind reuşita obştilor săteşti o constituie — după C. D. Gherea — înseşi defectele „massei muncitoare ţărăneşti": ţăranul român, „crescut în condiţiile neoiobagului şi avînd psihologia acestuia, e cam puţin susceptibil să devină membrul unei obştii semisocialiste şi să muncească stăruitor pentru obşte, sub cuvînt că o părticică

[36] *Ibidem*, p. 305.
[37] *Ibidem*, p. 304.
[38] *Ibidem*, p. 304—305.
[39] *Ibidem*, p. 305.
[40] *Ibidem*, p. 306.

www.dacoromanica.ro

din munca asta îi va reveni și lui, ori sub cuvînt de interese obștești superioare" [41]. De asemenea nu trebuie omisă încă o foarte mare dificultate: membrii acesteia sînt în bună parte și arendașii colectivi ai unei moșii boierești, însă în același timp și mici proprietari pe propriul pămînt; așadar interesul țăranului este să-și lucreze în primul rînd pămîntul său, recoltele căruia îi aparțin în întregime și numai ce-i rămîne din timp să-l dedice obștei, pe cînd interesul obștei este exact contrariu. Poziția micului proprietar față de obște ar fi oarecum asemănătoare cu aceea a neoiobagului față de marele arendaș. „*E o contrazicere flagrantă să cauți să realizezi un fel de cooperativă semisocialistă cu un țăran care rămîne totodată proprietar individual pe propriul său pămînt*". În condițiile cînd pămîntul arendat s-ar împărți în loturi între membri, toate avantajele arendării prin obște s-ar pierde; „burghezia sătească și fruntașii satului ar pune neapărat mîna pe moșie și pe foloasele fostului mare arendaș, robind pe cei săraci și ca producători, și ca vînzători de producte"; țăranii săraci vor plăti arendă după productivitatea pămîntului ca moșie mare (deci le va reveni prea scump) și o vor munci ca mici cultivatori [42].

În ceea ce privește relațiile cu proprietarul, „obștia arendatoare" se găsește într-o situație excepțională: dacă nu-i convine prețul arendei, ea nu are posibilitatea, așa cum are oricare alt arendaș, să ia altă moșie în alt județ, deoarece „e legată, lipită de moșia boerului". „Față cu obștia, proprietarul e, deci, într-o situație deosebit de avantajoasă: obștia e și mai mult robită proprietarului decît fiecare țăran în parte. Obștiei, deci, proprietarul îi va putea impune un preț nu hotărît de legea ofertei și cererii, ci un preț de monopol, — orice preț posibil în condițiile date" [43].

Negativismul lui Gherea față de obștile sătești implică, într-o oarecare măsură, și un gen de justificare pentru proprietarul de moșie (deși expresiile folosite au, aparent, un pronunțat accent ironic): acesta are „destul bocluc dacă arendează unei obștii întregi și *trebuie* să ia o arendă mai mare; și apoi nu ia nimic din partea cuvenită muncii în împărțirea obișnuită a productului agrar, ci ia numai partea ce s-ar fi cuvenit arendașului" [44]. În cazul că obștile de arendare „ar avea o reușită" (ca obștii țărănești reale, nu conduse și exploatate de burghezia sătească), „*rezultatul ar fi ridicarea simțitoare a rentei pămîntului, iară folosul material al țărănimii ar fi neînsemnat*". Pentru dezvoltarea agriculturii țării însăși, obștile nu aduc nici o contribuție: ca și oricare alt arendaș, ele iau pămînt în arendă pe termen scurt și de aceea nu au nici un interes să facă o cultură modernă, sistematică, bazată pe metode înaintate, îmbunătățiri funciare și instalații, ci dimpotrivă sînt interesate să stoarcă pămîntul cît mai mult într-un timp cît mai scurt. Deci „agricultura prădalnică rămîne în vigoare".

Așadar sînt din nou minimalizate rolul și importanța obștilor: folosul material al acestora ar fi minim, „dacă nu cu totul *nul* [subl. ns. — *Gh. C.*] pentru masele muncitoare" [45]. În schimb, ca și în cazul băncilor populare cărora le contestă efectele materiale pozitive (în calitatea lor de instituții de credit, de exemplu), dar le exagerează „partea lor *educativă*,

[41] *Ibidem.*
[42] *Ibidem*, p. 307.
[43] *Ibidem*, p. 309.
[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem*, p. 310.

www.dacoromanica.ro

partea lor ocultă" [46], şi de data aceasta C. D. Gherea are doar cuvinte elogioase pentru „foloasele morale şi educatoare" ale obştilor săteşti care „sînt mult mai importante chiar decît ale băncilor populare" : „Obştile ţărăneşti nu numai că fac pe ţărani — şi pe toţi ţăranii — să se ocupe de propriile lor afaceri, le lărgesc orizontul intelectual, le educă spiritul de iniţiativă, dar îi învaţă şi pe ei şi pe vecini că mai sînt şi alte relaţii de producţie decît cele ştiute, cu dijme, ruşfeturi, servituţi ; obştiile ţărăneşti, chiar nereuşite, constituiesc un dizolvant al relaţiilor de producţie existente, deci al neoiobăgiei noastre" ; „din toate întreprinderile poporaniste, obştiile ţărăneşti sînt întreprinderea cea mai simpatică şi cea mai producătoare de rezultate bune" [47].

Desigur, în „sînul ţărănimii" exista o diferenţiere mai mult sau mai puţin însemnată, *interesele potrivnice se războiau între ele*, iar *pentru reuşită* obştile nu se puteau baza pe solidaritatea dintre fruntaşul înstărit şi ţăranul exploatat (neoiobag, după denumirea lui C. D. Gherea). Nu trebuie totuşi trecute cu vederea rezultatele materiale pozitive ale acestor asociaţii ţărăneşti privind practicarea unei agriculturi mai raţionale, moderne ; de asemenea, chiar în condiţiile cînd proprietarul obţine de la obşte o arendă superioară celei încasate înainte de la intermediari, situaţia ţăranului e cu mult mai avantajoasă în obşte, deoarece surplusul de arendă dat de aceasta proprietarului nu este egal, ci inferior profitului pe care îl stoarce arendaşul printr-o agricultură ce secătuieşte solul şi printr-o exploatare inumană a sătenilor învoiţi. De subliniat, în acelaşi timp, contradicţia din „Neiobăgia" lui Gherea atunci cînd acesta afirmă că cele două „instituţiuni poporaniste" — banca populară şi obştea ţărănească — ale căror foloase materiale *sînt minime dacă nu cu totul nule* şi care conţin şi dezvoltă puternice conflicte între diferite pături ale clasei ţărăneşti, ar putea avea o însemnătate educativă pentru cultivatorii ţărani [48].

Încă în noiembrie 1904, economistul Ion Răducanu comunică lui Spiru Haret, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii publice, un *Studiu asupra învăţămîntului cooperativ din Germania*, rezultatul anchetei întreprinsă în această ţară cu scopul de a cerceta necesitatea unui astfel de învăţămînt pentru mişcarea cooperativă din România ; acest studiu, care subliniază perspectivele, în România, ale mişcării cooperative menite să fie pe lîngă o întreprindere economică, şi o înaltă şcoală socială, va fi publicat în „Curierul Băncilor Populare", precum şi într-o broşură [49], în anul 1906. În aceeaşi broşură va apare şi *O analiză critică a Centralei tovărăşiilor săteşti*, în care se relevă că „mişcarea tovărăşiilor s-a născut de la sine, a crescut prin sine în cea mai mare parte, prin propria-i putere". „Manifestare curat românească", obştile săteşti pentru cumpărarea sau arendarea de moşii, împreună cu celelalte *tovărăşii* (de credit, precum şi pentru vînzarea produselor în comun) ţintesc „acelaşi lucru : vindecarea unelor (nu tuturor) răni sociale ce ne ameninţă chiar viaţa politică — alungarea

[46] *Ibidem*, p. 286—289.

[47] *Ibidem*, p. 310—311.

[48] Vezi şi I. Răducanu, *Cooperatismul şi socialismul faţă de chestiunea agrară în România*, Bucureşti, 1911, p. 4—22.

[49] Ion Răducanu, *Două chestiuni privitoare la mişcarea noastră cooperativă*, Bucureşti, 1906, p. 5—23.

www.dacoromanica.ro

cămătarilor ascunși sub masca împrumutătorului, arendașului sau negustorului" [50].

Studiul *Cooperatismul și Socialismul față de chestiunea agrară în România*, publicat de I. Răducanu mai întîi în „Economia națională", conține una din cele mai aspre critici privind „teoriile" cooperatiste din *Neoiobăgia* lui C. Dobrogeanu-Gherea, căruia îi reproșează „multe erori ce cuprind cele două capitole privitoare la cooperație". Printre concluziile esențiale exprimate de Răducanu : cooperația va contribui în mare măsură la crearea clasei de mijloc țărănești [51].

Obștile sătești de arendare — precizează același autor într-o conferință ținută la *Cercul de studii economice și financiare* [52] — s-au dezvoltat așa de repede (în 1903 nu erau decît 8, în 1912—500) datorită „mai mult nevoiei decît sprijinului de care s-au bucurat și pe care l-ar fi meritat. El critică, de asemenea, opinia eronată a lui Vasile Kogălniceanu, care a ținut să denunțe lumii științifice de peste hotare, printr-un articol apărut (1911) în „Archiv für Socialwissenschaft", că înfăptuirea arendării la obști nu înseamnă decît o idee reacționară [53].

Majoritatea articolelor publicate în diverse ziare și reviste („Viitorul", „Universul", „Tribuna" — Arad, „Furnica" — Chișinău, „Curierul cooperației române", „Cooperația", „Viața agricolă", „Viața românească", „Convorbiri literare" etc.) și axate pe probleme centrale au fost strînse și publicate de I. Răducanu în volumele *Fapte și idei în cooperația românească* [54] și *Noua orientare a cooperației române* [55].

Pentru „oprirea arendășiei", în condițiile cînd ea se face „din metod acaparativ și de către oameni fără nici un scrupul de conștiință", care nu cunosc „nici o margine a lăcomiei lor", C. Filipescu dă ca „soluție sigură și temeinică" a *chestiunii agrare* — după evenimentele zguduitoare ce s-au precipitat în 1907 — alcătuirea tovărășiilor la sate (obștiilor de arendări). „*În adevăr* — precizează el — *arendașul puternic și conștient, care are și va avea și pe viitor un rol din ce în ce mai impunător în materie de arendășie rațională, necesară și educativă (economicește) este țăranul, luat nu ca individ izolat, cu toate păcatele ce i se aruncă în spate și fără nici una din calitățile pe care le are și de care ar fi capabil, ci țăranul modelat pentru a corespunde acestei chemări sociale și economice, țăranul în masa mare și compactă... Acest țăran întovărășit are menire a fi arendașul moșiilor, scăpate de povara și pacostea celei mai odioase clase sociale din țara noastră. El vine să îndeplinească un rol nu de figurant, nici de speculator, ci de păstrător al datinelor bune și de propășitor al culturei economice*" [56].

„Inovație unică, sub forma sub care se prezintă", tinzînd „să devină un factor determinant în domeniul economiei naționale" datorită dezvoltării pe care au luat-o, obștile sătești constituie, conform opiniei lui C. Fili-

---

[50] *Ibidem*, p. 25—36.

[51] I. Răducanu, *Cooperatismul și Socialismul față de chestiunea agrară în România*, București, 1911.

[52] Idem, *Prezentul și viitorul cooperației sătești în România*, București, 1914.

[53] *Ibidem*, p. 31.

[54] Apărut la București în 1916.

[55] București, 1933.

[56] C. Filipescu, *Tovărășiile la sate. Obștiile de arendări. Rolul și necesitatea lor*, București, 1909, p. 4—6.

www.dacoromanica.ro

pescu, expuse într-un studiu publicat în 1912, în revista „Economia națională" (apoi, în același an, în volumul aparte [57]), „instituții ieșite din nevoile cele mai reale ale populației rurale, — lipsa de pămînt înaintea oricăreia"; ele ar fi apărut, potrivit aceleiași opinii, „chiar de la început, ca o soluție dreaptă [? !] a rezolvării problemei agrare" — „scopul lor e salutar", deoarece înlocuiesc pe arendaș [58]. Analiza pertinentă, bazată pe date și fapte, privește primele începuturi și evoluția obștilor sătești „luate ca organizații agricole independente deși colective" [59].

Ideile din lucrările mai sus amintite sînt reluate de C. Filipescu într-o amplă lucrare publicată în timpul celui de-al doilea război mondial [60]. Bazată pe un bogat material documentar concretizat mai ales în date și fapte selectate de autor din vasta sa experiență de „îndrumător al cooperației agricole", lucrarea relevă „necesitatea reorganizării economiei agricole țărănești", punînd accentul pe conservarea proprietății îmbinată cu constituirea și organizarea obștilor: înființarea acestora „trebuie să fie obligatorie pentru toate comunele rurale și suburbiile din tîrguri și orașe" [61]; în același timp însă C. Filipescu considerînd intervenționismul de stat, „înfățișat sub forma regimului de economie dirijată", „singurul mijloc de a rezolva greutățile momentului", evidențiază în mod pozitiv „obștea de muncă preconizată de conducătorul statului" de dictatură militaro-fascistă, Ion Antonescu [62].

Ca societăți de producție al căror scop este „organizarea muncii țărănești pentru a o face mai rodnică", obștile sătești, „organismul cel mai viu, mai complex și cu funcțiuni mai multiple", — după cum scrie St. Morărescu, institutor în județul Vlașca — se inspiră din cel mai curat democratism și dau acestei munci „factorul esențial în producție", prioritatea la care ea are dreptul, îngrădind-o cu toate garanțiile necesare pentru a o feri de orice exploatare, sub orice formă". De aceea „în obștile sătești nu pot și nu trebuie să intre decît numai plugari adevărați, care muncesc pămîntul cu propriile brațe" [63]. „În orice obște sătească, munca urmînd să se desfășoare liberă și neatîrnată de nici o altă voință decît de voința celui ce o posedă, se impune ca distribuirea terenului pe care obștea îl deține în baza contractului de arendare să se facă numai în raport cu nevoia și puterea de muncă a fiecărui membru, orice alt criteriu fiind înlăturat ca fiind contrar menirii obștilor" [64].

Problemele cooperației române n-au constituit obiectul special al cercetărilor sale, dar. I. N. Angelescu le examinează totuși într-o amplă lucrare privind cooperația și socialismul: evidențiază cauzele nașterii și dezvoltării unor forme cooperative și ale înapoierii altor forme, expune evoluția istorică și relevă puterea economică și socială a cooperației române sub diversele ei înfățișări.

---

[57] „Economia națională", XXXVI (1912), august-septembrie, nr. 8—9, p. 367—396; v. și C. Filipescu, *Evoluția obștiilor sătești*, București, 1912.

[58] *Ibidem*, p. 3—4.

[59] *Ibidem*, p. 8.

[60] C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, București, 1943.

[61] *Ibidem*, p. 425.

[62] *Ibidem*, p. 402—424.

[63] St. Morărescu, *Obștile sătești*, în *Lui Spiru Haret. Ale tale dintru ale tale. La împlinirea celor șeasezeci ani*. București, 1911, p. 1062, 1065.

[64] *Ibidem*, p. 1066—1067.

www.dacoromanica.ro

Într-o chestiune specială, aceea a obștilor de arendare (de care se ocupă și în partea istorică și în partea referitoare la cooperativele de producție) se consideră cel dintîi care a studiat în mod comparativ această formă de cooperație agricolă. Autorul argumentează de ce nu au apărut cooperative de arendare în comun în Anglia sau în Prusia, unde latifundiile au avut același efect distrugător pentru populația agricolă, subliniază, de asemenea, în principiu, că obștile de arendare constituie un mod de organizare a culturii agricole raționale, care întrunește *avantajele economice* ale marii culturi pe suprafețe întinse, cu *avantajele sociale* ale micilor exploatări agricole (mai ales prin suprimarea beneficiului intermediarilor); obștile de arendare sînt acelea prin care se introduce în munca agricolă o formă specială a contractului colectiv (după și în legătură cu legislația agrară de la 1907). Adevărata cooperație cu care România se situează în fruntea tuturor țărilor Europei — susține I. N. Angelescu — este cooperația în munca agricolă propriu-zisă, sub forma obștilor de arendare născute în împrejurări economice speciale în țara noastră, cînd trusturile făceau ravagii în agricultură unde monopolurile se extindeau mai ușor și erau mult mai periculoase [65].

Deși, potrivit concepției sale, „politica agrară a viitorului" urma „să stimuleze prin toate mijloacele forțele productive ale țării, să inaugureze o epocă de bună stare generală, de armonie și solidaritate între agricultori", să înlăture „himera egalizării tuturor", deoarece „egalizarea tuturor însemnează coborîrea tuturor în mediocritate"; deși „idealul trebuie să fie *marele țăran*, luminat, legat și sufletește și prin solidaritatea intereselor profesionale de *marele proprietar*" [66], marii agricultori făcînd din moșiile lor „exemple de bună gospodărire" și „centre de progres social"; cu toate acestea, Gh. Ionescu-Sisești evidențiază puterea care există în „agricultura mică" și care „a împins înainte dezvoltarea economică a țării"; majoritatea reformelor menite a îmbunătăți agricultura mică „au venit după ce țărănimea a presat cu greutatea existenței și însemnătății sale asupra organelor statului": o astfel de presiune poate fi considerat războiul din 1877 și, de asemenea, campania din 1913. Dacă țărănimea „a atras atențiunea asupra anomaliilor economico-sociale, în răstimpuri prin turburări, dintre care ultima a fost plină de primejdii, aceasta aruncă o lumină nefavorabilă nu asupra țărănimii, ci asupra politicii agrare a statului". Mărturia „puterii de muncă pozitivă" a țărănimii stă și „avîntul pe care l-au luat instituțiile cooperative în agricultura mică".

În ceea ce privește obștea de arendare propriu zisă, G. Ionescu-Sisești subliniază avantajele esențiale ale acesteia: încă de la început țăranii puteau concura cu orice arendaș la luarea unei moșii — dacă acesta fusese în stare să plătească adesea arendă mare, faptul se datora nu capacității lui de a organiza producția contribuind la rentabilitatea exploatării, ci mai ales muncii țăranilor de pe moșie; elementul cu adevărat productiv, fructificator al pămîntului îl constituiau țăranii, ei puteau

[65] I. N. Angelescu, *Cooperația și socialismul în Europa*, București, 1913, p. 307—315, 640—660; idem, *În jurul scrierii «Cooperația și socialismul în Europa»*. — *Opera și critica*, București, 1914, p. 27; idem, *Le mouvement coopératif en Roumanie* [Extrait du „Bulletin statistique de la Roumanie"], București, 1914, p. 4—6, 18—23.

[66] G. Ionescu-Sișești, *Politica agrară cu privire specială la România*, București, [f.a.], p. 196.

www.dacoromanica.ro

deci suporta, pe contul lor, o arendă mai urcată, cu atît mai mult, cu cît cîştigul intermediarilor le revenea [67].

G. Ionescu-Şişeşti evidenţiază, de asemenea, cîteva caracteristici ale *asociaţiei de producţie şi ale obştii de arendare*, susţinînd că obştea apare nu ca o asociaţie de producţie, ci ca o asociaţie de procurare în comun a capitalului funciar, eventual şi a maşinilor şi animalelor de rasă [68]. Din punct de vedere economic obştile „înseamnă un progres", deoarece „utilizează energii care altfel ar sta în neactivitate", „unesc avantagiile exploatării mari cu acele ale exploatării mici" şi, în felul acesta, pot „să arunce în circuitul avuţiei naţionale valori superioare"; în acelaşi timp, înlăturînd pe arendaş („intermediarul dintre proprietar şi muncitor, care nu e factor decît în mod condiţionat necesar în organismul economic şi care adesea a contribuit la încordarea raporturilor agrare"), ele se evidenţiază şi printr-o mare valoare culturală şi educativă: lucrările tehnice se fac sub îndrumarea raţională şi sub conducerea unui specialist; spiritul de solidaritate, chibzuiala, încrederea în propriile puteri sporesc [69].

„Rezolvarea", după primul război mondial, a chestiunii agrare, care a schimbat structura proprietăţii rurale prin împroprietărirea ţăranilor (fuseseră expropriate peste 6 milioane ha.), crearea şi apoi desfiinţarea prematură a obştilor de împroprietărire, decăderea şi lichidarea obştilor de arendare care ar fi trebuit reorganizate ţinînd seama de noua realitate economico-socială, au făcut ca experienţa acumulată de acestea ani de-a rîndul — deprinderi de muncă, gospodărire şi conducere în comun; folosirea maşinilor agricole; practicarea unor metode moderne, ştiinţifice de lucru; etc. — să fie total sau în mare parte anulată, ceea ce va avea repercusiuni asupra producţiei şi productivităţii în agricultură. Formaţiile hibride iniţiate ulterior (inclusiv cooperaţia recomandată de „doctrina ţărănistă") cu scopul de a înlocui obştile de arendare s-au dovedit neviabile. Astfel de probleme (specifice cooperaţiei agricole de după primul război mondial) vor fi analizate de I. Răducanu, C. Filipescu Gromoslav Mladenatz, A. G. Galan, N. Ghiulea etc. — lucrările unora dintre ei sînt deja examinate.

Deosebită şi, probabil, într-o anumită măsură utilă la vremea ei pentru popularizarea avantajelor cooperaţiei săteşti, este lucrarea, de proporţii restrînse, publicată de preotul C. Dron [70]. Scrisă de pe poziţia apărării intereselor ţăranilor muncitori împotriva proprietarilor de moşii, „cărora li s-a luat pămîntul" şi care „au bucurie de neorînduiala ce se face în lume din pricina lipsei de hrană", dar, în acelaşi timp, şi de pe poziţia combaterii tezelor socialiste (socialiştii ar susţine „că pămîntul nu trebuie să fie al nimănui" [? !]) [71], broşura lui C. Dron evidenţiază superioritatea agriculturii „făcută în mare" în comparaţie cu aceea „făcută în mic" („Alta e producţia unui hectar de pămînt lucrat aparte, şi alta e cînd e lucrat într-un lan de 50 sau 100 hectare") [72]; subliniind necesitatea unei agriculturi bazată pe metode moderne, cu maşini şi unelte perfec-

[67] *Ibidem*, p. 176.
[68] *Ibidem*, p. 51—52.
[69] *Ibidem*, p. 179.
[70] Pr. C. Dron, *Tovărăşiile ţărăneşti, Cum sînt şi cum se pot face*, Bucureşti, [1921].
[71] *Ibidem*, p. 63.
[72] *Ibidem*, p. 35.

www.dacoromanica.ro

ționate, și completată de dezvoltarea creșterii animalelor, autorul explică pe larg avantajele celor „trei soiuri de tovărășii" : cooperativa de consum sau de aprovizionare, tovărășia de credit sau banca populară, cooperativa de producție sau desfacere [73].

Interesant este și finalul lucrării, unde se accentuează, din nou, aspectul economico-social : „De aceea trebuie găsit leacul ca plugăria pe pămînt puțin să se poată face ca și pe pămînt mult, iar roadele muncii celor care frămîntă pămîntul cu mîna și-l udă cu sudoarea frunții, să fie tot așa de mari și de prețuite ca și ale foștilor stăpîni ai pămîntului. Acest leac este tovărășia [...]. Să se știe de toată lumea că, după cum dușmanul care calcă hotarele țării nu poate fi biruit dacă nu te pregătești și nu lupți cu tărie și fără preget împotriva lui, tot așa dușmanul din lăuntru, nevoia, pornirea de asuprire a celui tare împotriva celui slab și a celui bogat împotriva celui sărac, nu poate fi biruit fără unirea la un loc a celor slabi și săraci" [74].

Într-o altă lucrare, deși consideră cooperația însăși, *ca teorie și ca fapt*, „o consecință a principiilor creștine" („fiindcă întovărășirea are la temelie dragostea față de aproapele — principiu eminamente creștin"), preotul C. Dron subliniază, totuși, că ea, cooperația, „nu este caritate. Acest lucru trebuie să se știe bine, fiindcă nesocotirea lui poate avea și a avut consecințe funeste. *Caritatea* este fără îndoială o obligație creștină și în general umană, dar ea se aplică celor *invalizi*, adică persoanelor care au fost scoase din lupta vieții, nu celor care pot și trebuie să lupte neșovăielnic. Cooperația înseamnă activitate și luptă. Război împotriva lenei, a vicleșugului și a lăcomiei" [75].

Spre deosebire de G. Ionescu-Sișești, care consideră cooperația încadrată complet în „ordinea capitalistă" (un sistem distinct cooperativ nu există — întreprinderea cooperativă este supusă tuturor legilor ce guvernează întreprinderea capitalistă), Șt. Zeletin susține că, dimpotrivă, cooperatismul este alături de socialism, ca acțiune de protest împotriva organismului economic actual, deci este opus capitalismului, urmărește desființarea lui și prin aceasta înlăturarea conflictului dintre capital și muncă : așadar, cooperatismul nu s-ar putea încadra în ordinea capitalistă. Din acest punct de vedere, Șt. Zeletin ajunge la o concluzie negativă referitoare la cooperația din România. Deoarece cooperația ia naștere ca o contratendință în „ordinea capitalistă", în mod natural — susține el — o adevărată acțiune cooperatistă n-ar putea exista decît acolo unde capitalismul a ajuns la apogeu. Atunci cînd capitalismul a reușit să ajungă la maturitate (societatea avînd un caracter industrial), el dă naștere la acțiuni care înseamnă luptă împotriva pustiirilor sale înseși. Și deoarece economia națională românească se găsește într-un stadiu precapitalist, România încă nu este în stadiul în care pot lua naștere organizații cooperative, socialiste sau altele. În mod natural, cooperatismul trebuie să se dezvolte în țările apusene, pentru că în economiile acestor țări industrialis-

[73] *Ibidem*, p. 39—41, 46—62.

[74] *Ibidem*, p. 64.

[75] Pr. C. Dron, *Infiltrațiuni primejdioase în mișcarea cooperatistă* (Extras din „Analele economice și statistice", nr. 6—8 — iunie — august 1936), p. 6; v. și lucrarea publicată de preotul I. Marina: *Cooperația și creștinismul*, R. Vîlcii, 1931.

www.dacoromanica.ro

mul a atins faza de maturitate. Mult mai tîrziu, după ce capitalismul va pătrunde şi în ţările agricole, cînd el va stăpîni şi va ajunge la apogeu, abia atunci va exista posibilitatea unei acţiuni cooperative reale [76]. „Căci cooperaţia este sămînţa pe care o aruncă capitalismul în mod firesc în faza sa de maturitate. Dar de această fază sîntem încă în România destul de departe" [77].

Opiniile lui Şt. Zeletin sînt combătute de economistul G. Taşcă. Acesta susţine că „*societatea cooperativă punînd la dispoziţia consumatorilor, a muncitorilor ori a producătorilor izolaţi şi slabi, un cadru juridic cu ajutorul căruia ei să se poată folosi de asociaţiune, care s-a dovedit că este pîrghia cea mai puternică pentru dezvoltarea producţiei, le insuflă tuturor acestora o putere atît de uriaşă încît ei pot rezista oricăror încercări de spoliere şi pot face întreprinderi care ar fi fost peste puterea unei persoane singure, şi pune deci în situaţiune de a primi din masa socială o parte care se apropie foarte mult de împărţirea dreaptă*" [78] [sublinierea autorului].

Deci „nu se mai poate pune chestiunea antagonismului între cooperaţie şi capitalism, nici aceea dacă mediul românesc este sau nu pregătit pentru cooperaţie". Cooperativa nu este o consecinţă a dezvoltării capitalismului, ci ea este „în cadrele capitalismului"; nu suprimarea profitului caracterizează societatea cooperativă, ci modul cum se distribuie acest profit; cooperativa are structura pur capitalistă şi într-o astfel de întreprindere (capitalistă) profitul nu poate fi suprimat. Pe cînd în societăţile capitaliste profitul este ţinta finală, scopul pentru care au fost create, societăţile cooperatiste s-au organizat nu în vederea profitului, ci pentru satisfacerea trebuinţelor; ele au toate avantajele societăţilor anonime, doar distribuirea beneficiilor o fac după alte norme. Aşadar, din punct de vedere al producţiei, aceste societăţi diferă foarte puţin de întreprinderile capitaliste — „diferenţa între unele şi celelalte începe cînd este vorba de împărţirea bunurilor" [79].

Şt. Zeletin este combătut şi de Gromoslav Mladenatz. Tocmai ţările mai puţin înaintate din punct de vedere al capitalismului — constată acesta din urmă — sînt cele mai cooperativizate: Finlanda, Danemarca, Ţările baltice, Olanda, Bulgaria şi altele. Dacă mişcarea cooperativă s-ar dezvolta numai în ţările unde industrialismul a ajuns la apogeu, ţara care ar urma să aibă organizaţia cooperativă cea mai dezvoltată ar fi America de Nord. Dar realitatea este alta — afirmaţia lui Şt. Zeletin „nu se verifică şi ca urmare nu e valabilă nici pentru ţara noastră". Dimpotrivă — evidenţiază Gr. Mladenatz — în România există aproximativ 10.000 unităţi cooperative de cele mai variate forme: bănci populare, cooperative de consum, obştii de arendare şi de cumpărare de pămînt,

[76] Şt. Zeletin, *Cooperaţie română?*, Bucureşti, 1925, p. 4—14; vezi şi Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperaţie*, Bucureşti, 1934, p. 10, 11.

[77] St. Zeletin, *Cooperaţia română?*, p. 14.

[78] G. Taşcă, *Capitalismul român şi cooperaţia* (Conferinţă ţinută în ziua de 31 ianuarie 1926), Bucureşti, 1926, p. 8.

[79] *Ibidem*, p. 8—12. Aceeaşi opinii sînt acceptate şi de G. Ionescu-Şişeşti: „Deocamdată cooperaţia se încadrează în sistemul capitalist ... Socialismul şi cooperaţia socialistă negreşit tind să elimine profitul. Dar în structura actuală economică socială nu se pot imagina întreprinderi capitaliste cu profit şi întreprinderi fără profit. Ci în organizarea cooperativă profitul se întoarce asupra tuturor cooperatorilor, fie sub formă de dividende, fie sub formă de prime de consumaţie, fie chiar sub formă de economie de preţ". (*Agricultura şi capitalismul*, Bucureşti, 1927, p. 31—32, v. şi p. 198—201).

www.dacoromanica.ro

cooperative de producție agricolă, forestieră, industrială, minieră etc.; numărul total al asociaților acestor întreprinderi cooperative depășește 1.500.000, ceea ce demonstrează că o bună parte din populația țării este interesată în mișcarea cooperativă. La sate, și nu la orașe, este mai dezvoltată mișcarea cooperativă — deocamdată ea este singura formă de manifestare colectivă a țărănimii noastre (cel puțin în vechiul regat). Economia națională a României se bizuie în mare măsură pe exploatarea agricolă, țărănească— aceasta are nevoie de o organizare prin cooperație spre a putea lupta cu succes în viața economică [80].

Aceleași probleme sînt examinate de Gr. Mladenatz, în *Istoria doctrinelor cooperative* [81], precum și într-o altă lucrare, privind în mod special cooperația în economia agricolă [82]. În această din urmă lucrare el abordează astfel de probleme: cooperația în țările de economie rurală; exploatarea colectivă a pămînturilor (se analizează, de asemenea, cu acest prilej, și colectivizarea agriculturii în U.R.S.S.) [83]; cooperația și producția agricolă etc. [84]

Însușindu-și opinii ale lui Charles Gide (din *Les Associations coopératives agricoles*), Gr. Mladenatz consideră că „pentru micul agricultor cooperația apare ca singura formă acceptabilă de organizare; ea respectă pe deoparte proprietatea individuală a pămînturilor, permite însă în același timp să se facă anumite operațiuni în colectiv, mica proprietate putîndu-se astfel bucura de avantajele *marii* exploatări: introducerea mașinismului, aprovizionarea cu cele trebuitoare producției ca și consumului familial, organizarea desfacerii concertate a produselor, chiar raționalizarea culturii, în fine crearea de industrii cu caracter agricol în folosul micilor agricultori. [...] Cooperația ține seama de elementul de ordin psihologic în ce privește *proprietatea individuală a pămîntului* — ea creează totuși și o *proprietate colectivă* (mijloace de producție colective). Aceste mijloace colective de producție au rostul, însă, de a apăra și întări proprietatea agricolă individuală. Este deci aici o curioasă și interesantă coexistență a două forme opuse de proprietate" [85].

De relevat, în același timp, lucrările lui Gromoslav Mladenatz în legătură cu evoluția „gîndirii cooperatiste" în România și în Europa [86].

Deși în lucrarea sa privind nașterea și dezvoltarea cooperației moderne nu se ocupă de obștile sătești, profesorul A. G. Galan, pornind de la „realitatea socială" (după realizarea reformei agrare, în urma desăvîrșirii unității naționale a întregului popor român, „micile exploatări

---

[80] Gromoslav Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, București, 1934, p. 9—12.

[81] Idem, *Istoria doctrinelor cooperatiste*, București, 1931, p. 187—198.

[82] Idem, *Cooperația în economia agricolă*, București, 1935, p. 19, 20.

[83] *Ibidem*, p. 36—43. Pentru opiniile lui Gr. Mladenatz privind agricultura din U.R.S.S., vezi și *Cooperația în economia sovietică* din volumul *Socialismul și cooperația*, București, 1946, p. 91—117.

[84] Gr. Mladenatz, *Cooperația în economia agricolă*, p. 10—56.

[85] Ibidem, p. 22. Vezi, de asemenea, de același autor: *Reforma cooperației* (în colaborare cu V. Madgearu), București, 1924; *Problemele actuale ale mișcării cooperative mondiale*, (extras din „Arhiva pentru știință și reforma socială), București, 1926; *Legislația cooperatistă* (în colaborare cu Tr. Oliva), București, 1929; *Problema concentrării întreprinderilor cooperative*, București, 1932; *L'Economie coopérative*, (Extrait de la „Revue des Etudes Coopératives"), Paris, 1933; *Cooperația română și criza economică*, București, 1933.

[86] *Istoria doctrinelor cooperative*, București, 1931; *Istoria gîndirii cooperative* (Ediția nouă, refăcută a *Istoriei* ...), București 1935; *Gîndirea cooperativă în România*, I, București, 1938.

www.dacoromanica.ro

agricole se generalizează pretutindenea şi foarte curînd vor constitui forma dominantă în producţia agricolă"), subliniază totuşi importanţa deosebită a cooperativelor agricole : acestea „au nu numai un rol social de îndeplinit — acela de a consolida independenţa economică a micilor proprietari agricoli, dar şi un rol considerabil economic — acela de a satisface în cît mai mare măsură interesele generale ale societăţii, intensificînd şi sporind producţia agricolă" [87]. Experienţa acumulată vreme de două decenii (din 1898, cînd ministrul S. Haret şi-a început activitatea socială şi pînă în momentul înfăptuirii reformei agrare „cu sprijinul şi colaborarea elementelor cooperatiste") demonstrează „că în mediul actual românesc găsim suficiente elemente economice şi sufleteşti pentru a putea plămădi o adevărată mişcare cooperativă rurală, în formele care să continue experienţele trecutului şi cu o organizaţie potrivită cerinţelor noi create de marile reforme" [88].

În raportul pe care l-a ţinut cu prilejul Congresului cooperativelor din Banat, Oltenia, judeţele Sibiu şi Olt, întrunit în Craiova (23 şi 24 ianuarie 1927), A. G. Galan relevă factorii care au contribuit la obţinerea unor incontestabile rezultate ale mişcării cooperative româneşti : ca *forţe active* el consideră învăţătorii şi preoţii, statul, cu o mînă de fruntaşi ai vieţii politice şi burghezimea satelor ; iar ca o *forţă pasivă*, dar totuşi nu mai puţin importantă, masele ţărăneşti. Ideile principale de care s-au călăuzit conducătorii acestei mişcări, constituind însăşi tradiţia cooperativă, s-ar putea reduce, potrivit opiniei profesorului A. G. Galan, la următoarele trei : *organizaţie democratică; conducere idealistă; activitate autonomă şi neutră faţă de luptele politice* [89]. Defectele contemporane ale organizaţiei cooperative româneşti (ele n-au nici o legătură cu caracterul populaţiei rurale, nici nu ţin de natura întreprinderii cooperative) s-ar datora condiţiilor economice şi sociale schimbate ale ţării de după război, precum şi unor insuficienţe privind forma organizaţiei cooperative care nu mai corespunde vremurilor schimbate [90]. Cu toate acestea, două lucruri trebuie subliniate după opinia lui A. G. Galan : mişcarea cooperativă românească este aşa de întinsă, iar tradiţia ei atît de sănătoasă, încît îmbunătăţirea producţiei agricole nu se poate face fără concursul ei direct ; situaţia actuală a mişcării cooperative este de aşa natură (indiferent de scăderile sale trecătoare), că se poate ameliora considerabil şi într-un timp scurt, pe calea reorganizării, începînd cu centralele cooperative, unde, desigur, statul şi Banca naţională urmează să aibe un rol deosebit de important. Din raporturile cu statul axate pe intervenţionalismul acestuia au rezultat consecinţe bune, dar şi negative : puterea proprie de iniţiativă a mişcării a fost aproape desfiinţată, transformată într-o forţă pasivă incapabilă de a reacţiona prin ea însăşi şi aşteptînd totul de la iniţiativa statului. Cooperaţia românească se va dezvolta liber, în mod firesc, dacă statul va deveni un colaborator, şi nu un conducător direct, dacă va fi

---

[87] A. G. Galan, *De la feudalism la cooperaţie. Naşterea şi dezvoltarea cooperaţiei moderne. Fapte şi idei*, Bucureşti, 1926, p. 296.

[88] *Ibidem*, p. 302.

[89] A. G. Galan, *Rolul cooperaţiei în viaţa satelor româneşti*, [Bucureşti?], [1927], p. 2—6.

[90] *Ibidem*, p. 6—9.

www.dacoromanica.ro

recîștigat concursul factorilor luminați din sate care să ia și să mențină contactul nemijlocit cu masele muncitoare [91].

În comunicarea ținută la Asociația economiștilor (5 februarie 1934), în cadrul ciclului organizat asupra problemelor cooperației, A. G. Galan examinează evoluția, rezultatele și caracterele mișcării cooperative românești, pe epoci și faze [92].

A. G. Galan consideră că în țara noastră nu am avut și nu putem avea o mișcare cooperativă adevărată (în sensul mișcărilor similare din apusul și centrul Europei) deoarece încă nu existau în mediul nostru social condițiile obiective și subiective necesare; el constată totuși o mișcare economică de o formă și cu un caracter special, care a evoluat spre o mișcare cooperativă de sine stătătoare; un rol proeminent în viața cooperativă românească după 1909 avea să-l joace, de exemplu, obștea de arendare, formă cooperativă mult mai înaintată decît a băncilor populare, în organizarea căreia nu s-ar mai găsi nici un element capitalist, și spre care a evoluat în mod firesc cooperația română [93]. Pentru viitor — conchide A. G. Galan — se impune ca statul, paralel cu *pregătirea desăvîrșirii autonomiei cooperației*, să-și continue *rolul de pedagog* al acesteia și să colaboreze cu *toate forțele mișcării* pentru a pregăti și forma *conștiința cooperativă*; problema este nu de a inova, ci de a continua, în forme noi, o operă începută cu patru decenii în urmă [94].

Cu toate că în ceea ce privește caracterul regimului după 1864 adoptă teoriile lui C. Dobrogeanu Gherea (legile de împroprietărire n-ar fi putut lichida decît *în drept* vechiul regim iobag, de aceea multe decenii a dăinuit unul neoiobag [95]) totuși, A. G. Galan acordă întreaga atenție rolului și importanței obștilor de arendare în economia noastră agrară. În condițiile dinainte de primul război mondial, mișcarea cooperativă și-a concentrat toate eforturile spre a interveni „în însuși procesul de lichidare a vechiului regim iobag, a desființa deci camăta și învoielile agricole, obținînd în același timp o lărgire a pămîntului de muncă pe seama micilor agricultori; rolul educativ al cooperației în general s-a reflectat în opera de ridicare a satelor prin organizarea forțelor proprii ale țărănimii și prin pregătirea profesională tehnico-agricolă a acesteia. În noile împrejurări de după primul război mondial, cînd situația s-a schimbat mai ales în urma reformei agrare, iar orizontul cooperației românești în viața rurală s-a lărgit, rolul ei educator devenind covîrșitor, era necesar, potrivit opiniei lui A. G. Galan, ca satele noastre să adopte cooperativele sistem Raiffeisen, ce urmau să constituie nucleul în jurul căruia să reînvie cooperația română cu o activitate menită să ducă la o adevărată ridicare economică și morală a țărănimii, organizată prin forțele sale proprii [96].

Aservirea intereselor muncii de către burghezia satelor, autonomia și neutralitatea politică în cooperația română sînt probleme pe care A. G.

[91] *Ibidem*, p. 19, 20.

[92] Dr. A. G. Galan, *Patruzeci ani de experiențe cooperative în România. 1893—1934*, București, 1935 (Extras din „Analele statistice și economice" — octombrie — decembrie 1934), p. 12—32.

[93] *Ibidem*, p. 57.

[94] *Ibidem*, p. 63, 64.

[95] *Ibidem*, p. VII, 11, 19; idem, *Însemnătatea obștilor de arendare în economia noastră agrară*, București, 1941 (Extras din „Curierul cooperației române", nr. 7—8 iulie—august 1941), p. 3, 6.

[96] *Ibidem*, p. 26—32.

www.dacoromanica.ro

Galan le ridică în *Agricultura țărănească și cooperația rurală* (comunicare ținută la „Asociația generală a economiștilor din România" — 16 martie 1936) [97].

Într-un studiu privind istoricul și evoluția asociației sătești [98] N. Ghiulea examinează, între altele, cauzele *distrugerii* („în pragul împroprietăririi"), „frumoasei mișcări a obștilor sătești de dinainte de război" : „teama țăranului că nu va beneficia el de foloasele împroprietăririi, ci acei cîțiva care ar răzbi la conducerea obștii"; „oarecare rezultate rele" obținute de unele obști „unde acțiunea statului de centralizare și de acaparare a întregii conduceri a acestor asociații a mers prea departe". În același timp, el relevă perspectivele unor astfel de forme de cooperare în producția agricolă [99].

În partea finală a unui alt studiu apărut zece ani mai tîrziu, N. Ghiulea abordează problemele cooperației prin prisma *statului român ideal* (conform concepției sale) — „stat țărănesc, național, solidarist și democratic", organizat „după raporturile reale ce se stabilesc între unitățile sociale, între grupe, între clase" : cooperația — „înfățișarea economică a solidarității sociale" și „singurul mijloc de organizare economică a unei țări de țărani mici proprietari de pămînt" — nu se poate dezvolta decît în forma aceasta de stat. Fetișizarea „regimului cooperatist" e dusă pînă la ultimele limite : acesta „este singurul regim social-economic, care poate să înlocuiască regimul capitalist-burghez ce se prăbușește astăzi în lumea întreagă, nu numai în țările agrare, fără capital național, fără burghezie, fără mare industrie" [100].

Parte din ideile cuprinse în aceste studii se întîlnesc într-o serie de articole și conferințe ale autorului.[101]

Probleme esențiale, axate pe începuturile, evoluția și perspectivele cooperației agricole de producție sau în legătură cu ele, sînt, de asemenea, expuse într-o serie de studii și lucrări apărute înaintea și în timpul celui de-al doilea război mondial [102].

Încercarea lui Ion Antonescu de a limita consecințele grave ale fărămițării și răzlețirii loturilor de pămînt prin reanimarea „obștilor sătești" înzestrate cu mașini și unelte agricole („danie" a statului și a conducătorului acestuia), care aveau menirea să contribuie la sporirea producției agricole atît de necesare mai ales în condițiile excepționale de

---

[97] A. G. Galan, *Cooperația și agricultura în România*, București, 1937, p. 42 și u.

[98] N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România*, București, 1926, p. 152.

[99] *Ibidem*, p. 189 și urm.

[100] N. Ghiulea, *Organizarea statului. Mijloace și metode noi. Organizarea statului; statul țărănesc; funcționarii publici; organizarea statisticii; politica socială; cooperația*, București, 1935, p. 184—201.

[101] *Cooperația. Faptă. Idee. Doctrină*, Cluj, f.a.; *Regimul social de ieri și de astăzi*, în „Societatea de mîine", III, (1926), Cluj, nr. 29—30, p. 500—503; *Capitalismul și cooperația*, ibidem, nr. 31—32; p. 523, 524; *Prefacerea socială prin cooperație. Producția în regimul cooperatist. Schimbul și consumul în regimul cooperatist*, ibidem, nr. 37—38, p. 596, 597; *Însemnătatea cooperației*, ibidem, nr. 39—40, p. 622, 623; *Comasarea. Întîia problemă a agriculturii noastre*, București, 1937; *Socialismul marxist și cooperația modernă*, București, 1946 [?]; etc.

[102] Eugen Pavelescu, *Originile cooperației*, București, 1931; C. Moldoveanu, *Organizarea agriculturii prin cooperație*, București, 1935; idem, *Statul și cooperația*, București, 1936; idem, *Cooperația și problema comasării*, București, 1937; Victor Jinga, *Dinamica cooperației* Brașov, 1941 etc.

www.dacoromanica.ro

război și, în același timp, să constituie o inoculare preventivă împotriva contaminării țăranilor veniți în contact, ca soldați pe front, cu realitățile agriculturii sovietice, va fi sortită de la început eșecului; de altfel, această încercare se va reflecta doar rareori în literatura agrară [103].

De remarcat că începînd cu Ion Ionescu (de la Brad), imediat după reforma agrară din 1864, economiști și oameni politici români, preocupați într-o măsură mai mare sau mai mică de problemele cooperației agricole în cadrul rezolvării spinoasei chestiuni agrare, au fost la curent cu cele mai noi concepții științifice aparținînd diferitelor curente și doctrine ale Apusului, pe care deseori unii dintre ei le-au trecut prin propria filieră critică, străduindu-se să adopte pe cele considerate utile, în concordanță cu realitățile și necesitățile României [104].

QUELQUES PROBLÈMES DE LA COOPÉRATION AGRICOLE DE PRODUCTION DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE (1864—1944)

RÉSUMÉ

L'étude examine une série d'ouvrages sélectionnés d'après le critère de leur importance pour l'éclaircissement des problèmes essentiels organiquement reliés aux origines, à l'évolution et aux perspectives de la coopération agricole de production en Roumanie, notamment de la communauté d'affermage, issue de la nécessité et de l'initiative même des paysans, forme d'exploitation de la terre typiquement roumaine, qui réunit les avantages économiques de la grande culture sur de larges superficies et les avantages sociaux des petites exploitations agricoles par l'élimination des fermiers. On analyse, parfois en détail, des livres et ouvrages remarquables du point de vue scientifiques consacrés à l'étude du phénomène de la coopération agricole de production. Un grand nombre des auteurs sont des personnalités marquantes de la littérature économique-agraire roumaine : I. Ionescu (de la Brad), P. S. Aurelian, C. Garoflid, C. Dobrogeanu-Gherea, Spiru Haret, I. G. Duca, G. Ionescu-Sisești, I. N. Angelescu, I. Răducanu, St. Zeletin, G. Taşcă, Gr. Meadenatz, A. G. Galan, etc.

[103] Vezi p. 2292, precum și notele 60—62; de asemenea; Mircea Moreanu, *Spre o nouă alcătuire agricolă socială*, Roman, 1941 /?/; cf. Dr. ing. agr. Dumitru I. Țiculescu, *Actualizarea problemei obștilor sătești*, București, 1942 [Extras din „Pagini agrare și sociale", nr. 3 /1942].

[104] Vezi, de exemplu, p. 2280, inclusiv notele 1, 2; p. 2293, și nota 65; p. 2297 și notele 80—86; p. 2298 și notele 87—88.

Asupra lucrărilor apărute după 23 August 1944, care examinează problemele cooperației agricole de producție, vom reveni ulterior într-un studiu consacrat acestei perioade.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ÎNVĂȚĂMÎNTUL MEDIEVAL – FACTOR DE UNITATE A POPORULUI ROMÂN

DE

MUGUR ANDRONIC

Este astăzi un bun ştiinţific cîştigat sublinierea rolului culturii medievale, prin ce a avut ea mai bun pe ambele versante carpatice, în păstrarea unităţii de limbă, conştiinţă şi simţire românească. Marele merit al culturii medievale şi în acelaşi timp avantaj faţă de realităţile politico-militare şi economice, care puteau fi mult schimbate prin forţa armelor, este faptul că aceasta a supravieţuit, existînd tocmai prin limba şi spiritul românesc. În situaţia în care ţările române au stat la răscrucea a trei mari imperii, devenite cu timpul simboluri de decadenţă şi conservatorism, rolul relaţiilor culturale apare în mod şi mai pregnant, căci fără un contact permanent economic, politic, dar şi cultural, românii despărţiţi doar prin graniţe politice, rezultate directe ale vicisitudinilor istorice, nu ar fi putut constitui, în final, o naţiune unitară. Unitatea politică mult dorită şi din ce în ce mai mult conştientizată la români de-a lungul secolelor, o dată realizată, a reprezentat ultimul mare pas spre independenţă.

În ce priveşte evoluţia raporturilor culturale pe calea învăţămîntului, ele au urmat în timp aceeaşi linie ascendentă ca şi cea a relaţiilor culturale în general. Într-o epocă în care cultura, sub cele mai diverse aspecte ale sale, era un apanaj al bisericii, într-o lume ortodoxă în care pelegrinajul luase destulă amploare, învăţămîntul laic a început să-şi spună cuvîntul de abia odată cu apariţia noului mediu de cultură al oraşelor. Şi aceasta a fost doar începutul. Pînă atunci însă, purtătorii de lumină ai cărţii au fost clericii de diferite pregătiri şi ranguri ecleziastice, dintre care numeroşi, circulînd peste hotarele ţării de naştere, au contribuit şi pe această cale la o şi mai mare omogenizare culturală a ţărilor române. Fiind nevoiţi să lăsăm la o parte numeroasele situaţii cînd nu mai putem, din lipsă de informaţii, decît să bănuim că în activitatea multora dintre cei plecaţi într-una din ţările române vecine şi-au făcut loc şi preocupări pedagogice în cel mai larg sens al cuvîntului, vor fi consemnate în primul rînd cele mai semnificative situaţii.

Dubla asuprire la care erau supuşi românii din Transilvania s-a manifestat în chip evident şi în cultură. Dezvoltarea şcolilor româneşti, ca şi a întregii culturi româneşti de acolo, a fost frînată prin diferite modalităţi de către oficialităţi şi mai ales de către biserica catolică. Unele şcoli au putut să apară şi să funcţioneze în cadrul mănăstirilor ortodoxe care, adeseori, au beneficiat de ajutorul material al domnitorilor de peste munţi. Asemenea şcoli de limbă slavonă vor fi existat pe lîngă mănăstirile mara-

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 12, p. 2303—2314, 1980

www.dacoromanica.ro

mureşene Ieud, Peri, Vad, legate de centrele culturale moldovene, în regiunea Someşului la Scorei (lăcaş cu danii de la Mircea cel Bătrîn), în Ţara Făgăraşului, şi la Prislop.

Aşezat în inima geografică a pămîntului românesc, bătrînul dar prosperul Braşov, ale cărui vechi tradiţii în cadrul învăţămîntului nostru sînt cunoscute, înregistrează încă din secolul al XVI-lea frumoase gesturi de ajutoare din partea connaţionalilor vecini. După ce clădirea şcolii de slavonie de pe lîngă biserica Sf. Nicolae din Schei este refăcută cu ajutorul lui Vlad Călugărul şi Neagoe Basarab, la 1598 vechea şcoală românească din Braşov se adăposteşte într-o clădire nouă de piatră ridicată prin ajutorul material al fostului domn moldovean Aron Tiranul, aflat în surghiun la castelul din Vinţ. În arhiva oraşului au rămas pînă în vremurile noastre documentele ce au ţinut evidenţa cheltuielilor făcute cu această ocazie, printre care, dealtfel, se menţionează şi reparaţiile bisericii menţionate. [1]

O altă bună intenţie, de această dată nematerializată din cauza lăcomiei celor de la biserica Sf. Treime din Braşov, a avut-o învăţatul boier muntean Grigore Brîncoveanu [2]. Retras aici din cauza revoluţiei din 1821, lasă prin testament doi ani mai tîrziu ca o parte din averea sa să fie folosită la înfiinţarea unui gimnaziu cu şase clase (şcoală de nivel mediu). Mulţi dieci de slovenie, folosiţi adesea în corespondenţa cu celelalte state româneşti, au învăţat carte în cadrul şcolii de pe lîngă biserica Sf. Nicolae.

Şi mai bine este cunoscută generozitatea şi priceperea pedagogică a transilvănenilor, români, maghiari sau germani, dintre care unii au profesat în ţările vecine. Astfel, înfiinţînd gimnaziul de limbă latină de la Cotnari în 1561, Despot vodă a avut grijă să-l aducă pe profesorul german Ioan Sommer, autorul celor 15 elegii „De clade Moldavica" şi al lucrării despre „Viaţa lui Iacob Heraclide Despotul Moldovei", exemplu urmat la 1655 de Gheorghe Ştefan care va aduce la şcoala de la Trei Ierarhi, pe Simion Dascălul, viitorul interpolator al cronicii lui Ureche.

Un nume citat uneori este cel al diacului Toader din Feldru (Năsăud). Acesta a învăţat carte la Suceviţa şi Humor, devenind preţuit ca dascăl de boierii moldoveni. O scrisoare din iunie 1635 a lui Pătraşcu Ciogolea din Calafindeşti, mare logofăt al lui Vasile Lupu, către birăul din Bistriţa, aminteşte de Teodor : „Să ne trimiţi pe acest diac.... pentru că ne-au fost şi mai înainte vreme om al nostru... că avem cuconi să ni-i înveţe" [3]. Era vorba acum, probabil, de nepoţii marelui logofăt. De la Teodor, dealtfel şi bun orator, ne-a rămas primul discurs funebru românesc rostit la înmormîntarea „jupînesei Ciogoloaie", discurs luat ulterior ca model în Moldova dar şi în Transilvania, unde Papiu Ilarian îl găseşte într-o copie din 1688.

Cu scopul de a deveni grămătic pleacă în Moldova Oprea Almănuţ, fiul văduvei Stanca din Sălişte. Aceasta, făcîndu-şi testamentul, arată

---

[1] A. Mureşianu, *„Şcoalele naţionale centrale" şi liceul „Andrei Şaguna" din Braşov*, în „Boabe de grîu", anul IV (1933), nr. 4, p. 194.

[2] *Ibidem*, p. 196.

[3] St. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, Arad, 1918, p. 277.

www.dacoromanica.ro

că fiul său „și-a luat partea de moștenire ce i s-a cuvenit, cînd a plecat în Moldova să învețe carte". Actul se întocmea la 28 noiembrie 1651.[4] Cu cîțiva ani înaintea acestuia, tot la o mănăstire moldoveană, studia unul din fiii preotului Toma din Năsăud, după cum reiese dintr-o epistolă adresată unor prieteni din Bistrița de către egumenul mănăstirii Voroneț, Partenie[5]. În dese cazuri tinerii ajung în Moldova la învățătură lăsînd acasă părinții îngrijorați. Așa s-a întîmplat și cu Moise, fiul preotului Gheorghiță din Borșa-Maramureș, după care plîngea mama lui, în timp ce tatăl său îl ruga pe egumenul de la Dragomirna „să îl primești lîngă tine și să-l înveți carte că-i bon la fere" [6].

O contribuție menționabilă au adus-o și călugării iezuiți. După căderea lui Vasile Lupu și alungarea profesorilor kievieni de la școala domnească din Iași la 1645—1646 se înființează un seminar în urma activității conventului catolic al iezuiților din acest oraș și a acelor „părinți iezuiți din Transilvania" care „au venit în această provincie pentru a ridica o școală la Iași [7]. După căderea conducătorului curuților unguri, Francisc Racoczy al II-lea, numeroși partizani de-ai săi s-au refugiat la răsărit de Carpații Orientali. La începutul anului 1711 Constantin Brîncoveanu intervenea la Viena pentru iertarea unuia dintre ei, Mihai Mikes, care își dăduse fiul „pentru învățătură în evlavie și litere" la iezuiții din Iași [8]. Fără îndoială că și ceilalți pribegi unguri au făcut la fel. Uneori acești călugări se ocupau și cu educarea odraslelor domnești. Este cazul beizadelelor lui Constantin Mavrocordat, care, dealtfel, susținea pe membrii acestui ordin catolic din orașul său de reședință (Carol Peterffy, iezuiții Andreas Patay, Gheorghe Szegedy ...) și care purta corespondență cu Ioan Szegedy, directorul colegiului din Cluj și cu superiorul din Brașov Iosif Türk [9].

Tot spre școlile din Moldova, pe la 1650, veneau chiar unii fii de țărani, cunoscut fiind faptul că învățămîntul de la est de Carpații Orientali cunoscuse un avînt deosebit încă din vremea lui Vasile Lupu. Astfel a procedat Letea Pătruț, care pleacă prin 1760 la o mănăstire spre a învăța carte, la fel ca și Datcu și Ion Popa din Cribalma [10]; după zece ani de învățătură la mănăstirea Ilișești (Suceava), Atanasie din Sîngeorz ajunge în districtul Rodnei pentru a învăța mai departe; în 1750 în părțile Năsăudului apar călugării Samuilă și Ion al Bardanului originari din Feldru, care, după ce învățaseră în Moldova, dăscăleau copii de prin sate; iar dintr-un protocol din 1724 al magistratului Bistriței rezultă că popa Herța din Mocod a trimis doi copii la învățătură la popa Teofan din Baia.

---

[4] Al. Rosetti (sub redacția), *Istoria literaturii române*, vol. I, Edit. Academiei., București, 1964, p. 344.

[5] N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, partea I—II, Edit. Librăriei Socec & Comp., București, 1899—1900, vol. I, p. 55.

[6] *Ibidem*, vol. II, p. 98.

[7] C. C. Gherea, *Din trecutul culturii muzicale românești*, Edit. muzicală a Uniunii Compozitorilor din R. P. R., București, 1965 p. 129.

[8] N. Iorga, *Francisc Racoczy al II-lea întemeietorul conștiinței naționale ungurești și românii*, în „Analele Acad. Rom." ,Seria II, Tom. XXXIII, Mem. sect. ist., nr. 1, p. 16.

[9] *Ibidem*, p. 28.

[10] M. Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 124.

www.dacoromanica.ro

Emigrația transilvănenilor spre Moldova și Bucovina (despărțită de trupul țării la 1775) antrenează cu sine mulți învățători. Astfel între 1744—1778 în zece sate bucovinene se stabilesc 14 învățători și 3 diaconi.[11] Desele valuri de bejenari (mai ales din zona de nord-est a Transilvaniei) culminează cu cele din 1761 și 1764, fiind determinate cu precădere de către răscoalele grănicerești de la Năsăud. Sate întregi pribegesc în Bucovina, conduse fiind de cele mai multe ori de preot, dascăl sau primar. Prin recensămîntul inițiat de către austrieci în anul 1778, este atestată activitatea unora dintre ei în unele localități ale actualului județ Suceava: Iacob Sterciuc (din Măeran — jud. Bistrița-Năsăud) și Maftei a Popi (din Ilva Mare — Bistrița-Năsăud) în Botoșana, și Grigore Crețul (din Ilva Mare) în Bălăceana. Contemporani cu ei sînt și dascălii ambulanți Covrig și Teodor Tălpărar la Mănăstioara, Grigore Dumitrescu Benedict la Siret[12]), Ioan Dascăl la Zahareşti și Simeon Ungurean la Vicovul de Jos[13]. Noua administrație, sensibilă la schimbările demografice apărute în Bucovina, consemnează pentru anii 1781—1782 venirea aici a peste 3200 de suflete. Maximul acestui fenomen pare să fi fost, după afirmația unui raport austriac de mai tîrziu, între anii 1763—1764, cînd ar fi trecut munții în Țara Românească și Moldova nu mai puțin de 2400 de familii, cifră ce pare a fi totuși exagerată[14]. După 1775, vechile școli românești nu mai sînt susținute de noua stăpînire, urmărindu-se o cît mai mare germanizare și rutenizare prin școală. Episcopul Dimitrie Herescu de Rădăuți este mutat la Cernăuți, rupt ierarhic de Iași și pus sub ascultarea Carlovitz-ului. Dacă la început Herescu mai putea trimite prisosul fondului bănesc pentru școli la mitropolie (Iași) și mai erau aduși dascăli de la sud de Suceava, nu peste mult timp, la 4 apr. 1780 guvernatorul Enzenberg cere Curții de la Viena să se aducă numai dascali din Transilvania, cunoscători ai limbii române. La rîndul său, Dositei Herescu insistă mai departe pentru continuarea vechiului sistem de învățămînt inițiat de Grigore III Ghica în 1766. Darea sa de seamă de pe anul 1780—1781 atestă încă activitatea a 6 școli românești la Suceava, Cernăuți, Siret, Rădăuți, Putna și Cîmpulung[15]. Energicul episcop încă în calitate de șef al Consistoriului ortodox din Bucovina, respinge ideea aducerii de dascăli catolici din Transilvania și Slovacia, cerînd, fără succes, împăratului Iosif al II-lea permisiunea de-a chema dascăli ortodocși din Moldova. Dealtfel, împăratul va da personal guvernatorului Enzenberg în 1783 o dispoziție de aducere din aceleași două provincii a unor profesori, buni cunoscători ai limbilor română și germană[16]. Astfel, sînt aduși cîțiva profesori, dar neromâni și puțin cunoscători ai limbii marii majorități românești, nou motiv ce va determina pe români să frecventeze slab aceste școli de dezna-

---

[11] St. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XVIII—XX*, Edit. științifică și pedagogică, București, 1977, p. 173.

[12] L. Ureche, *Situația învățămîntului românesc în Bucovina în perioada administrației militare austriece (1775—1786)*, în „Suceava — Anuarul muzeului județean", nr. 4 (1977), p. 134—135.

[13] Ion I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului", anul II—III, Cernăuți, 1927, p. 282 și 504.

[14] Ibidem, p. 460 și 462.

[15] L. Ureche, *op. cit.*, p. 136—137.

[16] *Ibidem*, p. 138.

www.dacoromanica.ro

ţionalizare. Mai mult chiar, mulţi dascăli bucovineni trec în Moldova, ducînd cu ei un suflu înnoitor în învăţămînt. Dintre pedagogii veniţi din Transilvania, se remarcă Anton de Marchi printr-o „Introducere în ortografia română" şi printr-o gramatiçă a limbilor română şi germană, scrise în 1785 şi respectiv în 1810 [17]. Gramatica sa, prima de acest fel din Bucovina, a venit într-un moment în care şcoala de limbă română era vizată în mod destructiv de către austrieci. Deşi funcţionar de stat, de Marchi, în prefaţa gramaticii sale dă importanţa cuvenită limbii române, încercînd să ofere oamenilor administraţiei imperiale un ajutor în cunoaşterea limbii „naţionale" [18]. Pregătit la şcoala normală din Sibiu, ca şi Franz Augustin Thallinger, viitorul conducător al şcolii normale din Suceava (inaugurată în februarie 1784), Anton de Marchi cunoştea limba română de vreme ce scrie în această limbă la puţin timp de la sosirea sa în Cernăuţi. În anii care au urmat perioadei administraţiei militare a Bucovinei (1775—1786), o contribuţie la organizarea primelor şcoli rurale de stat aduce boierul moldovean Vasile Balş. Acesta participă la un recensămînt şcolar, alege localităţile care urmau să beneficieze de noi şcoli, editează şi aduce de la Viena unele manuale şcolare. În aceste lăudabile eforturi este ajutat de I. B. Deleanu, pe atunci funcţionar judecătoresc la Lemberg [19]. Un alt boier moldovean, Alecu Calimah, cel care apare în decembrie 1820 într-un act semnat de Mihail Suţu, a înfiinţat o şcoală sătească pe cheltuiala sa, aducînd din Transilvania cu această ocazie, şi un „dascăl sistematicesc" [20]. În acelaşi an îl găsim pe Gheorghe Asachi la vest de Carpaţii Orientali, trimis de mitropolitul Veniamin spre a găsi profesori pentru seminarul de la Socola, ocazie cu care cumpără un manuscris al lui Ştefan Crişan (Cörösi) de la văduva acestuia [21]. Sînt chemaţi acum la Iaşi Ioan Costea, Ioan Manfi, Vasile Fabian şi Vasile Pop, pentru a preda latină, franceză şi filozofie. Acestora li se adaugă şi unii dascăli bucovineni, întărindu-se şi mai mult caracterul naţional al seminarului. Mai mult chiar, Veniamin, apreciindu-l cum se cuvine pe I. B. Deleanu, intră în corespondenţă cu acesta spre a-i oferi un post de profesor la susnumita şcoală [22].

Numeroase sînt şi consemnările ce privesc aportul moldovean la dezvoltarea învăţămîntului nostru. În Ţara Făgăraşului unde s-a înregistrat pentru a doua jumătate a sec. XVI-lea şi pentru secolul următor un avînt deosebit al învăţămîntului sătesc, fiind atestate nu mai puţin de 39 de şcoli, existau şi dascăli din ţara vecină [23]. Şi tot aici, în Făgăraş, la 1699 se tipăreşte o „Bucoavnă", primul manual didactic românesc, pentru nevoile şcolii româneşti înfiinţată aici la 1657 de Suzana Lorantffy, văduva lui Gheorghe Racoczy I.

---

[17] C. Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775—1918*, Cernăuţi, 1926, p. 16.

[18] V. Paşchivschi, *„Anton de Marchi, un „necunoscut" şi gramatica sa"*, în „Junimea literară", an. XIII, p. 250.

[19] N. Goraş, *Învăţămîntul românesc în ţinutul Sucevei, 1775—1918*, Edit. did. şi ped., Bucureşti, 1975, p. 52.

[20] Şt. Meteş, *Emigrări româneşti . . ., p. 173.*

[21] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1969, p. 244.

[22] *Ibidem*, p. 247.

[23] Idem, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1971, p. 25.

www.dacoromanica.ro

O activitate meritorie, ca zugrav, copist dar şi ca dascăl, o depune între 1693—1730 Vasile Sturdza Moldoveanul din Barboşi, cunoscînd oameni şi locuri din Bihor pînă în Banat [24]. La început îl găsim la mănăstirea Plosca, la Burueni şi Mada din regiunea Hunedoarei, apoi în Bihor (comunele Răbăgani şi Străcaş) şi în fine, în Banat (Sîntandrei şi Mînăştur). O deosebită activitate a deşfăşurat-o însă în Bihor, unde a reuşit să formeze o adevărată şcoală de copişti.

Printr-o scrisoare din 12 octombrie 1685, adresată conducerii oraşului Bistriţa, popa Lupu din Maramureş vorbeşte despre un „călugăraş al nostru ce ne este dascăl şi şeade în casa noastră de ne învaţă un fecior al nostru, ce este popă", cerîndu-se să nu fie „învăluit" la vamă, „că este de la mănăstire de la Homor" [25]. Tot prin intermediul corespondenţei, episcopia ortodoxă din Oradea, al cărei ultim episcop este atestat documentar în 1695, cerea dascăli din Moldova pentru şcoala sa românească [26]. Nu lipsită de semnificaţie este şi scrierea primei piese de teatru românesc, care apare în Transilvania nu mult timp după 1777, avînd ca subiect dramatica moarte a lui Grigore Ghica al III-lea. Poate că autorul manuscrisului chirilic, păstrat în biblioteca seminarului ortodox din Oradea, a fost un tînăr moldovean venit de peste munţi, ce avea încă proaspăt în minte tragicul eveniment.

Au existat cu certitudine şi moldoveni plecaţi să înveţe în ţara Crişurilor, Mureşului şi Someşului. Chiar la nord de munţii Făgăraş, unde au venit de-a lungul timpului numeroşi dascăli, a învăţat cel care a lăsat la sfîrşitul unui capitol scris la 1777, dintr-o evanghelie slavo-română, păstrată la mănăstirea Neamţ, următoarea menţiune : „Am scris cu multă trudă, cînd am fost în Ţara Oltului, la unguri, de am învăţat gramatici" [27].

De o deosebită importanţă a fost şi contribuţia transilvăneană pedagogică la progresul cultural al Ţării Româneşti, fără ca totuşi oamenii de carte din Ţara Românească să nu poată răspunde şi ei, în mare măsură, gestului fraţilor lor de peste Carpaţi. Dacă o primă consemnare ne apare la 1675, an pentru care cronistica săsească ne spune că un „Georgius Adami Kirtschensis" a plecat în „Transalpina... pentru a-i învăţa pe copii limba latină", şi dacă în sec. al XVIII-lea sînt semnalaţi numeroşi „studioşi români" din Ţara Românească (dar şi din Moldova) în oraşul de la poalele Tîmpei [28], eruditul braşovean Stephan Bergler (1680— cca. 1738) devine pedagogul beizadelelor mavrocordate şi bibliotecarul celebrului fond de carte fanariot [29]. Probabil că şi fiicele lui Constantin Brîncoveanu erau educate cu „dascăli... din Nemţie" pentru deprinderea cîntării la harpă. Mai sigură poate pare a fi afirmaţia lui Sulzer conform căreia bogatul domn ar fi adus la Bucureşti saşi din Braşov pentru muzica

---

[24] O. Schiau, *Cărturari şi cărţi în spaţiul românesc medieval*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 31.

[25] N. Iorga, *Documente româneşti* ..., vol. II, p. 53.

[26] A. Rosetti (sub redacţia), *op. cit.*, p. 343.

[27] O. Schiau, *op. cit.*, p. 33.

[28] *Chronistische Aufzeichnungen in der Matrikiel des Honterusgymnasiums*, în „Quellen", I, p. 25, 50, 52, 55, 57, etc.

[29] Maria Dumitrescu a considerat, pe baza analizei unor fapte concrete, că Bergler, braşovean prin naştere, era de origine român. Cf. C. M. Marinescu, *Umanistul Ştefan Bergler (1680—1738). Viaţa şi activitatea sa*, în „Revista istorică română", an XI—XII (1941—1942), p. 176—180.

www.dacoromanica.ro

curții și pentru învățătura fiilor săi [30]. De pe posesiunea brîncovenească din Sîmbăta de Sus, vine la 1714 „Bucur Grămaticul" spre a învăța copiii școlii de cîntări din București.

Numeroși tineri transilvăneni învață la mănăstirile și școlile muntene. Ioan Duma din Schei, fiul cronicarului Radu Duma, învață la școala mănăstirească de la Colțea, scriind în 1751 un tratat despre muzica religioasă (o „Psaltichie rumânească..."). La aceeași școală mănăstirească învață un „Dumitru ot Sibiel", viitorul arhiereu Ioanichie Stratonichias din Săsciori, ca și „Bucur Grămăticul din Sîmbăta de Sus", care a consemnat șederea sa pe malurile Dîmboviței pe un manuscris al „Alexandriei", copiat cu această ocazie [31]. Ioan din Sadu învață la mănăstirea Cozia 6 luni împreună cu un văr de-al său; tatăl lui Naum Rîmniceanu învață și el în Țara Românească. Școala episcopiei Argeșului era un ospitalier adăpost pentru cei veniți de la nord de Carpați, care dealtfel erau încredințați și unui „dascăl psaltu, ca să învețe cîntare cu meșteșugul psaltichiei" [32]. În 1795 sînt atestați alți 6 elevi veniți aici și la Cîmpulung cu ajutorul negustorului Hagi Constantin Pop și al oculistului Molnar. Însuși fiul lui Pop, Zenovie, învață între 1792—1802 la București la școala mănăstirii Domnița Bălașa [33], iar prin 1785 serdarul Gheorghe Saul aducea cu sine, din Transilvania, un băiat pentru a-l învăța „arta chirurgo-medicală" [34]. O situație edificatoare este și cea a dascălului de slovenie Ioan, venit din Moldova la Colțea. De la sfîrșitul lungii sale cariere de 40 de ani (va preda la București, unde își făcuse și studiile) ne-a rămas certificatul eliberat unui elev, Gheorghe Ungureanu, care se pregătea să se întoarcă acasă, peste munți [35].

În scrisoarea din decembrie 1761 episcopul rîmnican Grigore cerea episcopului neunit Dionisie Novacovici să recunoască hirotonisirea lui Iacov din Rășinari, făcută de el în amintirea adăpostului primit la Rășinari „în vremea trecutei răzmirițe", cînd munteanul stătuse în „casa tătîne-său vre o jumătate de an", care mai tîrziu „ni l-au trimis... de l-am crescut și l-am învățat și sfînta carte" [36].

Mare parte dintre cei care trec granițele politice sînt antrenați de emigrări, stabilindu-se în satele nou colonizate în zona subcarpatică. Întîlnim însă și carturari de o mai mare erudiție stabiliți în București. Este vorba de învățătorii supuși austrieci Matei Bucur din Făgăraș, Vasile Pop și Ladislau Erdely din Blaj [37], de Naum Rîmniceanu, care, după ce va deschide o școală la mănăstirea Sfînta Ecaterina (București) și va fi fost chemat după 1818 de unii boieri ploieșteni să predea la școala „Panaghia" [38], va ajunge să predea la Tîrgoviște, în 1833, la familia

[30] G. Breazu, *Pagini din istoria muzicii românești*, Edit. muzicală a Uniunii compozitorilor, București, 1970, p. 73.

[31] O Schiau, *op. cit.*, p. 36—37.

[32] C. Breazu, *op. cit.*, p. 57.

[33] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 123.

[34] N. Iorga, *Istoria literaturii române* ..., vol. II, p. 107.

[35] *Istoria României*, Edit. Academiei, București, vol. III, p. 531.

[36] N. Iorga, *Legăturile principatelor române cu Ardealul, dela 1601—1699*, în *„Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. 4, Edit. Min. de instrucție, București, 1902, p. 89.

[37] Șt. Meteș, *Emigrări românești* ..., p. 174.

[38] Gh. Ștefănescu, Albota, *Unul din „Ultimii cronicari munteni"* prin *Bucureștii sec. al XVII-lea*, în „Glasul Bisericii", an XXXI (1972), nr. 1—2, p. 93.

www.dacoromanica.ro

Fornache [39], şi în fine de neobositul luptător pentru cultura română: Gheorghe Lazăr (1779—1823). Prin venirea cărturarului iluminist la Bucureşti, considerată de unii o adevărată „minune", se pun bazele învăţămîntului în limba naţională în Ţara Românească. În octombrie 1815 Gh. Lazăr fusese scos din seminarul sibian din cauza atitudinii sale curajoase de revendicare a drepturilor politice pentru români şi a ideilor sale liberale. Numele său este menţionat în cea de-a treia anafora a Epitropiei din 6 martie 1818 boierii arătînd că n-au găsit pe nimeni altul capabil să se ocupe de predarea învăţăturilor filozoficeşti şi bisericeşti „afară de un Lazăr inginer, ce a venit acum de curînd din părţile Transilvaniei aici într-acest pămînt" [40]. Venind iniţial ca meditator în familia Bărcănescu, susţinut de Iancu Văcărescu, poetul şi cumnatul banului Constantin Bălăceanu, efor al şcoalelor, Gh. Lazăr viza crearea de „şcoale mari, cu biblioteci şi cu bărbaţi învăţaţi", dar şi punerea a „toate cărţile şcolariceşti în bună regulă în limba patriei" [41]. De aceea banul va interveni în faţa domnitorului Ioan Caragea pentru deschiderea unei şcoli româneşti pe lîngă cea grecească de la Sf. Sava. După mai multe discuţii, în februarie 1818 Ion Caragea acceptă propunerea, luînd astfel naştere, într-o modestă încăpere la mănăstirea susnumită, o şcoală „de deosebite învăţături şi ştiinţe predate românilor în limba lor" [42]. Noua şcoală fiind încă de la început frecventată de un număr de elevi în continuă creştere (chiar şi mitropolitul Moldovei, Veniamin îi va trimite 6 bursieri), Gh. Lazăr va căuta şi va găsi colaborarea transilvăneanului Ladislau Erdely [43] (profesor de latină, franceză, unul dintre primii traducători ai lui Molière), prahoveanului Eufrosin Poteca, iar din 1819 va conta şi pe preţiosul ajutor al continuatorului său Ion Eliade Rădulescu. În primăvara anului 1818 publică un manifest-program prin care chema tineretul progresist spre cultură. Unul din răspunsurile aşteptate de la discipolii şi elevii săi se concretizează în curînd prin realizarea primelor reprezentaţii teatrale în limba română din Ţara Românească, după exemplul Iaşului (27 dec. 1816, spectacolul cu piesa „Mirtil şi Hloe" iniţiat de Gheorghe Asachi). Grav bolnav şi nemulţumit totuşi de cît realizase la conducerea şcolii domneşti de la Sf. Sava (1818—1821), sincerul simpatizant al ideilor şi luptei lui Tudor Vladimirescu se va retrage în Avrigul său natal, fără să poată să întrevadă în întregime roadele muncii sale.

Nifon Bălăşescu, şi el transilvănean, a avut de îndeplinit o misiune de pionierat pe pămîntul dintre Dunăre şi mare [44]. Acesta, e drept după mijlocul sec. al XIX-lea, a fost însărcinat de autorităţile otomane cu reorganizarea şcolilor existente în Dobrogea, de unde plecase acel Iosif „Messiodax" (după toate probabilităţile român din Cernavodă), atestat în 1791 la Sf. Sava ca profesor, o dată cu existenţa unui Zamfirachi, fiu sau nepot al negustorului sibian Hagi Constantin Pop [45]. Date în plus

[39] Şt. Meteş, *Emigrări româneşti ...*, p. 323.
[40] P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1972, p. 72.
[41] N. Iorga, *Istoria literaturii române ...*, vol. II, p. 428—429.
[42] I. Massoff, *Teatrul românesc. Privire critică*, vol. I, Edit. pentru literatură, Bucureşti, 1961, p. 82—85.
[43] vezi Şt. Pop, *Colegiul naţional Sf. Sava*, în „Boabe de grîu", an IV (1933), nr. 7 p. 391.
[44] E. Condurachi (sub redacţia), *Dobrogea*, Edit. sport-turism, Bucureşti, 1978, p. 63.
[45] Şt. Pop, *op. cit.*, p. 390.

www.dacoromanica.ro

despre Messiodax ne-a adus Sulzer, după care cernavodeanul a fost și dascălul copiilor lui Alexandru Ipsilanti („părinte Iosif, care pe vremea mea învăța pe fiii Domnului muntean limba grecească"). Director încă din 1765 al școlii grecești din capitala de pe Dîmbovița, dădu tiparului la Viena, în 1781, o „Teorie a geografiei" închinată lui Grigore Ghica și lui Alexandru Ipsilanti [46]. N. Iorga este de părere că acest cărturar, dealtfel și bun geograf, ar fi putut să fie autorul unei hărți folosite mai tîrziu în cunoscutul roman arheologic de educație „Jeune Anarcharsis" al abatelui Barthélemy, tipărit la Viena în 1819 cu o dedicație către Mihai Suțu [47].

Contribuția transilvăneană din cadrul veacului domniilor fanariote constituie o etapă pregătitoare pentru noile confluențe culturale pe care le vor aduce alți cărturari ca : Moise Nicoară, Vasile Fabian-Bob, Aaron Florian, Eftimie Murgu, A. T. Laurian...

A existat, însă, și un schimb invers peste Carpații Meridionali, orientat spre interiorul arcului muntos, mai bine exemplificat documentar pentru sec. al XVIII-lea și începutul celui următor. Printre învățații români care au contribuit la opera de iluminare prin școală și la emanciparea națională a românilor de acolo s-a remarcat, alături de Ionchentie Micu, Dimitrie Eustatievici, Gherontie Cotore, Grigore Maior și alții și Constantin Dimitrievici din Aricești-Romanați, care ajunge învățător la școala românească din Blaj, calitate în care copiază „Hronicul" lui Cantemir. Dascălul Matei Bojidar plecînd din Mehedinți ajunge la Orșova; Naum Rîmniceanu trăind între 1788—1796 în Transilvania dă lecții de limbă greacă. În perioada 1718—1739, timp în care Oltenia a fost sub stăpînire austriacă ca și Banatul, există o intensificare a legăturilor culturale dintre aceste două zone, manifestată printre altele și în domeniul învățămîntului. Pe lîngă circulația unor dascăli anonimi, au existat și unii care au pus bazele unor școli de mai mică sau mai mare importanță, cum a fost cazul diaconului Vasile Alexievici Loga. Venit cu 52 de familii din aproprierea mănăstirii Tismana pentru popularea regiunii devastate de lîngă Vîrșeț, ajunge în 1736 să întemeieze la Srediștea Mare o primă școală comunală românească și una de pictură țărănească. Sub această înrîurire culturală locală apare și „centrul de dăscălie românească" de la Clopodia, Srediștea Mică, mănăstirea Săracă (Semlac) și probabil și altele [48]. Alt caz elocvent este cel al lui Marcu Romanescu (probabil din Românești-Gorj), dascăl în satul Breb, [49] și mai ales cel al susnumitului Constantin Dimitrievici. Manuscrisul său, păstrat la Sf. Treime din Blaj, are adnotat următoarele : „Acest Hronic (al lui Cantemir — n.n.) prefăcîndu-l l-am scris precum se vede eu Constantin robul lui Dumnezeu și dascăl al școlii românești din Blaj... 1757" [50]. Dealtfel o statistică pentru Banatul anului 1775 întocmită în urma cererii Consiliului aulic de război, descoperea printre

[46] N. Iorga, *O hartă a Țerii-Românești din c. 1780 și un geograf dobrogean* în „Analele Acad. Rom.", Seria, II, Tom. XXXVI, Mem. sect. ist., nr. 25, 1914, p. 4—5.

[47] *Ibidem*, p. 3—4.

[48] P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria dezvoltării învățămîntului din Banat*, Casa corpului didactic, Timișoara, 1976 p. 103.

[49] O. Schlau, *op. cit.*, p. 32.

[50] Al. Lupeanu, *„Biblioteca centrală din Blaj"*, în „Boabe de grîu" nr. III (1932), nr. 12 p. 617.

www.dacoromanica.ro

învățătorii celor 88 de școli naționale românești și sîrbești 5 dascăli veniți din Țara Românească : Vasile Lăpădat (la Cornereva), Ioan Ioanovici (la Bolvașnița), Antonie Alexievici [51] (la Mehadia), Nicolae Popovici (la Ogradina) și Barbu Albian la Svinița) [52].

Bun cunoscător al eforturilor culturale ce se făceau la nord de Carpații Meridionali, boierul muntean Dinicu Golescu aflase despre încercările ce se făceau acolo pentru elaborarea unei gramatici și unui dicționar al limbii „românești" și pentru aducerea neamului „la starea celor de demult strămoși ai noștri" [53].

Numeroase scrisori găsite în arhiva familiei Constantin Hagi Pop atestă existența la Sibiu de-a lungul a mai multe decenii, a numeroase odrasle boierești venite la studiu, sau a diferite cereri de dascăli pentru munteni. O enumerare totală a consemnărilor rămase ar face lectura greoaie. De aceea, ne rezumăm la citarea numai cîtorva : boierul oltean Barbu Știrbei cerea la 1780 vechiului său prieten din Sibiu să-i recomande un profesor de franceză ; în 1793 Ilinca Jianu din Caracal ținea la Sibiu la o școală particulară pe fiul său Amzuță ; la 1802 fata boierului Constantin Varlaam, Marița, învață la mănăstirea ursulinelor din acest oraș, an în care venise la studii și fiul unui ginere al bogatului vistier Hagi Moscu ; peste alți patru ani fiul serdarului Roșca aduce acasă vești scrise despre progresele Mariței la franceză și germană, progrese îmbucurătoare pentru tatăl său care vedea în acest fapt un îndemn și pentru „alți boieri să-și trimită fiicele sale acolea". Tot din Caracal pleacă prin 1803, Dincă, nepotul lui Constantin Brăiloiul ; Constantin Otetelișanu are și el la Sibiu o fată (la „cloștер") și pe fratele soției lui (1807). Pînă și negustorul Ioan Băluță are o fată tot la „closterul" sibian (1818), exemplele continuînd și pentru anii 1821—1824 [54].

Mai departe ajunge Nicolae, fiul lui Nicoliță Iovipale din Rîmnic (la 1790), cu scopul declarat de a învăța la „Cluji" germana și cunoștințele necesare diferitelor acțiuni comerciale [55].

Spre a ne convinge încă o dată că numărul celor care trec granițele politice ale țării de origine în scopuri educaționale este mult mai mare spre deosebire de sec. al XVII-lea, un memoriu din octombrie 1784 ne dezvăluie faptul că în cele două academii și la diferitele școli muntene și moldovene învățau nu mai puțin de 292 de elevi veniți din Transilvania [56].

În fine, dintre numeroșii învățați greci care și-au purtat pașii pe pămîntul românesc au fost și unii ca frații Ioanichie și Sofronie Lihudi (sec. al XVII-lea), care au profesat și predicat în toate cele trei țări, [57] sau ca Ieremia Cacavelas care a stat la curtea lui Șerban Cantacuzino și mai apoi la Iași, unde a fost profesorul lui Dimitrie Cantemir [58].

---

[51] Nicolae Stoica de Hațeg pomenește că fostul său dascăl din Mehadia venise „cu cărți românești de vînzare din țară adusă".

[52] P. Radu. D. Onciulescu, *op. cit.*, p. 155.

[53] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, p. 429.

[54] Idem, *Contribuții la istoria învățămîntului în țară și în străinătate (1788 — 1830)*, în „Analele Acad. Rom." Seria II, Tom. XXIX, Mem. sect. lit., nr. 2, 1906, p. 2—10.

[55] *Ibidem*, p. 23.

[56] C. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Edit. Albatros, București, 1975, p. 517.

[57] C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650—1821)*, București, 1905, p. 5.

[58] Al. Rosetti (sub redacția), *op. cit.*, p. 342.

www.dacoromanica.ro

Deoarece Transilvania a avut cel mai dezvoltat învățămînt, analiza documentară relevă, cum este și firesc în aceste circumstanțe, relații mai strînse între Țara Românească și Moldova pe de o parte și Transilvania pe de alta. Lăsînd la o parte circulația de clerici care au putut tot timpul să ducă lumina cărții în lungile lor pelegrinări uneori prin cele mai izolate așezări, au existat cazuri elocvente de conlucrare pe acest tărîm între cei de la nord și cei de la sud de Milcov. S-a amintit mai sus de dascălul de slovenie Ioan, care după ce-și făcuse studiile la Colțea, revine la București pentru a profesa aici mai multe decenii. Alături de el se poate aminti și numele lui Iacovachi Rizu, chemat de la Iași de către domnul Alecu Suțu [59]. Remarcabilul susținător cultural, Veniamin Costachi. mitropolitul Moldovei, va trimite 6 bursieri la școala lui Gh. Lazăr. Acestora li se adaugă și viitorul egumen moldovean Dorotei, care studiază la aceeași școală domnească, trimis fiind aici de renumitul Paisie Velicicovschi [60]. Încă de la 14 ani Ion Neculce ajunge împreună cu mama și cu cele două surori ale sale să fie adăpostit în casa rudei sale, stolnicul Cantacuzino. Aici, la sud de Milcov, în timpul pribegiei sale de 4 ani, Neculce a folosit probabil mare parte din timp pentru învățătură [61]. În sfîrșit și persoana marelui spătar muntean Atanasie Comnen Ipsilanti ne interesează pentru că acesta făcuse studiile la Iași în timpul domniei tatălui lui Ștefan Racoviță [62].

Lăsînd la o parte larga circulație a cărții de cult, deoarece ne ne-am propus în studiul de față o asemenea temă, ne propunem să subliniem în continuare doar unele aspecte mai concludente în ceea ce privește destinul unor cărți cu valoare educațională.

O încercare de a lua legătura cu oficialitățile transilvane în scopul unor transporturi legale de carte de Rîmnic, o face încă din 1725 episcopul Damaschin, cerînd Consiliului de Război Austriac să permită trimiterea de cărți destinate învățăturii tinerilor (probabil este vorba de „Întîia învățătură pentru tineri") [63]. Urmașul său Inochentie va obține o astfel de aprobare, cunoscîndu-se la Sibiu un adevărat depozit de carte la un oarecare Dimitrie Moldovan.

Fiind mult solicitată, cunoscuta „Cazanie" a lui Varlaam („Cartea românească de învățătură — 1643") a fost descoperită în numeroase locuri de pe întregul spațiu românesc, adeseori în cadrul unor biblioteci de unde tinerii veniți la învățătură au luat lumina cărții.

„Penticostarul" de București (1768) al bisericii din Moeciu de Sus (jud. Brașov) are următoarea notiță : „Am scris eu dascălul Bucur cînd învățam copii în casa părintelui popii lui Tișcă, de la Moieciu de Sus, leat 1776" [64]. În 1730 Simion Notarul „*din școala* de la Rîmnic" (sublinierea noastră) vindea în Sebeș Alba preotului Gheorghe un „Liturghier" de București [65].

---

[59] N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, p. 48.

[60] *Ibidem*, p. 319.

[61] Al. Rosetti (sub redacția), *op. cit.*, p. 650.

[62] N. Dobrescu, *Istoria Bisericii ortodoxe din Oltenia*, București, 1932, p. 59.

[63] N. Dobrescu, *Istoria Bisericii ortodoxe din Oltenia*, București, 1932, p. 59.

[64] I. Cristache-Panait, *Tipăritura bucureșteană din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene*, în „Glasul Bisericii", an. XXXI (1972), nr. 11—12, p. 1233—1234.

[65] M. Păcurariu, *op. cit*, p. 91.

www.dacoromanica.ro

La rîndul lor, şcolile de limbă germană şi latină din Transilvania au căutat să strîngă în bibliotecile lor cît mai multe materiale despre Ţara Românească şi Moldova. Astfel au făcut judele Braşovului Johannes Benkner (pentru biblioteca şcolară din oraş), şi mai tîrziu rectorul gimnaziului braşovean Johan Filstich care traduce în latină şi germană cronici muntene.

La toate acestea adăugăm sublinierea insistentă a importanţei folosirii limbii române în cadrul vieţii de învăţămînt şi de cult de zi cu zi. Dacă în 1682 Ioan Zoba din Vinţul de Jos răspunde răspicat arhiereului grec Ioasaf, venit din Ţara Românească spre a-i păstori, că „Nouă nu ne trebuieşti nici tu, nici darul tău, dacă nu ştii românește" [66], mai tîrziu bătrînul bucovinean Doxachi Hurmuzachi (1782—1857) lasă cu limbă de moarte un testament pentru generaţia de atunci tînără, devenit celebru, prin care o îndemna la îndeplinirea a mari „datorii", păzirea patriei şi a limbii naţionale [67], iar Dimitrie Tichindeal exclama cu tristeţe : „Oh, voi pruncii românești... sculaţi, zic, din somn adînc"... !; şi aceasta pentru că „românii, mlădiţe nobile ale vechilor romani" sînt o „mărită naţie dacoromânească în Banat, în Ţara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Ţara Ungurească", care dacă se va „lumina cu învăţătură... mai aleasă naţie nu va fi pe pămînt [68].

Se cuvine astfel să dăm aprecierea cuvenită eforturilor continue depuse de-a lungul a mai multe veacuri de istorie, acelora care, uneori chiar sub chipuri modeste, au contribuit la o mai mare omogenizare culturală şi de conştiinţă în frămîntatul spaţiu românesc.

L'ENSEIGNEMENT MÉDIÉVAL — FACTEUR D'UNITÉ DU PEUPLE ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur de la présente étude expose la rôle de la culture mediévale, plus particulièrement de l'enseignement, dans le maintien de l'unité de la langue roumaine, dans l'intensification des rapports politiques et culturels entre la Valachie, la Moldavie et la Transylvanie.

A l'appui de cette idée, l'on présente de nombreux cas de lettrés et prêtres qui ont déployé leur activité culturelle et didactique dans tous les pays romains étant relevé le lieu d'origine de nombreux élèves de ceux-ci.

On examine également la circulation des livres et manuels scolaires, nombre d'entre eux écrits en roumain, entre les pays ainsi que sur les territoires roumains soumis à la domination étrangère.

L'auteur mentionne de manière succincte l'activité de plusieurs personnalités laïques ou ecclésiastiques mise au service du développement de l'enseignement médiéval roumain et de la connaissance mutuelle entre les habitants des pays roumains.

Dans la vision de l'auteur, l'enseignement apparaît comme l'un des facteurs de premier ordre de la conscience de l'unité de l'origine commune, de la langue et des traditions qui se transformera à l'époque moderne en conscience nationale des Roumains.

[66] P. Radu, D. Onciulescu, *op. cit.*, p. 95.
[67] C. Loghin, *op. cit.*, p. 42.
[68] P. Radu, D. Onciulescu, *op. cit.*, p. 233.

www.dacoromanica.ro

VIAȚA ȘI OPERA LUI JOSÉ CARLOS MARIATEGUI (1895—1930)

DE

CONSTANTIN BUȘE

Anul 1980 marchează dubla comemorare a uneia din marile personalități ale Americii latine—José Carlos Mariategui: la 16 aprilie s-au împlinit 50 de ani de la moarte, iar la 14 iunie, 85 ani de la naștere. Este dubla comemorare a primului mare propagandist și teoretician al marxismului în America latină, a celui mai de seamă interpret al realităților latino-americane de pe poziția materialismului istoric [1].

José Carlos era primul din cei patru fii ai unui funcționar. La vîrsta de cinci ani a rămas orfan de tată, iar la de șase ani a fost lovit de o boală (tuberculoză) de care nu va scăpa pînă la sfîrșitul vieții.

Din scurta notă autobiografică pe care a lăsat-o rezultă că la 14 ani a intrat în redacția ziarelor ca ucenic, muncitor tipograf, apoi ca redactor, făcîndu-și cunoscut numele prin activitatea desfășurată cu deosebire la „La Prensa", „El Tiempo", „Nuestra Epoca" și la revista „La Razon", acestea două din urmă editate de el în 1919 și angajate cu precădere în mișcarea pentru reforma universitară [2]. În acești ani a venit Mariategui în contact cu manifestările concrete ale curentelor moderniste care-și făceau loc în artă și literatură și s-a apropiat de ideologia socialistă, „la început ca o manifestare a acumulărilor sale intelectuale" [3] și pentru că, spunea el, din 1918 „eram sătul pînă în gît de politica creolă" [4].

În 1919, guvernul, mai mult pentru a scăpa de un personaj incomod, i-a acordat o bursă pentru a se instrui în Europa sau pentru a desfășura aici propagandă în favoarea Perului [5]. A rămas în Europa pînă la mijlocul lui 1923. Mai bine de doi ani a stat în Italia, a călătorit în Franța, Germania, Austria și în alte țări. Exilul european a constituit pentru Mariategui „cea mai bună școală" [6] politică și ideologică, marile transformări și convulsii sociale petrecute sau în curs de desfășurare pe vechiul continent exercitînd o puternică înrîurire asupra gîndirii și activității sale. Cele scrise și publicate în timpul acestui periplu european, va spune Mariategui, „dovedesc dezvoltarea convingerilor mele socialiste" [7]. Mai mult:

[1] Adalbert Dessau, *Literatura y sociedad en las obras de José Carlos Mariategui*, în „Casa de las Americas", ano XIV, nr. 84, 1974, p. 21.

[2] Jorge del Prado, *Introducere* la José Carlos Mariategui, *Semi Ocerkov, istolcovania peruanskoi deistvitelnosti*, Izdatelstvo, Inostrannoi literaturi, Moskva, 1963, p. 9

[3] *Ibidem*, p. 15.

[4] José Carlos Mariategui, *7 ensayos de interpretacion de la realidad peruana*, Biblioteca Amauta, Lima, 1973, vezi *Apuntes autobiograficos*.

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

a strîns în jurul său compatrioți cu care a înjghebat un cerc comunist, în care calitate a luat parte la Congresul de la Livorno, din 1921, de constituire a Partidului Comunist Italian [8]. Din acest moment opțiunea politică și ideologică a lui Mariategui era definitiv făcută.

Revenit în Peru, în 1923, el se dedică cu o fervoare deosebită acțiunii de răspîndire a ideilor socialismului științific în rîndurile oamenilor muncii, își consacră întreaga capacitate de muncă, în pofida sănătății foarte șubrede, operei de organizare politică și profesională a proletariatului peruan, paralel și în strînsă legătură cu efortul „de cercetare a realității naționale în concordanță cu metoda marxistă" [9].

Tinerețea lui Mariategui, s-a spus cu îndreptățire, a coincis cu tinerețea clasei muncitoare peruane [10].

★

Perioadei de stabilitate politică dintre 1845 și 1867, i-a corespuns în Peru una de progres în dezvoltarea economică, datorită exploatării și comercializării marilor depozite de guano și a zăcămintelor de nitrați [11].

Înfrîngerea suferită de Peru în „războiul Pacificului" (1879—1883) purtat cu Chile și pierderea teritoriilor Tarapaca, Tacna și Arica au întrerupt acest progres, au provocat stagnarea economiei peruane vreme de două decenii, ceea ce a avut urmări negative pe plan social și politic. Perioada zisă de reconstrucție — 1884 — 1900 — a fost, din punct de vedere politic, o perioadă de instabilitate, de manifestare plenară a fenomenului caudillismului, șapte generali perindîndu-se la conducerea statului. Armata și șefii ei deveniseră „un element preponderent față de falimentul economic al vechii aristocrații, de rivalitățile fără sfîrșit ale intelectualilor și de lipsa de independență a clasei mijlocii" [12].

După 1900 se produce un reviriment în situația economică, legat îndeosebi de creșterea investițiilor europene, britanice în primul rînd [13]. Căile ferate și primele mari întreprinderi textile abia create au intrat însă în posesia străinilor, Peru devenind în scurt timp „jertfa primelor investiții directe ale capitalismului imperialist" [14].

Noua repriză economică, dezvoltarea unor sectoare industriale au contribuit la creșterea puterii burgheziei „naționale", care începe să dispute cu un plus de agresivitate pozițiile deținute de vechea oligarhie creolă, și la sporirea numerică a clasei muncitoare peruane [15].

Contrastele sociale nu au fost atenuate de progresele capitalismului în Peru ci s-au adîncit. Existau, de fapt, trei Peru : coasta europenizată

---

[8] Jorge del Prado, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 19.

[9] *Ibidem*, p. 9.

[10] *Ibidem*, p. 12.

[11] Pierre Chaunu, *L'Amérique et les Amériques*, Armand Colin, Paris, 1964, p. 318.

[12] Radu Valentin, *Peru*, Edit. Enciclopedică Română, București, 1974, p. 85.

[13] În 1919 capitalul european investit în Peru era de un miliard franci aur (Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 318).

[14] Jorge del Prado, *op. cit.* p. 11.

„La Lima, vechea aristocrație colonială se vede înlocuită de oameni noi, este începutul domniei banului și băncilor legate de capitalul străin" (François Chevalier, *L'Amérique latine de l'independance à nos jours*, PUF, Paris, 1977, p. 229.

[15] În 1918 existau 150 000 muncitori industriali (V. G. Revunenkov, *Istoria stranî latinskoi Ameriki v noveișee vremea*, Moskva, 1963, p. 381).

www.dacoromanica.ro

(cu Lima), platourile cu populaţia indiană şi vastele jungle din est [16]. La începutul secolului al XX-lea, coasta continua să reprezinte aproape nealterat spiritul conchistei, mentalitatea colonială a creolilor faţă de indigeni [17]. Compromisul la care a recurs burghezia creolă şi metisă cu aristocraţia pămîntului nu a făcut decît să fie menţinut şi consolidat statutul Perului de ţară cu economie semicolonială, cu o societate dualistă în care 40% din populaţie era formată din albi şi metişi (pe coastă) şi 60% din indieni şi metişi, cu limbă şi cultură proprii, rămaşi la periferia dezvoltării societăţii.

Adîncirea contradicţiilor între muncitori şi capitalişti [18], a prăpastiei care separa masa indiană de minoritatea oligarhiei funciară au generat puternice frămîntări sociale, între care marea răscoală a peste 70 000 ţărani indieni, în 1914, şi marile greve şi demonstraţii ale proletariatului şi studenţimii din anii 1919—1920, pentru ziua de muncă de opt ore, sporirea salariului, împotriva foametei prin reducerea preţurilor la produsele alimentare, micşorarea impozitelor, reforma universitară ş.a. [19].

În această perioadă s-a intensificat acţiunea de creare de noi organizaţii sindicale, între care cea mai puternică s-a dovedit a fi *Federaţia textiliştilor din Peru* [20]. Regimul lui José Pardo şi apoi al lui Augusto Leguia y Salcedo (1919—1930) au răspuns revendicărilor muncitorilor, ţăranilor indieni şi studenţilor cu represiunea.

Unele măsuri adoptate de Leguia, sub presiunea acestor mişcări, dar în scopuri pur demagogice, precum noua constituţie (1920), legea organică a învăţămîntului (1920), crearea şi recunoaşterea *Comitetului de apărare a drepturilor indienilor* (1921) ş.a. nu au avut nici un efect pozitiv ceea ce a făcut ca luptele sociale să ia din nou amploare, remarcîndu-se, printre altele, greva, transformată în răscoală, a muncitorilor din Trujillo (1921) soldată cu ocuparea vreme de cîteva săptămîni a oraşului, reprimată sîngeros de autorităţi [21], şi puternica răscoală a ţăranilor indieni, care a cuprins vaste regiuni în care răsculaţii au izgonit pe moşieri şi au intrat în posesia pămîntului (1922—1923), de asemenea, înăbuşită cu forţa armată a regimului lui Leguia.

Aceste mişcări şi bătălii sociale au avut, însă, urmări însemnate. În 1919 a fost creată *Federaţia Peruană a muncitorilor*, aflată sub influenţa anarho-sindicalistă, ca şi *Federaţia Muncitorească Indiană Regională* apărută la sfîrşitul anului 1923 [22]. Necesitatea organizării oamenilor muncii, orientării lor politice şi ideologice se impunea tot mai mult. Mişcarea studenţească a decis, la Congresul ei din 1920 de la Cuzco, crearea „universităţilor populare", independente de puterea de stat şi de biserică [23]. Totodată, din mişcarea peruană pentru reforma universitară va lua fiinţă (1924) partidul *Alianţa Populară Revoluţionară Americană* (APRA) care, la începutul activităţii sale, s-a postat cu hotărîre pe poziţii antioligarhice

[16] Carleton Beals, *L'Amerique latine, monde en revolution*, Paris, 1967, p. 89.
[17] *Ibidem.*
[18] Între 1913 şi 1918 costul vieţii s-a dublat (V. G. Revunenkov, *op. cit.*, p. 382).
[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem*, p. 386.
[22] *Ibidem*, p. 388.
[23] Leslie Manigat, *L'Amérique latine au XXe-siècle 1889—1929*, Edition Richelieu, Paris, 1973, p. 274.

www.dacoromanica.ro

și antiimperialiste, avînd în frunte pe publicistul Raul Victor Haya de la Torre [24].

Colaborarea dintre muncitori și studenți realizată în timpul luptelor politice din 1919—1921 a dus, deasemenea, la fondarea, în 1923, *a Frontului unic al lucrătorilor manuali și intelectuali* [25].

Menținerea masei de indieni în condiția de semisclavie, mizerie și ignoranță, reprimarea sălbatică a tuturor încercărilor țăranilor indieni de a-și redobîndi pămînturile furate au creat treptat un curent de opinie în societatea peruană, în primul rînd printre intelectuali, favorabil indienilor, părintele „indigenismului" peruan fiind gînditorul și scriitorul Manuel Gonza es Prada. Acesta a denunțat în permanență tripticul „colonialism, tradiționa ism, clerica ism" și a condamnat înjosirea și exploatarea indienilor, mai exact ceea ce el denumea „crucificarea unei rase" [26]. De aici compasiunea și apoi sugerarea unor căi și mijloace pentru îmbunătățirea condiției indienilor, cei mai mulți indigeniști văzînd soluția în culturalizarea lor.

La exploatarea socială, internă a muncitorilor și țăranilor indieni s-a adăugat și a sporit treptat exploatarea națională, imperialistă, concretizată în dominația tot mai accentuată a monopolurilor străine asupra economiei și resurselor Peru ui. Dacă José Pardo se orientase spre capitalul britanic, căruia îi înlesnise numeroase privilegii, regimul lui Leguia, instaurat cu sprijin de la Washi gton, a dat cîștig de cauză monopolurilor din Statele Unite. Astfel, investițiile americane, care se ridicau la 35 milioane dolari în 1913, au ajuns la 151 milioane în 1929, deci o creștere cu 330%, în vreme ce investițiile britanice au crescut, în aceeași perioadă, de la 133 la 141 milioane dolari [27]. Adevăratul stăpîn al economiei peruane au devenit *Standard Oil, Cerro de Pasco, W. R. Grace* și alte trusturi nordamericane, care au pus stăpînire pe exploatările de petrol, pe minele de cupru, pe transporturi etc.

În mod firesc, orice mișcare, grevă, răscoală îndreptată împotriva regimului existent subordonat și înfeudat capitalismului străin avea atît caracter social, cît și caracter național, antiimperialist.

Aceasta era situația, înfățișată foarte succint, în 1923, cînd revine în Peru José Carlos Mariategui.

★

Obiectivul strategic fundamental ce-și propune să realizeze era crearea partidului de clasă al proletariatului peruan. Ultimii șapte ani din viață Mariategui și i-a consacrat unei uriașe activități creatoare ideologice, de propagandă, educație și organizatorice. Așa cum arată Jorge

[24] În 1924, programul Alianței cuprindea: acțiune împotriva imperialismului yankeu, lupta pentru unitatea politică a Americii latine, naționalizarea progresivă a pămîntului și industriei, internaționalizarea Canalului Panama și solidaritatea cu toate clasele și popoarele oprimate (*Ibidem*, p. 278).

[25] *Ibidem*, p. 277.

[26] *Ibidem*, p. 303; Carleton Beals, *op. cit.*, p. 91.

[27] V. G. Revunenkov, *op. cit.*, p. 389. În același interval de timp, datoria contractată de Peru față de Statele Unite s-a ridicat la cca. 100 milioane dolari. Băncile americane aveau sub control vămile și bugetul statului (Constantin Bușe, Alexandru Vianu, *Din istoria relațiilor dintre SUA și America latină*, în „Analele Universității București", Istorie, anul XXVI, 1977, p. 60).

www.dacoromanica.ro

del Prado, ceea ce a întreprins Mariategui în acești cîțiva ani „marchează începutul unei întregi epoci în istoria politică și socială a Perului" [28].

Un prim moment semnificativ l-au constituit cele patru conferințe — prelegeri ținute la Universitatea populară „Gonzalez Prada" din Lima, la sfîrșitul anului 1923 și la începutul anului 1924, în fața unui auditoriu format cu precădere din muncitori, cu idei, în general, aparținînd arsenalului ideologic anarho-sindicalist sau celui reformist mic-burghez [29]. Subiectele înfățișate tratau momentele importante ale procesului revoluționar contemporan din Europa, explicat de pe poziții materialist-istorice, scoțîndu-se în evidență rolul conducător al proletariatului în noua etapă a dezvoltării sociale, argumentînd necesitatea creării partidului său revoluționar, rosturile luptei politice a clasei muncitoare și resorturile internaționalismului proletar. Cele patru conferințe au fost reunite și publicate în 1925 sub titlul *La escena contemporanea* [30], formă sub care au putut influența un cerc mult mai larg de muncitori, contribuind la limpezirea conștiinței lor de clasă.

Din aprilie 1923, apărea la Lima, sub egida Universității populare, revista „Claridad" în redacția lui Raul Victor Haya de la Torre. Mariategui, cooptat în conducerea acesteia, i-a dat, începînd cu al cincilea număr, o nouă orientare, revista devenind, din organ al „tineretului liber", organul sindical al Federației Muncitorești din Lima [31].

Într-o scrisoare adresată redacției revistei „Claridad", Mariategui, imobilizat de vechea boală și după ce i se amputase un picior, deplin încrezător în viitorul clasei căreia i se dedicase, afirma, printre altele: „Cauza noastră este marea cauză a omenirii... Totul dovedește că lumea se îndreaptă spre socialism... Viitorul aparține revoluției..." [32].

În acești primi ani după revenirea în țară, Mariategui a colaborat cu liderii APRA-ei care se plasau pe platforma luptei antifeudale și antiimperialiste. El este convins de necesitatea ca proletariatul peruan să dispună de aliați în lupta de eliberare socială și națională, consideră că țărănimea este sau trebuie să fie marele său aliat, că rolul de hegemon în revoluția antifeudală și antiimperialistă revine în mod obiectiv clasei muncitoare. Or, tocmai aceste convingeri îl deosebeau pe José Carlos Mariategui de conducătorul APRA-ei Raul Victor Haya de la Torre, a cărui ideologie eclectică refuza principiul luptei de clasă, iar în activitatea practică acorda rolul conducător micii burghezii [33]. Pentru Mariategui, însă, mica burghezie nu putea fi decît unul dintre aliații proletariatului, iar partidul creat de Haya de la Torre nu era și nici nu putea deveni, în aceste condiții, un partid muncitoresc, cu adevărat revoluționar. Un asemenea partid trebuia creat.

Acestui obiectiv i-a dedicat Mariategui majoritatea lucrărilor scrise începînd din 1924 și publicate în mai multe organe de presă, între care „Claridad", „Mundial", „Variedades", „El Obrero textil". Astfel, într-un

---

[28] Adalbert Dessau, *op. cit.*, p. 24.

[29] *Ibidem.*

[30] José Carlos Mariategui, *7 ensayos de interpretacion de la realidad peruana*, Nota Editorial, p. 5.

[31] Idem, *Semi ocerkov*, ..., p. 21.

[32] *Ibidem*, p. 22.

[33] V. G. Revunenkov, *op. cit.*, p. 392.

www.dacoromanica.ro

apel către oamenii muncii peruani, intitulat *1 Mai și Frontul unic* publicat la 1 mai 1924 în „El Obrero textil" [34], organ al Federației textiliștilor din Peru, Mariategui sublinia necesitatea unirii „într-un singur front de luptă" a muncitorilor de diferite orientări ideologice, pentru realizarea unității de clasă. Propagarea ideilor luptei de clasă, lupta împotriva represiunii, pentru libertatea de organizare și a presei clasei muncitoare, pentru apărarea populației indiene erau, considera Mariategui, revendicări istorice elementare și imediate. „Frontul unic — atrăgea el atenția — nu înseamnă amestecul doctrinelor într-una... ci este problema activității practice, pentru scopuri imediate" [35].

După o suită de studii de orientare marxistă publicate în ziarul „Mundial" sub titlul general *Să peruanizăm Perul*, Mariategui a început în 1926 editarea revistei social-politice și literare „Amauta", care a avut „o uriașă influență asupra literaturii progresiste și gîndirii sociale din Peru" [36], devenind „efectiv organul ideologic al proletariatului..., cu cea mai mare autoritate din Peru și din America latină" [37]. Deviza „Amautei" era : „Pentru crearea unui Peru nou într-o lume nouă !" [38]. „Pe drapelul nostru — afirma Mariategui cu prilejul celei de a doua aniversări a ziarului — noi înscriem un singur cuvînt, mare și sincer : socialismul" [39]. La „Amauta" (1926—1930) au colaborat unii dintre cei mai de seamă reprezentanți ai literelor latino-americane, între care Cesar Vallejo, Jorge Luis Borges, German Arciniegas, Pablo Neruda, Mariano Azuela ș.a., după cum revista și-a deschis paginile unor studii și articole ale lui V. I.Lenin, G. Plehanov, Buharin, Lunacearschi, Ehrenburg, A. Breton, R. Rolland, G. B. Shaw, E. Toller etc. [40].

Pentru Mariategui, sarcina imediată și cea mai importantă era crearea partidului revoluționar „fondat pe alianța intelectualului, muncitorului și țăranului"[41]. Acestui scop trebuia să servească documentul redactat de Mariategui sub titlul *Scrisoarea către cel de-al doilea Congres muncitoresc din Lima*, publicat în nr. 1 din 1927 al organului *Federației Muncitorești Regionale* din Lima. Arătînd că scopurile și sarcinile acestui centru de organizare a clasei muncitoare erau „noi și deosebite", motiv pentru care Congresul al doilea trebuia să întreprindă „un pas mai departe în opera sa", ținîndu-se seama de realități și debarasîndu-se de orice „vederi dogmatice", Mariategui afirma : „Marxismul, despre care toți vorbesc, dar pe care foarte puțini îl înțeleg, este la baza sa metoda dialectică... În fiecare țară, la fiecare popor marxismul operează în condiții deosebite..." [42]. Congresul muncitorilor din Lima trebuia, cerea Mariategui, să se desfășoare sub lozinca unității proletare, divergențele de natură teoretică să nu împiedice realizarea înțelegerii în problema programului de acțiune. „Astăzi nimic nu ne desparte, totul ne unește" [43] scria el.

---

[34] J. C. Mariategui, *Semi ocerkov* ..., pp. 372—374.
[35] *Ibidem*, p. 373.
[36] V. G. Revunenkov, *op. cit.*, p. 392.
[37] Jorge del Prado, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 26.
[38] *Ibidem*, p. 25.
[39] Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 297.
[40] Radu Valentin, *op. cit.*, p. 196.
[41] Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 297.
[42] J. C. Mariategui, *Semi ocerkov*, ..., p. 376.
[43] *Ibidem*, p. 378.

www.dacoromanica.ro

Sindicatul trebuia să pună în faţa membrilor săi o singură cerinţă — „recunoaşterea principiului (luptei) de clasă" [44] şi să devină o organizaţie de clasă care să mobilizeze proletariatul la lupta pentru realizarea neîntîrziată a unirii rîndurilor sale la nivel naţional, pentru sprijinirea revendicărilor maselor de indieni, pentru apărarea şi consolidarea instituţiilor de cultură populară, pentru unitate de acţiune cu muncitorii indieni de pe plantaţii, pentru răspîndirea presei muncitoreşti [45].

Mariategui sublinia importanţa unirii muncitorimii pe scară naţională, obiectiv care făcea, însă, necesar „să se termine înainte de toate cu tendinţele anarhiste, individualiste şi sectariste care duc la liberalismul burghez" [46].

Anul 1928 a marcat pentru Jose Carlos Mariategui două momente cu totul deosebite, poate cele mai importante din viaţa lui : Crearea Partidului Socialist muncitoresc-ţărănesc peruan, al cărui secretar general a fost, şi apariţia principalei sale opere *Siete ensayos de interpretacion de la realidad peruana*.

În *Proiectul de Program* al Partidului Socialist, întocmit de Mariategui şi supus dezbaterii Comitetului de organizare a partidului, erau definite trăsăturile esenţiale ale lumii contemporane : caracterul internaţional al economiei capitaliste şi al mişcării revoluţionare proletare ; obiectivul strategic fundamental al mişcării proletare este înfăptuirea revoluţiei socialiste ; ascuţirea contradicţiilor economiei capitaliste, rolul nefast al imperialismului care exploatează şi domină în ţările cu economie semifeudală sau semicolonială, pe care le transformă în surse de materii prime, ţări de monocultură sau monoproducţie [47].

Capitalismul contemporan — scria Mariategui — este capitalismul monopolurilor, al capitalului financiar şi războaielor imperialiste de împărţire a lumii în sfere de influenţă ; În Peru, depăşirea stării de ţară cu economie precapitalistă şi lichidarea rămăşiţelor feudalismului colonial se vor putea realiza „numai pe calea acţiunii maselor proletare, solidare cu lupta antiimperialistă din lumea întreagă", numai lupta proletariatului organizat şi conştient putea „să rezolve sarcinile revoluţiei burghezo-democratice, deoarece burghezia nu a avut capacitatea să înfăptuiască această revoluţie şi s-o ducă pînă la capăt" [48]. După ce revoluţia va încheia etapa burghezo-democratică de dezvoltare, ea se va transforma, prin scopurile şi prin doctrina sa, în revoluţie proletară. Partidul Socialist Peruan trebuie să conducă această revoluţie, întrucît el „este avangarda proletariatului peruan, forţa politică care şi-a asumat sarcina conducerii proletariatului în lupta pentru realizarea idealurilor sale de clasă" [49]. Ca sarcină imediată a organizaţiilor partidului, a tuturor membrilor de partid, precum şi a maselor muncitoare era lupta pentru satisfacerea următoarelor revendicări : recunoaşterea dreptului de reuniune şi adunare ; libertatea presei ; dreptul la grevă ; abolirea corvezilor ; asigurări sociale de stat ; legislaţie muncitorească ; apărarea muncii copiilor şi femeii ;

[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem*, p. 379.
[47] *Ibidem*, p. 400—401.
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem*, p. 402—403.

www.dacoromanica.ro

ziua de muncă de opt ore pentru muncitorii agricoli; ziua de muncă de șapte ore pentru mineri; sporirea salariilor în industrie, agricultură, mine, transporturi; stabilirea minimului de salariu; predarea către comunitățile indiene a pămînturilor latifundiilor; exproprierea fără plată, în folosul aceloraşi comunități, a tuturor pămînturilor stăpînite de mănăstiri şi congregații religioase ş.a. „Toate aceste revendicări — arăta Mariategui — trebuie activ sprijinite de către proletariat şi de către reprezentanții clasei mijlocii" [50].

Din motive de tactică, pentru a oferi noului partid mai multe şanse de activitate legală, Mariategui a considerat oportun ca Partidul să se numească Socialist şi nu Comunist. Crearea partidului fusese precedată, prin eforturile sale, de existența la Cuzco, Lima şi în alte centre muncitoreşti a unor grupuri marxiste, care au devenit nucleul organizației politice a proletariatului peruan. Partidul Socialist a moştenit, însă, în rîndurile sale atît elemente, cît şi concepții mic-burgheze, în fond anticomuniste. Împotriva acestora a avut de luptat aripa de stînga a partidului condusă de José Carlos Mariategui, pînă în 1930 [51].

Concomitent cu efortul de constituire şi consolidare a partidului revoluționar, Mariategui a desfăşurat o intensă muncă de organizare şi de creare a unei centrale unice, socialiste a sindicatelor, acțiune încununată de succes în 1929 cînd a luat ființă *Confederația Generală a Muncitorilor din Peru*, organizație la baza căreia stăteau principiile luptei de clasă. Pentru José Carlos Mariategui, sindicatele, ca organizație profesională a tuturor oamenilor muncii, membri sau nu ai partidelor politice, trebuiau să desfăşoare tot mai decis lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de viață şi de muncă ale tuturor categoriilor sociale exploatate, pentru modificarea structurilor economice şi sociale existente şi pentru instaurarea unui regim politic de largi libertăți democratice, în deplină independență şi suveranitate națională.

Aceste scopuri şi necesități răzbat cu pregnanță din cuprinzătorul studiu al lui Mariategui *Problema indiană*, scris special pentru Conferința latino-americană a sindicatelor care şi-a desfăşurat lucrările la Montevideo, în 1929. Era o magistrală interpretare materialist istorică a problemei indienilor, nu numai a celor din Peru, ci a tuturor acestor populații din întregul ansamblu latino-american, pentru care Mariategui, în strînsă concordanță cu realitățile social-economice şi politice ale vremii, propunea soluțiile corespunzătoare [52]. El făcea astfel, o dată mai mult, dovada că era primul în Peru şi în America latină care avea „o viziune clară asupra chestiunii indiene" [53].

În iunie 1929 s-a desfăşurat la Buenos Aires Conferința latino-americană a partidelor comuniste, pentru care José Carlos Mariategui a scris tezele *Puncte de vedere antiimperialiste*, lucrare care a apărut în acelaşi an, în capitala Argentinei, în culegerea *El movimiento revolucionario latinoamericano*. Mariategui întreprindea aici o adîncă şi lucidă analiză a situației țărilor latino-americane, în special din unghiul realităților

[50] *Ibidem*, p. 403.

[51] V. G. Revunenkov, *op. cit.*, p. 394.

[52] J. C. Mariategui, *Semi ocerkov ...*, p. 380—392.

[53] Marcel Niedergang, *Les 20 Ameriques latines*, vol. II, Seuil, Paris, 1975, p. 114.

www.dacoromanica.ro

economice în raport cu imperialismul internațional. Pornind de la constatarea că economia țărilor din America latină „are un caracter semicolonial", el afirmă că „pe măsura întăririi capitalismului imperialist economia lor va deveni tot mai mult semicolonială" [54]. Deși dominația imperialistă determină în mod obiectiv apropierea între clasa muncitoare, țărănime și burghezie (națională), antiimperialismul, lupta împotriva exploatării străine „nu lichidează antagonismul dintre clase, nu lichidează interesele lor diferite" [55]. Nici burghezia mijlocie, nici mica burghezie — susține Mariategui — nu pot desfășura o luptă consecvent antiimperialistă, chiar dacă au ajuns să dețină puterea politică în stat, exemplul Mexicului de după revoluție fiind edificator, acestea ajungînd mai devreme sau mai tîrziu să pactizeze cu imperialismul (acordul Plutarco Elias Calles, președintele Mexicului — Dwight Morrow, ambasadorul Statelor Unite la Ciudad de Mexico, 1928) [56]. Din acest motiv, Mariategui critica tendința apriștilor de a crea în America latină un partid de tipul Gomindanului din China, căruia să-i revină misiunea coalizării tuturor forțelor antiimperialiste [57]. Aceasta, întrucît crearea micii proprietăți, exproprierea latifundiilor și lichidarea privilegiilor feudale (prin reforma agrară) „nu duc în mod necesar și nemijlocit la contradicții cu imperialismul" [58]. Lupta consecventă împotriva imperialismului și a aliaților lui din interiorul statelor latino-americane — oligarhiile financiar-funciare — putea și trebuia desfășurată de masele populare sub conducerea clasei muncitoare. „Noi sîntem antiimperialiști — afirma Mariategui — pentru că sîntem marxiști revoluționari, pentru că opunem capitalismului socialismul ca sistem antagonist, chemat să-l înlocuiască, pentru că în lupta împotriva imperialiștilor străini noi ne îndeplinim datoria de solidaritate cu masele revoluționare ale Europei" [59].

Pentru proletariat, pentru partidul său revoluționar, în condițiile date din Peru, în lupta antifeudală și antiimperialistă era absolut necesară lărgirea frontului aliaților clasei muncitoare, între care rolul primordial revenea țărănimii, așa cum un rol important revenea micii burghezii orășenești. Accentul pe care îl punea Mariategui pe sarcinile specifice ale luptei revoluționare din Peru, modul în care el vedea rezolvată problema alianțelor politice ale proletariatului peruan, obiectivele imediate și de perspectivă ale revoluției, etapele ei principale au dus la divergențe cu punctele de vedere ale conducerii Internaționalei Comuniste, divergențe manifestate chiar la Conferința de la Buenos Aires, din 1929, și imediat după aceea, perioadă în care, din aceste motive, Partidului Socialist muncitoresc-țărănesc peruan i-a fost suspendată calitatea de secție a Internaționalei a III-a [60]. Necunoașterea realităților din Peru și ignorarea specificului luptei și activității Partidului Socialist Peruan au făcut ca presiunile exercitate de conducerea Internaționalei să se intensifice în 1930,

[54] *Ibidem*, p. 392.
[55] *Ibidem*, p. 395.
[56] *Ibidem*, p. 392.
[57] *Ibidem*, p. 393.
[58] *Ibidem*, p. 397; Această teză a lui Mariategui a fost confirmată peste trei decenii de ceea ce a vrut să însemne și ce a fost în realitate pentru latino-americani *Alianța pentru Progres*.
[59] *Ibidem*, p. 399.
[60] Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 299.

www.dacoromanica.ro

ajungîndu-se la un moment dat ca Secretariatul politic al Comitetului Executiv să ceară lichidarea Partidului Socialist Peruan și „transformarea organizațiilor existente în organizații ale Partidului Comunist" ![61]. De fapt, pentru comuniștii peruani, pentru Mariategui în primul rînd, problema nu era aceea a „lichidării Partidului socialist", care era prin program, ideologie, activitate un adevărat partid comunist, ci a schimbării titulaturii sale, fapt ce nu constituia aspectul esențial. Hotărîrea lui Mariategui în acest sens fusese luată, dar dispariția sa la 16 aprilie 1930 a făcut ca actul să se producă la cîteva săptămîni mai tîrziu [62].

Important rămînea faptul că partidul dorit atît de mult de Mariategui, pentru care își dedicase întreaga energie și pentru care îndurase tot felul de privațiuni, afronturi și represalii (a fost de cîteva ori arestat și închis), fusese creat, el exista și conducea lupta oamenilor muncii peruani [63].

*

Pe lîngă prodigioasa activitate practică de organizator și conducător politic al clasei muncitoare peruane, José Carlos Mariategui a desfășurat o remarcabilă activitate teoretică, concentrată îndeosebi în culegerea apărută în noiembrie 1928 — *7 ensayos de interpretacion de la realidad peruana* — care, împreună cu alte studii și articole, unele amintite mai sus, s-a constituit într-o operă fundamentală, dacă nu prin întindere, în mod incontestabil prin conținutul ei ideatic.

Vorbind despre *Siete ensayos*, Jorge del Prado, actualul secretar general al Partidului Comunist Peruan, afirmă că „această carte nu și-a pierdut actualitatea. Tezele ei de bază rămîn în picioare... Caracterul ei științific nu s-a diminuat...", iar ca limbă și stil „ea este unul din cele mai înalte modele ale literaturii latino-americane" [64], ceea ce explică, evident, audiența ei în cercuri tot mai largi, numeroasele ediții apărute pînă astăzi [65].

Faptul este cu atît mai semnificativ dacă se are în vedere că *Siete ensayos* a fost „prima cercetare serioasă și îndrăzneață marxist-leninistă pentru acel timp în America latină, realizată în spirit creator" [66], Mariategui fiind, deci, un pionier în domeniu, într-o țară cu puternice relații semifeudale și semicoloniale, cu o tînără și puțin experimentată clasă muncitoare și în condițiile în care ideologia și mișcarea socialistă nu aveau tradiții prea bogate. Totodată, trebuie să se țină seama de datele, încă puține, pe care le-a avut la dispoziție Mariategui, îndeosebi cele de ordin social-economic.

Sumarul celor *Șapte studii* [67] înfățișează problematica largă care a mobilizat capacitatea de interpretare și analiză a filosofului peruan:

---

[61] *Ibidem.*

[62] Jorge del Prado, *op. cit.* în *loc. cit.*, p. 33; Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 299.

[63] La sfîrșitul lui 1930 și la începutul lui 1931, Partidul Comunist avea 2 500 membri, din care 50% muncitori industriali, intelectuali, meșteșugari, țărani indieni. Fusese creată și Federația Tineretului Comunist, cu 350 membri în 1931.

[64] Jorge del Prado, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 7.

[65] În 1973 apărea cea de-a 26-a ediție. S-a publicat în spaniolă, franceză, engleză, italiană, rusă. François Chevalier, afirmă, cu deplin temei, că *Siete ensayos* „au făcut epocă într-o «etno-istorie» latino-americană orientată spre acțiune" (*op. cit.*, p. 130).

[66] Jorge del Prado, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 42.

[67] Vezi José Carlos Mariategui, *7 ensayos de interpretacion de la realidad peruana*, Lima, 1973, 351 p.

www.dacoromanica.ro

Schema evoluţiei economice, în care sînt abordate economia colonială, bazele economice ale republicii, perioada guano şi salpetrului, caracterul economiei contemporane, economia agrară şi latifundismul feudal; *Problema indianului*; *Problema pămîntului*, în care se disting interdependenţele: problema agrară—problema indianului, colonialism—feudalism, politica colonialismului — depopulare şi sclavie, revoluţia de independenţă şi proprietatea agrară, politica agrară a republicii, marea proprietate şi puterea publică, comunitatea (indiană) şi latifundiul, regimul de muncă — sclavia şi salariul ş.a.; *Procesul instrucţiunii publice*, unde sînt analizate moştenirea colonială şi influenţele franceză şi nord-americană, reforma universitară (ideologia şi revendicările), politica şi învăţămîntul universitar în America latină, Universitatea din Lima, reforma şi reacţiunea, ideologiile în contrast; *Factorul religios*; *Regionalism şi Centralism*, din care se remarcă regionalismul şi gamonalismul, regiunea în republică, descentralizarea centralistă, noul regionalism, problema capitalei etc.; *Procesul literaturii*, în care este schiţat un amplu tablou al devenirii literaturii peruane şi, parţial, latino-americane, ilustrat prin cei mai de seamă reprezentanţi şi operele lor, prin curentele şi tendinţele în care s-au înregimentat. Mărturisirea lui José Carlos Mariategui din *Avertismentul* ce precede studiile exprimă succint caracterul angajat al întreprinderii sale: „Judecăţile mele se nutresc din ideile mele, din sentimentele mele, din pasiunile mele" [68].

Unele inadvertenţe sau aprecieri parţial nevalidate ulterior de izvoare privind economia perioadei coloniale sau chiar dinainte de cucerirea spaniolă nu diminuează interpretarea de ansamblu a rolului nefast ce a revenit colonialiştilor în distrugerea unei mari civilizaţii—inca. Spaniolii, scrie Mariategui, „au distrus, fără a putea înlocui", puternica „maşină de producţie" creată de incaşi [69], conchistadorii mulţumindu-se „să distribuie şi să-şi dispute prada de război. Au despuiat templele şi palatele de tezaurele lor; şi-au împărţit pămînturile şi oamenii" [70]. Pe ruinele economiei parţial comunitar-colectiviste, parţial sclavagistă, spaniolii au pus bazele economiei feudale.

Pentru Mariategui, slăbiciunea imperiului spaniol din America „a constat în caracterul şi structura sa de cucerire militară şi ecleziastică mai mult decît politică şi economică" [71]. În Peru nu s-a constituit „o adevărată forţă de colonizare", aici nefăcîndu-şi apariţia *pionierii*, ci curteni, aventurieri, clerici, soldaţi etc. cărora le lipsea aptitudinea de a crea „nuclee de muncă" şi care, în loc să utilizeze pe indian şi să-i ridice condiţia de viaţă, „l-au persecutat sau exterminat" [72].

Deoarece pentru valorificarea pămînturilor acaparate de la indieni s-a recurs la munca sclavilor negri, „la elementele şi caracteristicile unei societăţi feudale s-au adăugat elementele şi caracteristicile unei societăţi sclavagiste" [73]. Acestea au fost, spune Mariategui, „bazele istorice"

[68] *Ibidem*, p. 12.
[69] *Ibidem*, p. 13.
[70] *Ibidem*, p. 14.
[71] Ibidem.
[72] *Ibidem*, p. 15.
[73] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

ale economiei Perului, economie care, în a doua etapă, se naște odată cu dobîndirea independenței.

Independența, pregătită de existența în colonie a unui „climat favorabil" pe care s-au grefat ideile revoluțiilor americană și franceză, a fost opera unei „generații eroice" și s-a constituit drept „o cucerire romantică" [74], ceea ce nu contrazice, remarcă Mariategui, „teza contextului economic al revoluției emancipatoare" [75].

Noua economie a embrionarelor formațiuni naționale din America „impunea, pentru a duce dezvoltarea mai departe, desprinderea de autoritatea rigidă și emanciparea de mentalitatea medievală a regelui Spaniei" [76]. Astfel că, privită din perspectiva istoriei universale, independența Americii spaniole a fost decisă de necesitățile dezvoltării societății capitaliste, interesul economic al coloniilor Spaniei și interesul economic al Occidentului capitalist fiind complementare.

Aproximativ un secol însă, mai favorizate de schimburile comerciale cu Europa capitalistă au fost statele latino-americane de pe coasta Atlanticului, mai apropiate, deci, de piețele de desfacere a materiilor prime agricole și minerale și de sursele de aprovizionare cu produsele industriale necesare.

În Peru, ca și în celelalte republici latino-americane, s-a format o burghezie „confundată și încadrată la originea sa și în structura sa cu aristocrația" [77], fiind succesoarea encomenderos-ilor și terratenientes-ilor coloniali.

Instabilitatea politică, de asemenea caracteristică pentru cvasitotalitatea statelor latino-americane, prelungită cîteva decenii după independență, s-a datorat „lipsei unei burghezii organice" [78], puterea politică aflîndu-se la discreția caudillilor militari. Abia după deceniul al cincilea, ca urmare a concesiunilor statale și îndeosebi a beneficiilor rezultate din comercializarea intensă a guano-lui și salpetrului, s-a putut constitui „un capitalism și o burghezie" [79]. În Peru, guano și salpetrul au jucat același rol pe care-l avuseseră în secolele anterioare aurul și argintul. Anglia, achiziționînd aproape în exclusivitate aceste bogății, a ajuns ca, în a doua jumătate a secolului trecut, să controleze, prin capitalul ei, economia peruană [80].

Un alt aspect al economiei peruane, din aceeași epocă, l-a constituit afirmarea acesteia „ca economie preponderent de coastă", zona muntoasă, populată de masele de indieni, fiind „aproape abandonată, neglijată, ceea ce a accentuat dualismul și conflictul dintre cele două Peru" [81].

Progresele în dezvoltarea economiei, chiar așa deformată, au fost stopate pentru mai bine de două decenii, după ce, în urma „războiului Pacificului" (1879—1883), Perú a pierdut în favoarea Chile-ului bogate teritorii în guano și nitrați. S-a produs o adevărată derută, rezultat al paralizării forțelor productive și comerțului, scăderii generale a producției

[74] *Ibidem*, p. 16.
[75] *Ibidem*.
[76] *Ibidem*, p. 17.
[77] *Ibidem*, p. 22.
[78] *Ibidem*
[79] *Ibidem*.
[80] *Ibidem*, p. 21.
[81] *Ibidem*, p. 23.

www.dacoromanica.ro

deprecierii monetei naţionale, ruinării creditului extern etc. [82]. De această derută şi slăbiciune a profitat capitalul străin, britanic şi nord-american, care a pus stăpînire pe sectoarele cheie ale economiei — industriile extractivă, textilă şi transporturile.

Apariţia industriei moderne — pe coastă — a dus la formarea proletariatului industrial, la apariţia băncilor naţionale (subordonate, însă, capitalului străin şi marilor proprietari funciari autohtoni), micşorarea distanţelor şi sporirea traficului între Peru, Statele Unite şi Europa, mai ales după deschiderea Canalului Panama (august 1914), înlocuirea treptată a influenţei predominant britanică cu cea nord-americană, dezvoltarea unei clase capitaliste în cadrul căreia încetează de a mai prevala aristocraţia ş.a. [83].

După primul război mondial, scrie Mariategui, în Peru coexistau elemente ale „trei economii distincte": feudală sau semifeudală, „rămăşiţe ale economiei comuniste (comunitare, colectiviste) indigene" (în Siera) şi capitalistă (pe litoral) [84], ceea ce, evident, concura la slăbiciunea de ansamblu a structurilor economice şi sociale ale Perului şi-l făcea vulnerabil presiunilor externe.

În ciuda creşterii ponderii sectorului minier, Peru, arată Mariategui, „şi-a menţinut caracterul de ţară agrară", marea majoritate a populaţiei, deci indienii, ocupîndu-se cu agricultura. Spre deosebire de producţia minieră care, — dovadă a slabei dezvoltări industriale — era destinată în întregime exportului, culturile agricole şi creşterea vitelor erau menite consumului intern [85]. Un aspect semnificativ remarcat de Mariategui era acela că „latifundiarii s-au mulţumit să servească drept intermediari" între capitalul străin şi producţia internă de zahăr şi de bumbac [86].

Pentru Mariategui, realitatea peruană se confunda sau aparţinea în cea mai mare măsură realităţii indiene sau, în planul mai larg al ideilor, indigenismului, curentului la începuturile căruia se profila statura impunătoare a gînditorului Manuel Gonzales Prada, acel „scriitor de luptă" cum îl numea Unamuno [87]. Deşi patetice şi demascatoare, criticile lui Gonzales Prada la adresa celor care au „crucificat" rasa indiană nu mergeau la esenţa fenomenului şi nu propuneau nici soluţiile cele mai potrivite scoaterii acestei mase de oameni din starea marginală în care fusese abandonată. Pentru Mariategui „chestiunea indigenă porneşte de la economia noastră, îşi are rădăcinile în regimul de proprietate a pămîntului" [88]. Aşa cum sesizează Manigat, prin Mariategui „se realizează întîlnirea fecundă dintre indigenism şi socialism" [89], pentru că, spunea filozoful peruan, „socialismul nostru nu va fi peruan, nici chiar socialism, dacă nu se solidarizează cu revendicările indigene" [90].

---

[82] *Ibidem*, p. 24.
[83] *Ibidem*, p. 25—27.
[84] *Ibidem*, p. 28.
[85] *Ibidem*.
[86] *Ibidem*, p. 30.
[87] Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 303.
[88] José Carlos Mariategui, *7 ensayos* ..., p. 35.
[89] Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 303.
[90] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

Fiind o „problemă socială, economică și politică" și mai puțin „etică sau morală", situația indienilor nu putea fi rezolvată prin măsuri sau reforme de ordin moral, pedagogic sau cultural, ci prin lichidarea a ceea ce el numea „gamonalism" — marii proprietari de pământ și „hegemonia marii proprietăți semifeudale asupra politicii și a mecanismului de stat" [91]. Expresia feudalității care supraviețuia în Peru erau latifundiul și servitutea. Servitutea, care apăsa asupra indienilor nu putea fi înlăturată decît prin lichidarea latifundiului. Regimul de proprietate a pămîntului — scria Mariategui — determină regimul politic și administrativ al oricărei națiuni, iar în Peru „problema agrară... domină toate problemele națiunii noastre" [92].

În Peru, învățămîntul nu a devenit național nici după un veac de la dobîndirea independenței, el rămînînd dominat de spiritul „colonizator și colonial" [93]. Problema analfabetismului în Peru a devenit o problemă care a depășit „cadrul restrîns al unui plan pur pedagogic", alfabetizarea dovedind că prin ea însăși „nu înseamnă a învăța", școala elementară nereușind să recupereze „nici moral, nici social pe indian" [94]. De aceea, susținea Mariategui, „primul pas spre recuperarea lui (a indianului, n. n.) trebuie să fie abolirea servituții" [95].

În studiul *Problema indiană*, scris și publicat în 1929, Mariategui arăta că în Peru circa 4/5 din populație era formată din indieni, iar dintre aceștia 90% trăiau și munceau în mediul rural. Pe măsura dezvoltării industriei extractive, un număr din ce în ce mai mare de muncitori mineri era recrutat din indieni.

În economia agricolă erau menținute metodele feudale sau semifeudale de exploatare. Insuficiența pămîntului determina masele de indieni să lucreze pe latifundii în schimbul unei cantități de produse sau al unei plăți derizorii în bani [96]. La aceasta se adăugau muncile obligatorii la care erau supuși țăranii indieni de către latifundiari, între care obligația de a presta 12 zile pe an la construcțiile de drumuri, ceea ce echivala cu vechea *mita* din perioada colonială [97]. Pe latifundii — spunea Mariategui — „acționează o singură lege, legea proprietarului" [98].

Afirmația că indianul nu opune rezistență în nici un fel exploatării a fost dezmințită de numeroasele răscoale care s-au desfășurat în Peru în ultimul deceniu și jumătate, între care de mare amploare a fost cea condusă de Teodomiro Gutierrez care s-a proclamat „salvatorul rasei indiene" (1915), sau cele conduse de Lamar și Uancan (1925) [99].

Dezvoltarea conștiinței politice a indienilor a determinat organizarea, în 1921, a *Congresului indienilor*, cu aprobarea regimului, organism care și-a propus să formuleze și să obțină satisfacerea revendicărilor maselor de indieni, obiectiv pentru care, în 1923, au fost constituite *Fede-*

---

[91] José Carlos Mariategui, *7 ensayos* ..., p. 37.
[92] *Ibidem*, p. 53.
[93] *Ibidem*, p. 105.
[94] *Ibidem*, p. 160.
[95] *Ibidem*.
[96] *Ibidem*, pp. 381—382.
[97] *Ibidem*, p. 382.
[98] *Ibidem*, p. 385.
[99] *Ibidem* pp. 386—387.

www.dacoromanica.ro

rația Regională a muncitorilor indieni (de orientare anarho-sindicalistă, n.n.) și *Comitetul pentru apărarea drepturilor indienilor* [100]. Cu toate acestea, „răspîndirea ideilor socialiste și creșterea revendicărilor revoluționare în rîndurile populației indiene au continuat" [101] și, în 1927, la Cuzco a fost creată *Gruparea Renașterii* pentru apărarea drepturilor indienilor, în care au intrat mii de muncitori, intelectuali și oameni de artă. Ca și celelalte, această organizație a fost persecutată și apoi interzisă de autorități.

„Problema indiană — revine Mariategui — se confundă cu problema pămîntului" și pentru a-i afla rezolvarea trebuia să se distribuie comunităților indiene din Sierra pămînturile latifundiilor [102].

În corelație cu problema indiană era polemica sau mai bine zis cearta între federaliști și centraliști, pe care Mariategui o califica drept „depășită și anacronică", pentru că, de fapt, „teoretic și practic lupta s-a deplasat dintr-un plan exclusiv politic (controversa dintre liberali și conservatori, n.n.) într-unul social-economic" [103], în care soarta populației indiene ocupă locul central. Epoca în care liberalii și conservatorii, cînd nu se străduiau să ignore problema indianului o reduceau „la o chestiune filantropică și umanitară", a fost depășită. Ideologia socialistă și dezvoltarea conștiinței de clasă a maselor au generat „o nouă tendință națională care se simte solidară cu soarta indianului" și care vedea soluția într-un „program de reînnoire și reconstrucție peruană" [104], pe lîngă care descentralizarea sau centralismul administrativ deveneau aspecte secundare.

Pentru Mariategui, afirmă istoricul haitian Leslie Manigat, „indigenismul este, deci, o operă revendicativă de tip politic și economic, pornind de la analiza realităților concrete ce trebuie transformate" [105]. Aceasta explică un alt aspect, cel puțin la fel de grăitor, la activității teoretice a lui José Carlos Mariategui, acela de istoric, critic și interpret al literaturii și artei, pentru că, argumenta el, „problema indigenă la ordinea zilei în politică, în economie și în sociologie, nu poate lipsi din literatură și artă" [106]. Faptul se explică și prin rolul pe care literatura l-a avut în formarea lui și pentru că așa cum bine s-a apreciat „drumul lui Mariategui spre revoluție a trecut, în faza inițială, prin literatură, cea ce este valabil pentru o mare parte a intelectualității revoluționare de atunci" [107] și nu numai din Peru.

Numeroși intelectuali latino-americani, în perioada de după primul război mondial, în plină efervescență revoluționară, dar și de proliferare a curentelor moderniste și avangardiste, s-au simțit atrași de acțiunile maselor muncitoare în care vedeau „forța capabilă să rezolve gravele probleme ale țărilor lor". [108] Ei erau cu precădere literați și își asumau deliberat „un rol decisiv în formarea conștiinței revoluționare a popoarelor latino-americane" [109]. Cel mai de seamă a fost, fără nici o îndoială, José

[100] *Ibidem*, p. 387.
[101] *Ibidem*, p. 388
[102] *Ibidem*, p. 388—389
[103] *Ibidem*, p. 194
[104] *Ibidem*, p. 198
[105] Leslie Manigat, *op. cit.*, pp. 303—304
[106] *Ibidem*, p. 304
[107] Adalbert Dessau, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 26
[108] *Ibidem*, p. 27
[109] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

Carlos Mariategui care a înțeles în profunzime marele rol formativ al literaturii în viața unui popor. Pentru aceasta critica literară a ocupat un loc atît de însemnat în scrierile sale, ei revenindu-i o înaltă misiune socială. „Orice critică are, conștient sau inconștient, o misiune..., dorința mea este afirmativă, temperamentul meu este de constructor" [110], scria Mariategui, scopul pe care-l urmărea fiind acela „de a uni, de a asocia cultura cu revoluția" [111]. Mariategui, cunoscător al operelor clasicilor comunismului științific, a reținut din bergsonism elementul pozitiv care „opunea umanitatea creatoare realității antiumane și antiintelectuale, ostile culturii" [112]. Pornind de aici, filozoful peruan a reușit să contribuie la forjarea conceptului unui umanism marxist, în care prevalează înțelegerea a ceea ce el numea „forța productivă umană", oamenii ca ființe sociale, în totalitatea capacităților lor creatoare, reprezentînd „forța revoluționară prin excelență în dezvoltarea istorică a umanității" [113].

În concepția lui Mariategui, literatura nu era și nu trebuia să fie „reflectarea superficială a cauzelor și ideilor, ci un proces eminamente creator, factor integral al vieții oamenilor" [114].

În *El artista y la época*, Mariategui scria : „Adevărul este că ficțiunea și realitatea se modifică reciproc. Arta se hrănește din viață și viața se hrănește din artă. Arta este un simbol al plenitudinii vieții" [115].

Critica literară întreprinsă de Mariategui, prin aplicarea dialecticii fenomenului literar, a avut drept obiective deslușirea raportului dintre literatura latino-americană și modelele și influențele străine, analiza tendințelor literare care se manifestau în timpul său în Europa, încercarea de periodizare științifică a literaturii latino-americane, diferențierea regională în această literatură, indigenismul și reflectarea sa în literatura peruană ș.a. Mariategui sublinia ca pentru interpretarea profundă a unei literaturi, pe lîngă erudiție sînt necesare „sensibilitatea politică și clarviziunea istorică" [116], ceea ce facilita perceperea legăturilor ei (literaturii, n.n.) „cu politica, economia, cu viața în ansamblul ei" [117].

Evident, cele mai pertinente și pline de conținut s-au dovedit aprecierile, criticile și analizele întreprinse de Mariategui la și asupra literaturii peruane sau, mai bine spus, din Peru. Odată cu independența și întemeierea republicii, scria Mariategui, „literatura noastră nu încetează de a fi spaniolă" [118], oricum, adăuga el, „o perioadă destul de lungă de timp trebuie s-o numim literatură colonială" [119]. Deoarece era colonială, nu avea rădăcini, nu era legată de pămîntul Perului. Arta, afirma Mariategui, „are nevoie să se hrănească din seva unei tradiții, a unei istorii, a unui popor" [120], or, în Peru literatura „n-a răsărit din tradiția, din istoria,

[110] José Carlos Mariategui, *7 ensayos ...*, p. 229
[111] Adalbert Dessau, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 28
[112] *Ibidem*, p. 29
[113] *Ibidem*
[114] *Ibidem*
[115] José Carlos Mariategui, *Obras completas*, vol. 6, Lima, 1959, p. 186
[116] *Idem*, *7 ensayos ...*, p. 247
[117] *Ibidem*
[118] *Ibidem*, p. 239
[119] *Ibidem*
[120] *Ibidem*, p. 241

www.dacoromanica.ro

din poporul indian", ci „s-a născut dintr-un import de literatură spaniolă" [121], pe care apoi a nimicit-o.

Ruptura începea să se producă după 1888, odată cu opera lui Manuel Gonzalez Prada, „primul mare liberal peruan" [122] care, chiar dacă „nu a transmis un program generațiilor care i-au urmat", a reprezentat „un moment — primul moment lucid al conștiinței peruane" [123]. Pentru Mariategui, care a întreprins o minuțioasă analiză a operei lui Gonzalez Prada, acesta „a fost mai mult decît un precursor" întrucît în lucrările lui se afla „germenul noului spirit național" [124].

„Adevăratul Peru — afirma Gonzalez Prada în 1888 — nu este alcătuit din grupurile de creoli și din străinii care locuiesc pe această fîșie de pămînt între Anzi și Pacific; națiunea este alcătuită de mulțimile de indieni răspîndiți pe fîșia răsăriteană a Cordilierei" [125]. Mariategui respingea opinia generală după care Gonzalez Prada era un pozitivist, afirmînd că la acesta „pozitivismul, istorismul secolului al XIX-lea reprezintă un raționalism domesticit" [126].

Încă din timpul vieții lui Gonzalez Prada au apărut primele expresii ale indigenismului în artă. Astfel, primul exponent al sentimentului indian în literatură a fost Mariano Melgar, la care „revoluția nu este liberalism enciclopedist", ci „patriotism călduros". Întrucît la el „sentimentul revoluționar se hrănește din propriul nostru sînge, din propria noastră istorie", Melgar reprezenta „primul moment peruan" al literaturii din Peru [127].

Contrar opiniilor curente conform cărora un mare poet ca José Santos Chocano ar fi reprezentantul „spiritului autohton", Mariategui susținea că „arta indigenă este antiteza, opusul artei lui Chocano" [128], poezia acestuia avîndu-și rădăcinile în Spania, în perioada colonială a literaturii din Peru, „«cîntărețul Americii autohtone și sălbatice» — (cum i s-a spus lui Chocano, n.n.) — aparținînd neamului cuceritorilor" [129].

Deși încă foarte tînăr (născut în 1898), Cesar Vallejo a beneficiat de o atenție aparte din partea lui Mariategui și aceasta deoarece „Vallejo este poetul unui neam, al unei rase", în opera sa aflîndu-se „pentru prima dată... sentimentul indigen pur exprimat" [130]. În literatura lui Vallejo fundamental și caracteristic erau „nota indiană". Pentru a ajunge aici, Vallejo nu apela la folclor și autohtonismul său nu era deliberat, poetul „nu se scufundă în tradiție... poezia și limbajul lui provin din carnea și din inima sa. Mesajul este în el" [131].

Arta lui Vallejo, aprecia Mariategui, „este o artă nouă, o artă de răzvrătire care rupe cu tradiția curtezană a unei literaturi de bufoni și

---

[121] *Ibidem*
[122] François Chevalier, *op. cit.*, p. 356
[123] José Carlos Mariategui, *7 ensayos ...*, p. 255
[124] *Ibidem*
[125] *Ibidem*
[126] *Ibidem*, p. 262
[127] *Ibidem*, p. 267
[128] *Ibidem*, p. 271
[129] *Ibidem*, p. 273
[130] *Ibidem*, p. 308
[131] *Ibidem*, p. 310

www.dacoromanica.ro

slujitori"[132]. Pentru criticul literar și estetul Mariategui, Cesar Vallejo era „marele poet din *Los Heraldos Negros* și din *Trilce*", „precursor al unui nou spirit, al unei noi conștiințe"[133]. Mariategui emitea asemenea aprecieri despre Vallejo atunci cînd acesta era „ignorat și necunoscut" în țara sa ! Influența sa asupra literaturii peruane și latino-americane va fi însă, începînd din acel timp, covîrșitoare, confirmînd întru totul aceste aprecieri.

Interpretarea pe care José Carlos Mariategui a dat-o curentului indigenist era cu totul remarcabilă. Indigenismul ajunsese în anii douăzeci să caracterizeze noua literatură peruană, însă el „nu datora extinderea și probabila exagerare cauzelor vremelnice sau contingente care de obicei determină o modă literară"[134], semnificațiile lui fiind mult mai profunde. El se întrepătrundea, coincidea și se înrudea „cu un curent ideologic și social", ceea ce explica de ce „indigenismul traducea în Peru o stare de spirit, o nouă conștiință"[135].

Mariategui făcea o apropiere, ținînd seama de spațiu și de timp, între indigenismul peruan și narodnicismul literaturii ruse prerevoluționare care „a îndeplinit o misiune istorică", constituindu-se „într-o adevărată judecată a feudalismului rus, din care acesta a ieșit vinovat"[136]. Mariategui considera curentul indigenist ca o problemă de cea mai strictă actualitate. „Problema indigenă — scria el — atît de prezentă în politică, în economie și în sociologie nu poate fi absentă din literatură și artă"[137]. Vitalitatea lui în toate aceste sectoare și domenii era în afară de orice îndoială. Pentru Mariategui „indigeniștii autentici — care nu trebuie confundați cu cei ce exploatează teme indigene prin «exotism» — colaborează, în mod conștient sau nu, la o operă de revendicare economică și politică și nu de restaurare, nici de resurecție"[138]. Curentul indigenist se dezvăluia tot mai mult ca depinzînd „de un complex de factori sociali și economici"[139]. Locul pe care indianul îl ocupa în literatura și arta peruane devenea cu fiecare zi mai însemnat, fapt ce nu se datora „unui interes literar sau plastic", ci pentru că „forțele noi și avîntul vital al națiunii duc la revendicarea lui"[140].

În stadiul în care se afla atunci, considera Mariategui, literatura indigenistă nu putea „să dea o versiune riguros adevărată a indianului", ea nu putea înfățișa „propria lui spiritualitate" fiind „încă o literatură a metișilor", definindu-se prin aceasta „indigenistă și nu indigenă"[141]. Pentru criticul marxist literatura indigenă avea să apară în mod negreșit atunci „cînd înșiși indienii vor fi în stare de a o produce"[142]. Indigenismul

---

[132] *Ibidem*, p. 316
[133] *Ibidem*
[134] *Ibidem*, p. 327
[135] *Ibidem*
[136] *Ibidem*
[137] *Ibidem*, p. 328
[138] *Ibidem*
[139] *Ibidem*, p. 332
[140] *Ibidem*
[141] *Ibidem*
[142] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

avea „rădăcini vii în prezent", el fiind „inspirat de protestul milioanelor de oameni" [143].

Dacă lichidarea rămăşiţelor feudalităţii coloniale se impunea ca o condiţie elementară a progresului în Peru, emanciparea indianului şi reconsiderarea istoriei sale erau un punct central al revoluţiei peruane.

Justificîndu-şi atenţia cu care s-a concentrat asupra problemelor apariţiei şi dezvoltării curentului indigenist, Mariategui scria că „problema timpului nostru nu constă în a stabili „cum a fost Peru", ci „de a şti cum este Peru", pentru că, adăuga el, „trecutul ne interesează în măsura în care poate să ne ajute în explicarea prezentului" [144].

Constatarea la care ajungea Mariategui în legătură cu transformările petrecute în domeniul literaturii, ca reflectare nemijlocită a realităţilor socio-economice, era aceea că în istoria literaturii din Peru, Colonia, spiritul şi influenţele sale luau sfîrşit, ruptura produsă fiind „substanţială", indigenismul extirpînd progresiv, „din rădăcinile lui, colonialismul" [145]. Rezultatul, conchidea Mariategui, era că „ne apropiem din ce în ce mai mult de noi înşine" [146].

Prin contribuţiile sale de istorie şi critică literară Mariategui a dovedit practic că pentru interpretarea profundă a spiritului unei literaturi „trebuie sensibilitate politică şi clarviziune istorică" [147].

★

Cele cîteva momente, aspecte şi idei prezentate mai sus nu reprezintă decît un modest omagiu adus marelui gînditor şi om politic care a fost José Carlos Mariategui. Importanţa şi influenţa în timp ale acţiunii şi gîndirii sale rămîn încă de cercetat şi de subliniat.

Istoricul şi publicistul nord-american Carleton Beals a concentrat în cîteva cuvinte personalitatea luptătorului şi gînditorului peruan : „Mariategui este urişaul Americii latine : el este mare prin claritate, prin forţa demonstraţiei sale, prin vigoarea stilului. Marxist, el nu era dogmatic. El se folosea de marxism ca de o călăuză pentru interpretarea creatoare a forţelor politice şi sociale din Peru" [148].

Jorge del Prado scria la rîndul său : „Nu putem să nu considerăm pe José Carlos Mariategui drept cel mai de seamă peruan, omul care mai mult decît alţii a făcut pentru fericirea poporului său, revoluţionarul care a întreprins cel mai gigantic şi mai fecund efort pentru eliberarea naţională şi socială a Perului" [149].

---

[143] *Ibidem*

[144] *Ibidem*

[145] *Ibidem*

[146] *Ibidem*

[147] Adalbert Dessau, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 39

[148] Carleton Beals, *op. cit.*, p. 91

[149] Jorge del Prado, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p 10

www.dacoromanica.ro

LA VIE ET L'ŒUVRE DE JOSÉ CARLOS MARIATEGUI (1895—1930)

RÉSUMÉ

L'étude présente quelques aspects des plus importants de l'activité et de l'œuvre théorique du grand penseur péruvien José Carlos Mariategui, principalement sur la base de ses ouvrages. On relève que Mariategui a déployé une vaste activité théorique et pratique mise au service de l'éducation politique et idéologique ainsi que de l'organisation du prolétariat et des autres catégories de travailleurs du Pérou, la création du Parti Communiste et des syndicats révolutionnaires étant son œuvre.

Marxiste convaincu, Mariategui a utilisé la théorie marxiste comme guide, comme méthode d'analyse et d'interprétation des réalités économiques, sociales, politiques et culturelles de son pays et d'Amérique Latine, en fonction desquelles ont été établies la tactique et la stratégie du Parti Communiste, du mouvement révolutionnaire du Pérou.

On souligne l'apport théorique de Mariategui à la compréhension des sens et de l'essence du courant indigéniste, du mouvement intellectuel progressiste déterminé par les conditions plus que précaires dans lesquelles était obligée de vivre la paysannerie indienne — la principale masse de la population.

La seconde partie de l'étude présente de manière succinte la conception de Mariategui concernant les problèmes de la littérature où il se manifeste comme le premier grand interprète, à partir des positions marxistes, du phénomène littéraire latino-américain, les jugements critiques élaborés par lui il y a plus d'un demi-siècle demeurant toujours valables.

www.dacoromanica.ro

EUROPA ÎNTRE 1815—1831. REACȚIUNE ȘI REVOLUȚIE

DE

NICOLAE CIACHIR

Incontestabil Europa era sleită de atîtea războaie pe care i le impusese Napoleon și dorea pacea. Însă dintre principalele state învingătoare — Anglia, Rusia, Austria, Prusia —, fiecare dorea să obțină cît mai multe avantagii, iar statele cu regim feudal absolutist să înăbușe orice licăriri de ordin național ori social, pe care ideile generoase ale revoluției burgheze din Franța le-au împrăștiat pe întregul continent.

Cît de stabil era oare edificiul creat prin congresul de la Viena? Incontestabil că această pace, adică actul final al Congresului de la Viena, n-a satisfăcut nici chiar pe învingători, ca dovadă Spania a refuzat să iscălească tratatul, de aceea Castlereagh îi pronostica o perioadă de 7 ani.

În plus învingătorii i-au neglijat pe polonezi, lăsîndu-i împărțiți între cele 3 puteri (Rusia, Austria, Prusia), ca și pe italieni, lăsîndu-i în cea mai mare parte la discreția Habsburgilor. Dealtfel, în mod practic, în 1815, se confruntau în Europa, două forțe: Rusia cea mai puternică putere terestră și Anglia stăpîna mărilor și oceanelor. Metternich ca să contracareze intențiile țarului Alexandru I de a-și instaura hegemonia asupra Europei, îi făcea deliberat avansuri lui Castlereagh. Diplomația țaristă simțind manevrele Vienei și Londrei, inițiază Sfînta Alianță [1], unde din calcule chiar la actul de constituire participă și monarhia Habsburgică. In actul de constituire semnat la Paris, în septembrie 1815, se arăta că cele trei monarhii, Rusia, Austria, Prusia, animate de dorința de-a proteja religia, pacea și dreptatea, vor lupta pentru menținerea edificiului stabilit la Viena.

Referitor la existența politică a Sfintei Alianțe, istoriografia sovietică distinge 3 perioade: 1. De dominație totală pe continentul european, perioadă cuprinsă între înființarea acestei organizații și pînă la sfîrșitul anului 1822; 2. din 1823, cînd Sfînta Alianță înregistrează ultima sa victorie, prin organizarea intervenției în Spania, însărcinînd cu aceasta trupele franceze. Dar tot atuncea încep să se manifeste și efectele divergențelor tot mai mari dintre Sfînta Alianță și Anglia; 3. În momentul declanșării revoluției franceze din iulie 1830, divergențele devin tot mai acute, încît practic, Sfînta Alianță, nu mai este decît o epavă [2].

---

[1] Ch. de Martens, *Nouveau recueil des traités* ... tom. VI (1814— 1815), Göttingen, 1818, p. 656—657; vezi și *Culegere de texte pentru istoria universală. Epoca modernă*. București, 1973, p. 340—341.

[2] *Istoria Diplomației*, I, sub red. lui V. A. Zorin, București, 1962 (traducere din limba rusă), p. 459.

www.dacoromanica.ro

Dacă analizăm structura politică a Europei imediat după Congresul de la Viena, observăm că era formată din monarhii absolutiste şi constituţionale, neexistînd o diferenţă prea mare, deoarece practic, aristocraţia dispunea după rege de putere şi deţinea posturile cheie în administraţie, în ambele forme de organizare. Elveţia era singura republică din Europa, dacă excepţăm cele 4 oraşe libere germane (Hamburg, Bremen, Lübeck, Frankfurt pe Mein) şi Cracovia (care va fi încorporată de Austria în 1846) [3]. Cu toate acestea, germenii revoluţiei franceze erau prezenţi în întreaga Europă. Revenirea la putere a regilor şi nobililor a făcut ca nemulţumirea să ia proporţii. Burghezia, intelectualitatea, proletariatul se agită, izbucnind mişcări sociale şi naţionale. Ca început, într-o formă modestă izbucnesc frămîntări în ducatul Saxa-Weimar (1817), care neliniştesc Sfînta Alianţă. Dealtfel, reprezentanţii săi se întrunesc, în septembrie 1818, la primul său congres, la Aix la Chapelle (Aachen), unde a fost invitat şi delegatul Franţei şi unde s-a hotărît retragerea trupelor de ocupaţie, care staţionau sub comanda supremă a ducelui de Wellington [4].

Faptul că ducele de Richelieu, primul ministru al Franţei, era prieten cu ţarul şi locuise în Rusia ani de zile (fiind ofiţer în armata rusă apoi guvernator al Odessei), a fost o garanţie privind retragerea trupelor şi includerea acesteia ca membră a Sfintei Alianţe.

În documentul iscălit la Aachen, se arăta în continuare că suveranii întruniţi vor să dea lumii „...după putinţă, exemplul dreptăţii, înţelegerii, moderaţiei şi sînt fericiţi de-a putea consacra de acuma înainte toate eforturile lor ca să apere pacea, să dezvolte prosperitatea internă a statelor şi să trezească sentimente de pietate şi moralitate" [5].

În ciuda acestei frazeologii, cele 5 state semnatare ale documentului: Austria (Metternich), Rusia (Nesselrode, Capo D'Istria), Prusia (Hardenberg, Bernstorff), Anglia (Castlereagh, Wellington), Franţa (Richelieu), vor deci menţinerea statului quo (deşi Franţei învinse nu-i convenea acest lucru) şi reprimarea oricărei mişcări revoluţionare.

Se poate afirma cu certitudine că includerea Franţei din 1818 la rezolvarea problemelor majore ce frămîntau Europa a fost un succes al diplomaţiei ţariste, care slăbea astfel poziţiile Angliei şi Franţei.

Deşi Castlereagh era partizanul participării Angliei la diferite întruniri care aveau ca scop să discute probleme curente ce se puteau ivi în Europa, tocmai pentru a nu lăsa iniţiativa totală în mîna altora, la congresul de la Aachen, cînd ţarul a propus crearea unui fel de areopag al monarhilor europeni, care să ţină periodic congrese, atît el cît şi ducele de Wellington s-au opus. Ţarul, supărat de această poziţie, era dispus chiar să plece la Londra pentru a-l influenţa pe prinţul regent, încît premierul englez, lordul Liverpool, a fost nevoit să caute modalităţi pentru a-l convinge pe ţar să renunţe la vizita proiectată.

Diplomaţia engleză adoptase această poziţie tocmai pentru a avea mînă liberă, a nu se angaja să meargă în bloc cu statele conservatoare (Rusia, Austria, Prusia) şi vom vedea concret acest lucru, cînd se va

[3] J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 a nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1964, p. 88—91.

[4] *Ibidem*, p. 108.

[5] Martens, *Nouveau recueil ...*, vol. VIII (1808—1819), Göttingen, 1820, p. 560—561.

www.dacoromanica.ro

pune problema restabilirii vechiului regim în Spania sau în problema susținerii grecilor răsculați. Castlereagh și-a definit aceste principii, în mai 1820, dar destul de timid, adică principiul neintervenției. Care este explicația acestei rețineri? Jacques Droz o argumentează în sensul că ministrul de externe englez era prea legat de oamenii politici și de suveranii de pe continent, din perioada luptei comune duse împotriva lui Napoleon. Era de aceea atent, chiar grijuliu, de-a nu jigni pe aceștia, de-a menține colaborarea între cei patru, încît protestele sale erau destul de anemice, avînd de fapt ca scop să satisfacă parțial opinia publică engleză [6].

Prin dispariția lui Castlereagh (se sinucide în 1822), considerat cel mai puțin insular dintre oamenii de stat englezi, partizanul, după cum am văzut, al colaborării cu Sfînta Alianță, îi urmează Canning care va avea cu totul altă optică.

Desigur, ideia întrunirii șefilor de state pentru a discuta periodic problemele majore ale Europei este o ideie pozitivă, față de brigandajul secolelor precedente, dar faptul că ordinea europeană construită în 1815 nu ținea cont de principiul naționalităților și că orice mișcare de progres urma să fie înnăbușită de membrii Sfintei Alianțe era reversul reacționar ale aceleeași probleme [7].

Este necesar de menționat că diplomația rusă între congresele de la Aachen (1818) și cel de la Troppau (1820) a dus o politică pe care o putem denumi chiar antagonistă. Explicația constă în faptul că la cîrma ministerului de externe se aflau Nesselrode și Capo D'Istria ce puteau prezenta rapoarte țarului, avînd aceleași drepturi și aceleași împuterniciri [8]. Poziția conservatoare a lui Nesselrode convenea de minune lui Metternich, pentru care statul quo, cu avantajele obținute în 1815, era o necesitate vitală. Astfel, supravegherea statelor germane și italiene, împiedicarea emancipării slavilor, ținerea în frîu a maghiarilor și românilor, corespundeau liniei politice a lui Nesselrode. În schimb, Metternich nu era deloc mulțumit, ca celălalt diplomat rus, grecul Capo D'Istria, partizan al emancipării Greciei, om cu tendințe liberale, să-l influențeze pe țar [9].

La congresul care a început în octombrie 1820 la Troppau * și care s-a încheiat în mai 1821 la Laybach **, cancelarul Austriei, Metternich, a reușit să înfrîngă influența lui Capo D'Istria. Metternich a fost ajutat în această privință de două împrejurări : 1. Congresul de la Troppau a fost convocat ca urmare a mișcărilor revoluționare ce izbucniseră în Neapole, Piemont și Spania. Cancelarul Austriei afirma răspicat că dacă țarul ar fi fost mai puțin indulgent, ar fi fost mai puțin liberal în anii 1814—1815, nu s-ar fi ajuns la aceste mișcări ; 2. nici nu se întruniseră bine suveranii

---

[6] Jacques Droz, *Histoire diplomatique de l'Europe* ..., p. 296.

[7] Andrzej Werner, *Europejskie wspolnoty. Szkice o integracji Europy Zachodniej*, Varșovia, 1972, p. 17.

[8] *Istoria Diplomației* ..., I, sub red. lui V. A. Zorin, p. 461.

[9] G. L. Arș, *Kapodistria i grecescoe nationalno-osvoboditelnoe dvijenie* 1809—1822, Moscova, 1976, p. 31—32 ; vezi și N. K. Schilder, *Imperator Aleksandr Pervti*, tom. IV, Petersburg, 1905, p. 119.

* Astăzi orașul Opava din Cehoslovacia. Vechi oraș al Bohemiei, era reședința Sileziei austriece, situat la circa 30 km. de Moravska-Ostrava.

** Liubliana, capitala republicii slovene din cadrul Iugoslaviei.

www.dacoromanica.ro

la Troppau, cînd în Rusia au avut loc mişcări în cadrul regimentului de gardă imperială Semionovsk, despre care a aflat Metternich înainte ca ţarul să primească ştiri din surse ruseşti. De asemenea austriecii luau măsuri ca suflul revoluţiei să nu pătrundă în cadrul Confederaţiei germane. Astfel, încă la 25 iulie 1820, din Viena era trimisă o notă confidenţială către miniştrii austrieci acreditaţi pe lîngă diferitele curţi germane, despre evenimentele din Neapole. Se arăta că, carbonarii au silit pe rege să schimbe guvernul, să dea o constituţie străină ţării şi astfel anarhia ia proporţii. Interesele Imperiului austriac sînt compromise de aceste triste evenimente, care se repercutează asupra raporturilor politice şi personale ale Casei de Austria, care are legături de rudenie, afinităţi etc., cu numeroase case princiare din Italia. De aceea, Confederaţia trebuie să fie strîns unită, iar suveranii germani să acţioneze cu prudenţă prin menţinerea invariabilă a constituţiei existente [10].

Din Troppau, la 20 noiembrie 1820, împăratul Austriei îl invită pe regele celor două Sicilii la Laybach, pentru a informa Europa despre evenimentele care se petrec în vederea restabilirii ordinei. După cum se ştie, acţiunile revoluţionare au început în iulie 1820, pe teritoriul Italiei, cînd în oraşul Nola, din iniţiativa carbonarilor Morelli şi Sivatti, se răscoală un detaşament de cavalerie. Iar mişcarea din cadrul Regatului celor două Sicilii, condusă de generalul Guglielmo Pepe, se transformă într-o revoluţie burgheză, regele Ferdinand I acceptînd revendicările şi constituţia, iar convocarea parlamentului a fost un eveniment important în desfăşurarea acţiunilor înnoitoare ce-au cuprins peninsula Apenină [11].

Regimul constituţional din Regatul celor două Sicilii a fost recunoscut doar de patru state europene: Suedia, Elveţia, Ţările de Jos şi Spania. Duşmanul principal era monarhia habsburgică, care dorea să intervină pentru a înlătura noul regim constituţional, deoarece se creau precedente deosebit de periculoase, care puteau periclita influenţa Vienei. „Noi trebuie să ne batem, noi ne vom bate neapărat, pentru a da o lecţie elementelor radicale" — scria în acele zile Metternich [12]. Puţin mai tîrziu, el explica contelui Stadion necesitatea de-a interveni pe calea armelor, căci în caz contrar „...revoluţia va cuprinde întreaga peninsulă. Iar dacă aceasta se va produce, cum vom reuşi oare în viitor să ne păstrăm provinciile italiene ? [13].

Însă guvernul austriac nu putea acţiona singur, avea nevoie de asentimentul celorlalte mari puteri. Una din cauzele întrunirii Sf. Alianţe la Troppau era încercarea diplomaţiei habsburgice de a obţine o asemenea aprobare. Planurile lui Metternich s-au izbit iniţial de împotrivirea Rusiei, Angliei şi Franţei, care ar fi întărit şi mai mult poziţiile Austriei în Peninsula italică, deşi atît Rusia cît şi Franţa urmăreau lichidarea unui asemenea focar revoluţionar.

[10] *Manual diplomatique. Recueil de traités* ... par F. G. Ghillany, tom. II, Paris — Bruxelles, 1856, p. 246—248.

[11] Vezi pentru amănunte: Berti G., *I democratici e l'iniziativa meridionale nel Risorgimento*, Milano, 1962; Soriga R., *Le società segrete, l'emigrazione politica e i primi moti per l'indipendenza*, Modena, 1942; Morelli A., *Michele Morelli e la rivoluzione napoletane 1820—1821*, Bologna, 1969.

[12] Citat după P. W. Schroeder, *Metternich's diplomacy at its zenith. 1820—1823*, Austin, 1962, p. 98.

[13] *Ibidem*, p. 43.

www.dacoromanica.ro

Diplomaţia ţaristă a încercat să profite de evenimente, pentru a-şi întări poziţiile în Mediterană, dar sub presiunea lui Metternich şi a evenimentelor revoluţionare din Rusia (izbucniseră între timp şi mişcări ţărăneşti pe Don) va fi nevoită să se ralieze Vienei [14].

Discutarea prezenţei regelui la congresul Sfintei Alianţe a fost unul din momentele cele mai radicale ale revoluţiei napolitane. Dacă guvernul socotea că prezenţa regelui Ferdinand la Laybach va putea evita prezenţa trupelor austriece şi că acesta va pleda pentru noul regim constituţional, majoritatea membrilor parlamentului s-au opus plecării. În şedinţa specială a parlamentului din 7 decembrie 1820, s-a văzut clar poziţia carbonarilor italieni, căci odată regele plecat, va trăda constituţia pe care jurase şi va cere grabnic înnăbuşirea revoluţiei, dîndu-i lui Metternich un pretest deosebit de puternic în plus. În februarie 1821, trupele austriece cu un efectiv de circa 40.000 pătrundeau pe teritoriul regatului celor două Sicilii, iar spre sfîrşitul lunii martie 1821, în ciuda rezistenţei, revoluţia este lichidată, generalul Frimont devenind stăpîn pe Neapole. Elementele cele mai dîrze au încercat să ridice la răscoală o serie de localităţi din Apulia, dar aceste acţiuni au fost sortite eşecului. Minichini a reuşit să se refugieze în Spania, dar Morelli şi Sivatti au fost arestaţi. Cu rezultate similare s-au soldat şi încercările revoluţionare din regatul Sardiniei ca şi în regatul Lombardo-Veneţian.

Se cuvine să menţionăm poziţia Franţei, deoarece aceasta va juca rolul principal în înnăbuşirea revoluţiei din Spania în 1823. Astfel, Franţa, la rîndul său, doreşte să-şi joace rolul pe care i l-au oferit cei 4 învingători la Aachen, cooptînd-o în concernul european. Ludovic al XVIII-lea îl invita la Laybach pe regele Ferdinand, într-o scrisoare din 3 decembrie 1820, în care scrie că şi Parisul este nerăbdător să fie restabilită cît mai grabnic ordinea atît în Neapole cît şi în întreaga Europă [15].

Anglia care a mers în acelaş pas cu ceilalţi trei parteneri din 1815, cînd se pune acuma problema concret a unei intervenţii, care nu numai că nu este în concepţia orînduirii statale engleze, dar îi şi lezează interesele. De aceea, este semnificativă depeşa circulară adresată de către Castlereagh, curţilor europene şi expediată din Londra la 19 ianuarie 1821. După ce se face o mică incursiune în ce s-a adoptat la Troppau, apoi la discuţiile continuate la Laybach, se refuză categoric de-a participa la înnăbuşirea mişcărilor revoluţionare. Măsurile luate nu pot fi admise ca un sistem de lege între naţiuni şi sînt un amestec brutal în treburile interne ale altor state. Este drept că Anglia nu împărtăşea maniera în care s-a efectuat revoluţia în Regatul celor două Sicilii, dar nici nu este de acord cu intervenţia. Este de acord că Austria şi celelalte state italiene au interese în sudul peninsulei Apenine, dar trebuiesc găsite metode de reconciliere, pe calea tratativelor [16].

În mai 1821, Nesselrode trimite din Laybach, o depeşă tuturor legaţiilor ruse din străinătate în care explică principiile după care s-a călăuzit diplomaţia rusă şi că la cererea Austriei şi a regelui legitim al Sardiniei, trebuia să trimită o armată de 100.000 oameni pentru a preveni

[14] M. I. Kovalscala, *Italianschie carbonarii*, Moscova, 1977, p. 66—67.

[15] *Manuel diplomatique. Recueil des traités ...*, II, Paris—Bruxelles, p. 249—250.

[16] *Ibidem*, p. 253—255.

www.dacoromanica.ro

evenimentele din Italia şi a înnăbuşi revolta militară din Piemont, dar au fost suficiente trupe austriece care să restabilească ordinea [17].

La închiderea conferinţei de la Laybach, cele trei state, în numele cărora este iscălită declaraţia comună: Austria (Metternich), Prusia (Krusemark), Rusia (Nesselrode, Capo D'Istria, Pozzo di Borgo), trec în revistă discuţiile avute şi hotărăsc să se reîntîlnească în anul următor (1822), pentru a vedea cum trebuie acţionat comun în Italia şi în Spania în vederea consolidării puterii legitime [18].

Neexistînd o burghezie puternică, Bourbonii spanioli, prin revenirea lui Ferdinand al VII-lea, au reuşit să revoce constituţia din 1812 şi să introducă absolutismul. Ca răspuns la o asemenea măsură, patrioţii înfiinţează o serie de organizaţii secrete, dar cîteva comploturi eşuează, ca a generalului Porlier (1815), a generalului Lacy din Barcelona (1817), ca cele din Granada şi Valencia (1818), ultimele avînd legături cu conspiraţia generalului Gomes Freire din Portugalia [19].

În 1820, are loc un pronuciamento reuşit, răsculîndu-se Coruna, Zaragoza, Barcelona, şi în special trupele colonelului Rafael Riego, care se aflau strînse pe insula Leon, în apropiere de Cadiz, în vederea plecării în America, pentru a înăbuşi revolta coloniilor. Un rol important au jucat şi trupele de sub conducerea colonelului Quiroga [20].

În monografia deosebit de documentată a istoricului spaniol, Vicente Palacio Atard, apărută recent la Madrid, se arată că la declanşarea insurecţiei un rol important a jucat alianţa între militari şi elementele liberale, faptul că mii de prizonieri spanioli care au stat în captivitate în Franţa şi-au putut da seama de avantagiile unei orînduiri burgheze şi faptul că reformele economice preconizate de Caray au accentuat şi mai mult haosul şi faptul că însuşi regele era nu numai decepţionat dar şi plictisit de tot ce se întîmplă în jur [21].

Se introduce constituţia din 1812 (obligîndu-l pe rege să jure că o adoptă şi o va respecta), se desfiinţează inchiziţia, se confiscă majoritatea domeniilor mănăstireşti (290), păstrîndu-se doar cele cu tradiţii deosebite în domeniul culturii (El Escorial, Guadalupe, Montserrat, San Benito de Valladolid, San Juan de la Peña, Poblet, El Poular şi San Basilio de Sevilla), se suprimă privilegiile nobilimii, se desfiinţează coorporaţiile, se extind impozitele asupra nobilimii şi a clerului, se convoacă cortezurile. Răbufnesc şi se adîncesc tradiţiile revoluţionare, conturate în timpul luptelor duse împotriva invadatorilor francezi, şi se ascut contradicţiile între echipa de guvernatori constituţionali formată din generali moderaţi (Pérez de Castro, Canga Argüelles, Bardaji, Martinez la Rosa), care doresc să restabilească situaţia dinainte de 1814 şi radicali (exaltados), ce vor adîncirea revoluţiei. Concomitent, El rey (regele), caută să-şi apropie în special elementele conservatoare, elementele separatiste (din zona Pirineilor şi din zona Bască), se creează în exil pe teritoriul Franţei o regenţă,

[17] *Manuel diplomatique. Recueil des traités* ..., p. 256—257.

[18] *Ibidem*, p. 264.

[19] *Introduction a la Histoire de España*, Barcelona, 1971, p. 547—548; vezi şi Pilar Vázques Cuesta, *Portugal y nosotros*, Madrid, 1969, p. 17.

[20] Vicente Palacio Atard, *La Espana del Siglo XIX* (1808—1898), Madrid, 1978, p. 117.

[21] Vicente Palacio Atard, *La España del Siglo XIX (1808—1898)*, Madrid, 1978, p. 115—119.

www.dacoromanica.ro

o hunță cu sediul la Bayonne și alta cu sediul la Toulouse, dispunînd de efective înarmate apreciate la 13.000 oameni. Se fac demersuri febrile în vederea intervenției străine [22].

După cum se știe, succesele repurtate de revoluția spaniolă au impulsionat pe militarii din Neapole, în frunte cu generalul Guglielmo Pepe *, fost ofițer al lui Murat și care a jucat un rol preponderent în cadrul revoluției din Neapole. Deși mișcările din Italia au fost înnăbușite, totuși ele au imprimat o efervescență revoluționară în Spania și Portugalia. Este cazul să amintim că și în Portugalia, mișcarea condusă de ofițerii Sepulveda, Manuel Fernandos și José Ferreira Borces a impus o constituție liberală în septembrie 1820, sancționată de regele Juan al VI-lea (în 1821), convocate cortezurile, introduse reforme, limitată puterea regală **.

Congresul de la Verona (1822), dorea să lichideze mișcările din peninsula Iberică. Guvernul britanic l-a trimis cu instrucțiuni precise pe Wellington, în sensul de-a nu angaja Anglia în nici un fel de intervenție în Spania. De asemenea să nu se permită Rusiei, de una singură să întreprindă ceva împotriva Imperiului otoman, deoarece mișcarea insurecțională greacă continua să riposteze cu mai multă intensitate decît în anul precedent.

Să ne oprim puțin la analiza unor materiale emise de către diplomați în timpul congresului de la Verona. În noiembrie 1822, Nesselrode îi trimitea însărcinatului cu afaceri al Rusiei la Madrid o depeșă, în care îi explica ce măsuri au de gînd să ia suveranii, în intenția de a consolida pacea în Europa. Se trec în revistă evenimentele din Spania, unde revoluția a avansat și a transformat țara într-o ruină. Se argumentează că datorită pericolului, Franța a fost nevoită să concentreze trupe la frontieră, ca nu cumva revoluția să se extindă și peste Pirinei. De asemenea este atacată constituția din 1812 [23]. În aceeași zi, Nesselrode mai expediază o depeșă, argumentînd, de ce țarul în 1812, prin tratatul iscălit cu Spania, la Velikie Luki, recunoscuse constituția, iar acuma o repugnă. Diplomatul rus, trebuia să explice, că în 1812, Ferdinand al VII-lea fiind captiv, Rusia trata cu Cortezurile, deoarece, practic, o altă autoritate nu exista în Spania [24].

La 14 decembrie 1822, cele trei monarhii (Austria, Rusia, Prusia) iscălesc un document (Metternich, Nesselrode, Bernsdorf), în care se face o trecere în revistă a evenimentelor din Europa din anii 1821—1822. La 31 decembrie 1823, urma să se termine retragerea trupelor austriece din Piemont și să fie redus efectivul la 17.000 în regatul celor două Sicilii. Se fac referiri la valul revoluționar care a cuprins cele trei peninsule

[22] J. L. Comellas, *Los realistas en el Triento Constitucional (1820—1823)* Pamplona, 1958, p. 49—52.

* Guglielmo Pepe (1783—1855), a fost încorporat în armată în 1799, protejat de Josef Bonaparte și Murat, ajunge general în 1813 și asistă la căderea regimului liberal din regatul Neapole. Condamnat la moarte în 1821, trăiește la Londra, Bruxelles, Paris. În 1848 luptă în Lombardia alături de Piemontezi *(Mémoires du général Pepé sur les principaux évènements politiques et militaires de l'Italie moderne,* 2 vol. Paris, 1847).

** Don Miguel, membru al familiei regale, folosindu-se de despărțirea Braziliei de Portugalia (sept. 1822), dă o lovitură de stat și reintroduce regimul monarhic absolutist (aprilie 1824).

[23] *Manuel diplomatique. Recueil des traités* ..., p. 265—268.

[24] *Ibidem,* p. 268—270.

www.dacoromanica.ro

sudice ale Europei: balcanică, apenină şi iberică şi că s-au găsit oameni care au mizat că vor produce disensiuni între aliaţi, dar cei trei monarhi, au decis să repudieze toate aceste mişcări [25].

Deoarece problema unei intervenţii în Spania era deosebit de actuală, iar intervenţiile delegatului Franţei, poetul Chateaubriand, precipitau lucrurile, ministrul de externe al Spaniei, Evariste San Miguel, trimite o depeşă ducelui de St. Lorenzo, ministrul Spaniei acreditat la Paris, la 9 ianuarie 1823, pentru a preciza poziţia guvernului său. Se arată că Spania este guvernată printr-o constituţie, promulgată şi acceptată în 1812 şi recunoscută de fapt de toate guvernele care s-au întrunit la Verona. Oameni patrioţi şi curajoşi s-au ridicat la luptă la Cadiz în 1820 şi au exprimat punctul de vedere al opiniei publice spaniole, iar instituţiile adoptate astăzi în Spania, sînt în atenţia tuturor oamenilor progresişti de pe continentul european. Concentrarea armatei franceze la frontieră, la poalele Pirineilor, nu va rezolva problemele Spaniei; este respinsă categoric orice intervenţie franceză, iar deviza şi conduita guvernului, atît în prezent cît şi în viitor, este şi va fi ataşamentul constant faţă de constituţia din 1812 [26].

La 31 martie 1823, Canning îi transmitea următoarele instrucţiuni ministrului său acreditat la Paris, Sir Charles Stuart: La Verona, Rusia, Austria, Prusia au hotărît să forţeze guvernul spaniol să-şi schimbe sistemul de guvernămînt. În caz de refuz, acestea vor rupe relaţiile diplomatice cu Spania şi vor impulsiona Franţa să intervină cu trupe. Delegatul Angliei nu s-a asociat la măsurile amintite luate la Verona. Guvernul englez este de acord să medieze conflictul, în sensul îndulcirii unor măsuri prea radicale luate de guvernul spaniol, dar Franţa refuză mediaţia britanică. Guvernul spaniol a fost deja consultat, este de acord cu modificarea unor stipulaţii ale constituţiei din 1812, dar abrogarea ei, ar duce la război civil, la intervenţii străine şi la alte lucruri ce nu se pot prevedea. Canning cere să i se explice foarte clar şi precis lui Chateaubriand, că o intervenţie franceză în Spania ar oferi posibilitatea declanşării unui război între Anglia şi Franţa [27].

Concluzia care se poate trage este foarte clară. La 8 ani după iscălirea tratatului de la Viena şi numai la 5 ani de la retragerea trupelor aliate de pe teritoriul Franţei, pericolul unui conflict anglo-francez este acut, iar de data aceasta alături de Paris, sînt foştii aliaţi ai Londrei, Rusia, Austria şi Prusia. Dacă în 1808, cînd poporul spaniol, s-a ridicat la luptă împotriva cotropitorilor francezi, Rusia, Austria şi Prusia, nu numai că i-au admirat curajul, dar l-au şi urmat, acuma împing aceeaşi Franţă, să le anuleze instituţii şi libertăţi, faţă de care Napoleon cu spiritul său autoritar nutrea gînduri similare.

Desigur că diplomaţiei ruseşti nu i-ar fi displăcut un conflict anglo-francez, pe care Metternich era sigur că-l va putea evita.

Rafael Ballester afirmă că Franţa a acceptat să trimită trupe de intervenţie, deoarece Ludovic al XVIII-lea era înspăimîntat ca revoluţia

---

[25] *Ibidem*, p. 273—278.

[26] *Manuel diplomatique. Recueil des traités ...*, p. 278—279.

[27] *Manuel diplomatique. Recueil des traités ...*, p. 280—284.

www.dacoromanica.ro

să nu treacă la nord de Pirinei [28]. Se cuvine să adăugăm că în primul rînd Franţa voia să demonstreze în faţa Europei, că poate să joace din nou un rol important în destinele acestui continent. În orice caz, în ciuda opunerii Angliei, intervenţia s-a produs, iar o armată de 100000 * sub conducerea contelui d'Angoulême, a reprimat revoluţia, iar o serie de patrioţi, în frunte cu generalul Rafaelo Riego, au fost spînzuraţi [29].

Guvernul de la Madrid nu s-a pregătit pentru a se opune intervenţiei, mizînd pe rezistenţa populară din perioada 1808—1814, pe sprijinul englez şi pe inexpugnabila fortăreaţă Cadiz.

De ce nu s-a produs rezistenţa populară? De ce ducele d'Angoulême, în loc să fie primit cu gloanţe, a fost primit cu flori? Deoarece, explică Vicente Palacio Atard, francezii intrau ca aliaţi ai regelui şi nu ca invadatori, lucru pe care s-a străduit în special biserica să-l argumenteze, nu exista în 1823 un nucleu hotărît să reziste, iar oscilaţiile guvernelor din anii 1820—1823 au îndepărtat poporul [30].

Prin Gibraltar, au reuşit să ajungă în Anglia, circa 1000 familii spaniole, dintre care militari, clerici, membri ai cortesurilor, negustori, oameni de ştiinţă de talie europeană (ca botanistul La Gasca, economistul Flores Estrada), pictori etc. Puterea feudalilor şi a bisericii a fost restabilită, iar garnizoanele franceze au rămas pînă în 1828. Au fost duşi în Franţa numeroşi prizonieri, a căror captivitate a încetat după izbucnirea revoluţiei din Franţa (1830) [31].

Văzînd că Anglia, n-a avut curajul să intervină în sprijinul Spaniei, Sfînta Alianţă a încercat să extindă intervenţia dincolo de ocean, în vederea opririi procesului de emancipare a coloniilor spaniole. Dealtfel, Rusiei, care poseda Alaska şi puncte pe coasta oceanului Pacific, i-ar fi surîs ideia, dar atît Canning, cît şi diplomaţia S.U.A., s-au opus categoric unei asemenea intervenţii. Nu este întîmplător că tocmai în 1823, deci cu ocazia acestor evenimente a fost lansată doctrina Monroe (decembrie) [32].

În timp ce spaniolii şi italienii se ridicau la luptă socială şi naţională, izbucnea revoluţia română de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu (1821), cît şi cea greacă, dornice să aducă un suflu înnoitor şi în partea sud-estică a Europei. Feudalismul turc devenise demult o frînă în dezvoltarea societăţii aflată sub jurisdicţie otomană, încît forţele centrifuge deveneau tot mai persistente. Lupta mai întîi spontană a haiducilor din România, Serbia şi Bulgaria, a uscocilor din Dalmaţia, a armatorilor şi clepţilor din Grecia, rezistenţa triburilor muntene din Muntenegru, Albania septentrională şi Epir, au creat o tradiţie şi o bază pentru răscoalele cu caracter organizat conduse de burghezia în formare a popoarelor din

---

[28] Rafael Ballester, *Histoire d'Espagne. Des origines a nos jours*, Paris, 1938, p. 273—274.

* Istoriografia spaniolă apreciază cifra de 56000 militari francezi. 35000 au fost regalişti spanioli, care s-au alăturat francezilor (Vicente Palacio Atard, *op. cit.*, p. 132).

[29] Rafael Ballester, *Histoire d'Espagne. Des origines a nos jours*, p. 274.

[30] Vicente Palacio Atard, *La España del siglo XIX, Madrid*, p. 133 vezi şi J. Sardá, *La politica monetaria y las fluctuaciones de la economia en el siglo XIX*, Madrid, 1948, p. 60—62.

[31] Vicente Palacio Atard, *op. cit.*, p. 134.

[32] *Introducción a la Historia de Espana ...*, p. 592; vezi şi Yves-Henri Nousihat, *Les Etats-Unis. L'avénement d'une puissance mondiale, 1898—1933*, Paris, 1973, p. 7—8.

www.dacoromanica.ro

peninsula Balcanică [33]. Iar revoluţia sîrbă din anii 1804—1815 a deschis cale acţiunilor organizate a popoarelor balcanice, pentru libertate socială şi naţională [34]. Istoricul austriac B. Kallay remarca încă în 1910, că toate popoarele creştine din Turcia europeană considerau cauza insurecţiei sîrbe ca o cauză proprie [35].

Ideile revoluţiei franceze, activitatea lui Rhigas Velestinul şi a altor ideologi greci, au dus la formarea organizaţiei Philiké Hetairia (La Odessa în anul 1814), adică Societatea amicală, care-şi propunea să realizeze „uniunea armată a tuturor creştinilor din Imperiul otoman pentru a face să triumfe Crucea asupra Semilunei" [36]. Pe parcurs s-au conturat două concepţii în cadrul Eteriei. Una conservatoare, care miza pe o conjunctură favorabilă şi pe sprijinul marilor puteri iar cealaltă revoluţionară, care să ridice la luptă comună toţi creştinii din sud-estul Europei. Astfel, din 1818, Eteria acţiona activ pentru insurecţie, pe un teritoriu vast, care să cuprindă Principatele române, Bulgaria Serbia, Tracia, Macedonia Epir, Moreea, insulele din Marea Egee şi Ionică, încît forţele otomane să fie nevoite să se disperseze. Eteriştii prin Domnitorii şi funcţionarii superiori greci, urmau să acţioneze şi în Principate, de asemenea s-a apelat la colaborarea lui Tudor Vladimirescu, singurul capabil să creeze la nord de Dunăre unităţi militare care să se poată măsura cu armata regulată otomană. Poporul român urmărea însă interese proprii, iar cărturarii de aici, au respins grefa străină a neoelenismului (de-a pune în Principate bazele unei „Noi Elade") şi au reuşit prin Gheorghe Lazăr şi sprijinitorii acestuia să impună un învăţămînt românesc (1818) [37].

Pentru ca insurgenţii greci de sub conducerea lui Ipsilanti să ajungă din Rusia şi Principatele Române, pe teritoriul Eladei, conform planului stabilit de Eterie, era necesară colaborarea lui Miloş Obrenovici şi a vestitului paşă rebel, Ali paşa din Ianina, care, împreună cu cei trei fii ai săi, controla un imens teritoriu din peninsula Balcanică [38]. De aceea, cînd mişcarea greacă se va declanşa (1821), otomanii prin forţa armelor şi prin vicleşug, vor încerca să lichideze în primul rînd pe Ali paşa din Ianina şi să înnăbuşe revoluţia română, pentru a îngusta aria de acţiune a Eteriei [39]. Istoricul iugoslav, D. Djordjević arată că interesele mişcării revoluţionare ale poporului român concordau, în prima fază, cu interesele Eteriei, dar lucrul cel mai important este faptul că „...insurecţia din Principatele Române a fost preludiul revoluţiei greceşti din 1821" [40]. Un alt istoric iugoslav, Omer Nakicević, care a editat un volum de documente, în cea mai mare parte turceşti, privind mişcarea revoluţionară care cuprin-

[33] D. Djordjević, *Révolutions nationales de peuples balkanique. 1804—1914*, Beograd, 1965, p. 12.

[34] N. Ciachir, *Serbia pe drumul cuceririi independenţei naţionale (1804—1878)*, în „Revista de istorie", nr. 12 (1978), p. 2236—2241.

[35] B. Kallay, *Geschichte des serbischen Aufstandes. 1807—1810*, Viena, 1910, p. 132.

[36] G. G. Gervinius, *Insurrection et régénération de la Grèce*, I, 1863, p. 147.

[37] Vasile Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux ...*, Bucureşti, 1971, p. 10.

[38] Gabriel Remérand, *Ali de Tébélen. Pacha de Ianina (1744—1822)*, Paris, 1928, p. 220—221; vezi şi Spiro Aravantions, *L'Histoire d'Ali Pacha de Tébélen*, Atena, 1895, p. 79.

[39] *Turski documenti za Machedonskata istorija (1818—1827)*, tom. IV, Skopje, 1967, doc. 42, 79 (p. 56, 62—63).

[40] D. Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914*, Beograd, 1965, p. 42.

www.dacoromanica.ro

sese zona musulmanilor albanezi de la Kosovo (1822), arată că praful de puşcă care a cuprins Balcanii în 1821, i-a situat, ca cronologie, pe români pe locul întîi [41]. Desigur, cel mai concludent este firmanul sultanului adresat autorităţilor otomane, de la începutul lunii mai 1821, care se referă la revoluţia din Valahia şi Moldova care ia proporţii îngrijorătoare şi care conjugată cu mişcarea ce-a cuprins Moreea şi alte părţi din Grecia, dacă nu vor fi înăbuşite, pun în pericol chiar existenţa imperiului [42].

Desigur, Eteria, organizată după cum se ştie după tactica carbonară a vremii [43], a urmărit antrenarea maselor populare de la oraşe şi sate, într-un război naţional, unde, în focul luptelor, se creau şi noile organe de conducere şi administrare a teritoriilor eliberate, lucru accentuat în recentele lucrări ale istoricilor marxişti greci, Psiroukis [44] N. şi Kordatos I [45].

În proclamaţia de independenţă din ianuarie 1822, se arăta că naţiunea greacă luînd drept martor cerul şi pămîntul, în ciuda jugului odios otoman, care o ameninţă cu distrugerea, este decisă nu numai să reziste, dar să-şi revendice şi dreptul la o viaţă de sine stătătoare. Acest război este un război naţional şi sfînt, unde unicul scop este restaurarea naţiunii elene şi reintegrarea sa în cadrul popoarelor civilizate [46].

Pentru reuşita cauzei greceşti, era necesară nu numai simpatia opiniei publice europene, prezenţa de voluntari, cum a fost vestitul Byron, ci şi de sprijinul unora dintre marile state europene. Se ştie că ţarismul, a fost nevoit să dezavueze mişcările revoluţionare ce izbucniseră în Balcani în 1821, dar în acelaşi timp a încercat la congresul de la Verona, să pună în discuţie problema greacă, opunîndu-se însă Austria şi Anglia. De asemenea, Anglia a respins în 1822, ideea ţinerii unui congres la Petersburg în 1824 al Sfintei Alianţe, privind reglementarea conflictului turco-grec [47].

Între timp, Canning produce o cotitură în politica externă, burghezia engleză avînd interese de a-şi forma debuşee, în rîndul noilor state ce se eliberau. Această politică ar fi diminuat influenţa pravoslavnicii Rusii în peninsula Balcanică. În noua conjunctură creată, evoluţia evenimentelor îl determină pe ţar să-şi reconsidere poziţia în problema greacă, deoarece nu era dispus să ofere englezilor monopolul influenţei asupra Greciei. După ce în mod oficial, în septembrie 1825, Anglia îi recunoaşte pe greci ca putere beligerantă, noul ţar este dispus să se înţeleagă cu englezii, în vederea unor acţiuni comune, care ar fi dus la întărirea şi a influenţei ruse în Balcani.

În acest scop soseşte la Petersburg ducele de Wellington, care iscăleşte cu partea rusă în aprilie 1826, un protocol, prin care Grecia urma să formeze un stat separat, cu o administraţie internă proprie, sultanul

---

[41] Omer Nakicević, *Revolt i proteshi marš stanovnika Kosova, 1822 godine*, Priština, 1969, p. 20.

[42] *Turski dokumenti za Machendonskata istorija (1818—1827)*, tom. IV, Skopje, 1967, doc. 74, p. 60—61 (document necunoscut istoriografiei româneşti — N.C.).

[43] Lucia Taftă, *Mişcarea de eliberare naţională a popoarelor din imperiul otoman în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie" nr. 6(1979), p. 1110.

[44] Psiroukis N., *Istoria colonialismului* (în l. greacă), IV, Atena, 1976.

[45] Kordatos I., *Însemnătatea socială a revoluţiei din 1821*, Atena, 1974, (în l. greacă).

[46] Martens, *Nouveau recueil des traités ...*, VI, p. 144—147.

[47] Ilarion Filipescu, *Congresele şi conferinţele în viaţa internaţională*, Sibiu, 1944, p. 32.

www.dacoromanica.ro

fiind suzeran suprem, căruia i se plătea un tribut anual. Pierre Albin consideră că acest protocol de la Petersburg, care pune bazele statului grec, a fost practic prima dezmembrare a Imperiului otoman, pusă la cale, de cele două state, cele mai puternice din Europa [48].

Deoarece Poarta respinge asemenea propuneri iar Franța, pentru a nu pierde niște avantaje, se raliază la protocolul ruso-englez și la 6 iulie 1827, se încheie la Londra, între cele trei state, Rusia, Anglia, Franța, primul tratat în problema greacă [49]. În cele șapte puncte ale tratatului se prevedea că cele trei puteri vor media conflictul între Poartă și greci, urmînd ca Turcia să recunoască un stat autonom grec, cu o administrație internă independentă care să-i recunoască suzeranitatea și să-i plătească un tribut anual (art. 2) [50]. Cele trei puteri, denumite Puteri contractante, declarau că nu urmăreau nici un avantaj personal, adică teritorial, vreo influență exclusivă, drepturi speciale pentru supușii săi, etc., ci asigurarea păcii și a liniștei în această parte a lumii [51].

Sînt cunoscute evenimentele cum s-au derulat, refuzul Porții de-a ține cont de prevederile tratatului de la Londra, bătălia navală de la Navarino (1827) și declanșarea războiului ruso-turc în 1828. Conform celor stabilite la Adrianopol (art. 10) [52], Poarta urma să trimită delegați, care, alături de Rusia, Franța, Anglia, definitivau situația poporului grec. Se ajunge astfel la convenția de la Londra din 1830, care prevedea deplina independență a Greciei, dar cu scăderea teritoriului controlat de greci, ceea ce a dus la un vehement protest din partea Senatului grec din Nauphlia [53]. Forma de guvernămînt era monarhia ereditară, însă prințul ales nu putea fi dintr-o familie a celor trei state (Rusia, Anglia, Franța), care iscăliseră documentul de la Londra (art. 3) [54]. Erau luate astfel măsuri, ca nici una din cele trei puteri să nu reușească să obțină supremația asupra Greciei. Avînd această teamă reciprocă, rege al Greciei a devenit prințul Otton de Bavaria, dar rămîne cert faptul că asasinarea în octombrie 1831, a primului ministru, Capodistria, în împrejurări misterioase, a scăzut influența Petersburgului în această țară.

Incontestabil că victoriile armatei ruse de pe frontul balcanic au impulsionat acțiunile patrioților greci în lupta lor pentru independență, ca și sprijinul Angliei și Franței, dar, deși Grecia devenea un stat independent, toate documentele consemnează fraza, sub protecția Angliei, Rusiei și Franței.

Dacă mișcările inițiate de italieni și spanioli au fost înnăbușite cu forțe externe, în cazul Greciei, aceasta mizînd pe o conjunctură diplomatică favorabilă, și-a fructificat eforturile și și-a dobîndit independența. Apare astfel primul stat independent în epoca modernă în Balcani, eveniment ce va stimula lupta celorlalte popoare din sud-estul Europei, ca și a grecilor ce se mai aflau sub dominație străină.

---

[48] Pierre Albin, *Les Grands Traités Politiques. Recueil des principaux textes diplomatiques. De 1815 à 1914*, Paris, 1923, p. 145.

[49] *Ibidem*, reprodus la paginile 145—146.

[50] *Ibidem*, p. 145.

[51] *Ibidem*, p. 145—146.

[52] Martens, *Nouveau Recueil* ..., VIII, p. 143 și urm.

[53] Pierre Albin, *Les Grands Traités* ..., p. 145—146.

[54] *Ibidem*, p. 147.

www.dacoromanica.ro

Europa a rămas uimită cînd a aflat ştirea că în inima statului autocrat rus, la Petersburg, izbucnise o insurecţie în decembrie 1825 condusă de ofiţeri, care urmărise înlăturarea ţarismului şi trecerea la o formă de guvernămînt constituţională.

Mişcarea decembristă izvorîtă din realitatea vieţii ruseşti, pe fundalul crizei orînduirii feudale, s-a ridicat la o treaptă organizată. Specificul dezvoltării Rusiei, în lupta împotriva vechiului regim feudal, a avut-o nu burghezia, ci după cum remarca V. I. Lenin „cei mai buni oameni din rîndurile nobilimii" [55]. Lenin analizînd întreaga complexitate a vieţii ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea, a definit o întreagă epocă a mişcării revoluţionare, ca epoca revoluţionarilor nobili, considerînd ca principali exponenţi pe decembrişti şi pe Herţen.

Definind ţinuta morală a acelora care cu preţul vieţii au acţionat în decembrie 1825 [56], V. I. Lenin, parafrazîndu-l pe Herţen, nota: „o falangă de eroi, hrăniţi, ca Romulus şi Remus, cu lapte de fiară sălbatică. Aceştia sînt viteji între viteji, făuriţi din cap pînă în picioare din oţel curat, luptători-eroi, care s-au dus în mod conştient la moarte sigură spre a trezi la viaţă nouă tînăra generaţie şi spre a purifica pe copiii născuţi într-un mediu al slugărniciei şi tiraniei" [57].

Este necesar de adăugat că trupele ruseşti, aflate în afara graniţelor ţării, în diferite campanii împotriva lui Napoleon şi mai ales în anii 1813—1814, au venit în contact cu realitatea europeană, cu forme de organizare constituţională, cu orînduiri burgheze. Astfel, decembristul Obolenski, declara în timpul anchetei judiciare că „ştiinţele politice au devenit după înapoierea gărzii imperiale în 1814, obiectul discuţiei generale" [58], iar colonelul Pestel *, una din minţile cele mai luminate şi lider al mişcării, următoarele: „Cele întîmplate la Neapole, în Spania şi în Portugalia, au exercitat în acea vreme o puternică influenţă asupra mea" [59], iar alţii ca Iacuşchin şi Kahovschi, doreau să se înroleze în rîndurile armatei revoluţionare greceşti.

În orice caz, la scurt timp după ce ţarul Alexandru I punea bazele Sfintei Alianţe (1815), circa 30 de ofiţeri, din cele mai ilustre familii ruseşti, cu funcţii importante în cadrul gărzii imperiale, puneau bazele primei organizaţii conspirative politice din Rusia, denumită „Uniunea Salvării" (1816). Membrii organizaţiei îşi propuseră ca scop, eliberarea ţăranilor iobagi, răsturnarea absolutismului şi trecerea la o monarhie constituţională. Aripa radicală, formată din Pestel, Iakuşchin şi N. Muraviov, preconiza forţa în vederea răsturnării autocraţiei în timp ce alţii socoteau că se poate înfăptui pe cale paşnică şi în timp. În 1818, organizaţia, luînd denumirea de „Uniunea propăşirii", şi-a lărgit baza, încît printre cei circa 200 de membri, alături de nobili, întîlnim intelectuali şi reprezentanţi ai burgheziei. În 1821, iau naştere „Societatea de Sud", cu sediul la Tulcin, unde era statul major al armatei a doua, ce avea garnizoane în toată

---

[55] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, Bucureşti, 1964, p. 318.
[56] M. V. Necichina, *Decabriştl*, Moscova, 1975, p. 126.
[57] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 21, Bucureşti, 1963, p. 268.
[58] *Decabriştl. Novie materiali*, Moscova, 1955, p. 125.
* pentru amănunte vezi: I. M. Lebedev, *Pestel-ideolog i rucovoditel decabristov*, Moscova, 1972.
[59] *Decabriştl. Novie materiali*, Moscova, 1955, p. 145.

www.dacoromanica.ro

partea sudică europeană a imperiului şi „Societatea de Nord", la Petersburg, sediul gărzii, trupelor de elită, ce aveau ca principal scop, asigurarea securităţii persoanei ţarului şi a capitalei. Se cuvine de menţionat faptul că cele două organizaţii au elaborat constituţii, iar unii din membrii lor, au devenit tot mai radicali.

Profitînd de situaţia confuză creată în Rusia de moartea neaşteptată a ţarului Alexandru I (a murit în sudul ţării la Taganrog) şi de faptul că acesta nu avea copii, iar fratele său, Constantin, făcînd o căsătorie morganatică renunţase la tron, revoluţionarii au hotărît să acţioneze. Deoarece abdicarea lui Constantin nu fusese dată publicităţii, fratele mai mic, Nicolae, a convocat Senatul, pentru a-l proclama împărat, fără să mai aştepte actul solemn de renunţare la tron al fratelui mai mare. Scoţînd trupele în piaţa Senatului, pentru a împiedica acţiunea lui Nicolae, din 14 decembrie 1825 (de aici denumirea de decembrişti), elementele revoluţionare s-au decis să-l asasineze pe ţar şi să-i impună lui Constantin, o constituţie liberală, iar în caz de refuz să proclame republica.

Insurecţia armată din decembrie 1825, deşi înnăbuşită în sînge, o parte din conducătorii mişcării au fost executaţi (Pestel, Rîleev, Serghei Muraviov-Apostol, M. Bestujev-Riumin, Kahovschi), alţii condamnaţi la mulţi ani de temniţă grea, a dat o lovitură deosebit de puternică autocraţiei ruse, considerată jandarm al Europei [60].

Reacţionar notoriu, contele d'Artois, fostul şef al nobilimii emigrate, se urcă pe tron în Franţa, în 1824, sub numele de Carol al X-lea (1824—1830). Ultraregaliştii, susţinuţi cu toată fermitatea de rege, par mai puternici ca oricînd, dar după expresia lui Jacques Madaule, este ceasul imprudenţelor fatale, ce vor duce de rîpă Restauraţia în mai puţin de 6 ani [61].

În 1825, au fost promulgate două legi „Legea asupra sacrilegiului" aplicîndu-se sancţiuni deosebit de aspre, mergîndu-se pînă la pedeapsa capitală, pentru toţi aceia, care se făceau vinovaţi de orice act considerat ca lipsă de cuviinţă faţă de credinţă şi „Miliardul emigraţilor" pentru a-i despăgubi de pierderea bunurilor din timpul revoluţiei, ceea ce a stîrnit indignarea nu numai a maselor populare dar şi a majorităţii burgheziei.

Opoziţia devenea tot mai numeroasă, unde alături de independenţi şi constituţionali, se alătură tot mai mulţi ultraregalişti disidenţi, grupaţi în jurul poetului Chateaubriand (care fusese „dat afară ca un lacheu" după propria expresie de la conducerea ministerului de externe în 1824) şi a ziarului „Journal des débats". În orice caz, deşi opoziţia a ieşit victo-

---

[60] În istoriografia românească, vezi: C. Şerban, *Documente cu privire la răscoala decembriştilor*, în „Studii", nr. 2 (1953); vezi şi A. Vianu, *Cu privire la influenţa mişcării eteriste asupra decembriştilor*, în „Analele Româno-Sovietice", nr. 1—2 (1958); vezi şi trad. din limba rusă *Decembriştii*, Bucureşti, 1956 (editura Academiei).

[61] Jacques Madaule, *Istoria Franţei. De la Ludovic al XIV-lea la Napoleon al III-lea*, vol. II, Bucureşti, 1973, p. 252; vezi şi Georges Weil. *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral. 1815—1848*, Paris, 1930; Ch. Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, 2 vol. Paris, 1924—1926; Charles Pouthas, *Démocraties et Capitalisme (1848—1860)*, Paris, 1941; Félix Ponteil, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815—1848)*, Paris, 1960; P. T. Bury, *The Zenith of Europe 1830—1870*, Londra, 1960; J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, 1964 (capitolul *Réactions et Révolutions*).

www.dacoromanica.ro

rioasă în alegerile din 1827 (ocupînd în Cameră 250 de mandate din 450), regele şi-a permis să-l aducă ca prim ministru în 1829, pe ultraregalistul Polignac, dezlănţuindu-se în ţară mari manifestaţii. Cu scopul de-a abate masele populare de la problemele interne, guvernul s-a gîndit la acţiuni în afară care să-i întărească prestigiul. Deşi Franţa participase la bătălia navală de la Navarino (1827), alături de Rusia şi Anglia, iar generalul Maison intrase cu trupe în Peloponez, pentru a nu trezi suspiciunea diplomaţiei ţariste şi lăsînd în mîinile acesteia problemele Mediteranei răsăritene, s-a gîndit la reocuparea Belgiei sau malului stîng al Rinului. Izbindu-se aicea de puternica opoziţie a Prusiei, guvernul lui Polignac s-a gîndit să ocupe Algerul, lucru anunţat şi în discursul tronului din 3 martie 1830.

În ciuda acestei acţiuni, opoziţia devine tot mai puternică, cîştigă alegerile din iunie 1830 şi somează guvernul să-şi dea demisia. Regele se încăpăţînează să-l menţină pe Polignac, iar prin cele patru ordonanţe (decrete extraordinare) [62], date la 25 iulie 1830, care cuprindeau : suprimarea libertăţii presei, dizolvarea Camerei deputaţilor şi modificarea structurii acesteia şi a legii electorale, se încerca, practic, o lovitură de stat care să termine cu monarhia constituţională. Astfel, prin modificarea legii electorale şi regimului acordat presei, regele îşi depăşea puterile constituţionale, încît un asemenea conflict nu putea fi soluţionat decît prin forţă. Burghezia pentru a învinge apelează la masele populare, iar după expresia lui Thiers, prin măsurile luate „respectul faţă de autoritate încetează de a mai fi o datorie". Răscoala populară declanşată capătă un caracter de masă (80.000), palatul regal Tuilleries este luat cu asalt, iar drapelul tricolor arborat pretutindeni. Slăbiciunea partidului republican şi lipsa de organizare şi maturitate a clasei muncitoare au permis marii burghezii să pună efectiv mîna pe conducere, proclamîndu-l rege pe ducele de Orléans, sub numele de Ludovic Filip.

Astfel, vechea nobilime, care între anii 1815—1830 îşi redobîndise prestigiul său, se află din nou deposedată şi de data aceasta definitiv de burghezie. Prin noile măsuri adoptate, corpul electoral practic se dubla ca număr, Camera deputaţilor devenea atotputernică, soarta miniştrilor depinzînd de aceasta, garda naţională fusese reînfiinţată, etc. dar toate aceste măsuri ale revoluţiei burgheze din Franţa din 1830 nu schimbau aproape cu nimic situaţia maselor populare. Insurecţia mătăsarilor din Lyon (1831), va deschide şirul bătăliilor revoluţionare ale muncitorimii împotriva exploatării capitaliste [63].

Revoluţia franceză din 1830 a avut şi o importanţă internaţională care s-a resfrînt practic şi asupra activităţii diplomatice a marilor puteri, Ţarul Nicolae I îl suspecta pe Polignac că urmăreşte, alături de Metternich şi Wellington, un bloc contra Rusiei, iar Carol al X-lea prin măsurile extreme, să nu împingă poporul francez la o nouă revoluţie. Totuşi la

[62] Reproduse în Louis Blanc, *Histoire des dix ans (1830—1840)*, I, Paris, 1846, p. 469-471.

[63] Reproduse în Louis Blanc, *Histoire des dix ans (1830—1840)*, III, Paris, 1846. p. 45 şi urm.

www.dacoromanica.ro

vestea declanşării revoluţiei, Rusia ar fi dorit să intervină, dar mai ales în Ţările de Jos, însă insurecţia poloneză, care se transformase, după expresia istoriografiei poloneze [64], într-un război polono-rus, a stopat acţiunile ţarului.

Dealtfel, sciziunea regatului Ţărilor de Jos şi naşterea statului belgian, prin declanşarea revoluţiei la Bruxelles (august 1830), avînd un pronunţat caracter naţional [65], au dat o nouă lovitură ordinei instaurate la Viena (1815). Aici au intrat în joc interesele marilor puteri, care se temeau ca Franţa să nu încorporeze Belgia, mai ales că exista un curent în favoarea unei asemenea rezolvări a problemei. În acest scop, se deschide o conferinţă la Londra (noiembrie 1830) [66], la care participă Austria, Anglia, Franţa, Prusia şi Rusia, care stabileşte graniţele noului stat *, iar ca rege a fost ales prinţul Leopold de Saxa-Coburg. Belgia va primi în februarie 1831 una din constituţiile cele mai liberale din Europa, care fundamenta principii burghezo-democratice [67].

Marile puteri ţinînd seama de realitatea stringentă, sînt nevoite, la refuzul Olandei de-a recunoaşte graniţele Belgiei, să instaureze blocada, iar unităţi franceze din dispoziţia conferinţei de la Londra, să ocupe Anversul.

Dacă vestea declanşării revoluţiei din Franţa a electrizat pe polonezi, evenimentele din Ţările de Jos i-au determinat să pregătească insurecţia. Organizaţiile secrete din armata poloneză (noiembrie 1830) declanşează insurecţia, unităţile ruseşti sînt obligate să părăsească regatul, iar ţarul este detronat.

Deşi opinia publică europeană era favorabilă insurgenţilor, marile puteri n-au intervenit în această luptă inegală ca forţe (115.000 ruşi s-au confruntat cu 40.000 polonezi). Austria şi Prusia, care deţineau teritorii ilegale poloneze, după cum remarcă P. Renouvin [68], nu s-au încumetat să intervină, iar lui Palmerston îi era frică de o creştere a influenţei Parisului, care ar fi putut să ducă „...la o reînviere a provinciei franceze pe malul Vistulei" [69].

Revoluţia burgheză din Franţa, cea din Belgia, insurecţia poloneză din anii 1830—1831, mişcările din Italia centrală, din ducatele Parma, Modena, Romagna, (februarie 1831), care luptau pentru un regim constituţional, pentru evacuarea trupelor austriece şi unificarea peninsulei Apenine, demonstrau tot mai mult că popoarele europene deşi încorsetate de tratatul de la Viena (1815) de către marile puteri, îşi impun tot mai mult dreptul la o existenţă liberă, drept ce nu va mai putea fi stăvilit în deceniile următoare.

---

[64] *Histoire de Pologne*, par A. Gieysztor ..., Varşovia, 1972, p. 469.

[65] J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 98.

[66] Ilarion Filipescu, *Congresele şi conferinţele în viaţa internaţională*, Sibiu, 1944, p. 34.

* Contemporanii au fost miraţi de zelul lui Talleyrand pentru graniţele Olandei. În 1934, a fost publicat documentul care atestă că a primit de la regele Olandei, Wilhelm I, mită 15.000 lire sterline aur.

[67] Laferrière N. E., *Les Constitutions d'Europe et d'Amerique*, Paris, 1869, p. 68—83.

[68] Pierre Renouvin, *Le XIXe siècle. I. De 1815 à 1871*, p. 71.

[69] *Ibidem*, p. 72.

www.dacoromanica.ro

L'EUROPE ENTRE 1815 ET 1831. RÉACTION ET RÉVOLUTION

RÉSUMÉ

En s'appuyant sur les collections de documents et les derniers ouvrages de l'historiographie européenne, l'auteur présente les problèmes majeurs qui préoccupaient l'Europe durant la période 1815—1831.

La stabilité de l'édifice créé par suite du Congrès de Vienne constitue l'un des problèmes abordés dans l'étude. On relève que l'acte final du Congrès n'a satisfait pas même les vainqueurs, l'Espagne refusant de signer le traité et Castlereagh considérant qu'il n'allait pas opérer plus de sept ans.

En dépit des menées de la Sainte Alliance, des mesures prises par Metternich et de l'effort des quatre Etats victorieux (l'Angleterre, la Russie, l'Autriche et la Prusse) de maintenir le statu quo créé en 1815, les germes de la révolution ne tarderont pas à apparaître. La reconquête du pouvoir par les rois et les nobles fit accroître l'état de mécontentement. La bourgeoisie, les intellectuels et le prolétariat commencèrent à s'agiter, l'on vit se déclencher des mouvements sociaux et nationaux. Les premiers remous enregistrés dans le ducat de Saxa-Weimar (1817), en Italie, en Espagne, la révolution roumaine et grecque (1821) risquaient non seulement de faire triompher le nouvel ordre bourgeois, mais aussi de provoquer de nouvelles guerres entre les grandes puissances (entre l'Angleterre et la France dans la question espagnole), entre la Russie et les autres ex-partenaires qui désiraient le maintien de l'intégrité de l'empire ottoman.

L'Angleterre n'ayant pas osé intervenir à l'appui de l'Espagne, la Sainte Alliance tenta d'étendre l'intervention au-delà de l'Ocean, en vue d'arrêter le processus d'émancipation des colonies espagnoles, mais autant Canning que la diplomatie des U.S.A. s'opposèrent fermement à une telle intervention. Le déclenchement du mouvement décembriste (1825) et de l'insurrection polonaise (1830—1831) sur le territoire se trouvant en possession de la Russie porta un puissant coup au tsarisme, la bastion de l'absolutisme et du féodalisme européen.

Toutes ces actions révolutionnaires survenues en Europe durant la période 1815—1831 ont démontré que les peuples européens se trouvant sous l'oppression et la domination des grandes puissances, imposaient toujours davantage leur droit à une existence libre, droit qui ne pourra plus être entravé pendant les décennies suivantes.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

STRUCTURI SOCIAL-ECONOMICE ÎN GRECIA VECHE. RELAȚII AGRARE (SEC. VIII—VI Î.E.N.) *

DE

CECILIA IONIȚĂ

Economia greacă a avut în secolele epocii arhaice în primul rînd un specific agrar. Primordială în cuprinsul acestei economii este de aceea problema pămîntului. „(Dacă) eşti muritor (...) hrană ţi-e rodul cîmpiei", sună un vers din Iliada [1], fără îndoială grăitor pentru vremurile de care ne ocupăm acum. Modalitatea în care oamenii îşi apropie roadele ogoarelor, dacă aceste roade revin într-o proporţie mai mică sau mai mare producătorilor direcţi, în ce măsură aceşti producători direcţi exercită sau nu vreun drept de proprietate asupra solului lucrat şi în virtutea cărui statut anume — într-un cuvînt, caracterul raporturilor de muncă instituite în cadrul producţiei agrare —, iată datele cele mai de seamă privind economia lumii greceşti în secolele VIII—VI î.e.n. Pentru a ne apropia sub acest raport de înţelegerea principalelor trăsături ale epocii, două realităţi distincte se impun de la bun început atenţiei noastre. În zonele în care s-a produs invazia doriană — sau, într-o perioadă ceva mai tîrzie, cucerirea colonială — populaţiile rămase în partea locului sînt supuse unei aserviri de tip colectiv care se va exercita sub statute diferenţiate după loc şi moment istoric. Această diversitate de statute va cunoaşte totuşi importante puncte comune. Pentru moment amintim doar faptul esenţial că populaţiile subjugate vor lucra pămîntul în primul rînd în beneficiul cuceritorilor. În regiunile rămase în afara cuceririi (ca în Attica şi în Arcadia) sau acolo unde cucerirea nu va avea un caracter violent, ci va fi urmarea unei infiltrări de lungă durată şi unei contopiri cu populaţia cucerită (ca în Beoţia) se va constitui, la ieşirea din secolele „epocii obscure" un regim de mică proprietate funciară, care. prin jocul legilor economice, va cunoaşte în timp un proces de transformare : stăpînirea asupra pămînturilor se va aduna în mîini tot mai puţine [2] şi, ca urmare, o adevărată prăpastie va despărţi tot mai mult pe cei bogaţi de cei sărmani.

Să ne oprim mai întîi la realităţile care se afirmă în zonele cucerite. Pămîntul nu este luat aici în stăpînire ca un singur tot, căci atît dorienii,

---

* Alături de unele consideraţii inedite, prezentul text reia succint principalele teze expuse de autoare în lucrarea *Relaţii agrare în Grecia veche*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1977, 256 p. şi constituie un paragraf din vol. I al tratatului *Istoria Universală*.

[1] Homer, *Iliada*, în românește de George Murnu, Cultura națională, VI 142.

[2] Aristote, *Constitution d'Athènes*, text stabilit şi tradus de Georges Mathieu şi Bernard Haussoulier, Paris, 1930, II 2.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33 nr. 12, p. 2353—2368, 1980

www.dacoromanica.ro

cît și grecii de nord-vest pătrund în noile ținuturi cete-cete [3], fiecare grupare înstăpînindu-se mai mult sau mai puțin ferm pe cîte o bucată de pămînt, pe care trebuie s-o apere necurmat atît împotriva populației localnice dislocate, cît și împotriva congenerilor lor sosiți mai tîrziu în aceleași zone. De aceea, organizarea de tip militar a cetelor invadatoare rămîne multă vreme o necesitate de neocolit. Cuceritorii se constituie în *politii* ale războinicilor, ale căror așezări devin tot atîtea aglomerări urbane, centre administrative ale teritoriului rural învecinat.

Anumite indicii ne-ar putea îndreptăți să credem că la Sparta și în Creta, ginții ar fi instituit inițial o proprietate comunitară asupra pămîntului. În cetatea lacedemoniană — cuceritorii fiind organizați mai puternic, pentru a putea face față adversității neîmpăcate a populațiilor înconjurătoare — solul devine în timp proprietatea statului. Acesta repartizează fiecărui membru al *koinoniei* cîte o parcelă — așa-numitul *kleros* — care, repetăm, va fi pusă în valoare de populația subjugată, în beneficiul cetățeanului și al familiei sale. Acest drept familial este moștenit de fiul mai mare sau de fiica unică, *epiclera* [4]. Statutul de posesiune a pămîntului de către cetățean este mai curînd acela de uzufructuar, căci atît el cît și urmașii săi nu pot dispune liber de lotul străbun (ἀρχαία μοῖρα); secole de-a rîndul, pînă pe timpul ephorului Epitadeus [5] acest lot nu va putea fi nici înstrăinat, nici îmbucătățit; în cazul în care vreun cetățean moare nelăsînd în urma sa nici un moștenitor, pămîntul revine statului. În această privință, legiuirile cretane erau diferite, ele subliniind că dreptul eminent asupra solului revine nu statului, ca la Sparta, ci ginții. Astfel, în marea insulă, conform vechilor legiuiri de la Gortys, în absența fiului moștenitor pămîntul va intra în posesiunea rudei celei mai apropiate, în orice grad de rudenie s-ar fi aflat aceasta — singura condiție fiind aparținența la aceeași gintă cu cetățeanul decedat.

Indiferent însă de caracterul mai mult sau mai puțin comunitar al înstăpînirii originare asupra solului, sigur este că îndată după cucerire acesta a făcut obiectul unei împărțiri prin tragere la sorți între membrii cetelor războinice, în cadrul cărora mai dăinuiau — cel puțin în vremurile de început — anume practici egalitare specifice democrației militare. Termenii κλῆρος și λαγχάνειν, prin care sînt desemnate pămînturile cetățenilor în toată lumea greacă, o atestă. Însuși faptul tragerii la sorți arată însă că loturile în cauză nu erau și nici nu puteau fi de valoare absolut egală: sub raportul suprafeței anumite echivalențe s-ar fi putut stabili, dar era vorba și de fertilitatea solului în zonele mai mult sărace ale Greciei,

---

[3] Frămîntările sociale inerente cuceririi duc, încă din acele vremuri îndepărtate, la un început de destrămare a unității naturale pe care o reprezenta tribul. Intensificat în perioadele care succed sedenterizării, acest proces se va încheia abia în pragul epocii clasice și va da naștere acelei semnificative zicale evocate de Aristotel; „să nu cauți tribul cînd te interesează ginta" (Aristote, *Constitution d'Athènes*, XXI 2; vezi și G. Glotz, *Histoire Grecque*, vol. I, *Des origines aux guerres médiques*, Paris, 1925, pp. 394, 474.

[4] Herodot, *Istorii*, Studiu Introductiv de Adelina Piatkowski, traducere, notițe istorice și note de Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef, București, 1961, I, 1964, II, cartea a VI-a, 57 (vezi și nota 157 a ediției); Aristote, *La Politique*, traducerea franceză de Thurot, ediție revăzută de A. Bastien, Introducere de Ed. Laboulaye, Paris, II 9, 9.

[5] Aristote, *La Politique*, II, 6, 10; Plutarh, *Vieți paralele*, Studiu introductiv, traducere și note de N. I. Barbu, București, (I—IV) 1960—1971, Agis V.

www.dacoromanica.ro

străbătute de zeci de lanțuri muntoase, de văile proprii mai curînd pentru păstorit, de existența sau absența unor surse de apă. Dincolo de inechitatea la care obliga natura, trebuie admisă existența din capul locului a unei inechități sociale : se poate presupune cu temei că șefii militari s-au bucurat de unele favoruri în distribuirea loturilor, după cum și cetele pătrunse mai de timpuriu în noile ținuturi au luat în stăpînire pămînturile mai bune, în timp ce cei „întîrziați" au fost nevoiți să se mulțumească cu ceea ce rămăsese eventual nerepartizat pînă la venirea lor. Acest rău originar [6] și-a făcut curînd simțite urmările. Egalitatea (sau cvasi-egalitatea) existentă în cadrul cetei războinice și mentalitatea corespunzătoare acesteia dispar odată cu instaurarea inegalității de avere. Iar această inegalitate odată stabilită prezintă o tendință continuă și greu de înlăturat în direcția polarizării societății. Se constituie astfel o clasă nobiliară care doar la început coincide într-o măsură cu ceata războinică. Cu timpul, posesorii unor loturi de pămînt mai aride sau cei nepriceputi în organizarea exploatării propriului avut, vor sărăci și — nemaifiind în stare să facă față cotelor necesare participării la mesele comune (phiditti, syssitti), formă obligatorie de prezență în viața cetății — vor fi decăzuți și din dreptul de a lua hotărîri care angajau întreaga comunitate. Ei vor ieși astfel din rîndul cetățenilor cu drepturi depline, coborînd în categoria „celor inferiori" (ὑπομείονες). Deci principiul *homonoia*, în virtutea căruia spartanii se considerau o „comunitate a celor egali", funcționa numai pentru aceia care își puteau menține avutul la un nivel corespunzător. „Cei inferiori" vor alcătui o clasă de mici țărani în rîndul cărora se vor număra într-o proporție și mai mare încă fiii cadeți lipsiți de kleros — în baza dreptului familial existent —, bastarzii, cetățenii loviți de atimie.

Societatea cretană a cunoscut din acest punct de vedere o mai mare stabilitate. Organizarea meselor comune, a syssitiilor, se face în insulă pe baze mai pronunțat comunitare, eventualele dificultăți în asigurarea mijloacelor necesare desfășurării lor neputînd afecta în nici un caz calitatea de cetățean cu drepturi depline a membrilor așa-numitei ἑταιρεία — corporație închisă, puțin numeroasă, a bărbaților liberi din fiecare cetate cretană luată aparte. Există și aici o categorie de oameni liberi, lipsiți de drepturi politice — și anume ἀφέταιροι — dar aceștia nu constituie o categorie decăzută asemănătoare amintiților ὑπομείονες din cetatea lacedemoniană. După unii autori, printre *apetairoi* se numără mai ales persoane străine de cetate, sclavi eliberați, bastarzi [7].

Amintirea rînduielilor egalitare și instalarea relativ recentă a diferențierilor sociale în rîndurile cuceritorilor îi silesc pe cei avuți să caute o nouă legitimare a privilegiilor pe care li le conferă pămîntul și alte avuții dobîndite în timpul luptelor, curmate doar în parte prin procesul de sedentarizare. Dreptul lăncii trebuie sprijinit acum și printr-o noblețe a nașterii, reale sau plăsmuite. Familiile celor puternici își caută și își află strămoșii aleși printre eroii expedițiilor cîntate de legende sau chiar printre „locuitorii" Olympului — lăcaș al zeilor. Ei se înfățișează de aceea drept oameni de viță aleasă, ceea ce le conferă calitatea de ἔξοχοι ἄνδρες

[6] Aristote, *La Politique*, II 3, 7.

[7] Vezi P. Guiraud, *La propriété foncière en Grèce jusqu'à la conquête romaine*, Paris, 1893, p. 165; G. Glotz, *op. cit.*, p. 301; R. F. Willetts, *Ancient Crete. A Social History from Early Times Until the Roman Occupation*, Londra—Toronto, 1965, p. 103.

www.dacoromanica.ro

și de ἄριστοι Dar legile naturale și sociale pun mereu noi probleme colectivităților umane. Înmulțirea populației în condițiile stabilității relative care urmează cuceririi duce la adoptarea unor reguli de conviețuire care să păstreze pămînturile — și așa puține și zgîrcite în rodnicie — în mîna celor puternici. Fiecare cetate trebuie să asculte de o lege divină (θέμις) care să permită muritorilor elaborarea legilor umane. Și nu este de mirare că termenul care desemnează legea umană (νόμος) are și sensul de porțiune de teritoriu, ca și pe acela generic de bun ce-ți este atribuit în parte, pe care îl folosești — de unde noțiunea de obicei, de lege a pămîntului. Este de asemenea semnificativ că încă foarte de timpuriu se duce o adevărată luptă pentru păstrarea unui număr fix de familii, deci de loturi de pămînt, împucătățirea solului prin eventuala fărîmițare a moștenirilor constituind o adevărată primejdie pentru liniștita domnie a aristocrației. Pheidon din Corinth, unul dintre cei mai vechi legislatori (sec. X î.e.n.) a înțeles că numărul familiilor și acela al cetățenilor trebuie să rămînă neschimbat [8]. În același sens sînt orientate și rînduielile date sau atribuite doar, pentru o perioadă ceva mai tîrzie (sec. VIII—VII?), lui Lycurg [9]. Philolaus, originar, ca și Pheidon, din „cetatea celor două mări", se trăgea din familia Bacchiazilor *, dar — strămutat la Theba — elaborează diferite legi și pentru noii săi concetățeni: el este preocupat mai cu seamă de menținerea numărului moștenirilor [10].

În cetățile coloniale pot fi menționați Zaleucos din Locri, care interzice (către anii 663—662) înstrăinarea lotului de pămînt dobîndit inițial prin împărțirea teritoriului între primii coloniști, ca și Charondas care, ceva mai tîrziu (spre anul 600 î.e.n.), îndeamnă la păstrarea în cetățile Catana, Rhegium și Thurium a unui echilibru între cei bogați și cei săraci, printr-un sistem de amenzi nivelatoare.

Dacă ne oprim acum la populațiile subjugate de cuceritori în zonele ocupate, fie în Grecia propriu-zisă, fie mai tîrziu în colonii, trebuie să subliniem că statutele subjugării au fost și ele diferite după loc și moment istoric. O primă categorie de persoane, apărută ca urmare a cuceririi și apăsată drept consecință a aceluiași fapt de o anume subjugare, este aceea a *periecilor*. Prezența lor poate fi atestată în aproape întreaga lume greacă în care fenomenul cuceririi s-a produs [11].

Se știe că, la început — în unele zone, după lupte acerbe —, dorienii, de pildă, au căutat să stabilească o anume conviețuire pașnică cu vechile populații din ținuturile ocupate. Astfel, spartanii se reorganizează în

---

[8] Aristote, *La Politique*, II 3, 7, vezi și Platon, *Œuvres complètes*, traducere nouă și note de Léon Robin (I—II), Paris, 1950, *Les Lois*, 737 e.

[9] Polybios, *Istorii*, Studiu introductiv și note de Virgil C. Popescu, București, 1966, VI 48.

* Neamul Bacchiazilor stăpînește Corinthul timp de nouă generații, între 886 și 657 î.e.n.

[10] Aristote, *La Politique*, II 9, 6—7.

[11] După unii autori (vezi F. Gschnitzer, *Studien zur griechischen Terminologie der Sklaverei*, Mainz-Wiesbaden 1963, pp. 1283—1308), geneza amintitei categorii sociale nu s-a datorat pretutindeni agresiunii directe. Este cazul unor locuitori ai Naupliei și ai străvechii așezări Asine care primesc ajutorul spartanilor într-un moment de grea cumpănă, pierzîndu-și parțial libertatea în beneficiul „binevoitorilor".

www.dacoromanica.ro

cinci triburi teritoriale [12], după primirea în rîndurile lor a vitejilor învinși de la Amycleea, cărora li se acordă *isotimia*. De asemenea o serie de vechi familii localnice (Aigizii — care se socoteau minyeni — și Talthybiazii, aheeni de origine) se bucură secole de-a rîndul de mare cinstire la Sparta. Cu toate acestea, cu timpul, prin înmulțirea naturală a populației, foamea de pămînt împinge pe cuceritori la noi acțiuni războinice. Pe la sfîrșitul secolului IX, Sparta își extinde stăpînirea în Laconia, pătrunde în Arcadia, duce o luptă aspră contra Argosului pentru dominația asupra Cynuriei. Populațiile învinse sînt împinse către zonele mai sărace din munți, către litoralul sudic al Laconiei; aproximativ la jumătatea secolului VIII, cînd are loc primul război messenian, învinșii sînt siliți și aici, în zona rîului Pamisos, să se retragă spre ținuturile mărginașe, inospitaliere, în timp ce spartanii primesc cîte un al doilea kleros pe pămînturile mănoase din centrul Messeniei. Termenul de *perieci* indică la început o categorie spațială (mărginași) pentru ca în timp să capete un sens social. Populație supusă, alcătuită din oameni juridicește liberi, dar lipsiți sau dispunînd de drepturi politice reduse (în Thessalia), periecii se bucură de o totală autonomie administrativă. Exercitarea aproape a tuturor drepturilor civile le este accesibilă. Ei pot fi și proprietari funciari însă numai pe pămînturile ce le sînt rezervate, cunoscute sub denumirea generică de περιοικίς — spre deosebire de teritoriile mai proprii diferitelor culturi, așezate de regulă în preajma cetății suzerane și care nu puteau reveni decît cetățenilor (πολιτικὴ χώρα). Este de menționat însă că și în *perioikis* trebuie să fi existat destule terenuri de bună calitate. Altfel nu se explică faptul că în respectivele zone se aflau și pămînturi aparținînd regilor, altele pe care statul le repartiza cetățenilor cu drepturi depline, adăugîndu-le klerosului deținut la Sparta, altele — în sfîrșit — cedate unor beneficiari străini cărora li se acorda dreptul de ἔγκτησις

Nu există nici o dovadă că pămînturile deținute de perieci ar fi fost inalienabile [13]. Beneficiile aduse de exploatarea lotului sau loturilor de care dispunea fiecare spartan în parte constituiau — cel puțin după litera legii — singura sursă de venit a cetățenilor cu drepturi depline. Este adevărat că nu de puține ori prevederile legii erau ocolite, mulți spartani realizînd pe ascuns, prin intermediari, operații comerciale, îmbogățindu-se prin prăzi de război sau pe alte căi. În linii generale însă pămîntul era unica sursă de trai. De aceea, din spirit de conservare, legea interzicea înstrăinarea vreunei parcele. În lumea periecilor situația era alta. Ei dețineau monopolul în meșteșuguri, în comerț și navigație [14]. Ca urmare, este de presupus ca pămîntul putea să circule la fel de liber ca orice alt bun aflat la îndemîna acestor „cetățeni de categoria a doua", cum li se mai spunea uneori periecilor.

Pe baza a numeroase știri se poate afirma că mulți perieci ajungeau la o situație materială bună, dacă nu chiar la bogăție. În legătură cu aceasta ar fi important de stabilit ce reprezentau ei, în societatea hellenică, sub raport numeric. Deși cifre precise nu se pot da, se poate presupune cu

[12] Împărțirea inițială în cele trei triburi gentilice păstrînd pînă în epoca clasică numele străbunilor eponimi (Dymas, Pamphylos, Hylos) cade treptat în desuetudine în noile condiții create de sedentarizare și extinderea cuceririlor — fapte care impun diviziunea teritorială.

[13] P. Guiraud, *op. cit.*, p. 163.

[14] H. Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité*², I, Paris, 1879, pp. 100—101.

www.dacoromanica.ro

temei că, în toate zonele unde sînt atestați, periecii alcătuiesc o parte mult mai numeroasă a populației, decît aceea a cetățenilor cu drepturi depline. În Lacedemona, ei erau ținuți să plătească anual un impozit către regii Spartei, impozit care „nu este puțin lucru" — scrie Platon, subliniind tocmai marea avuție de care dispun lacedemonienii în comparație cu ceilalți greci [15]. Știm că prezența periecilor în armată, în rîndurile corpului privilegiat al infanteriei grele (hoplitii) era importantă — fapt ce dovedește iarăși buna lor stare, întrucît cheltuielile de înarmare, suportate de fiecare ins în parte, erau destul de împovărătoare. Trebuie adăugat că pe cîmpul de luptă fiecare hoplit periec era însoțit de un ostaș ușor înarmat, — care îl slujea [16]. Și în Thessalia periecii dispuneau, se pare, de o anume avuție — știrile pe care le deținem de la Xenophon [17] îngăduind concluzia că dările datorate de aceștia comandantului armatei (ταγός) interesau îndeaproape chiar și o oștire care ar fi putut sta, ne-o spune același izvor, „împotriva lumii întregi".

În pofida numeroaselor informații pe care le deținem cu privire la perieci, nu știm nimic despre modalitățile în care aceștia își puneau în valoare pămîntul, despre eventualele prelevări pe care cei puternici le-ar fi putut efectua asupra recoltelor. Paul Guiraud [18], conducîndu-se după o informație aflată la Thucydides, consideră că Elida era afectată aproape în întregime periecilor, cetățenii locuind aici doar pe coasta golfului Cyllenian [19], iar la Xenophon aflăm știrea că o incursiune armată s-a soldat în zonă cu capturarea a numeroși sclavi. Totuși, nimic sigur nu se poate afirma asupra mîinii de lucru folosite de perieci în lucrarea pămîntului; se poate doar presupune că cei mai puțin avuți băgau singuri plugul în brazdă.

Un al doilea proces de subjugare atestat ca urmare a cuceririi are drept consecință apariția unei aserviri de tip colectiv; pe alocuri se desfășoară, de fapt, o extindere a primelor cuceriri urmată de instituirea unei subjugări mult mai aspre. Faptele, cunoscute mai cu seamă prin urmările lor, trebuie să fi avut loc în Laconia, Messenia, Thessalia, în Locrisul apusean, Heracleea Trachinică, Creta — dar și în unele colonii, ca Heracleea Pontică, Byzanț, Syracusa.

Împrejurările concrete ale subjugării și aservirii nu mai pot fi reconstituite: știrile oferite de autorii vechi apar la cîteva secole după producerea evenimentelor. Situarea în timp a începuturilor va rămîne din aceleași motive, în cele mai multe cazuri, o problemă deschisă. Cu privire însă la statutul generat de această aservire, deținem date importante. Ele ne arată că, deși unele elemente prezintă de la loc la loc trăsături specifice, altele — esențiale — se vădesc a fi o realitate în toate zonele amintite. Faptul a fost observat încă la sfîrșitul secolului trecut, istoricul francez Paul Guiraud folosind chiar un termen unic pentru a semnala apariția noilor categorii subjugate. Noțiunea de *servaj hellenic*, formulată

---

[15] Platon, *Œuvres complètes, Alcibiade* I 123 a—b.

[16] Herodot, IX 29.

[17] *Helenicele*, traducere și note de N. I. Ștefănescu, studiu introductiv de A. Piatkowski, București, 1965, VI, 1, 19.

[18] P. Guiraud, *op. cit.*, p. 166.

[19] Thucydides, *Războiul peloponesiac*, Studiu introductiv, traducere și note de N. I. Barbu, București, 1966, II 25, 3.

www.dacoromanica.ro

de Guiraud (cu unele precizări care vor fi făcute în continuare) ni se pare și astăzi cea mai proprie pentru a desemna statutul ce-i leagă de pămînt și-i obligă la ascultare pe hiloții Laconiei și ai Messeniei, pe penești thessalici, pe klaroții cretani, ca și pe mariandynii din Heracleea Pontică sau kyllirienii din Syracusa — pentru a nu cita decît populațiile subjugate mai cunoscute.

Dintre toate acestea, hiloții [20] au fost supuși celei mai aspre împilări. Afirmația nu privește în primul rînd situația economică care nu a fost întotdeauna deosebit de grea : după unele știri (Tyrteu, reprodus la Pausanias [21]), hiloții erau obligați la o dare din recoltă către stăpînii spartani care se ridica la „jumătate din rodul ce răsare din pămînt". După altele, fiecare lot dat în exploatare hilotului trebuia să aducă familiei spartane „un venit de 70 de medimni de orz pentru un bărbat și 12 pentru soția lui și, la fel, o cantitate de lichide" [22]. Indiferent care dintre cele două informații corespunde adevărului (posibil ca ambele știri să aibă o bază reală, în eventualitatea în care ele privesc perioade sau zone diferite), și într-un caz și în celălalt hiloții erau ținuți să livreze numai o parte din recoltă. De aici decurg două concluzii : a) hilotul și familia sa — care avea de regulă în exploatare, ereditar, același lot de pămînt — erau interesați să sporească rodnicia solului, tot ce depășea cota datorată, revenindu-le, de drept și de fapt ; b) în pofida termenului de *sclav*, prin care sînt desemnați cel mai adesea hiloții la autorii vechi, statutul acestora nu era de sclavie, căci partea din recolta ce le revenea constituia de fapt o recunoaștere tacită a unui anume drept, fie și ciuntit, asupra pămîntului. Situația deosebit de grea de care aveau parte hiloții provine — paradoxal — din aceea că ei erau recunoscuți, iarăși, tacit, drept „popor al țării", drept foștii stăpîni ai pămînturilor ocupate acum de spartani — și, prin aceasta, erau priviți ca un permanent pericol potențial pentru noua stăpînire. De aceea, nici o înjosire, nici o cruzime nu era considerată de prisos pentru uciderea în față fie și a gîndului unei revolte. Prin cruda, dar legiferata, practică a *krypteii*, tinerii spartani organizau adevărate vînători de noapte împortiva hiloților (de cîteva ori mai numeroși decît stăpînii [23]), uciderea acestora urmărind dublul scop al ținerii în frîu a eventualelor tendințe de emancipare a celor supuși, cît și exersarea dibăciei și a spiritului de necruțare în luptă al apărătorilor cetății.

În viața de fiecare zi hiloții cunoșteau o dublă subordonare : față de stăpînul klerosului pe care locuiau și pe care-l puneau în valoare ; față de cetate, la al cărui ordin puteau fi trimiși pe cîmpul de bătaie ca ostași ușor înarmați sau ca slujitori ai războinicilor. Cetatea exercita asupra lor dreptul de viață și de moarte — atît pedepsele, cît și foarte rarele cazuri de eliberare din supușenie neputînd fi decît acte publice —

[20] Asupra etimologiei termenului, oamenii de știință nu au ajuns la o încheiere unitară. În vechime, unii autori — pornind de la înăbușirea unei răscoale care izbucnise cîndva în Helos, „oraș de la marginea mării", aflat în stăpînirea aheilor (Pausanias, II 2,7) — au considerat că răsculații, odată înfrînți, au devenit cei dintîi hiloți, denumirea extinzîndu-se apoi la o întreagă categorie de țărani aserviți prin cucerire. Dar, încă la sfîrșitul secolului trecut, Paul Guiraud respinge concluzia ca nefundamentată sub raport științific.

[21] Pausanias, *Călătorie în Grecia*, Studiu introductiv, traducere și note de Maria Marinescu-Himu, București, 1974, IV 14, 3.

[22] Plutarch, *Lycurg*, VIII.

[23] Herodot, IX 29.

www.dacoromanica.ro

emanate nu de la un stăpîn individual, ci de la întreaga comunitate a cetățenilor. Dacă se mai adaugă la aceasta faptul că un cetățean spartan se putea folosi la caz de nevoie de serviciile hiloților aflați în subordinea directă a altuia, caracterul colectiv al aservirii sub apăsarea căreia trăiau hiloții apare evidentă. Repetăm însă, subjugarea lor nu era de tipul sclaviei, întrucît în afara faptului că, tacit, li se recunoștea un anume drept asupra pămîntului, ei nu puteau fi nici vînduți, nici alungați de pe pămîntul străbun.

Privitor la Creta, relațiile stabilite aici între stăpînii pămînturilor și păturile subjugate — silite la muncă și ascultare — , lucrurile trebuie privite foarte nuanțat. „Avuția mea — glăsuiesc versurile lui Hybreas — este puternica-mi lance, spada și frumosul scut ce-mi apără trupul. Cu aceste (unelte) ar pămîntul; cu ele secer și storc vinul cel dulce din viță și tot cu ele îi silesc pe scalvi să mă recunoască stăpîn... Toți îmi cad la picioare și mă numesc... domn atotputernic". Iar în altă parte același trubadur cretan se numește pe sine δεσπότας μνοίας [24], De aici, o anume neclaritate a textului, *mnoiții* fiind socotiți de mulți autori drept țărani neliberi care puneau în valoare pămînturile statului. Așa stînd lucrurile, doar cetatea — și nu vreun membru al amintitei ἑταιρεία se putea socoti stăpîn al mnoiților. Punînd alături diferitele știri de care dispunem, singura afirmație admisă, în situația dată, este aceea că autoritățile se foloseau fără îndoială de mnoiți, în cazul în care statul își administra propriile terenuri [25]. Nici o informație nu ne dă însă dreptul să socotim că acești lucrători lipsiți de libertate nu ar fi fost siliți și la alte munci în afara celor agricole. În schimb, pe pămînturile repartizate într-o perioadă mai veche diferitelor ginți, pămînturi intrate cu timpul în stăpînirea privată a cetățenilor, populațiile localnice — subjugate în urma cuceririi doriene — sînt îndatorate față de stăpînul direct al pămîntului la livrarea unor cote din recoltă. În documente, indivizi aparținători acelor populații sînt desemnați prin mai mulți termeni: legea din Gortys, de pildă, cuprinde indicativele *woikeus* și *dolos*, ele corespunzînd diferitelor situații în care este considerat lucrătorul dependent; într-un tratat încheiat între așezările Latos și Eleutherna se folosește cuvîntul οἰκέται, pentru a numi o populație agricolă neliberă. Unii autori, înclinați spre simplificarea realităților istorice, îi consideră pe toți acești lucrători neliberi ai pămîntului cretan drept sclavi. Încheierea nu este însă justificată întrucît — după cum s-a mai arătat — aceștia datorează stăpînului de pămînt doar o parte din recoltă, iar relația stăpîn-sclav exclude din capul locului ideea împărțirii roadelor muncii între proprietari și producătorul direct. De altfel, și alte prevederi cuprinse în legiuirile gortiniene — privind anumite drepturi civile — arată limpede că acei țărani dependenți nu aveau statut de sclavie. Ei posedă, de exemplu, vite și locuință proprie. Cuvintele κλαρῶται sau ἀφαμιῶται, întîlnite de asemenea în numeroase documente indică și ele sensul de țărani dependenți [26]. Trebuie arătat aici că termenul de κλαρῶται

[24] Athenaios, 696 a.

[25] Detlef Lotze, Μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων. *Studien zur Rechtsstellung unfreier Landbevölkerungen in Griechenland bis zum 4. Jahrhundert*, Berlin, 1959, p. 7.

[26] D. M. Pippidi, *Le problème de la main d'oeuvre agricole dans les colonies grecques de la Mer Noire*, în *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, culegere de lucrări publicate sub redacția lui M. I. Finley, Paris, La Haye, 1973, p. 76.

www.dacoromanica.ro

(klaroți) s-a impus în timp, el fiind preluat de autorii moderni pentru desemnarea întregii categorii de lucrători neliberi pe amintitele loturi *(kleroi)* ale cetățenilor. În ce îi privește însă pe *mnoiți*, este indicat ca aceștia să fie luați în considerare ca o realitate aparte, statutul lor fiind, posibil, mai apropiat de acela al sclaviei.

Apăsarea pe care au cunoscut-o păturile subjugate din insulă era mai puțin dură decît aceea practicată în Laconia. Îngrădirile stipulate expres ne-o spun : klaroților le erau interzise portul armelor, ca și frecventarea gimnaziilor — deschise doar oamenilor liberi. Și, asemenea legiuirilor spartane, nici aici țăranii dependenți nu puteau face obiectul unor tranzacții de vînzare-cumpărare.

Cu privire la Thessalia, istoricul antic Archemachos arată că locuitorii mai vechi ai pămîntului s-au plecat în fața cuceritorilor — de data aceasta, triburi ale grecilor de nord-vest —, „cu condiția să nu fie alungați din țară, nici uciși". În schimb, ei se obligau să lucreze ogoarele „în folosul stăpînilor", plătind acestora „părțile stabilite prin înțelegere". Populația agricolă subjugată atunci va fi cunoscută în istorie sub denumirea de *penești*, termen a cărui origine — în pofida ipotezelor formulate — n-a putut fi identificată.

Pe baza unor informații culese de la autorii vechi se poate afirma că exploatarea la care erau supuși „servii" thessalienilor nu era prea aspră : din rîndurile lor erau ridicate echipaje de marinari, chiar și de călăreți, care luau parte la războaie ce interesau întreaga țară, iar stăpînii se lăudau că dispun de „atît de mulți și așa de voinici penești" [27]. Cu toate acestea (sau tocmai de aceea), răscoalele populației subjugate nu erau rare în Thessalia [28].

În relațiile zilnice de muncă, probabil că penești ascultau — ca și la Sparta — de un anume stăpîn, dar în probleme mai deosebite (cum ar fi recrutarea, de exemplu) ei depindeau de una din marile grupări gentilice în care era împărțită țara [29]. Totul arată că și în Thessalia, lucrătorii pămîntului trăiau sub apăsarea unui statut de aservire, dar nu de sclavie.

Dacă ne oprim la alte zone ale Greciei, căzute și ele pradă cuceririi — cum ar fi Argolida, Sicyonia sau Corinthia — constatăm că asupra relațiilor agrare în epocă nu se poate spune nimic sigur. Și în aceste ținuturi, în care dorienii au întemeiat cetăți puternice, subjugînd sau apropiindu-și într-o măsură populațiile ce le-au premers, s-au instituit — uneori, pentru lungi secole — regimuri aristocratice. Cetatea Argos, de pildă, atinge apogeul puterii sub regele Pheidon (sec. VII) și își dispută cu Sparta decenii de-a rîndul hegemonia în Pelopones. Nu se știe însă cine și în ce condiții va fi lucrat atunci ogoarele argeene pentru a pregăti hrana necesară războinicilor. Sau cine va fi pus în valoare mănoasa cîmpie din preajma cetății Sicyone — atît de bogată în cereale, viță și livezi de măslini. Documentele au păstrat amintirea prezenței în aceste regiuni a unor populații al căror stratut era, fără îndoială, de condiție inferioară : *gymneții* la Argos, *konipozii* în Epidauria (district al Argolidei istorice) *korynephoroi și katonakophoroi* la Sicyone ; cu privire la Corinth, în afară de numele

[27] Xenophon, *Helenicele*, VI 1, 11.
[28] Aristote, *La politique*, II 6, 2.
[29] Vezi Detlef Lotze, Μεταξὺ ..., p. 51.

www.dacoromanica.ro

unui al patrulea trib, nedorian — *kynophaloi* — care a convieţuit o vreme cu noii stăpîni (nu se ştie în ce condiţii), tradiţia nu ne-a păstrat amintirea nici unei populaţii trăitoare sub un statut de inferioritate. Şi totuşi se ridică întrebarea cine va fi lucrat şi aici ogoarele, ştiut fiind că, cel puţin pînă la jumătatea seolului VIII, deci înainte de a deveni o metropolă comercială, Corinthul trebuie să fi trăit din agricultură.

O populaţie predoriană este atestată şi în Argos: este vorba şi aici de existenţa unui trib străin de dorienii cuceritori, *hyrnatienii*. Doar că informaţiile de care dispunem nu ne îngăduie să facem nici un fel de precizare cu privire la eventuala legătură ce ar fi existat între tribul predorian al hyrnatienilor şi amintita populaţie de condiţie inferioară, *gymneţii*. Coroborînd datele păstrate la autorii vechi cu indicaţiile oferite de tradiţie şi de onomastică, unii autori moderni au avansat ipoteza, care pare să fie fundamentată, şi anume aceea că indivizii aparţinători amintitelor populaţii pot fi socotiţi oameni liberi, dar săraci — recrutaţi în bună parte şi din rîndul populaţiilor mai vechi ale menţionatelor zone. Nimic însă nu ne dă dreptul să spunem dacă din rîndul acestor populaţii s-ar fi recrutat lucrătorii ogoarelor, lucrători care au avut — în chip sigur — o pondere socială şi economică importantă în epocă.

În ceea ce priveşte zonele coloniale, mai multe ştiri indică în mod cert existenţa pe alocuri a unor populaţii agricole aservite în urma cuceririi. Aşa, de pildă, în Heracleea Pontică sînt cunoscuţi mariandynii, populaţie de origine tracică. În secolul VI, ei au fost subjugaţi de megarieni, întemeietorii cetăţii, şi siliţi la plata unor dări. Semnificativ în acest sens este atributul de δωροφόροι, pe care autorii antici Kalistratos şi Euphorion îl folosesc pentru a-i desemna pe mariandyni. Indicativul δουλεία, aflat la Platon, într-o frază referitoare la amintita populaţie [30], nu trebuie să ne deruteze întrucît, după cum s-a mai menţionat, termenul de *sclavie* este adesea folosit în literatura veche pentru indicarea unui statut de subjugare, indiferent de îngrădirile pe care subjugarea în cauză le impunea în realitate celor supuşi. Este de reţinut în acest sens că, după o ştire aflată la Poseidonios [31], heracleoţii îşi luaseră faţă de mariandyni obligaţia de a nu-i vinde peste hotare — fapt ce infirmă din capul locului existenţa unui statut de sclavie.

Populaţia localnică bithinyană, din zona viitorului Byzanţ, cucerită la sfîrşitul secolului VI de către grecii întemeietori ai cetăţii, devine victima unei aserviri de tip colectiv, sub apăsarea unui statut asemănător celor evocate mai sus. Faptul că cetatea Byzanţului îşi afirmă autoritatea publică asupra băştinaşilor este atestat aproape trei secole mai tîrziu într-un tratat încheiat între Prusias, rege al Bithyniei, şi cetatea de pe Bosfor, tratat menţionat la Polybiu. Întemeindu-se pe unele informaţii de epocă, o serie de autori moderni au ajuns la concluzia că bithynienii erau îndatoraţi faţă de stăpînii bizantini la plata unei cote din produsele pămîntului — partea ce le rămînea putînd fi utilizată pentru consumul propriu, pentru consolidarea gospodăriilor de care populaţia băştinaşă dispunea.

O situaţie în anume puncte asemănătoare se atestă şi în unele cetăţi grecești de pe ţărmurile Mării Negre —cum ar fi Olbia şi Chersonesul

[30] Platon, *Oeuvres complètes*, Les Lois, 776 d.
[31] Păstrat la Athenaios, VI 263 c.

www.dacoromanica.ro

Tauric. Aici, pături de cultivatori ai pămîntului — mai puțin numeroase decît în zonele mai sus amintite — vor cunoaște o stare de servitute mai blîndă, ca urmare a unei cuceriri de alt tip — de natură în primul rînd economică. Este vorba de acele grupe de țărani dependenți consemnați în documente prin termenul colectiv οἰκετεία (la Olbia), prin indicativul πάροικοι (în Chersonesul Tauric, referitor la care într-o inscripție se consemnează obligația ce revenea cultivatorilor din πεδίον de a nu înstrăina grîul cuvenit cetății) sau iarăși prin cuvîntul πελάται — larg folosit și în Grecia propriu-zisă și indicînd acolo, ca și în unele zone pontice, pe țăranii dependenți a căror trăsătură comună era aceea de a munci pămîntul în schimbul unei părți din recoltă [32].

Și o zonă colonială din Apus poate fi adusă în discuție în sensul celor arătate mai sus. Este vorba de Syracusa, pe teritoriile căreia lucrătorii agricoli dependenți — kylirienii — par să fi cunoscut o subjugare de tipul hiloției [33].

În încheierea acestei prime părți privind relațiile agrare în epoca arhaică, trebuie făcute încă cel puțin două observații. Este de reținut că unele din referirile aflate în paginile precedente privesc, uneori, realități a căror prezență depășește granițele în timp general admise ale epocii arhaice. Trebuie spus însă că fruntariile cronologice, ca și cele ale pămîntului, nu pot fi trase decît rareori în linie dreaptă și că, în orice caz, realitățile evocate sînt prin esența lor de natură pre-clasică.

Cea de-a doua observație privește un adevăr care s-a impus, fără îndoială, din cele arătate mai sus — și anume, diversitatea conturată în fiecare dintre zonele amintite, supuse cuceririi, n-a exclus un numitor comun ce se atestă în mod cert și care formează o trăsătură de unire istorică între realitățile evocate. Este vorba de faptul că populațiile agricole cucerite și transformate în lucrători dependenți ai pămînturilor pe care odinioară fuseseră stăpîne nu cunosc acum, deși subjugate, un statut de sclavie. *Legătura cu țara* trebuie să fi fost prea puternică, încît noii stăpînitori n-au putut și nici n-au vrut să reducă la sclavie întregi populații de agricultori a căror muncă și cointeresare, uneori, în treburile pămîntului era atît de necesară cuceritorilor războinici. Căci partea acestora va fi pentru multă vreme lancea și sceptrul. De aceea, lucrătorii ogoarelor rămîn în zonele amintite îndatorați față de noii stăpîni doar cu o parte din produse; de aceea, ei nu pot fi alungați, nici vînduți dincolo de hotarele pămîntului străbun.

Aceste adevăruri generale sînt evidente — cum s-a mai arătat — și pentru cercetătorul de la sfîrșitul secolului trecut (P. Guiraud). Dar mai importantă este împrejurarea că, încă în antichitate, faptul nu a scăpat atenției observatorilor. Astfel, o sugestie a lui Stephanos din Byzanț este preluată de lexicograful Pollux (secolul II era noastră) care situează populațiile amintite μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων [34], conturînd prin această formulă, doar în aparență șovăielnică, o considerație precisă privind statutul așa-numitului *servaj hellenic*.

---

[32] D. M. Pippidi, *În jurul relațiilor agrare din cetățile pontice înainte de cucerirea romană*, în *Contribuții la istoria veche a României* [2], București, 1967, p. 134.

[33] M. I. Finley, *The Alienability of Land in Ancient Greece: a point of view to be published in „Eirene"* 1968.

[34] D. Lotze, Μεταξὺ ... passim.

www.dacoromanica.ro

În zonele rămase în afara cuceririi — după cum s-a menționat — situația socială va cunoaște realități profund diferite. Ne vom opri la cîteva date referitoare la Attica, asupra căreia informațiile sînt mai bogate.

Pămîntul, îndeobște sărăcăcios al micii peninsule, oferea mai puțin promisiunea unor roade îmbelșugate cît mai curînd perspectiva unui adăpost — în umbra înălțimilor muntoase — în fața eventualelor atacuri ale invadatorilor. Aici și-au găsit sălaș nou grupe umane înspăimîntate, fugite din Peloponeș din calea dorienilor. Noii veniți, ionieni de origine, se vor contopi cu alți ionieni așezați în Attica de vreme atît de îndelungată încît se puteau socoti autohtoni [35].

Deși ferită de invazia propriu-zisă, undele frămîntărilor sociale pricinuite de marile mișcări demografice care zguduiau întreaga Grecie n-a ocolit Attica. În situația dată, și aici șefii militari vor avea un cuvînt hotărîtor în viața socială. Semnificativ în acest sens este faptul că unul dintre cei mai vechi termeni care indica la Atena împărțirea populației în categorii distincte (τέλος), este un termen militar la origine [36]. Gințile mai puternice al căror rol în veghea necurmată — cerută de împrejurări — va fi mai mare, se vor grupa în jurul șefilor militari, ridicați din mijlocul lor. Ele își vor asigura și își vor perpetua stăpînirea asupra pămînturilor mai bune, alcătuind în timp o nobilime care va căuta și aici să-și legitimeze puterea afirmîndu-și o origine cu rădăcini adînci în rîndurile eroilor legendari, coborîtori din zeitățile Olympului. Acele pămînturi „mai bune" erau situate în zona micilor cîmpii ale Atticii, așa-numitul *pedion*, care se întindea în partea de nord și nord-est a Atenei.

Gințile sărace vor alcătui populația de rînd, grupînd sub raport social o țărănime mică — mereu în luptă cu sărăcia și nevoile. Ele vor fi silite să locuiască zonele mai aride, situate îndeobște în părțile muntoase ale peninsulei — cunoscute mai tîrziu sub denumirea generică de *diacria*— sau în zonele de coastă — *paralia* — , unde pescuitul și navigația vor înlesni ridicarea timpurie a unei pături de meșteșugari. Întorcîndu-ne însă la țărănime, trebuie spus că din rîndurile acesteia, cei mai vitregiți se vor tocmi simbriași pe pămînturile celor puternici. Realitatea acestui fapt s-a impus și în Beoția, zugrăvită în versurile sobre și amare ale lui Hesiod *(Munci și zile)*.

Mai grea va fi însă în Attica soarta acelor țărani mici care, rămași fără pămînt — în urma fărămițării succesorale — sau îndatorîndu-se în fața celor avuți prin împrumuturi ce nu puteau fi rambursate la vreme, ajungeau să fie înrobiți — în virtutea unei legi a pămîntului — ei și familiile lor.

Principalii truditori ai ogoarelor vor fi în epocă— după mărturia lui Aristotel — πελάται καὶ ἑκτήμοροι [37]. Stagiritul nu ne lămurește asupra deosebirilor care vor fi existat între cele două categorii de lucrători în parte. Trebuie însă notat că asupra hectemorilor, Aristotel se pronunță răspicat: „ei munceau pe domeniile celor bogați cu condiția de a nu păstra (pentru sine) decît a șasea parte din recoltă" [38]. De aici, un important punct de

[35] G. Glotz, *op. cit.*, p. 381.

[36] J. Hasebroek, *Griechische Wirtsehafts- und Gesellschaftsgeschichte bis zur Perserzeit*, Tübingen, 1931, p. 161.

[37] Aristote, *Constitution d'Athènes*, II 2; IV 5.

[38] *Ibidem*, II 2.

www.dacoromanica.ro

dispută în istoriografia antichității, căci la Plutarh aflăm că la Atena „săracii (....) cultivau ogoarele bogaților dîndu-le a șasea parte din produse și de aceea se numeau hectemori" [39]. Ne raliem însă opiniei multor autori moderni care înclină să dea dreptate considerației lui Aristotel. Obligațiile lucrătorilor pămîntului trebuie să fi fost foarte apăsătoare, căci altfel nu se explică gemetele și strigătul de mînie care străbate în miezul epocii arhaice timp de un lung secol cîmpiile Atticii [40]. Știm tot de la Aristotel și de la alți autori vechi că insolvabilitatea hectemorilor avea drept urmare — repetăm — înrobirea acestora și a familiilor lor. Cei ce-și pierdeau astfel libertatea sufereau rigorile unui statut de sclavie de tip individual, ei putînd fi siliți la muncă în continuare de către creditorul direct pe pămîntul pe care fuseseră odată stăpîni, sau vînduți peste hotare de către același creditor a cărui creanță nu fusese onorată la timp.

Pentru a înțelege mai bine care era locul ocupat de *hectemoroi* în Attica acelei vremi trebuie să ne oprim puțin asupra principalelor componente ale societății ateniene.

Ca și în Laconia, eupatrizii nu reprezentau nici aici o clasă unitară. În fruntea lor se situau *pentacosiomedimni*, adică proprietarii pămînturilor mai mari ale căror ogoare puteau produce atunci (sec. VIII—VII) cel puțin 500 de medimni de grîne (medimnul attic măsura aproximativ 50 de litri). Am folosit termenul de proprietar de pămînt, cu toate că la ieșirea din „epoca obscură" [41] este probabil ca pămîntul să fi constituit încă un bun inalienabil al ginții. Dar în cuprinsul acesteia, alcătuită atunci din circa o duzină de familii obișnuite, fiecare familie era în fapt un coproprietar asupra pămîntului. În primele timpuri ale epocii arhaice medimnul privea doar produsele uscate, grînele. Odată cu lărgirea suprafețelor pe care se cultivau măslinii și vița de vie, rezultat al unei anume stabilități în producția agricolă — aceste din urmă culturi necesitînd o mai mare continuitate în exploatarea solului — , medimnul va îngloba și *metretul*, unitate de măsură a produselor lichide. După P. Guiraud, în acel moment (miezul epocii arhaice), cetățeanul cuprins în categoria *pentacosiomedimni* beneficia de o recoltă însumînd circa 262 hectolitri de produse „uscate" și „lichide", laolaltă. Din rîndurile acestei categorii se recrutau magistrații superiori ai societății.

Eupatrizii cuprindeau și o pătură mai puțin puternică sub raport economic și avînd corespunzător sarcini mai modeste în conducerea treburilor comunității. Este vorba de *hyppeis* (cavalerii), ale căror recolte trebuiau să însumeze 300 de medimni, adică 157 hectolitri de produse agricole.

Prăpastia dintre eupatrizi și oamenii de rînd era atît de adîncă încît aceștia din urmă păreau că alcătuiesc în societatea ateniană o altă națiie [42]. Ei trăiau — cum s-a mai arătat — pe petece de pămînt mici și sărace, smulse, adesea după o muncă înverșunată, pămîntului înțelenit

[39] Plutarh, *Solon* XIII.

[40] G. Glotz, *op. cit.*, p. 412.

[41] Denumire dată de o serie de autori moderni celor aproximativ patru secole (1200—800 î.e.n.) de cădere socială care urmează declinului puterii miceniene. Agentul direct al acelei căderi sociale va fi, către sfîrșitul secolului XII, invazia doriană.

[42] G. Glotz, *op. cit.*, p. 406.

www.dacoromanica.ro

(ἑσχατία). Cei care puteau aduna o recoltă de cel puțin 200 de medimni (105 hectolitri) produse agricole, făceau parte din pătura *zeugiților* (termen legat direct de noțiunea de atelaj, de jug pentru animale de povară sau tracțiune și care pare să sublinieze caracterul direct productiv al membrilor ei). Pătura cea mai săracă a oamenilor liberi era alcătuită din *theți*, socotiți a fi în literatura veche cele mai urgisite și mai nefericite ființe umane.

Din rîndurile theților — în mijlocul cărora își aflau loc oameni loviți de atimie, urmași ai populațiilor subjugate, dar mai ales o mică țărănime sărăcită, ale căror pămînturi căzuseră pradă lăcomiei celor nobili — din rîndurile theților, deci, ca și din rîndurile zeugiților decăzuți trebuie să se fi recrutat acei lucrători în parte a căror insolvabilitate le putea aduce înrobirea.

La jumătatea secolului VII, criza socială, declarată de cîteva decenii în Attica, atinsese momente dintre cele mai grele. Către anul 640, un eupatrid pe nume Kylon încearcă cu ajutorul tiranului din Megara, Theagenes, să preia puterea din mîna celor nouă arhonți care conduceau treburile Atenei. Nu se cunosc obiectivele pe care își propusese Kylon să le atingă, dar după asprimea cu care mișcarea sa a fost reprimată (refugiați în preajma altarelor, partizanii lui Kylon au fost totuși uciși, încălcîndu-se legea sfîntă a azilului), se poate deduce că mișcarea fusese îndreptată împotriva abuzurilor făptuite de aristocrație.

Aproximativ două decenii mai tîrziu un arhonte, pe nume Dracon, a încercat o reformă judiciară — menită să restrîngă puterea, pînă atunci neîngrădită, a ginților nobiliare. Legile sale erau de o atare asprime încît s-a spus că ele ar fi fost scrise cu sînge, nu cu cerneală [43]. Deși neizbutită, tentativa lui Dracon mărturisește, prin temeritatea măsurilor inițiate, puternica tensiune socială existentă în epocă.

Ales arhonte, la cumpăna dintre secolele VII—VI î.e.n., Solon — fiu al unui „cetățean de mijloc în ceea ce privește averea și trecerea politică" [44] — a înțeles că trebuie aduse legi noi care, „îmbinînd constrîngerea cu dreptatea", să ușureze de povară pe cei îndatorați, fără să scadă cu nimic din demnitatea celor bogați, deși era conștient că aceștia, prin lăcomia și necruțarea lor, făptuiseră multe rele în cetate.

Dintre numeroasele reforme datorate lui Solon, reforme care îmbrățișează aproape toate domeniile vieții sociale, privitor la relațiile agrare trebuie amintită în primul rînd acea lege care — după cuvintele lui Plutarh — prevedea iertarea datoriilor de față, „iar pe viitor nimeni nu are voie să dea bani cu împrumut luînd drept chezășie persoana datornicului" [45]. În urmare, Solon aduce înapoi la Atena „în patria lor întemeiată de zei, pe mulți dintre oamenii vînduți" peste hotare și care „nu mai vorbeau limba attică — de mult ce rătăciseră pe toate meleagurile" [46].

Deși unii autori vechi arată că țăranii, corora li se răpiseră pămînturile și care redeveniseră prin *seisachteia* (ridicarea poverilor, anularea datoriilor) oameni liberi, cereau acum o reîmpărțire a solului, nimic nu ne îndreptățește să afirmăm că Solon ar fi realizat o atare reîmpărțire.

[43] Plutarh, *Solon* XVII.
[44] *Ibidem* I.
[45] *Ibidem*, XV.
[46] Din versurile lui Solon, citate la Aristotel în *Constitution d'Athènes*, XII 4.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce se poate afirma ca sigur este că, după marele reformator, documentele nu mai consemnează prezența pe ogoare a hectemorilor. În lipsa unor informații directe privind relațiile de muncă pe ogoare în epoca postsoloniană, unii autori moderni coroborînd diferite date privitoare la societăți grecești învecinate (Plateea, Thespia, Thisbe —în Beoția ; sau din insulele Amorgos, Delos, Keos etc.) avansează ipoteza înlocuirii vechilor relații printr-un alt tip de muncă în parte, mai puțin oneroasă pentru cei săraci[47]. Este vorba de contractul de arendă care se atestă în foarte multe documente, pentru zonele menționate. Ipoteza pare cu atît mai vrednică de luare aminte cu cît chiar și pentru Atena există — este drept, pentru o perioadă ceva mai tîrzie — date directe care confirmă existența pe ogoare a relațiilor de arendă. Astfel, la Demosthene se arată clar că „cei care întîrzie cu plata arenzii (datorate) pentru pămînturile sacre vor fi loviți de atimie — ei, copiii și moștenitorii lor, pînă la achitarea plății" [48]. Deși măsura este de o mare gravitate, trebuie arătat însă că legiuitorul nu mai pune acum în discuție nici în cazuri extreme libertatea producătorului direct — chiar îngenunchiat de nevoi.

Este de asemenea important de notat că relațiile de arendă nu se atestă nicăieri în zonele principale supuse invaziei — nici la Sparta, nici în Creta, nici în Thessalia — adică nicăieri unde există întregi populații agricole subjugate de cuceritori.

STRUCTURES SOCIO-ÉCONOMIQUES DE GRÈCE AU TEMPS DE L'ANTIQUITÉ. RELATIONS AGRAIRES (VIIIe — VIe siècles av. n. è)

RÉSUMÉ

Sous l'aspect des rapports agraires à l'époque archaïque grecque (VIII-e — VI-e siècles) l'on distingue deux types principaux de réalités bien distinctes. Dans les zones où eut lieu l'invasion dorienne où dans lesquelles s'imposa la conquête violente des Grecs du nord-ouest, ou toujours là où, ultérieurement, l'on enregistra la conquête par la voie de la colonisation, la population indigène fut soumise sous différents statuts à un asservissement collectif. L'exploitation de la terre de ces régions sera donc l'œuvre de communautés subjuguées ; un nombre relativement réduit de conquérants obligeront au labeur et à l'obéissance de larges masses d'indigènes.

Dans les zones demeurées en dehors de la conquête (telle l'Attique) ou bien là où l'immigration ne revêtit pas de formes violentes, étant réalisées plutôt une infiltration et une fusion entre les nouveaux venus et la population indigène (notamment en Béotie), l'exploitation de la terre connaîtra au sortir de „l'époque obscure" un régime de petite propriété foncière. Avec le temps, pourtant, du fait de l'instabilité sociale

[47] P. Guiraud, *op. cit.*, p. 423.

[48] Demosthene XLIII *(Sositheus against Macartatus* in *Regard to the Estate of Hagnias,* in *Demosthenes Private Orations,* traducere în engleză de A. T. Murray, V, Harvard U.P., 1956.

www.dacoromanica.ro

existant dans ces régions — tellement proches des contrées envahies — on y verra se déclarer un processus aïgu de différenciation sociale. Mais à la différence de l'asservissement collectif institué dans les zones conquises, en Attigue l'assujettissement de la population appauvrie a un caractère individuel : ne pouvant pas rembourser dans les délais fixés l'argent que leur avaient prêté les eupatrides, les anciens petits propriétaires pouvaient être forcés au travail sur le domaine qu'ils avaient jadis possédé ou être vendus comme esclaves ailleurs par le même crediteur individuel.

Les nettes délimitations que l'on peut faire entre les réalités évoquées nous autorisent à rejeter — aux côtés de Pierre Vidal-Naquet — la thèse des auteurs selon laquelle, en dépit d'un numérateur commun existant, „l'un des *traits généraux* du monde grec est celui de n'avoir aucun trait général".

www.dacoromanica.ro

A XIII-A EDIŢIE A LECTORATULUI DE VARĂ AL SOCIETĂŢII DE ŞTIINŢE ISTORICE DIN R. S. ROMÂNIA

Din 1968 se organizează în fiecare vară de către Societatea de ştiinţe istorice din R. S. România în colaborare cu Uniunea Sindicatelor din învăţământ, ştiinţă şi cultură un lectorat menit să asigure informarea ştiinţifică şi didactică a profesorilor de istorie dornici a-şi spori nivelul profesional şi politic. La acest lectorat participă cadre didactice din învăţământul gimnazial şi liceal care predau istoria, sînt membri ai filialelor Societăţii şi de cele mai multe ori se pregătesc pentru examenele de grad sau de doctorat, prelegerile prezentate la acest lectorat fiind asigurate de cadre didactice universitare şi cercetători de înaltă calificare. Lectoratele precedente s-au ţinut în diferite centre universitare şi culturale din ţară ca de ex. Vălenii de Munte, Cluj-Napoca, Constanţa, Piatra Neamţ, Suceava. Cel de anul acesta a avut loc între 22—31 iulie 1980 la Suceava în localul Institutului de învăţământ superior, participanţii provenind din Bucureşti şi diferite localităţi ale judeţelor: Arad Argeş, Braşov, Galaţi, Gorj, Sibiu, Teleorman.

Deschiderea activităţii lectoratului a avut loc la 22 iulie în Aula mare a Institutului de învăţământ superior în prezenţa prof. univ. dr. Vasile Ionescu, rectorul Institutului gazdă, prof. C. Chindea, inspector general adj. la Inspectoratul şcolar judeţean Suceava, lector univ. Ion Şendrulescu, secretarul Societăţii de ştiinţe istorice din R. S. România, dr. Constantin Şerban, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga" din Bucureşti, conducătorul lectoratului. A luat cuvîntul lector univ. Ion Şendrulescu care a arătat importanţa ştiinţifică şi didactică a lectoratului pentru pregătirea profesională a profesorilor şi a subliniat condiţiile optime materiale care asigură desfăşurarea acestuia. A urmat apoi prima prelegere ţinută de lector univ. Florenţa Preda intitulată: *Statul centralizat şi independent geto-dac condus de Burebista.*

În zilele următoare au fost expuse următoarele prelegeri; cercetător principal dr. Constantin Şerban (Institutul de istorie „N. Iorga") *Orientarea politică a ţărilor române în secolul al XVI-lea (1526—1601)* lector univ. dr. Mihai Iacobescu (Institutul de învăţământ superior Suceava), *Bucovina sub stăpînire austriacă (1775—1918);* lector. univ. Ion Şendrulescu, (Universitatea din Bucureşti), *Unirea Principatelor, problemă europeană;* acelaşi conferenţiar, a expus şi prelegerea *Politica externă a României între anii 1878—1914;* prof. univ. dr. Aron Petric (Universitatea din Bucureşti), *Probleme interne ale României între cele două războaie mondiale*; dr. Petru Russîndilar (Cabinetul de partid judeţean Suceava), *Poziţia României faţă de probleme majore ale vieţii politice internaţionale;* Istorie universală: Prof. emerit. dr. Aurel Iordănescu, (vicepreşedinte al Societăţii de ştiinţe istorice din R. S. România), *Celţii pînă la cucerirea romană;* Cercetător ştiinţific dr. Nicolae Tanaşoca (Institutul de studii sud-est europene Bucureşti), *Rolul istoric al Imperiului bizantin sub dinastia macedoneană şi comneană;* Prof. univ. dr. Traian Caraciuc (Academia „Ştefan Gheorghiu" Bucureşti), *Probleme actuale ale mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale şi poziţia P.C.R. în cadrul partidelor comuniste, muncitoreşti şi democratice;* Prelegerile expuse, urmate de discuţii, la care au participat profesorii s-au impus prin nivelul lor şi prin noutatea materialelor prezentate. În unele cazuri s-a subliniat actualitatea temei (Fl. Preda), necesitatea încadrării problemelor de istorie a României în istoria europeană (Constantin Şerban), importanţa valorificării documentelor de partid publicate (Aron Petric), eficienţa utilizării unor lucrări recent publicate peste hotare (Traian Caraciuc), utilitatea unei bune periodizări în abordarea unei teme (N. Tanaşoca), abordarea unor aspecte mai puţin cunoscute din istoria României (M. Iacobescu). În alte cazuri valoarea prelegerilor prezentate a sporit prin judicioasa alegere a documentelor necesare elaborării acestora (Petre Russîndilar), prin aplicarea studiului comparativ al instituţiilor unor popoare atît în perioada apariţiei lor în istorie cît şi mai tîrziu (Aurel Iordănescu), în fine prin cunoaşterea evoluţiei de-a lungul unei perioade istorice de timp a problemei expuse şi puse în discuţie (Ion Şendrulescu).

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 12, p. 2369—2374, 1980

www.dacoromanica.ro

O importanță cu totul deosebită au avut acele prelegeri cu caracter metodologic expuse de prof. univ. dr. Gh. Ioniță (Universitatea din București), *Predarea istoriei în lumina recentelor documente de partid;* prof. emerit dr. Aurel Iordănescu, *Rolul personalității în istorie;* lector univ. Ion Șendrulescu, *Accesibilitatea manualelor de istorie. Probleme controversate și integrarea lor în lecții;* conf. univ. dr. Florea Stănculescu (Universitatea din București), *Forme participative în predare-învățarea istoriei: problematizarea, învățarea prin descoperire, dezbaterea,* care de asemenea au fost urmate de interesante discuții. Aceste discuții au arătat interesul manifestat de participanți pentru a cunoaște mai bine recentele indicații ale Secretarului general al P.C.R. tovarășul Nicolae Ceaușescu privind cercetarea științifică a istoriei în preajma deschiderii la București a celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice (Gh. Ioniță), conținutul noțiunii de personalitate istorică în contextul istoriei universale (Aurel Iordănescu), modalitatea folosirii rezultatelor noi ale cercetării istorice în predarea istoriei la clasă (Ion Șendrulescu), însușirea mijloacelor moderne și aplicarea lor în predare, în activitatea didactică cu elevii. (Fl. Stănculescu).

În cadrul lectoratului au avut loc și unele lucrări practice concretizate prin excursii efectuate timp de o jumătate de zi în orașul Suceava și de cîte o zi în județul cu același nume pînă la o distanță de 80 km. Astfel în Suceava participanții au vizitat sub îndrumarea muzeografului Paraschiva Victoria Batariuc, de la Muzeul județean de istorie: Cetatea de scaun construită inițial de Petru I Mușat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea recent parțial restaurată. curtea domnească din oraș ridicată în secolele XIV—XVIII; M-rea Sf. Ioan cel Nou cu biserica sf. Gheorghe ctitorie domnească din 1514—1522, fostul sediu al Mitropoliei Moldovei, biserica sf. Dumitru ctitorie domnească din 1534—1535, monument arhitectonic avînd și elemente în stil gotic; Muzeul județean de istorie Suceava, recent reorganizat într-o factură cu totul modernă inaugurat în iulie 1980.

În cadrul a două excursii de cîte o zi participanții au vizitat o serie de celebre monumente de artă feudală din apropierea Sucevei: mînăstirile Dragomirna, Putna, Gura Humorului, Moldovița, Voroneț, Solca-Arbore, bisericile ctitorii domnești din Rădăuți, Siret și Suceava, monumente datînd din sec. XIV—XVI unde au admirat celebra pictură exterioară moldovenească, obiecte din aur și argint, tipărituri împodobite cu miniaturi, tapiserii, documente și manuscrise de valoare.

De-asemenea s-au mai vizitat — complexul muzeistic „Ciprian Porumbescu" în comuna cu același nume compus din casa memorială și muzeul memorial „Ciprian Porumbescu" și la Baia, fosta capitală a Moldovei un șantier arheologic, unde se află ruinele curții domnești, ale catedralei catolice ridicată în secolul al XV-lea, biserica ctitorită de Petru Rareș (1532), și biserica Albă ridicată de Ștefan cel Mare (1467) după victoria împotriva lui Matei Corvin regele Ungariei.

În acest fel lectoratul de la Suceava al Societății de științe istorice din R. S. România a permis profesorilor care predau istoria la catedră în diferite localități din țară să cunoască prin intermediul prelegerilor stadiul actual al unor probleme de bază ale istoriei României și ale istoriei universale, să obțină o bogată bibliografie privind temele expuse, să ia cunoștință prin intermediul excursiilor efectuate nu numai de frumusețile patriei noastre dar și de numeroase monumente istorice și de artă de valoare mondială aflate în nordul Moldovei, în fine să stabilească un rodnic schimb de experiență între ei cu privire la activitatea științifică și didactică.

Ședința de închidere a lectoratului a avut loc la 31 iulie 1980 în prezența lectorului univ. Ion Șendrulescu, secretar al Societății de științe istorice din R. S. România, care în cuvîntul său a exprimat mulțumiri în numele Consiliului de conducere al Societății tuturor care au contribuit la desfășurarea în cele mai bune condiții a acestei forme de învățămînt superior postuniversitar frecventat în mod voluntar de profesorii de istorie în timpul vacanței lor de vară într-o regiune plină de pitoresc natural și de valoroase monumente istorice și de artă.

Constantin Șerban

EXPOZIȚIA „TEZAURE ALE CULTURII ROMÂNEȘTI AFLATE ÎN AUSTRIA"

În cadrul manifestărilor prilejuite de cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București, la Muzeul de istorie al R. S. România a fost organizată expoziția intitulată „Tezaure ale culturii românești aflate în Austria".

www.dacoromanica.ro

Cele 45 de obiecte au fost puse la dispoziția publicului nostru — pentru prima oară — prin amabilitatea deosebită a Muzeului de istoria artei din Viena (colecția de antichități) și a Bibliotecii Naționale Austriece din aceeași localitate (colecția de manuscrise și incunabule) prin strădania Consiliului Culturii și Educației Socialiste și a muzeului ce le-a găzduit temporar (10 august — 10 septembrie), faptul în sine fiind încă un exemplu al bunelor relații culturale româno-austriece. Piesele au ajuns în posesia amintitelor instituții vieneze prin achiziții și donații.

Sînt expuse în prima vitrină cele 31 piese de argint dacice (o placă cu reprezentări antropomorfe, un corn, cinci fibule, două coliere, un lanț, unsprezece pendative, patru brățări, trei aplice și trei inele) compunînd tezaurul descoperit la Sălișteă (Cioara), comuna Băița, jud. Hunedoara, în anul 1820, tezaur datînd, după aprecierea specialiștilor, din sec. I î.e.n. — I e.n.

Se află în expoziție o altă piesă datînd din aceeași perioadă (sec. I î.e.n. — I e.n.), anume, un lanț dacic (lung de 78 cm), descoperit în anul 1824 la Someșul Cald, comuna Gilău, jud. Cluj. Piesa este alcătuită din zale de argint reunite printr-o verigă; de aceasta anină nouă pandantive.

Una dintre atracțiile deosebite ale expoziției o constituie masca din bronz turnat și cizelat (înălțimea — 23,4 cm), descoperită lîngă Romula (Reșca, jud. Olt), în anul 1863. Datează din sec. II e.n. Reprezintă un chip de femeie cu cunună de stejar, cu un șirag de perle pe cap, cu o *lunula* pe frunte; pe obraji și sub bărbie sînt punctate inscripții latine. Îi urmează în expunere o statuetă reprezentînd pe Venus, descoperită la Potaisa (Turda, jud. Cluj), înainte de anul 1865. Datează din sec. II - III e.n. Este realizată din bronz turnat, avînd înălțimea de 17,95 cm; zeița nudă, poartă pe cap o diademă stelată; brațul drept este îndoit; mîna stîngă, apropiată de obraz ține un porumbel.

Cele două statuete expuse alături, din marmură albă, datînd din sec. II e.n., reprezintă pe Heracles. Au fost descoperite la Băile Herculane (jud. Caraș-Severin) înainte de 1821. Prima este înaltă de 52,5 cm iar cea din urmă de 46,5 cm.

Din sec. II e.n. datează și alte două piese expuse, anume, o țigaie din bronz turnat, cu diametrul de 42,3 cm, decorată, descoperită la Tîrgu Secuiesc (jud. Covasna), în anul 1844 și un vas (bol) descoperit în aceeași localitate, cu doi ani mai tîrziu (este turnat în bronz, cu diametrul de 25 cm și decorat).

În continuare sînt expuse cîteva manuscrise de o valoare artistică și documentară deosebită. Primul, un *Tetraevanghеliar*, scris în Moldova din porunca lui Ștefan cel Mare, de către călugărul Filip în anul 1502, (pergament, V + 282 + II f.) este bogat ornamentat cu inițiale, subtituri și numerotare cu auriu și roșu. Patru miniaturi pe întreaga pagină reprezintă pe cei patru evangheliști. Frontispiciile sînt compuse din împletituri, figuri și animale în culorile albastru, verde, roșu și auriu. Pe fila 121, în frontispiciu, sînt înscrise numele donatorilor (Ștefan vodă și Maria, soția sa). La fila 215 se află dedicația domnului moldovean pentru mănăstirea Zografu de la muntele Athos. Pe aceeași filă, în cele patru colțuri, sînt miniate: Soarele, Luna, blazonul lui Ștefan vodă și bourul din stema țării, în culorile albastru, verde și auriu.

Al doilea *Tetraevanghеliar* a fost scris tot în Moldova din porunca lui Petru Rareș, în anul 1534 și dăruit mănăstirii Xeropotamos de la Muntele Athos. Este scris pe hîrtie (VIII + 365 f.) și bogat ornamentat cu frontispicii și inițiale în culorile roșu și albastru, pe fond de aur. La fila 164 dedicația domnului Moldovei („fiul bătrînului Ștefan voievod"). Legătura de lemn îmbrăcată în piele, cu ornament floral și geometric.

Cel de al treilea manuscris (o *Psaltire)* este opera lui Pankratius Holtzschuher din Bamberg (1586). A fost întocmit pentru Alexandru Iliaș, domnul Țării Românești (1616—1618, 1627—1628) și al Moldovei (1620—1621). Este scris pe hîrtie (I + 161 + I f.), prezentarea generală fiind simplă; numele sacre cu verde, inițiale cu decorații în roșu.

Lucrarea lui Nicolaos Kerameus, *Teoria medicinii* și cea datorată lui Theophilaos Korydalleus, *Geografia* (1680), ambele în manuscris și legate împreună fac, la rîndul-le obiectul expunerii. Pe fila 1, „ex. libris Constantin Cantacuzino". Manuscrisul din anul 1683, datorat lui Theophilos Korydalleus, *Comenta la fizica lui Aristotel* (hîrtie, V + 575 f), s-a aflat cîndva, conform ex-librisului de la fila 1 și în posesia lui Ștefan Brîncoveanu.

Ultimul exponat — cronologic vorbind și nicidecum valoric — este o culegere de scrisori, și alte texte manuscrise datînd din sec. al XVIII-lea. Printre cele 27 de scrisori, cîteva privesc direct istoria patriei noastre, o serie de personalități de la noi (ex, postelnicul Constantin Cantacuzino sau domnitorul Ștefan Cantacuzino).

Consiliul Culturii și Educației Socialiste și Muzeul de istorie al R. S. România s-au îngrijit de întocmirea unui catalog al expoziției care, se înțelege, facilitează cunoașterea exponatelor.

www.dacoromanica.ro

Printre cărturarii români care au studiat aceste valori, amintim pe: I. Bogdan, N. Iorga, D. Papazoglu, iar dintre autorii străini ce au scris, la rîndu-le despre ele, notăm pe: J. Arneth, O. Benndorf, G. Birkfellner, H. Hunger, A. F. Kolarii, A. Krafft, W. Weinberg.

Dacă unii din specialiștii români știau de aceste mărturii numai prin intermediul publicațiilor — prea puțini le-au cercetat direct —, acum, ei, ca și marele public de la noi au avut prilejul să le cunoască nemijlocit.

Alexandru Ligor

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL DE ISTORIE ANTICĂ «FORME DE SCHIMB ECONOMIC ÎN ANTICHITATE», DE LA SANTANDER

În prima săptămînă a lunii septembrie 1980, s-a desfășurat la Santander (Spania) cel de-al patrulea simpozion de istorie antica. Manifestările științifice precedente au avut loc la Oviedo (Asturia), cu temele: *Structuri sociale în antichitatea clasică* (rapoartele au fost publicate în același an în *(Memorias de Historia antigua*, I, 1977); în 1978, *Forme de dependență nesclavagistă și colonat în antichitate*, iar în 1979 *Forme de proprietate în antichitatea clasică* (rapoartele urmează să apară pînă la sfîrșitul acestui an tot în *Memorias de Historia antigua*, vol. II și III).

Pe aceeași linie de dezbatere a unor probleme de deosebită importanță pentru istoria antichității, cel de-al patrulea simpozion a avut ca temă „Forme de schimb economic în antichitate". El s-a desfășurat sub auspiciile Universității din Santander și Universității Internaționale „Menéndez Pelayo", în incinta acesteia din urmă. Au luat parte profesori de istorie veche și arheologie și asistenți de la diferite univertisăți spaniole, precum și cîțiva invitați străini, printre care prof. F. Vittinghoff și W. Eck (Köln), A. Daubigney (Besançon) și autorul acestei dări de seamă.

Avînd convingerea că problemele discutate prezintă interes pentru istoricii din țara noastră, vom face în continuare o scurtă prezentare a desfășurării simpozionului.

După deschiderea oficială a lucrărilor, în ziua de 1 septembrie, a urmat comunicarea prof. Nicolás Marín Díaz (Salamanca), *Cu privire la folosirea incorectă a termenului laissez-faire pentru antichitate*. În introducere, s-a remarcat contextul istoric (secolul XIX) cînd a apărut acest termen; apoi, trecînd în revistă diferite civilizații antice, de la Orient pînă la Grecia și Roma, s-a făcut observația că în toate cazurile activitatea economică a fost supusă normativelor fixate de stat. Cristolal Gonzalez Román (Granada) a prezentat în comunicarea sa *Imperialism și economie, cu specială privire la Peninsula Iberică în secolul II t.e.n.*, legătura între transformările de ordin economic și procesul expansiunii romane. Tot în dimineața acestei zile, prof. Julio Mangas (Oviedo) a prezentat comunicarea *Punerea în circulație a bunurilor sacre (res sacrae) în perioada dinastiei iulio-claudice*.

În după amiaza aceleiași zile, prof. Sebastian Mariner Bigorra (Universidad Complutense, Madrid) a făcut o informare privind *Epigrafia romană a Spaniei* — arătînd stadiul publicării inscripțiilor antice din Peninsula Iberică. Mai amintim raportul prof. Roldan Hervas (Granada), *Aprovizionarea cu grîu și repartiția lui (res frumentariae) la Roma* ca și intervenția privind aceeași problemă în Atena secolului V t.e.n. susținută de José Ramirez (Santander).

Ziua a doua a cuprins în programul său alte cinci rapoarte. Primul a avut ca subiect *Relațiile economice ale Daciei romane*, fiind susținut de autorul acestor rînduri. Cu ocazia discuțiilor, prof. J. Mangas și A. Daubigney au cerut lămuriri asupra unor probleme deosebit de importante, precum: relațiile economice ale Daciei Prerpmane; legăturile economice ale Daciei cu populațiile necuprinse în granițele imperiului (îndeosebi cu dacii liberi), consecințele de ordin social ale acestor legături. În comunicarea *Considerații asupra schimburilor populațiilor iberice*, prof. Arturo Ruiz și Manuel Molinos (Colegiul Universitar din Jaén) au subliniat că relațiile acestor populații cu cartaginezii și grecii au avut un rol însemnat în progresul social al autohtonilor. Cea de-a treia comunicare, susținută de prof. Gonzalo Bravo (Salamanca), *Cristalizarea unităților monetare și frecvența schimburilor în speță* a urmărit procesul de trecere de la schimbul bazat în special pe monedă la circulația de mărfuri și produse naturale (fără a exclude moneda) în epoca imperiului tîrziu. După amiază, prof. Alberto Prieto Arciniega și Jean Pinyot y Ribas (Universitatea Autonomă din Barcelona) au făcut o expunere despre *Un model ideal de mare exploatare agricolă în Imperiul timpuriu* (se-

www.dacoromanica.ro

colul al II-lea), iar Augustín Diaz Toledo (Colegiul Universitar din Almería), *Condamnarea dobînzii la Conciliul de la Elvira* (în Granada, la începutul secolului al IV-lea; importanța acestui conciliu constă și în faptul că dă informații asupra creștinismului în Spania, înainte de recunoașterea oficială a acestuia sub Constantin cel Mare).

Cea de-a treia zi a lunii septembrie a fost consacrată unei excursii la așezarea arheologică romană Iuliobriga (statutul juridic al acesteia este necunoscut), al cărei *teritorium* se învecina cu *prata* legiunii IV Macedonica (s-au descoperit 12 inscripții — 5 expuse în muzeul din Santander — reprezentînd *termini*, pietre de hotar), Traseul excursiei a străbătut pitoreasca regiune dintre zona Tres Mar și Pico de Europa, apoi s-a vizitat biserica în stil mozarab de la Lebeña (sec. IX).

Lucrările simpozionului au fost reluate joi, 4 septembrie 1980, cu comunicarea prof. Antonino González Blanco și Antonio Yelo Templado (Murcia), *Schimburile în Historia Augusta;* Werner Eck, *Activitatea economică a clericilor creștini în imperiul itrziu;* Carlos G. Warner, (Universidad Complutense), *Comerțul punic în Occident în lumina unei noi interpretări a tratatelor între Roma și Cartagina;* de Jaime Alvar (Universidad Complutense), *Comerțul cu cositor atlantic în epoca protoistorică.* După amiază, au urmat comunicările: López Eire (Salamanca), *Dialectele grecești din perspectiva celui micenian;* Vicente Lull și Maria Picazo (Universitatea Centrală din Barcelona), *Unele aspecte ale comerțului ampuritan în secolele VI—IV t.e.n.;* J. Gassull și E. Sanahuja (aceeași universitate), *Comerțul cu obsidiană — cauza înfloririi Catal Hüyuk?.*

Ultima zi — 5 septembrie — a avut în program comunicările: Domingo Plácido (Universidad Complutense), *Legea din 357—354 t.e.n. și politica ateniană;* Juan José Sayas Abengoechea (Univ. Alcalá de Henares), *Forme de schimb în noua comedie attică;* Raquel López, *Valorificarea în forme primitive a schimbului.* După amiază, prof. Sebastian Mariner Bigorra a conferențiat din nou, pe tema *Dispariția păgînismului în Spania.*

În încheierea simpozionului, în seara aceleiași zile a avut loc o masă rotundă; s-au tras concluziile și s-au făcut propuneri pentru tematica viitorului simpozion — care va fi probabil dedicat istoriei religiilor antice. S-a hotărît totodată publicarea comunicărilor într-un volum.

Atît prin conținutul comunicărilor, cît mai ales prin discuțiile purtate, simpozionul de istorie antică de la Santander a reprezentat o manifestare științifică reușită. Un merit deosebit revin prof. Ramón Casuso, decanul Facultății de litere din Santander, directorul simpozionului, și Luis García Iglesias, secretarul acestei manifestări.

Mai amintim, în încheiere, că în perioada desfășurării seminarului, *El Diario Montañés* — decanul presei cantabrice — a publicat programul zilnic și scurte informații asupra comunicărilor prezentate (informația privind comunicarea despre relațiile economice ale Daciei romane a apărut în numărul din 3 septembrie 1980).

Constantin C. Petolescu

CRONICA

În ziua de 4 august 1980 în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga" a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Aradul în lupta pentru desăvîrșirea statului național unitar român* elaborată de *Nicolae Roșul.*

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. „Aradul vechi pămînt românesc"; Cap. II. „Activitatea deputaților arădeni în parlamentul din Budapesta"; Cap. III. „Contribuții arădene la dezvoltarea gîndirii social-politice din Transilvania în preajma unirii"; Cap. IV. „Pregătirea și angajarea maselor populare în lupta de eliberare națională, pentru unire"; Cap. V. „Legăturile Aradului cu România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — factor important în pregătirea și realizarea unirii; Cap. VI. „Participarea Aradului la pregătirea unirii Transilvaniei cu România"; Cap. VII. „Contribuția Aradului la înfăptuirea actului de la 1 decembrie 1918".

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere"; „Încheiere"; „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, director al Institutului de istorie „N. Iorga", președinte; dr. Dan Berindei, conducător științific; dr. Alexandru Porțeanu, dr. Vasile Netea, dr. Gheorghe Unc, membri.

www.dacoromanica.ro

În unanimitate comisia a acordat lui *Nicolae Roșuț* titlul științific de *doctor în istorie*.

★

În cadrul manifestărilor consacrate a 2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent, Direcția generală a arhivelor statului și Muzeului arhivelor au organizat în ziua de 3 octombrie simpozionul: „Arhivele și cercetarea științifică". Au fost prezentate cu acest prilej următoarele comunicări: dr. Mircea Babeș, Institutul de arheologie, *Interferențe între documentele de arhivă și documentele arheologice;* dr Thasin Gemil, Arhivele Statului, *Relațiile româno-turce și problema „Hotarului lui Hatîl Pașa" sec. XVII—XVIII;* dr. Dan Berindei, Institutul de istorie „N. Iorga" și dr. Maria Dogaru, Arhivele Statului, *Comitetul pentru subscripții la petiția din 11 iunie 1861 și sigiliul său;* Paul Grigoriu, Liceul nr. 2, București, *Arhiva „Grigore Tocilescu"*; Sanda Racoviceanu, Arhivele Statului, *Arhivele în viața națiunilor;* Valentina Costake, Arhivele Statului, *Izvoare externe engleze referitoare la momentul păcii separate din 1918.*

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

General-maior dr. ILIE CEAUȘESCU, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Edit. militară, București, 1980, 534 p.

Reconstituirea trecutului, recursul la experiența și învățămintele sale pentru înțelegerea și definirea prezentului și, implicit, surprinderea coordonatelor obiective ale evoluției societății reprezintă, mărturisit sau nu, aspirația activității fiecărui cercetător istoric. Numai astfel cercetarea istoriografică accede la explicarea forțelor și mecanismelor devenirii istorice.

Ampla monografie a generalului-maior dr. Ilie Ceaușescu, competent investigator al trecutului istoric românesc, ni se impune, prin perspectiva abordării, drept o lucrare de excepție în peisajul literaturii de specialitate. De excepție în primul rînd prin obiectivele demersului istoriografic, îndreptat nu atît spre tratarea unor evenimente sau momente de mai mare sau mai mică însemnătate pentru caracterizarea trecutului nostru ci, cu precădere, spre evidențierea izvoarelor și resurselor însăși ale dăinuirii și propășirii poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic în pofida vicisitudinilor vremurilor. Astfel, într-o tratare logică, cu respectarea scrupuloasă a ordinii cronologice, în tot ceea ce implică și impune aceasta — combinațiile artificiale, alăturările forțate fiind total eliminate în practica demonstrației —, cititorului i se deslușește cu solicitudine o realitate obiectivă și constantă tuturor epocilor de dezvoltare, ce exclude „enigmele" sau „miracolele" dăinuirii și devenirii multimilenare a românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic. De la formarea sa — aceasta fiind teza ce străbate ca un fir roșu întreaga lucrare —, poporul român a fost nevoit să folosească toate posibilitățile, să recurgă la forme și să imagineze metode de acțiune, să elaboreze concepții prin care să fie anihilată superioritatea inamicilor. Concepția și practica războiului întregului popor au constituit „secretul" dezvoltării sale bimilenare și continuă să se impună drept rezerve și mijloace de garanție a vieții noastre libere și independente. Pe coordonatele evidențierii rădăcinilor și dezvoltărilor imprimate concepției și practicii războiului întregului popor la români, chestionarea realităților concrete, în corelație nemijlocită cu caracteristicile economice și socio-politice ale perioadelor de dezvoltare istorică, permite autorului evidențierea etapelor unui proces unitar, decelabil atît sub aspectul perenității formelor cît și al cîștigului de calitate la structuri specifice.

O primă etapă, caracteristică antichității geto-dacilor și evului mediu, cînd masele populare au participat necondiționat la războiul de apărare fără a fi elaborată însă o teorie închegată, un sistem de idei și precepte într-un cuvînt o doctrină constituită în accepțiunea modernă, a războiului popular.

O a doua etapă, specifică dezvoltării orînduirii capitaliste și regimului burghez; în țara noastră ca și în alte țări — în special cele cu obiective naționale și confruntate cu probleme internaționale similare —, au fost formulate precepte, au fost exprimate idei noi și s-a elaborat o doctrină a luptei întregului popor. Așa cum autorul evidențiază argumentat, contradicțiile specifice statului bazat pe clase antagoniste a limitat decisiv — și la noi — transpunerea în viață a preceptelor de bază ale doctrinei luptei întregului popor.

O a treia etapă în cadrul căreia bogatele tradiții de luptă ale generațiilor revoluționare de la 1821 și 1848, preluate de mișcarea socialistă, înscrise în programul primului partid politic al clasei muncitoare (1893), transformat în mai 1921 în Partidul Comunist din România și fundamentate în lumina tezelor materialismului dialectic și istoric, au fost confirmate strălucit prin înfăptuirea insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

Toate aceste deschideri teoretice, precizări conceptuale, probe și confirmări practice, sumum de experiență și baraj de învățăminte au stat la baza închegării doctrinei militare a războiului întregului popor, adecvată specificului țării noastre de către secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România

www.dacoromanica.ro

și comandantul suprem al forțelor noastre armate, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

I. Prima mențiune scrisă relativă la strămoșii poporului român, rămasă de la Herodot, îl prezintă pe aceștia într-o confruntare pe viață și pe moarte cu uriașa armată persană condusă de Darius al lui Hystaspes împotriva sciților (514 î.e.n.). „Cei mai viteji și mai drepți dintre traci" sau cum îi mai caracterizează părintele istoriei „geții, care se cred nemuritori" au opus o dîrză rezistență oștilor cotropitoare. Întregul episod, el însuși argument irefutabil pentru dezvoltarea preliminariilor problematicii abordate, prilejuiește autorului aprecierea: „Expediția lui Darius în spațiul din partea de nord a Mării Negre s-a încheiat cu un eșec total. Datorită rezistenței geților, acțiunilor de împotrivire ale sciților și înfrîngerilor suferite de perși în alte zone, trupele expediționare nu au reușit să-și stabilească autoritatea la nord de Dunăre, peste pămînturile daco-geților" (p. 23). Astfel primul izvor scris referitor la istoria strămoșilor noștri evidențiază raportul cauză-efect al vieții și dăinuirii lor milenare: rezistență-continuitate. De o rezistență dîrză s-au izbit toți acei care au încercat să-i subjuge pe daco-geți, încercările expansioniste ale macedonenilor la nord de Dunăre, la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului III î.e.n. prilejuind evidențierea mijloacelor și caracteristicilor acesteia. Marea expediție de pedepsire organizată de Lisimah, satrapul Traciei, împotriva lui Dromichete, regele daco-geților cu capitala în orașul Helis, a cunoscut rigorile unui război de rezistență în care spațiul și timpul au fost utilizați ca factori de sprijin de către o armată ce nu putea fi determinată să angajeze bătălia decisivă dar pregătea ciocniri sîngeroase în locuri și la momente bine alese. Lipsită de alimente și apă, străbătînd regiuni părăsite de locuitori și pustiite, incapabilă să se aprovizioneze, trufașa oaste a lui Lisimah a fost obligată să capituleze. Acestea erau mijloacele și resursele rezistenței și victoriilor daco-geților, conștiința puterii de sine ce-l făcea pe Dromichete să afirme — după relatările lui Diodor din Sicilia —, că pe meleagurile daco-geților „orice oaste străină nu poate afla scăpare sub cerul liber". „Cuvintele rostite de conducătorul daco-geților acum aproape 2300 de ani — subliniază generalul-maior dr. Ilie Ceaușescu —, aveau să capete nu numai un sens simbolic ci și unul de previziune. Ele aveau să fie confirmate pe deplin de întreaga istorie multimilenară a poporului nostru" (p. 26). Și după Dromichete, care prin faptele sale de arme a evidențiat existența unui nou centru de putere la nord de Dunăre, civilizația daco-geților a continuat să joace un important rol atît în aria lor de viețuire, cît și pe un plan mai general. Caracterizînd lumea daco-geților în contextul civilizațiilor antice, autorul monografiei aici recenzate se alătură aprecierilor făcute de Vasile Pârvan, care în cunoscuta lucrare *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene* scria: „Geto-dacii, stăpînitorii marelui drum de civilizație al Dunării de la început, deși urmăreau o politică a lor și alcătuiau un stat bine închegat, care cu toate invaziile străine și disensiunile interne se menținea pe același întins teritoriu, la Dunărea de Jos, primeau puternice înrîuriri grecești pe Dunărea de Sus, și apoi romane pe Dunărea de Jos, dar în aceeași vreme ofereau la rîndul lor și grecilor și romanilor o consistență spirituală superioară antică a însemnat-o cu mărire și admirație făcînd din geți aproape un popor fabulos, prin vitejia, înțelepciunea și spiritul lui de dreptate" (p. 27).

Odată cu cristalizarea și apoi înfăptuirea statului dac centralizat de către marele rege Burebista (70—44 î.e.n.), izvoarele antice indică, concomitent cu mult comentatele înfăptuiri politice, economice, sociale sau culturale, și un progres evident în arta purtării războiului popular de apărare care atinge forme superioare de expresie. Astfel, ridicarea la luptă a tuturor oamenilor capabili să poarte arme, hărțuirea continuă a inamicului și uzarea fizică și morală a acestuia prin distrugerea bazelor și surselor logistice sînt completate cu inserții caracteristice unei structuri defensive permanente — renumitul sistem de cetăți din Munții Orăștiei (p. 22—25). În aceste condiții și perfecționînd continuu arta pregătirii războaielor de apărare au reușit geto-dacii strălucitele victorii sub Burebista și să opună o crîncenă rezistență, conduși de Decebal (87—106 î.e.n.), celei mai mari puteri militare a timpului — Imperiul roman. Menționăm succint — dintre multele exemple comentate și dezvoltate de autor privitor la progresele înregistrate în timpul domniei lui Decebal de „lupta de rezistență a dacilor pentru apărarea gliei strămoșești" (p. 40—49), desfășurarea primului război daco-roman. După deschiderea ostilităților în primăvara anului 101 (e.n.) și înfrîngerea de la Tapae, dacii trec la organizarea unei rezistențe continui pe aliniamente succesive, în fața grosului armatelor invadatoare angajate pe direcții ce vizau încercuirea centrului politic al statului. În aceste condiții, în iarna anilor 101—102, dacii, împreună cu contingente bure și roxolane aliate, au executat o contralovitură de nivel strategic asupra Dobrogei vizînd și provinciile romane de la sud de Dunăre, deci la o distanță de aproximativ 500 de km de teatrul principal al acțiunilor cu obiectivul învăluirii acestuia. Înscriindu-se între celebrele „acțiuni indirecte" ale antichității lovitura de întoarcere a flancului drept al armatei romane, „de a-i

www.dacoromanica.ro

tăia legăturile cu Imperiul și de a încercui cea mai mare parte a oștirii romane pătrunsă în Munții Orăștiei" (p. 45) și-a pus amprenta asupra desfășurărilor militare ulterioare, conducînd în final la pacea încheiată în toamna anului 102 (e.n.).

După cucerirea de către romani a unei părți a Daciei, poporul dac, adaptîndu-se noilor condiții a continuat să participe activ la dezvoltarea culturii materiale și spirituale pe pămîntul Daciei, contribuind în mod determinant la procesul de formare a unui popor, cel român. Din documente și din istoriografia antică rezultă că odată cu înaintarea romanilor spre Dunăre, apoi la nord de marele fluviu, cele două mari civilizații — romană și dacă — s-au împletit, s-au influențat reciproc, poporul dac asimilînd limba latină și fiind influențat de elemente ale civilizației și spiritualității romane, acestea dîndu-i caracteristica și spiritul latin cu care poporul român a străbătut cele aproape două milenii. Dealtfel, acesta este și sensul romanizării poporului dac — prciuarea de către el a limbii și spiritualității latine /.../", (p. 53).

Autohtonia și continuitatea neîntreruptă a poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic se evidențiază în întregul demers istoriografic întreprins de autor. În această perspectivă, arta purtării războiului prin ridicarea întregului popor la luptă s-a transmis la români din generație în generație de la geto-daci, îmbrăcînd bineînțeles caracteristicile epocii. Alături de moștenirea culturii materiale și spirituale ce au conferit poporului român conștiința de sine a unei individualități constituite pe un teritoriu ce-i aparținea de drept și în fapt, continuarea luptei de rezistență i-au permis traversarea epocii migrațiilor cu întregul cortegiu de vicisitudini ce au caracterizat-o. Pe coordonata fundamentală a rezistenței continui în fața tuturor năvălitorilor, prin toate mijloacele de împotrivire, autorul vede dezvoltarea întregului proces istoric de formare a celor trei state feudale românești Transilvania (p. 66—70), Țara Românească (p. 71—78) și Moldova (p. 78—82). Pe parcursul evului mediu presiunile și nccontcnitele intervenții militare ale imperiilor și regatelor vecine au împiedicat unificarea românilor într-un stat feudal centralizat. Rezistența în fața invadatorilor, lupta pentru apărarea independenței și integrității teritoriale au constituit temelia unității de acțiune într-un front comun a țărilor române, a dezvoltării lor unitare. Ca și la strămoșii lor daco-geți, succesul rezistenței românilor împotriva forțelor superioarc ale năvălitorilor a fost dat, și pe parcursul evului mediu, de organizarea și practicarea luptei întregului popor. Toți marii conducători de oști ai poporului român Basarab I, Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și mulți alții au utilizat în mod curent și pe scară largă atacul pe timp de noapte, retragerea din fața forțelor principale ale inamicului, continua hărțuire și pustiirea direcțiilor de invazie, atragerea forțelor dușmane în locuri dinainte alese care să nu permită invadatorilor să beneficieze de superioritatea numerică și materială de care dispuneau și, în final, nimicirea acestora prin utilizarea formelor de manevră adecvate.

Relatînd luptele de apărare purtate de Vlad Țepeș la 1462, raguzanul Michael Bocignoli ne-a lăsat o descriere a formelor de purtare a războiului popular de către români: Dragulus (Vlad Țepeș — I.T.) nu i-a ieșit nicidecum înainte. (lui Mahomed al II-lea), căci el își dusese de pe ogoare și din sate nu numai pe oameni și vitele, dar chiar și toate cele trebuitoare traiului în adîncurile pădurilor înconjurate de mlaștini, astfel că armata turcilor trebuia să-și aducă din altă parte cele de nevoie pentru hrană, iar Dragul, pregătindu-și cîțiva călăreți noaptea foarte adesea sau ziua de cele mai multe ori ieșea din păduri pe drumuri ocolite și poteci cunoscute și nimicea pe neașteptate pe mulți turci fie în căutarea hranei, fie despărțiți mai mult de trupă; uneori ataca tot grosul lor pe cînd nu se așteptau nicidecum la aceasta și după ce răpunea pe mulți (din ei) pînă să se adune (de luptă) fugea iarăși în păduri și nu-l lăsa pe dușman să dea lupta în condiții egale" (p. 96). Numai astfel și făcînd apel la „oastea cea mare", formată din țărani „luați de la plug" dar bravi și „meșteri în a mînui sulița și pavăza" — cum se exprima un cronicar polonez la 1531 —, au reușit românii să-și impună autonomia în fața marilor imperii ale timpului.

II. În abordarea și dezvoltarea problematicii luptei întregului popor de către burghezia română autorul distinge două perioade. „Prima corespunde perioadei de ascensiune a burgheziei și se întinde pînă la revoluția burghezo-democratică de la 1848 din țările române. În perioada aceasta interesele burgheziei se suprapuneau în mare măsură cu cele ale maselor populare; burghezia era hotărîtă să ducă pînă la capăt lupta pentru sfărîmarea orînduirii feudale" (p. 111). Pornind de la bogatele învățăminte ale luptei întregului popor practicată de-a lungul secolelor, burghezia română a înțeles că numai prin fundamentarea unei concepții strategice și crearea cadrelor adecvate mobilizării tuturor potențelor materiale și umane naționale devcneau posibile cliberarea patriei de sub dominația străină și împlinirea idealurilor de unitate națională. Anii revoluționari 1848—1849 au evidențiat în cele trei țări române forța poporului înarmat în înfăptuirea programului revoluției, „Condițiile in-

www.dacoromanica.ro

terne și externe — arată autorul — au împiedicat însă de a se pune în valoare întreaga capacitate revoluționară a maselor înarmate. Intervenția Imperiului otoman și a celui țarist a dus la înfrîngerea revoluției române. După această perioadă începe de fapt o a doua etapă în dezvoltarea concepției burgheziei privind rolul luptei întregului popor în apărarea independenței și suveranității patriei" (p. 111). În această fază concepția luptei întregului popor dobîndește un pronunțat caracter contradictoriu izvorît din însăși natura și caracterul relațiilor de clasă. Pe de o parte eliberarea patriei de sub dominația străină, înfăptuirea statului național unitar și apărarea acestuia, obiective proprii întregului popor în condițiile unor presiuni și intervenții politice, economice și militare din partea imperiilor și marilor puteri vecine iar, pe de altă parte teama claselor dominante de a vedea masele largi populare înarmate. Astfel, dacă sub aspect teoretic forțele politice conducătoare prin exponenții lor specializați s-au străduit să aducă în prim plan idei și soluții care să faciliteze atragerea maselor largi și pregătirea acestora pentru a acționa în forme specifice războiului popular, pe planul statornicirii modalităților concrete de înfăptuire au avut loc aprige dispute. Autorul remarcă cadrele largi statuate „puterii armate" în ajunul și pe timpul războiului de independență (p. 130—132).

O atenție aparte, în același cadru analizat, a fost acordată, în perioada dintre cele două războaie mondiale conceptului de „națiune armată" și pregătirii formelor de aplicare. Dezvoltînd pe larg dezbaterile teoretice, soluțiile preconizate ca și cele adoptate în special odată cu adîncirea pericolelor fascist și revizionist, autorul conchide pe drept cuvînt: „Condițiile politice, economice, sociale și ideologice contradictorii ale regimului burghezo-moșieresc din perioada interbelică nu au permis însă găsirea unor soluții optime pentru realizarea acestui imperativ al vremii. Se cuvine să fie reținut totuși faptul că aceste căutări prilejuite de necesitatea apărării țării de către națiunea înarmată nu au constituit preocupări rupte de realitate. În fapt ele erau cauzate de nevoia reală de a găsi soluții mai viabile de apărare a independenței și integrității României amenințată de expansiunea statelor fasciste și revizioniste" (p. 151).

III. Nici unul din marile evenimente sau din marile înfăptuiri ale poporului român nu pot fi înțelese pe deplin fără reliefarea adecvată a rolului maselor largi populare. De fiecare dată împlinirea idealurilor de libertate, dreptate și egalitate a constituit platforma ralierii și ridicării la luptă cu arma în mînă a maselor largi populare, care s-au dovedit pe parcursul revoluțiilor de la 1821 și 1848—1849 catalizatorii și forțele progresului. Armata de voluntari a lui Tudor Vladimirescu, cea a generalului Gheorghe Magheru concentrată la Riureni, dar mai ales cea organizată de Avram Iancu în Munții Apuseni deveniți, în timpul revoluției de la 1848, „centrul unui veritabil război național" cum sublinia Karl Marx, au evidențiat odată cu opțiunea la progres, forța deosebită pe care o reprezentau masele înarmate. Procesului de edificare a concepției strategice a războiului întregului popor de către chiar reprezentanții partidelor ciasei muncitoare i-a acordat autorul preponderență în demersul istoriografic întreprins. Exemplificînd și argumentînd cu consistență orice apreciere sau afirmație, generalul-maior dr. Ilie Ceaușescu arată că încă de la apariția lor pe scena vieții social-politice a societății românești, socialiștii au avut ca preocupare majoră „stabilirea unei atitudini juste, corespunzătoare condițiilor României, față de problematica luptei întregului popor pentru apărarea patriei, a integrității ei teritoriale, a suveranității și independenței naționale a țării" (p. 158). În acest proces au fost exprimate și teze nerealiste, neconforme realităților obiective ale stadiului de dezvoltare a poporului și statului român, în special cea care preconiza „desființarea armatei permanente și înarmarea poporului" (p. 165).

O aprofundare a analizei probează faptul că odată cu adîncirea procesului de înțelegere a condițiilor obiective în care se afla țara și implicit întreaga problematică a apărării naționale, prin prisma raportului dintre misiunea internă și externă fixată armatei și poziția socialiștilor români a cîștigat în consistență. „Din studiul documentelor vremii se desprinde concluzia că socialiștii români aveau o viziune în general unitară și justă față de problemele militare ale României acelei epoci. Intrarea capitalismului în faza imperialistă de dezvoltare în etapa istorică dată făcea să crească primejdia războaielor de jaf și cotropire. În funcție de o astfel de realitate și în contextul social-politic și militar existent la începutul veacului nostru, reprezentanții mișcării socialiste vedeau în obiectivul apărării țării o chestiune fundamentală și de înaltă responsabilitate patriotică și internaționalistă. În asemenea împrejurări, întărirea armatei române, a forței de apărare a țării era, deci, o necesitate vitală" (p. 167).

Transformarea armatei într-o forță a poporului însărcinată cu apărarea intereselor sale naționale și sociale fundamentale, alături de masele populare înarmate, au fost principalele obiective ale luptei revoluționare, în domeniul militar, ale comuniștilor. Pe coordonatele luptei pentru apărarea independenței și suveranității naționale, a integrității

www.dacoromanica.ro

teritoriale a țării amenințate de puterile fasciste și revizioniste și apoi în pregătirea și desfășurarea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944 s-a materializat un amplu și complex proces ce a pus bazele acțiunii de însușire a prerogativelor de conducere și pe plan militar, de către forța politică ce s-a demonstrat profund atașată și capabilă totodată să călăuzească poporul la înfăptuirea idealurilor naționale și sociale — Partidul Comunist Român. Referindu-se la aceste desfășurări epocale pentru destinele prezente ale poporului nostru, autorul apreciază: „Insurecția în care masele populare și întreaga armată au pornit cu hotărire la luptă cu arma în mînă pentru alungarea ocupanților și eliberarea țării de sub dominația hitleristă a constituit forma cea mai înaltă a mișcării de rezistență populară armată antifascistă din România. Prin modul ingenios în care s-a pregătit și desfășurat, sub conducerea clarvăzătoare a P.C.R., doctrina militară a luptei întregului popor a căpătat noi valențe, ea găsindu-și cîmp de aplicare în adevăratul sens al cuvîntului" (p. 308).

După 23 August 1944, în perioada înfăptuirii sarcinilor revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă și în procesul construirii societății socialiste, doctrina luptei întregului popor a evoluat și a fost perfecționată în mod continuu.

Avînd ca temelie teoretică o fundamentare profund științifică, fiind strîns legată de realitățile românești, doctrina luptei întregului popor prevede, în principal, înarmarea maselor largi populare care sînt organizate în diferite formațiuni de apărare; folosirea armatei permanente ca element principal al sistemului național militar; întrebuințarea unei game largi de forme, metode și procedee de luptă în raport cu situația concretă; instruirea temeinică și din timp a tuturor elementelor componente ale sistemului național de apărare pentru a fi în măsură să ducă acțiuni de luptă prin întrebuințarea celor mai diverse procedee tactice.

Una din trăsăturile definitorii ale concepției privind apărarea patriei de către întregul popor constă în aceea că aceasta creează cadrul adecvat menit să asigure valorificarea în caz de nevoie, a întregului potențial material, economic, uman și militar eforturilor de apărare a țării.

Conform concepției partidului nostru, la acțiunea nobilă de apărare a patriei noastre socialiste care este cauză și operă a întregului popor concură un complex de sisteme și subsisteme, numeroși factori de ordin economic, politic, militar, social, științific, demografic etc. Fiecare sistem și subsistem are în structura sa componente care se cer a fi pregătite pentru ca în caz de nevoie să acționeze ca un angrenaj reglat și cu maximum de eficiență.

„Din milenara sa existență de viață, de muncă și de luptă, poporul român a desprins concluzia și învățămîntul că pentru țara noastră, care nu dispune de un potențial militar puternic, singura soluție pentru apărarea gliei străbune, pentru salvgardarea independenței naționale, a suveranității sale a fost și este lupta întregului popor, înarmarea maselor largi populare, participarea la lupta împotriva invadatorilor a tuturor acelor care pot produce, într-un fel sau altul, pierderi agresorului, pot contribui la înfringerea și alungarea inamicului dincolo de granițe" (p. 442).

Astfel, doctrina militară a luptei întregului popor constituie arta învingerii unui inamic superior pe plan militar și este singura cale posibilă, în condițiile țării noastre, de apărare a independenței și integrității, a ființei poporului român, viitorul lui. Bogatele tradiții ale luptei maselor populare împotriva dominației străine au stat, evident, la baza fundamentării de către Partidul Comunist Român a doctrinei militare a României socialiste, doctrină pe care secretarul general al partidului o definește astfel: „Apărarea patriei este o îndatorire a fiecărui cetățean, în condițiile de azi, în cazul unui război, nu numai armata, ci toți cetățenii trebuie să fie gata de a lupta pentru apărarea libertății, suveranității și integrității patriei. Noi apreciem că un război antiimperialist, un război de apărare nu poate fi decît un război popular și că victoria se va obține nu numai pe frontul de luptă, ci prin lupta generală a întregului popor".

Rezultat al unei vaste informații științifice și al unei interpretări originale fundamentată pe orientările cuprinse în documentele programatice ale Partidului Comunist Român, în opera secretarului general al partidului, președinte al României și comandantul suprem al forțelor noastre armate, tovarășul Nicolae Ceaușescu, monografia se impune prin consistență și manieră de expunere, detalierea particularului fiind întotdeauna subordonată concluziilor și aprecierilor generalizatoare, cu valoare de învățăminte pentru activitatea prezentă și viitoare. Citind lucrarea generalului-maior dr. Ilie Ceaușescu, lectorul avizat ca și cel mai puțin introdus în „secretele" vieții noastre bimilenare deslușește resursele ca și izvoarele și mijloacele viitorului nostru liber și independent.

Ioan Talpeș

www.dacoromanica.ro

G. ZANE, *Studii*, Edit. Eminescu, Bucureşti 1980, 590 p.

În afară de lucrările sale fundamentale şi de mari proporţii, ca *Economia de schimb în Principatele Române* (1930), *Industria în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile pregătitoare industriei mecanizate* (1970) ediţia operelor lui N. Bălcescu (1940), studiul asupra acestuia *N. Bălcescu, Opera, Omul, Epoca* (1977) şi alte zeci de lucrări de economie politică, finanţe şi istorie economică, G. Zane (1897—1978) a publicat foarte numeroase studii mai mici, dintre care unele au fost adunate în volumul de faţă însoţite de alte studii postume, inedite.

Ele cuprind rezultate ale muncii îndelungate în domeniile în care s-a manifestat rîvna lui scrutătoare timp de peste o jumătate de veac: economie politică, istoria economiei naţionale, istoria gîndirii economice şi sociale şi istoria culturii româneşti moderne.

Cunoscut mai ales ca istoric al economiei, G. Zane a avut în realitate o viziune mult mai largă a fenomenului istoric românesc pe care l-a cercetat nu numai infrastructural, în morfologia lui materială, ci şi, legat de aceasta, în manifestările lui ideatice, cu specială privire la ideologia economică, considerată ca parte integrantă a spiritualităţii româneşti în dezvoltarea ei istorică. De aceea, cercetările lui G. Zane au un caracter complex, interdisciplinar, a căror întindere şi profunzime de analiză le denaturăm reducîndu-le la o singură direcţie şi anume cea economică. Gîndirea economică — preocuparea lui predilectă — însemna, pentru el, meditaţia asupra stării materiale a unei naţiuni şi mai ales a căilor ei spre progres material şi spiritual, deci, ea constituie o parte importantă a gîndirii naţionale a oricărui popor.

Volumul recent apărut a fost îngrijit de către Elena G. Zane, soţia şi colaboratoarea savantului, a cărei contribuţie la întreaga lui operă, dar mai ales de editarea de texte, n-a fost întotdeauna suficient subliniată, dar pe care ne îndeplinim o datorie morală elementară să o însemnăm aici în tot meritul ei real.

Într-un relief deosebit se impune relevat substanţialul *Studiul introductiv* datorit lui Costin Murgescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, care prezintă pentru întîia oară într-o substanţială sinteză, viaţa, opera ştiinţifică multilaterală de profesor şi cercetător a savantului G. Zane, exemplu de pasiune şi dăruire în istoria ideologiei şi culturii româneşti moderne.

Introducerea lui Costin Murgescu este completată prin *Cuvîntul editorului* Valeriu Rîpeanu, director al Editurii Eminescu, prin al cărui sprijin editorial acesta a apărut. El constituie un adevărat portret moral al lui G. Zane, savant scrupulos pînă la exces care amîna timp de zeci de ani apariţia unor texte sau sinteze pentru a verifica cele mai minuţioase detalii şi a găsi formulări cît mai adecvate ideilor sale. Chiar prezentul volum de studii n-a putut apare decît postum din cauza exigenţelor autorului de a publica o lucrare cît mai desăvîrşit verificată. G. Zane avea o devoţiune absolută pentru cuvîntul scris, un respect exemplar pentru ideea de carte. Prezenta culegere este considerată de către Valeriu Rîpeanu ca un omagiu adus muncii ştiinţifice autentice.

Conţinutul prezentului volum este bogat şi variat (peste 30 de studii) astfel că nu ne vom putea opri asupra fiecăruia în parte, ci vom stărui asupra unor grupe de cercetări înrudite între ele.

În afară de amplul studiu de la început *Economia Principatelor în perioada 1775—1831* strîns legat de analiza istoriei interne şi externe a Ţărilor Române, cele mai numeroase studii privesc gîndirea economică, parte integrantă a aspiraţiilor naţionale, culturale şi sociale de la începutul istoriei noastre moderne: epoca revoluţionară de la 1848 şi cea a Unirii Principatelor (1859) spre care şi-a îndreptat întreg interesul său ştiinţific toată viaţa, fiindcă aceasta a fost epoca începuturilor democraţiei româneşti moderne şi cea în care s-au afirmat mai conştient şi programatic aspiraţiile spre unitatea naţională deplină.

G. Zane analizează în mod amănunţit nuanţele a două fenomene ideologice în deceniile trei şi patru ale secolului al XIX-lea, şi anume, saint-simonismul şi fourierismul în gîndirea social-economică românească. El aduce precizări inedite nu numai asupra falansterului de la Scăeni (1835), asupra personalităţii reale a conducătorului acestuia, Emanuel Bălăceanu, dar mai ales asupra naturii acestei „influenţe" care n-a constat în adaptarea dogmatică a unei ideologii de import, ci în încercarea de a folosi o formulă cu prestigiu în epocă pentru rezolvarea unor probleme social - economice concrete, şi care a promovat în sens progresist utopic, ideea asociaţiei în economie şi ideea de egalitate socială.

Într-o serie de alte studii pătrunzătoare sînt analizate obiectivele ideologice ale revoluţiei de la 1848 concepută unitar în cele trei Ţări Române, căci „chiar dacă luăm în considerare numai obiectivele economice, sîntem confruntaţi, fără nici o îndoială, cu identitatea de structură socială şi economică a poporului român pe tot întinsul teritoriului pe

www.dacoromanica.ro

care îl locuiește și, totodată, cu comunitatea de gîndire a forțelor care în acest moment istoric urmăreau o transformare a societății pe cale revoluționară". Noua societate urma să fie burgheză, democratică de tip apusean, „dar spre deosebire de Occident, revoluția română trebuia să rezolve și alte probleme, mai întîi de toate problema națională; de aceasta depindea rezolvarea cu succes a tuturor celorlalte pe care le punea revoluția" (p. 129). Istoria a validat acest program unitar și măreț, analizat de G. Zane atît în unitatea cît și în diversitatea celor trei țări române de atunci (Muntenia, Moldova, Transilvania).

Moștenirea ideologică a anului revoluționar 1848 este cercetată în esența gîndirii ei economice într-o serie de studii, indispensabile astăzi istoricului politic și diplomatic al acestei epoci. Dintre acestea menționăm: *Legea rurală de la 1864 și moștenirea ideologică a anului 1848* și *Problemele economice ale Unirii în lumina mesajului din 6 decembrie 1859 al lui Alex. I. Cuza.* Mesajul este apreciat și analizat sub aspecte multilaterale „ca un important document în istoria gîndirii economice românești și a politicii de stat din această perioadă". El este considerat ca „primul act oficial care enunță ideologia social-economică a noii domnii și formulează în cuprinsul său un vast program economic. În lumina faptelor din epocă el lasă să se întrevadă clar strategia economică pe care Cuza-Vodă a practicat-o pentru a rezolva atît probleme politice cît și unele probleme majore economice" (p. 152). Cuza Vodă a dus o îndrăzneață politică economică pentru finanțarea marilor lui proiecte într-o țară nouă, unitară, care trebuia să iasă din înapoiere, a contractat împrumuturi în Franța și Anglia, rivale pentru acapararea de piețe externe, a negociat cu Napoleon al III-lea etc. G. Zane analizează apoi în mod aprofundat un alt aspect major al politicii lui Cuza Vodă, și anume, pregătirea de însemnătate istorică a reformei monetare de la 1867, care a introdus leul ca monetă națională, existentă pînă astăzi.

O altă serie de studii cuprinde, pentru întîia oară, formularea gîndirii economiștilor români din Transilvania, pînă la 1918. G. Zane este primul cercetător român care a abordat acest subiect. Mai mulți economiști au studiat în trecut istoria economiei Transilvaniei, dar G. Zane este cel care a studiat gîndirea cărturarilor ardeleni asupra cauzelor stării de sărăcie a românilor din Transilvania și a căilor de ieșire din ea, pînă în 1918. Timp de un deceniu a extras, cu ajutorul colectivului pe care-l conducea în Institutul de cercetări economice al Academiei, textele caracteristice ale gîndirii economice din Transilvania, scoțînd la iveală nume de oameni de cultură cunoscuți înainte sub alte aspecte decît cel al gîndirii economice: S. Bărnuțiu, G. Bariț, Ion Roman, G. Maior, Visarion Roman, P. Cosma, D. Comșa, B. Baiulescu, ș.a. Acest volum ar fi continuat pe cel apărut în 1960 tot sub conducerea lui G. Zane, *Texte din literatura economică în România, Secolul XIX.* Volumul de texte privind Transilvania n-a apărut dar introducerea lui G. Zane, care ar putea constitui un volum aparte, a fost publicată parțial în „Viața Românească" 11/1968 și integral în volumul de față, întregită de alte două studii originale pe aceeași temă fundamentală: *Programa agrară și ridicarea nivelului agriculturii* și *Industria și meseriile în concepția economiștilor transilvăneni.*

Ultima mare grupă de studii din prezentul volum este de istorie culturală, fie privind probleme generale, fie diferite personalități în parte. Din prima grupă menționăm pe cele care privesc istoria și structura unor vechi instituții de cultură care au avut o deosebită importanță națională: *Centenarul învățămîntului economic în România. Academia Română 1866—1966. Revista „Viața Românească" la 60 de ani.* A doua categorie, care privește profiluri de personalități culturale și economice, sau aspecte mai puțin cunoscute ale activității lor sînt cele mai numeroase. De o atenție deosebită s-a bucurat personalitatea lui M. Kogălniceanu prin studiile: *M. Kogălniceanu și problema națională, O concurență tipografică și o polemică literară între M. Kogălniceanu și Gh. Asachi, M. Kogălniceanu, întemeietor al marii industrii textile din România.*

A doua personalitate prezentată în trei studii a fost Ion Ghica: *Cursul de istorie națională al lui Ion Ghica la Academia Mihăileană; O scriere necunoscută a lui Ion Ghica în „Portofolio" lui David Urquhart; Ion Ghica și Ion Ionescu de la Brad la Academia Română.*

Fapte inedite, pline de interes aduce articolul documentar, *M. Eminescu la Biblioteca Universității din Iași,* în care, după ce remarcă „aceeași caligrafie elegantă pe care o cunoaștem din manuscriptele sale literare" demonstrează că „M. Eminescu a fost un funcționar conștiincios, competent, cu o deosebită grijă pentru avutul public, manifestînd predilecție pentru tipăriturile vechi românești" (p. 361).

Profilurile intelectuale și morale ale unor gînditori socio-economiști din trecut sînt realizate în efigii clasice prin perspective originale și detalii inedite asupra personalității lor. Remarcăm de la început reconstituirea făcută pentru întîia oară, a personalității revoluționarului, cărturarului și econo-

www.dacoromanica.ro

mistului Enric Winterhalder (1809—1889) a cărui biografie completă este cunoscută abia acum prin precizările prețioase pe care le aduce G. Zane după cercetări minuțioase întreprinse timp de zece ani.

Urmează apoi conturarea gîndirii lui Dionisie Pop Marțian (economistul Unirii) a lui A. D. Xenopol ca economist, a lui N. Iorga și problemele economice și fixarea personalității științifice a lui Virgil Madgearu.

În prezentarea sobră și esențială a gîndirii socio-economică a acestor personalități din trecut, G. Zane subliniază pe lîngă ideile originale ale acestora, marele lor patriotism, prezența lor activă în viața patriei, năzuințele lor pentru ridicarea țării spre progres, prin dreptate socială, bogăție materială și spirituală.

Ultimul capitol al impunătorului volum de care ne-am ocupat este *Bibliografia lucrărilor lui G. Zane*, (26 p.) lucrare analitică, alcătuită cu competență de Daniela Poenaru. Din ea rezultă că pe lîngă cele aproape 200 de titluri expuse sistematic, în opt grupe, G. Zane a lăsat mai multe manuscrise pe care încă nu le-a publicat din scrupule de minuțioasă perfecționare. Printre ele se găsesc monografii despre Ion Ghica și Ionescu de la Brad și o tălmăcire românească din celebrul economist francez François Quesnay, una din cele mai dificile tălmăciri în materie din pricina limbajului specific de epocă (prima jumătate a secolului al XIX-lea). Deci, publicarea operelor postume ale lui G. Zane va mai continua spre folosul istoriografiei și culturii românești moderne.

Fără a mai sublinia valoarea documentară, metodologică și de interpretare a studiilor lui G. Zane — atestată de întreaga lui operă științifică anterioară — menționăm remarcabilul său talent de scriitor și de portretist al numeroaselor figuri de cărturari pe care le evocă. Pe Th. Diamant îl prezintă sintetic și definitiv: „Diamant este o apariție solitară în cultura română; un om cu o puternică vocație ideală, inconcesiv față de orice tendință de oportunitate. El reprezintă ideea unei noi societăți, dar și a unei noi morale. Nu caută prin fourierism nici glorie, nici avere. Orice abatere de la perceptele doctrinei era pentru el un păcat capital" (p. 90).

Portretul lui Ion Ghica diplomat la Constantinopol este o capodoperă a genului, care ar trebui reprodus în întregime dacă spațiul ne-ar îngădui.

Magistrală este apoi analiza concepției lui N. Iorga în probleme mai puțin cunoscute, în studiile *N. Iorga și problemele sociale ale vremii sale* și *N. Iorga și istoria economică* (p. 474—511) în care personalitatea covîrșitoare a marelui istoric este prezentată într-o lumină întregitoare față de cea cunoscută anterior. „În gigantica operă a lui N. Iorga — scrie G. Zane — problemele contemporane ocupă un loc de prim ordin. El a dat în acest domeniu o operă uimitoare, unică în istoria universală a culturii moderne. Mii de articole, sute de conferințe, de cuvîntări sau lecții asupra contemporaneității. Nici un alt savant din întreaga lume, nici un alt istoric din epoca sa nu a lăsat posterității, alături de o operă de specialitate, de dimensiunile extraordinare ca cea a lui Iorga, o cronică a actualității, o adevărată istorie contemporană atît de cuprinzătoare și variată, redactată zi de zi, timp de aproape 40 de ani, sub impresia însăși a eventualelor curente, pe care să le fi analizat, prezentat și apreciat în lumina unei concepții proprii despre lume" (p. 475).

Aceleași calități de portretist esențial și sugestiv le regăsim și în prezentarea celorlalte personalități evocate în cuprinsul volumului.

Prin stilul său științific infuzat de evidente calități literare, — G. Zane continuă și îmbogățește tradiția stilului științific clasic existent la noi de la Dimitrie Cantemir încoace.

În pofida unei materii aparent aride de specialitate, G. Zane se impune ca un captivant istoric al faptelor și al ideilor care expune documentat, nuanțat și expresiv rezultatul numeroaselor sale cercetări și sinteze, filtrate prin îndelungate și fertile meditații.

Bucur Țincu

GHEORGHE LAZAROVICI, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, 273 p., 40 fig., 18 tab.+pliant cu XXIII pl.

Prin girul și sprijinul material al Muzeului de Istorie al Transilvaniei o nouă lucrare de istorie străveche a văzut recent lumina tiparului, în deja cunoscuta colecție *Bibliotheca Musei Napocensis*. Autorul, Gheorghe Lazarovici, așa cum precizează în cuvîntul de debut, și-a propus să realizeze „prima sinteză a cercetărilor arheologice efectuate asupra neoliticului bănățean, cercetări începute acum mai bine de o sută de ani și continuate pînă în zilele noastre". Evident că sarcina n-a fost deloc ușoară, dar, cu largul și binevoitorul

www.dacoromanica.ro

concurs al colegilor muzeografi de la muzeele din Banat — detaliu consemnat de G. Lazarovici —, a devenit posibilă analizarea și studierea sistematică a nu mai puțin de 104 stațiuni neolitice din care au rezultat cîteva zeci de mii de piese arheologice.

Structurată în cinci capitole (I—V), fiecare din ele fiind subdivizate, lucrarea, o spunem de la început, creează cititorului — chiar nespecialist în istoria străveche — o imagine clară asupra unei succesiuni de culturi neolitice, cu unele paralelisme cronologice și interpătrunderi teritoriale, culturi ce s-au succedat în timp fără nici o cezură în tot intervalul dintre epoca veche a pietrei și epoca metalelor. Într-un anumit fel *Neoliticul Banatului* este o continuare, evident, pe un alt plan și o altă metodologie, specifice autorului clujean, a studiului *Paleoliticul în Banat*, de Florea Mogoșanu (Edit. Acad. R.S.R., București, 1978).

Capitolul introductiv, restrîns ca număr de pagini (p. 7—13), este totuși suficient de edificator în ceea ce privește explicarea periodizării neoliticului din Banat, precum și în legătură cu istoricul cercetărilor epocii neolitice din ținut. Considerăm însă că era mai limpede pentru cititor dacă harta de la p. 8, ce cuprinde descoperirile neolitice din Banat, figurau și stațiunile din epoca respectivă de pe cuprinsul Banatului jugoslav.

Capitolul secund, intitulat „Neoliticul vechi" (p. 15—69), se înscrie ca adevăratul început al lucrării, în el dezbătîndu-se pe larg dificila problemă a genezei neoliticului pe meleagurile bănățene, și nu numai aici, ci și în sud-estul Europei. Fără să fie de acord cu unele interpretări mai vechi a materialelor epipaleolitice și neolitice timpurii aflate în zona Cazanelor Dunării, teritoriu cunoscut sub denumirea de Clisură, Gheorghe Lazarovici își expune punctele de vedere arătînd însă că „așezările și fazele timpurii ale culturii Lepenski Vir-Schela Cladovei au trăsături epipaleolitice, în vreme ce fazele tîrzii sfîrșesc prin a fi neolitizate" (p. 21, 22). Așadar, dincolo de stabilirea unor detalii în legătură cu începuturile neolitizării, se menține ca valabilă pe deplin ideea că societatea autohtonă din spațiul nord-danubian al paleoliticului final n-a „dispărut" ci procesul de neolitizare s-a desfășurat nu numai prin impulsul unor valuri succesive de triburi neolitice ci și prin participarea oamenilor pămîntului carpato-danubian. Comunitățile epipaleolitice — consemnează G. Lazarovici —, „sînt în involuție, dar preiau tot mai multe elemente neolitice, mai exact se vor adapta, treptat, modului de viață neolitic, păstrînd ca ocupații de bază pescuitul, culesul și vînătoarea. Ca urmare a contactului tot mai strîns cu comunitățile neolitice, primii vor sfîrși prin a conviețui cu acestea, adoptînd tot mai multe elemente, explicîndu-se astfel prezența descoperirilor Starčevo-Criș în fazele tîrzii ale culturii Schela-Cladovei" (p. 58). Dispunînd de o serie de datări făcute pe temeiul Carbonului 14, arheologul din Cluj-Napoca pledează tot pentru o timpurie geneză a neoliticului, apreciind că „începutul neoliticului din Banat, avînd în vedere opiniile cele mai generale, se pot fixa în prima parte a mileniului VI î.e.n." (p. 69).

Partea cea mai consistentă a lucrării o formează, așa cum este logic, capitolul rezervat neoliticului dezvoltat (p. 70 — 175). Cultura net predominantă a neoliticului bănățean dezvoltat, arată în cel de al treilea capitol, a fost Vinča, „una din civilizațiile care a jucat un rol deosebit de important la geneza neoliticului dezvoltat din regiunea dunăreană" (p. 70).

Prezentarea acestei culturi neolitice e făcută cu meticulozitate, pe baza unui foarte amplu volum de date, astfel încît, pentru sistematizarea materialului analizat au rezultat mai multe subcapitole: *Cultura Vinča* — considerații generale (*1*); *Cultura V. în Banat* — stratigrafia și periodizarea (a), așezări și locuințe (b), obiectele din piatră, os, lut ars și cupru (c), plastica (d), ceramica (e), legături culturale și încadrare cronologică (f) (*2*); *Întrepătrunderi și sinteze culturale* — grupul Medina (a), grupul Alföld (b), grupul Bucovăț (c), cultura Tisa (d) (*3*); *Importuri și penetrații culturale în mediul vinčian* — importuri Szatmár-Alföld (a), importuri Bükk (b), cultura Petrești (c) (*4*); *Sfîrșitul neoliticului dezvoltat și începutul eneoliticului timpuriu* — cultura Tiszapolgár (a), cultura Sălcuța (b) (*5*).

Evident că o atît de mare diversitate de aspecte, cu toate implicațiile ce survin în urma interpretărilor date de autorul cărții pe care o prezentăm, nu poate fi discutată decît în linii generale. Remarcăm, între altele, detaliul că „stațiunile au un caracter stabil, straturile de cultură au o grosime mare, dovada unei locuiri îndelungate și a unei populații numeroase. Stațiunile erau așezate în zone care ofereau condiții avantajoase practicării agriculturii (lungi, terase, platouri deluroase nu prea înalte), dar ofereau și alte condiții pentru procurarea hranei: cules, pescuit și vînătoare" (p. 80). Cît privește utilizarea metalului, încă din epoca neolitică, se subliniază că „prelucrarea cuprului, în cultura Vinča este atestată din cele mai vechi etape. ... Încă din faza A sînt cunoscute primele obiecte de cupru" (p. 87). Continuînd apoi cu prezentarea plasticii antropomorfe și zoomorfe, a altărașelor de cult, a ceramicii în marea sa diversitate tipologică și bogată în decor geometric, au fost

www.dacoromanica.ro

reliefate etapele de evoluție ale respectivei culturi și intensele schimburi și influențări reciproce întreținute cu alte civilizații neolitice contemporane.

De un interes aparte ni se par aprecierile și concluziile colegului G. Lazarovici în privința plasticii neolitice de pe cuprinsul Banatului. Pe lîngă constatarea că „în Banat, în cultura Vinča, plastica este deosebit de bogată" (p. 87) se arată existența unor legături cu produsele plastice ale neoliticului mijlociu și tîrziu din sud-estul Europei, cu cele din Orientul Apropiat și, în parte cu cele din aria centrală a continentului nostru. Astfel, se desprinde concluzia evoluției societății neolitice din această zonă, nu izolat, ci în contextul general al dezvoltare și progres a neoliticului european. Dar, precizează arheologul clujean, această artă a modelării lutului s-a dezvoltat în aceste meleaguri „într-o manieră proprie, anumite elemente individualizînd-o de la început" (p. 87). Trăsăturile specifice, creații ale ingeniozității localnicilor, se accentuează atît de mult în decursul secolelor încît „în perioadele de sfîrșit vor apare și se vor dezvolta trăsături noi" (p. 87).

Cît privește ceramica, se subliniază în lucrare, „studiul corelației formelor și ornamentelor, analiza importurilor ori a interferențelor, asocierea cu anumite categorii de obiecte, poate oferi date noi despre problemele de bază ale acestei culturi, a evoluției și legăturilor ei" (p. 105). Prin numărul foarte mare de material ceramic apărut în așezările neolitice din aria investigată, sarcina de a o clasifica și interpreta n-a fost deloc simplă. La baza studiului au stat propriile observații făcute pe materialul ceramic apărut „atît în cercetări mai vechi cît și mai noi" (p. 105). Față de periodizările mai vechi ale culturii Vinča, „urmărind fenomenul vinčian într-o arie mai largă în Balcani" (p. 105) s-a propus următoarea succesiune de faze: A_1, A_2, A_3, B_1, B_2, C și D, pe lîngă care se mai utilizează și termenii de B_1/B_2, B_2/C, aceștia din urmă desemnînd un orizont cronologic (p. 106). Cu siguranță, periodizarea propusă reprezintă un punct de vedere care încă mai poate comporta discuții, dar acest fapt nu știrbește cu nimic rezultatul unei activități prodigioase pe ogorul studierii evoluției societății neolitice din zona cuprinsă de cursurile inferioare ale Mureșului și Tisei, Dunăre, Cerna și versantul vestic al masivului montan Poiana Ruscă.

Subcapitolul terț, intitulat „Întrepătrunderi și sinteze culturale" pune în valoare multiplele legături și schimburi material-culturale întreținute de triburile locale vinčiene, cu purtătorii altor culturi neolitice cu care ele erau contemporane. Sînt prezentate intensele legături cu grupul denumit „Bucovăț" (p. 143—155), explicînd totodată și elementele specifice ale acestui grup cultural intrat relativ recent în atenția specialiștilor în materie. Se specifică că „sub această terminologie (Grup Bucovăț, n.n.) sînt cuprinse fenomenele de interferență culturală Vinča (fazele B și C) — „ceramica lineară", sesizate, în principal la Parța, nivel II (Bucovăț și Chișoda). Deoarece la Bucovăț dispunem de o stratigrafie de 1,70 m în care se constată clar cele trei faze și mai multe nivele de locuire, am folosit provizoriu termenul de *grupul Bucovăț* pentru a designa aceste fenomene de sinteză" (p. 143).

În cadrul subcapitolului rezervat problematicei importurilor și penetrațiilor culturale în mediul vinčian se apreciază că o cunoaștere temeinică, pe baza urmelor arheologice concrete, a respectivelor importuri „oferă importante date despre cronologia relativă a civilizațiilor implicate" (p. 163). Cît privește legăturile culturale ale triburilor vinčiene din Banat cu cele de tipul Petrești din sudul Transilvaniei, se conchide: „Prezența unui mare număr de fragmente ceramice ale acestei civilizații, ne determină să presupunem existența unui mic grup cultural (în cadrul așezării de la Parța, n.n.) sau intense relații între cele două civilizații" (p. 166). Ținînd cont de multiplele vestigii arheologice vinčiene-turdășene, pe al căror temei o seamă de cercetători au propus ca respectiva cultură să se numească Vinča-Turdaș, prezența urmelor de tip Petrești la Parța e consecința acelor „intense relații între cele două civilizații" sugerată de către Gheorghe Lazarovici.

Acelorași influențe vehiculate din aria culturii Petrești li se acordă — ipotetic deocamdată — „un rol ce încă nu poate fi precizat în amănunțime (datorită stadiului încă incipient al cercetărilor), în procesul de evoluție de la neolitic la epoca metalelor în aria culturii Vinča" (p. 169). Dacă în privința raporturilor dintre culturile Vinča și Petrești persistă încă semne de întrebare, nu mai sînt nici un fel de dubii în legătură cu aportul pe care l-a adus în procesul de eneolitizare pe cuprinsul bănățean, Cultura Sălcuța, formată și dezvoltată pe cuprinsul Olteniei. În felul acesta se subliniază amănuntul că purtătorii culturii neolitice de tip Vinča de pe meleagurile bănățene au aparținut unei arii mai largi de influențe culturale și materiale, arie din care vatra carpato-nord-danubiană deținuse un rol precumpănitor. Evident că nu sînt neglijate nici influențele de tipul Tiszapolgár, sezisabile în zona nord-vestică a Banatului, care își fac apariția însoțite de materiale de tipul Bucovăț.

Discutînd în cadrul celui de-al IV-lea capitol despre „Locul Banatului în neoliticul sud-

www.dacoromanica.ro

est european" (p. 177—183), se trag o serie de interesante concluzii. Bunăoară, Gheorghe Lazarovici apreciază ca fiind exagerată părerea „potrivit căreia geneza neoliticului s-ar fi petrecut în Clisură" (p. 177). Geneza neoliticului e considerată „ca un proces complex, rezultînd din mai multe fenomene: a) deplasarea unor populații de agricultori, folosind ceramica; b) un proces de neolitizare, difuziune culturală din unele epicentre; c) convieţuirea dintre comunităţile neolitice cu cele epipaleolitice; d) sinteze culturale; e) un permanent contact cu zonele balcano-anatoliene" (p. 177), iar consecinţele acestor fenomene „îmbracă aspecte diferite, în funcţie de fiecare situaţie în parte, încît trebuiesc privite în mod dialectic" (loc. cit.).

Despre diversele aspecte ale neoliticului din Banat şi din ţara noastră se specifică necesitatea încadrării lor „în context mai larg, ca parte integrantă a neoliticului balcano-anatolian", subliniind că „o zonare prea strînsă a fenomenelor culturale, împiedică, înţelegerea fenomenelor mai largi şi îngreunează precizarea cronologiei relative şi absolute" (p. 179—180).

Interferenţele culturale neolitice oglindite de materialele arheologice scoase la iveală mai ales în ultimele trei decenii în judeţele Timiş, Caraş-Severin, Mehedinţi şi Arad, îndreptăţesc constatarea că „Banatul constituie o punte de legătură, o placă turnantă, între fenomenele balcanice, central-est europene şi central europene" (p. 180). Aceste descoperiri arheologice, prin valoarea lor documentar-informaţională „sînt deosebit de importante la explicarea fenomenului genezei, drumului, momentului cronologic al fenomenelor vinčiene. Precizarea exactă a vechimii culturii Vinča şi a evoluţiei acesteia, la care cercetările din Banat şi-au adus din plin contribuţia, oferă o bază mai sigură de discuţie pentru cronologia relativă şi absolută a neoliticului dezvoltat din regiunea dunăreană" (p. 181). Toate acestea atestă cu deosebită claritate că „pe întreg Banatul se constată o continuitate culturală de la începutul civilizaţiei neolitice pînă în epoca bronzului (şi în continuare, n.n.), cînd apare civilizaţia tracilor timpurii" (p. 183).

Capitolul al V-lea cuprinde „Repertoriul descoperirilor" (p. 185—212), în cadrul căruia sînt prezentate în ordine alfabetică localităţile în care s-au semnalat şi cercetat staţiuni neolitice. Împreună cu aşezările din „Addenda" (p. 210—212) sînt inserate 104 locuri în care s-au identificat urme arheologice din epoca nouă a pietrei, specificînd că nu sînt cuprinse „toate descoperirile neolitice amintite în literatura de specialitate, ci doar acelea care pot fi sigur atribuite sau acelea pe care noile cercetări le-au confirmat" (p. 185). Fiecare descoperire consemnată în catalog este sumar, dar explicit, descrisă şi e însoţită de o informare bibliografică, care cu rare excepţii, însumează toate studiile şi articolele referitoare la staţiunea respectivă. Catalogul este însoţit şi de imagini fotografice ce redau cîteva dintre cele mai semnificative piese ceramice apărute în staţiunile neolitice prezentate. Pentru o mai rapidă consultare a catalogului, la pagina 213, într-o „Anexă la catalog" se află „Gruparea pe culturi a staţiunilor neolitice din Banat".

Volumul se încheie cu un cuprinzător rezumat în limba germană (p. 215—232), prezentare ce face lucrarea utilizabilă în munca de studiere a fenomenelor neoliticului din Banat şi de către specialiştii de peste hotare, mai puţin familiarizaţi cu limba română. Urmează apoi „Lista prescurtărilor bibliografice" (p. 233—260), despre care sîntem de părere că ar fi fost în favorul cititorului dacă se plasa înainte de „Introducere", dar şi aşa cum e aşezată, cu puţină străduinţă îşi dovedeşte eficienţa. Prescurtările titlurilor de reviste şi cărţi, precum şi indicele alfabetic al numelor proprii reprezintă ultimele părţi aşa-zise auxiliare ale lucrării.

Chiar dacă în cuprinsul lucrării sînt expuse opinii divergente în unele probleme de cronologie a neoliticului „bănăţean", chiar dacă pe alocurea combaterea unor teze nu apare în toate cazurile convingătoare, şi chiar dacă unele forme de exprimare ar mai putea fi atenuate, *Neoliticul Banatului* se înscrie între apariţiile de specialitate ale anului precedent, demne de a fi remarcate. Este, aşa cum am specificat, un foarte preţios instrument de lucru ce conţine o luxuriantă bogăţie de date şi informaţii.

Liviu Mărghitan

M. TAYYIB GÖKBILGIN, *Osmanli müesseseleri teşkilâti ve medeniyeti tarihine genel bakiş.* (Organizarea instituţiilor otomane şi o privire generală asupra istoriei civilizaţiei lor) ..., Edit. Edebiyat Fakültesi Mathaası, Istanbul, 1977, VIII + 192 p.

Profesorul M. Tayyib Gökbilgin, titularul catedrei de istoria instituţiilor turceşti (Univ. Istanbul) pînă în 1977, a desfăşurat timp de patru decenii o bogată activitate didactică şi ştiinţifică. Începînd din 1939 a scris vreo 40 de articole, studii şi cîteva lucrări

www.dacoromanica.ro

de mari proporţii, care fac cinste istoriografiei turceşti. Ca urmare a studiilor sale de specializare la Budapesta, şi-a consacrat o bună parte din activitate cercetării relaţiilor istorice turco-maghiare în decursul veacurilor. Din acest punct de vedere amintim: „Arhiva statului maghiar şi istoricul ei"[1], „Documente noi privind pe Francisc Rákóczi II şi suita sa"[2], „Unele însemnări privitoare la dominaţia turcă în Ungaria"[3], „Apropierea turcă-maghiară în istoria otomană"[4]; „Kara-Uveys paşa, beylerbey de Buda (1578—1580)"[5], „La traduction des lettres de Korvin Mathias à Bayezid II. et le texte turc du traité Hungaro-Ottoman de 1503 (909 H.)"[6], „Francisc Rákóczi II şi refugiaţii maghiari protejaţi de Imperiul otoman"[7] care a fost şi principele Transilvaniei (1704—1711). În altă ordine de idei, amintim că T. G., în colaborare cu A. Decei, a scris un articol documentat despre Transilvania *(Ardeal-Erdel)*[8], precum şi un studiu intitulat „Evenimentele din Transilvania pe la începutul veacului al XVII-lea şi alegerea lui Bethlen Gabor ca principe"[9]. A mai publicat în coloanele unor reviste pariziene *Un aperçu general sur l'histoire des institutions de l'Empire ottoman au XVIe siècle*[10] şi *L'expédition ottomane contre Astrahan en 1569*[11] etc. Comunicarea, intitulată „Forma unor tratate (ahitname) acordate dogelui Veneţiei şi regelui Poloniei şi importanţa pe care o au din punct de vedere al conţinutului şi realităţilor istorice" (1482—1553)[12], cuprinde trei clauze şi pentru Moldova (1553). Strîns legat de aceasta este şi articolul său „Relaţiile turco-veneţiene în perioada domniei sultanului Suleiman „legislatorul"[13]. În acelaşi volum, consacrat memoriei lui Suleiman I Magnificul, a mai publicat despre „Cauzele şi factorii politicii lui Suleiman „legislatorul" în Ungaria şi Europa ..."[14], cu unele ştiri despre politica principilor Transilvaniei T.G. s-a ocupat nu numai cu istoria medievală ci a mai scris cîteva articole privind istoria modernă şi contemporană a Turciei. Este îndeajuns să amintim „Influenţa reformelor europene *(Tanzimat)* asupra instituţiilor şi organizaţiilor otomane"[15], oficial inaugurate prin hatt-i şeriful de la Gülhane (3 nov. 1839) pînă la adoptarea constituţiei lui Midhat paşa (1876). Din aceeaşi serie fac parte articolele „Problema munţilor Liban şi Durzilor din 1840 pînă la 1861"[16] şi „Relaţiile turco-maghiare pe la finele secolului al XIX-lea"[17]. Din istoria contemporană a Turciei amintim cele două volume privind începutul luptei naţionale a poporului turc „De la armistiţiul de la Moudros pînă la congresul din Sivas

[1] *Macar Devlet Arşivi ve tarihçesi*, în rev. „Belleten", III/11—12 (Ankara, 1939), p. 447—457.

[2] *II. Rákóczi Ferencz ve tevabiine dair yeni vesikalar*, ibid. V/20, (1941), p. 577—595 + levha CX—CXXXI (faks.).

[3] *Macaristandaki Türk hâkimiyeti devrine ait bazı notlar*, în rev. „Türkiyat Mecmuszı" VII—VIII, 1 (Istanbul, 1940—1952), p. 200—211.

[4] *Osmanlı tarihinde Türk-Macar Yakınlığı*, în rev. „Tarih Dünyasi" II/12 (Istanbul, 1950), p. 503—505 + 2 fig. (de popularizare).

[5] *KARA Uveys Paşa'nın Budin Beylerbeliği (1578—1580)*, în rev. „Tarih Dergisi" II/3—4 (Istanbul, 1950,1951), p. 17—34.

[6] *Korvin Mathias (Mátyas)'ın Bayezid II.e mektupları, tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar muahedesinin Türkçe metni...*, în : „Belleten" XXII/87 (1958), p. 369—381, 382—390 + 11 levha (faks.).

[7] *Rákóczi Ferenc II. ve Osmanlı Devleti Himayesinde Macar Mültecileri*, în vol. Symposium „Rákóczi Ferenc II and the Hungarian Refugess...", Istanbul, 1976, p. 1—17, în care are încă un articol despre „Imre Tököly şi rolul său în relaţiile osmano-austriece" (p. 180—210).

[8] De asemenea numită „*Erdil*" şi „*Erdelistan*", în „Islâm Ansiklopedisi" 32 Cüz (ed. II), Istanbul, 1964, p. 293—306.

[9] *XVII. asır başlarında Erdel hadisesi ve Bethlen Gabor'un Beyliğe intihabı*, în : „Tarih Dergisi" I, 1—2 (Istanbul, 1949—1950), p. 1—28.

[10] În rev. „Türcica..." I (Strasbourg, 1969), p. 247—260.

[11] În rev. „Cahiers du Monde russe et soviétique" XI, 1 (Paris, 1970 p. 118—123.

[12] *Venedik Doju ve Leh Kralına verilen bir kısım ahitnamelerin şekil ve muhteva bakımından taşıdıkları önem ve tarihi gerçekler*, în : „VII. Türk Tarih Kongresi", Ankara, 25—29 Eylul (IX) 1970, Kongreye sunulan Bildiriler" II. Cilt T.T.K. Basımevi — Ankara, 1973, p. 473—483.

[13] *Yeni Belgelerin Işığı Altında Kanuni Sultan Süleyman Devrine Osmanlı-Venedik Münâsebetleri*, înv ol. „Kanuni Armağanı", T.T.K. Basımevi — Ankara, 1970, p. 171—186 (Cu extras).

[14] *Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa siyasetinin sebeb ve âmilleri, geçirdiği sahfalar*, în „Kanuni Armağanı", p. 5—39

[15] *Tanzimat hareketinin Osmanlı müesseselerine ve teşkilâtına etkileri* în : „Belleten" XXXI/121 (1967), p. 98—111.

[16] *1840'tan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan meselesi ve Dürziler*, ibid., X, 40 (1946), p. 641—703.

[17] *XIX. asır sonlarında Türk-Macar münâsebetleri ve Yakınlığı*, în : vol. omagial „Németh Armağanı" (Ankara, 1962), p. 171—182.

www.dacoromanica.ro

şi deschiderea Marei Adunări Naţionale a Turciei (1919—1922)"[18]. În altă ordine de idei amintim că a colaborat în „Enciclopedia islamică" (versiunea turcă) cu articole bine documentate ca „Suleiman Legislatorul", „Midhat paşa" etc.

Din lucrările lui T.G., de proporţii mai mari, un loc de frunte îl ocupă opera sa monumentală „Adrianopolul în sec. XV—XVI şi ţinutul *(liva)* paşei ..."[19], în care după cum arată şi subtitlul ei se tratează problema unor instituţii importante ca: „Fundaţiile pioase" *(Vakıflar)*, proprietăţile particulare *(Mülkler)* şi arendările *(Mukataalar)*. Această lucrare, fundamentală pe un bogat şi interesant material de arhivă are un mănunchi de ştiri preţioase şi pentru ţările române (Dobrogea, Moldova, Valahia şi Transilvania), începînd din 1476 şi pînă în 1554, (răscoala lui Düzme Mustafa în Dobrogea). Nu se poate trece cu vederea nici opera sa intitulată „Nomazii, tătarii şi urmaşii cuceritorilor în Rumelia"[20] avînd importanţă şi pentru istoria Dobrogei medievale (sec. XV—XVI) etc.

Lucrările lui T.B., privite în ansamblu, cuprind interesante materiale documentare privind relaţiile turcilor cu popoarele din Asia, Africa şi Europa. În cuprinsul lor, cercetătorul poate găsi materiale interesante referitoare şi la istoria relaţiilor româno-turce.

După această incursiune introductivă, putem păşi la prezentarea ultimului său studiu „Privire generală asupra organizării instituţiilor otomane ...", După cum rezultă şi din titlu, nu este decît o trecere în revistă a problemei respective, fără pretenţia unui studiu de analiză şi sinteză. Desigur, acesta este cam greu de realizat. În stadiul actual al cercetării instituţiilor turceşti, care, fiind fără o tradiţie temeinică, este o problemă complicată. În „Cuvînt înainte" (p. VII—VIII), după ce aminteşte introducerea unui astfel de curs de 15 ani, la secţia istorică a Universităţii din Istanbul, îi citează pe istoricii Abdurrahman Şeref (m. 1925), Ahmed Refik (m. 1937), Fuat Köprülü (m. 1966) şi îndeosebi pe profesorul său I. H. Uzunçarşılı (m. 1977), care au adus primele contribuţii ştiinţifice în cercetarea instituţiilor otomane. În acelaşi timp se amintesc unele instituţii şi reviste de specialitate cu preocupări pentru astfel de probleme istorice. Desigur, aici, trebuia menţionat numele şi aportul lui Midhat Sertoğlu, fostul director general al arhivelor otomane, autorul unui repertoriu preţios al instituţiilor Imperiului otoman[21]. Se aminteşte, aici, că fondarea Imperiului otoman, organizarea şi evoluţia instituţiilor sale au intrat în preocupările unor istorici europeni, care sau că au avut idei preconcepute, sau că n-au putut ajunge la concluzii ştiinţifice. În această privinţă, autorul T.G. putea să numească vreo doi-trei dintre ei ... Expunerea, deşi este generală, T.G. speră că este o contribuţie de care studenţii săi, viitorii profesori de istorie turcă, vor avea de profitat pe urma notelor de pe lecţiile sale.

În partea introductivă *(Giriş.* p. 1—5), după ce se defineşte noţiunea de instituţie (tc. *kuruluş*, ar *müessese)*, tratează succint originea instituţiilor turceşti, cuprinzînd elemente din Asia Centrală, de la statele turco-islamice preotomane şi, în special, turco-selgiuce din Anatolia. Se trece cu vederea faptul că instituţiile Imperiului otoman, în primele secole de existenţă, au absorbit şi o serie de elemente bizantino-balcanice[22]. Nu este exclus ca unele instituţii otomane să fie chiar de această origine. După o privire generală asupra instituţiilor şi civilizaţiei otomane, T. G. insistă asupra vechiului ceremonial oğuz (rom. *uz)* privind alegerea hanului, obicei care se moştenise atît la turcii selgiuci cît şi la otomani. Ne surprinde că autorul ilustrînd alegerea lui Osman Gazi ca han, fondatorul Imperiului otoman, dă un citat din cronica vizirului Lütfi paşa (m. 1561) care este o sursă tîrzie pentru un eveniment istoric de pe la finele veacului al XIII-lea.

---

[18] *Millî Mücadele başlarken.* 2 Cilt. *Moudros Mütarekesinden Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar.* „.../Vol. I. Cilt. *Mondros Mütârekesinden Sivas Kongresine kadar*, Ankara, 1959, VIII+159 p.; II. Cilt. *Sivas Kongresinden Türkiye Büyük Millet Meclisinim acılışına* kadar..., Ankara, 1965, VIII+440 p.

[19] *XV—XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası. Vakıflar — Mülkler — Mukataalar*, Istanbul, 1952, VII+631+302 p.+facs., recenzat în rev. „ZDMG" 102, 2 (Viena, 1952), p. 413—416. Ştirile care ne privesc fiind împrăştiate cf. Indicele: *Akkerman* (Cetatea-Albă), p. 155, 158, 357 etc., *Balçik*, 511; *Beçkerek* (dat în Ardeal în loc de Banat), 509, 511—514; *Boğdan* „Kara Boğdan", 79, 497; *Dobruca* (Dobrogea), 497, 513; *Eflak*, 244, 255, 256 :, — voyvodası, 99, 100; *Eflâk-şahin*, 412; Ardeal; *Hirsova* — „Hîrşova", 398, 402 etc.

[20] *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*, Istanbul, 1957, XII + 342 p. + 7 h, (Istanbul Univ. Edeb. Fak. Yayın. no. 748).

[21] *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Istanbul Matbaası, 1958, 356 p.

[22] De ex. cf. Bistra A. Cvetkova, *Influence exercée par certaines insitutiones de Byzance et des Balkans du Moyen Âge sur les Système féodal ottoman*, în: „Byzantino-bulgatica" 1 (Sofia, 1962), p. 237—257.

www.dacoromanica.ro

Aici se putea folosi mai bine fie unul din manuscrisele cronicii selgiuce „Selçukname" a lui Yazıcıoğlu Ali (m. 1424), fundamentată pe izvoare mai vechi, fie fragmentul intitulat „Ceremonialul oğuz" *(Oğuz Töreni*, fol. 14r—16 v.), publicat în „Antologia vechei literaturi turcești în proză" de prof. Fahir Iz [23]. Introducerea se încheie cu „Structura politică a statului otoman" (p. 4—5) fondat în ultimii ani ai veacului al XIII-lea de către ramura *Kayı*, din tribul *Bozok* al marelui neam turc *Oğuz*. Concluziile autorului despre apariția și organizarea instituțiilor incipiente ale emiratului lui Osman, din regiunea *Sögüt* —„Salcie", sînt grupate în opt puncte în care dă prioritate solului productiv, poziției sale strategice, elementului etnic turc și celor trei emirate constituite la marginea Imperiului turco-selgiuchid din Asia-Mică.

„Bibliografia scurtă" *(Kisa bibliyografya*, p. 6) cuprinde laolaltă, fără precizare, cronici turcești (sec. XV—XVI) și două trei lucrări de F. Köprülü și Mükrimin H. Ynanç. Ne surprinde că lipsește din listă cronici de mîna întîia ca Tursun beg și Kivami (ed. F. Babinger 1955), importante pentru epoca lui Mehmed II și începutul domniei lui Bayezid II, și opera lui Gelâlzade Mustafa, *Tabakat* ..., importantă pentru domnia lui Suleiman I Magnificul. În ce privește bibliografia propriu zisă, F. Köprülü putea să apară încă cu două titluri mai importante pentru instituțiile turcești: *Les institutions juridiques au Moyen Âge* (Istanbul, 1928) și *L'institution de Vakf* ... (Ankara, 1938). Prof. I. H. Uzunçarşılı, omis la bibliografie, putea să apară cu trei opere de bază pentru instituțiile turcești și anume: *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal* (Introducere în organizarea Imperiului otoman), Ankara, 1970, XIV+520 p. (ed. II); *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı* (Organizarea centrală și maritimă a Imperiului otoman), Ankara, 1948, XVI + 634 p. + 48 pl. și *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı* (Organizarea științifică a statului otoman), Ankara, 1965, VIII + 349 p. + 18 fasc.

Din cap. „Instituțiile epocii lui Osman Gaziul" (sec. XIII—XIV) este de reținut originea divanului otoman. După autor, nucleul acestei instituții de bază, viitorul „Divan imperial", ar fi în micul consiliu de război din 1284, condus de emirul Osman la cucerirea fortăreței bizantine Inegöl (Angelo coma). Inițial, acest mic sfat a avut numai cinci membri războinici, dar mai tîrziu concomitent cu mărirea emiratului a crescut numărul membrilor divanului. Apoi, în anul 1288, cu ocazia cuceririi cetății Karageahisar a fost numit, acolo, un cadiu și un subașı. Așa au luat ființă „magistratura" și „comisariatul militar" otoman. Astfel de dregători au apărut, apoi, în toate fortărețele cucerite. Pe la începutul secolului al XIV-lea apar cu misiuni importante Samsa ceauș și Balaban ceauș, un fel de olăcari ai emiratului. Mai tîrziu, în palatul imperial *(seray)* başceaușul și ceaușii săi au jucat un rol important, primul fiind mare şambelan al Imperiului. În acest capitol trebuia să se insiste asupra atribuțiilor emirului Osman, baza sultanatului, începînd cu Murad I. Emiratul era, desigur, de esență turcă-selgiucă.

Odată cu domnia lui Orhan Gazi (1324—1359/60), instituțiile otomane (p. 14—22), în frunte cu divanul din Brusa (tc. *Bursa*), încep să se dezvolte. Se știe că acest emir a fost poreclit „Numa-Pompiliu" al otomanilor, adică a fost dătător de legi. Pe la începutul acestui emirat, după cucerirea Brusei (1325), a fost înființată instituția viziratului; primul vizir, adică „sfetnic", a fost însuși fratele emirului Alaeddin pașa. Amintind cele cinci ipoteze despre originea sau etimologia titulaturii otomane *Pașă*, în frunte cu articolul turcologului francez Jean Deny (1936), „mort de curînd" (p. 19), de fapt decedat în nov. 1963, crede că termenul *pașa*, încetățenit și în română, ar proveni din *baș-aga*, ceea ce pare a fi mai plauzibil. În ce privește divanul lui Orhan bey se compunea dintr-un vizir, un cadiu și dintr-un scrib, deci din trei-patru persoane. Spre sfîrșitul domniei lui Orhan au apărut și alte instituții ai căror reprezentanți au intrat în componența divanului. În acest timp a fost reglementată mai bine acordarea de timare, adică feude războinicilor. Timarele cadiatelor *(kaza)* erau administrate de o căpetenie militară numită *ceribaşı*. De asemenea a fost înființată, sub Orhan, o oaste permanentă pedestră numită *yaya* și alta de cavalerie „müsellem", fiecare unitate avînd cîte o mie de oameni. În sînul lor, 30 de neferi alcătuiau un ogeac *(ocak)*, care participa pe rînd la expediții. Aici sau mai bine în cap. Osman gazi, T.G. putea să vorbească despre cavaleria neregulată a oastei de *aktıngıt* care a avut comandanți ereditari și subcomandanți *(toyce* etc) în persoana renegaților greci Mihaloğlii.

La începutul și înainte de încheierea acestui capitol, se precizează că prima monetă otomană „akçe-i Osmani" a fost bătută de Orhan bey în al 3-lea an de domnie (1327/727 H.), ceea ce este o părere depășită., Cunoscutul numismat turc Ibrahim Artuk cu ocazia unei comunicări senzaționale, înti-

[23] *Eski Türk Edebiyatında Nesir*...I, „Osman Yalçin Matbaası", Istanbul, 1964, p. 514—522 (Recenzat de H. Inalcik în „Belleten" XXIX/116, 1965, p. 673—674).

www.dacoromanica.ro

tulată „Monetă aparținînd lui Osman Gazi, fondatorul beilicului otoman" (Ankara, 12 iul. 1976)[24], a demonstrat că prima monedă a fost bătută de emirul Osman pe la 1300 (700 H.). În alte indicații numismatice, T.G. folosește opera lui Halil Edhem, „Catalogul monetelor otomane" *(Meskûkât-ı Osmaniyye Kataloğu)*, Istanbul, 1919 (1334H.) de atunci însă au apărut alte cîteva tratate de numismatică, unul de Ekrem Kolerkılıç *(Osmanlılarda para*, Ankara, 1958), altul de M. Pereny *(Osmanlılarda sikke*, 1969) și mai ales monumentala operă a soților Ibrahim și Cevriye Artuk, „Catalogul monedelor islâmice ..." *(Istanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirdeki Islâmî sikleri Kataloğu)* din Muzeele arheologice stambulene (Istanbul, I/1971 și II 1974). Făcînd abstracție de aceste lucrări, de mari proporții, dacă T. G. folosea numai documentatul articol *Sikke* — „Monedă", de I. Artuk[25], lucrarea sa avea de cîștigat în valoare științifică. Folosirea monedelor are importanță nu numai pentru viața economică, ci și pentru cea instituțională.

Din cap. „Instituțiile de pe timpul lui Murad I" (p. 23—39), adică între 1361—1389, este de reținut mai întîi unirea cadiatului din or. Brusa cu „magistratura armatei" *(Ordu kadılığı)* și apoi înființarea postului de *beylerbeylik* sau „pașalîc". Titularul primei instituții de „kadı'asker" sau „kazasker" a fost Çandarlı Kara Halil *(Hayreddin* pașa), iar primul beilerbei a fost Lala Şahin, drept urmare a cuceririlor din Rumelia începute de Suleiman pașa, fiul lui Orhan. Apoi, postul de beylerbey a fost ocupat de Kara Timurtaș pașa. În ce privește aplicarea sistemului timariot în Rumelia, prin acordarea de feude-timar și has războinicilor, nu era o inovație otomană. Un astfel de sistem exista în califatul abasid și, apoi, în sultanatul turco-selgiuchid (sec. VIII—XIII). Drept urmare, instituția timariotă a existat în emiratul lui Osman și Orhan din Anatolia. Dar în Rumelia a început să fie aplicat sub domnia lui Murad I. Acordarea timarului era condiționată de participarea și comportarea timariotului în luptă cu ghiaurii. Altfel, feuda i se retrăgea și se acorda altuia, socotit mai demn. Un alt rezultat al primelor cuceriri din Rumelia a fost instituirea dării 5% *(penclik)*, atît pentru prizonieri cît și pentru prăzi *(plean și doium)*, în folosul statului. Aducerea unui mare număr de copii creștini (albanezi, bulgari, greci și sîrbi), convertiți la mahomedanism și care învățau turcește, pe lîngă țăranii turci, a dat naștere unui sistem nou numit *„devşirme"* — „renegare". Urmarea acestui sistem a dus, pe la începutul domniei lui Murad I, la înființarea oastei noi, permanente, *ienicerii*, faima armatei otomane timp de secole. În același timp au fost create cete ostășești, compuse din bulgari, albanezi, sîrbi și vlahi balcanici. Această instituție militară, numită *Voynuk*, a fost înființată de Kara Timurtaș pașa, beilerbeiul Rumeliei (1376). Vag se amintește și de Martalozi (rom. *Martalogu* și *Martologi)*.

În legătură cu personalitatea lui Murad I, se bazează pe caracterizarea lui Halkokondil, Gibbons și N. Iorga care afirma că era „un adevărat efendi, adică domn, îndulgent și tolerant" (p. 30).

În ce privește „Instituțiile otomane din sec. XV" (p. 31—32), T.B. observă o creștere simțitoare a haraciului bizantin, afectat vistieriei otomane, ceea ce a creat o bază materială pentru dezvoltarea statului, în ciuda dezastrului de la Ankara (1402). În același timp se amintește înființarea unei geamii la Constantinopol și numirea unui cadiu pentru reglementarea litigiilor între bizantini și otomani. În continuare, se dă „Un răspuns împotriva criticilor făcute instituțiilor otomane" (p. 33—70). După o critică împotriva unei comunicări, prezentate de istoricul bulgar Al. Burmov, la Congresul istoricilor de la Stockholm (aug. — sept. 1960), despre „Cucerirea Peninsulei Balcanice de către turci"[26], se tratează, în cadrul acestui capitol, despre „Familia sau spița cuceritorilor Rumeliei" (p. 49—52), „Turkmenii din Anatolia" (p. 53—56), „Locuri din Anatolia aparținînd direct osmanlîilor" (p. 56—61) și „Problema șeyhului Bedreddin" (p. 61—70). Fondul criticii lui T. G. rezidă în negarea feudalismului otoman, în sens apusean, și de aici concluzia că „teoria lui Al. Burmov este bazată pe imaginație". În sprijinul acestei păreri invoacă și motivul că istoricul bulgar nu cunoaște izvoarele istorice otomane și nici lucrările istoricilor turci, în frunte cu M. Aktağ, Ö.L. Barkan, H. Inalcik, Fuat Köprülü și I. H. Uzunçarşılı. O dată ce cineva nu cunoaște limba turcă-osmană și nici cea modernă nu poate avea acces la astfel de izvoare și lucrări. Din acest punct de vedere nu se poate tăgădui că problema îl depășea pe Al. Burmov. Nu știm dacă și T.B., pledînd pentru existența unei „adevărate aristocrații agrare turcești" *(Hakikî ... Türk toprak aristokrasisi vardi ...)*, are dreptate sau nu?. Criticile aduse lui Al. Bur-

[24] *Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye Sikke*, în : First International Congress on the Social an Economic History of Turkey (1071—1920), Yuly, 11—13 1977, Ankara, 1977, p. 9.

[25] În „Islâm Ansiklopedisi"..., 107. Cüz p. 421—424 și 108. Cüz (Istanbul, 1972), p., 625—640 + 53 fig. de monete.

[26] În rev. „Etudes Historiques" I (Sofia, 1960).

www.dacoromanica.ro

mov sînt sintetizate de T.B. în 16 puncte (p. 39—41). De ex. în punctele 5 şi 6 —..., bazîndu-se pe Neşrî (m. 1520), se discută situaţia principelui Dobrogei *(Dobruca'oğlu)*, cu reşedinţa la Varna, relaţiile acestuia cu vizirul Ali paşa şi misiunea lui Yahşi bey pe lîngă principele dobrogean. Cu această ocazie se arată, printre altele, că principatul sau despotatul lui Dobrogea'oğlu cuprindea tot litoralul Mării Negre, fiind compus, sub raport etnic, din cumani bulgari-români *(Bulgar-Romen Kumanlarından)*. Precizăm, aici, că acest principe al Dobrogei era Ivanco, fiul despotului Dobrotici care şi-a imprimat numele Daciei pontice sau Scythiei Minore. Sub punctul 16 —, T.G. aminteşte despre relaţiile bulgarilor, maghiarilor şi voievozilor, români în sec. XV care, adeseori chemau pe turci „ca apărători şi pentru asigurarea liniştii lor" (p. 41). În altă ordine de idei, T.G. criticînd articolul lui Al. Burmov, „Cînd au cucerit turcii Adrianopolul"? (tradus şi în turcă) [27] socoate că nu în 1371, ci în 1361, bazîndu-se pe articolul lui Halil Inalcik, „Cucerirea Adrianopolului" *(Ederne'nin fethi*-1361 [28]) care ar fi descoperit un nou document în acest sens. (p. 41—42). În schimb, T.B. nu cunoaşte, cel puţin nu citează, articolul *La conquête d'Adrianople par les turcs:* La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes de Irène Beldiceanu-Steinherr [29]. După cum o documentare foarte bogată şi o analiză temeinică despre acest eveniment, autoarea conchide: „Nous pouvons donc conclure que la ville a été conquise à une date qui se situe entre juin 1365 et un certain nombre d'années avant juin 1380" (p. 461). În acest caz nu numai T.G. sau H. Inalcik, ci şi Al. Burmov poate avea dreptate.

În continuare, discutîndu-se sumar perioada interregnului otoman (1402—1413), timpul domniei sultanilor Mehmed I Celebi (1413—1421) şi Murad II (1421—1451), se amintesc unele sarcini încredinţate beilor de akîngii, în Rumelia, ca Mihaloğlii, Evrenosoğlii şi Paşa-Yiğit-oğlu. Cu această ocazie T. G. reproduce următorul fragment din cronica lui Bihişti (m. 1520): „Pe atunci beiul din Vidin a dat permisiune lui Firuz bey şi /acesta/ trecînd din Vidin a făcut o expediţie în Ţara Românească *(Eflak)*. Şi Paşa-Jiğit se afla la Üsküp. A dat învoire să facă incursiune *(akın)* în Bosnia ..." (p. 50). Aici, se impunea precizarea în sensul că aceste evenimente au avut loc înainte de interregn, după bătălia de la Cossovo (1389—1390). În acest sens pledează toate cronicile turceşti din sec. XV—XVI care mai adaugă că „din prăzile aduse din Ţara Românească au fost construite anumite instituţii charismatice, adică de binefacere, la Adrianopol..." În legătură cu evenimentele amintite (1390) amintim şi articolul Duşankăi Bojaniç — Lukać, *La conuqete de Skoplje par les turcs ... — Cucerirea cetăţii Scoplje (Usküdar) de Yiğit paşa*, (1391) [30] care putea fi folosit de T.G. În acest caz, sîntem în faţa unei confuzii fie a cronicarului Bihişti, fie a istoricului T.G. Bătălia de la Ankara, între Bayezid şi Timur, este dată la 28 iul. 1402, în timp ce unele izvoare demne de încredere spun 20 iul. (1402). Fiul ţarului bulgar Alexandru Sişman, devenit musulman şi ajuns valul de Izmir şi Manisa, nu era denumit (Mehmed Bey), ci Suleyman *Kalpaksız* — „S. fără căciulă" (după izvoarele bizantine etc.).

Revenind la problema bedredinistă, T.G. schiţează biografia marelui cărturar al lumii islamice şeyh'ul Bedreddin Mahmud, fiul unui cadiu din Simavna (azi în Grecia). În ce priveşte data naşterii lui Bedreddin M. pe la 1370 (p. 61 şi 66) nu poate fi acceptată. În biografia *(Menâkibname)* lui Bedreddin, scrisă de Halil, nepotul şeyh'ului, se dă cca 760 H., corespunzînd cu 1359. Sub raportul învăţăturii bedrediniste este interesantă legătura pe care o face T.G. cu cele propovăduite de discipolii *(muridi)* sectei babaii, în frunte cu şeyul Burak şi Saltuk Dede (Baba) din Dobrogea. Analizînd succint învăţătura altor secte islamice ca batinii, haydariye şi kalenderi din perioada selgiucă, T.G. afirmă: „Cu ocazia răscoalei lui Bedereddin din Simavna am văzut existenţa turkmenilor din secta Bâtini în Dobrogea care plecaseră acolo, în 662 (1261), în suita lui Sarı Saltuk Dede şi din care o parte se întoarseră în Anatolia pe timpul lui Karası-oğlu Isa bey, iar alţi adepţi rămăseseră aici"/în Dobrogea/ (p. 65). T.G. nu precizează izvorul de unde este dat acest fragment care este nu numai la Yazıcı'oğlu, ci şi la Seyyid Lokman. În ambele se vorbeşte mai mult de sultanul Izzeddin II Keykaus în care unii ca G. Balascev şi P. Wittek [31] au văzut etimologia lui Gagauz. Anul hegirei 662 corespunde nu cu 1261, căci

[27] *Türkler Ediene'yi ne vakit aldılar*?. Çev. (Trad.) : Hasan Eren, în „Belleten", XIII/49 (1949), p. 97—106.

[28] În vol. „Edirne"...T.T.K. Basımevi — Ankara, 1964, p. 139—159.

[29] In : „Travaux et Mémoires" 1 (Extrait), Paris, 1965, p. 439—461 (Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantines).

[30] *Kako Türkite go prezele Skoplje* (1391), Skoplje, 1965/66, 18p. + 2 pl.

[31] Paul Wittek, *Les Gagaouzes = Les gens de Kaykaus*, în „Rocznik Orientalistyczny"..., Tom XVII (1951—1952), Kraków, 1953, p. 12—24. (Are o versiune şi în engleză). „Yazıgizade Ali şi Turci creştini în Dobrogea".

www.dacoromanica.ro

începe la 4 nov. 1263 și se încheie la 23 oct. 1264. Se observă și alte echivalări greșite. În ce privește itinerariul lui Bedreddin M. de la Isfendiar bey, adică din Sinop, în Rumelia, la Zagra (Zagora) și de aici la Silistra, apoi de acolo în Dobrogea și apoi, iarăși, în Deliorman ..." (p. 67) nu corespunde cu realitatea, contravenind tuturor izvoarelor istorice, în frunte cu Vita *(Menâkibname)* lui Bedreddin. Atît acest izvor cît și cronicile turcești ne dau un itinerariu precis și anume din schela Sinop a traversat Marea Neagră, plină de pericole din cauza frîncilor (genovezi), și a ajuns în Țara Românească *(Eflâk)* a lui Mircea *(Mirci)*. De aici, după un popas, a trecut în Dobrogea, la Silistra, a pătruns în Deliorman, numit „Mare arborорum" *(Deniz ağaci)*, și apoi a ajuns și a poposit la Zagra, unde a fost prins de un detașament al sultanului, adus la Serres și spînzurat în fața unei dughene (1420). Popularitatea lui Bedreddin în Dobrogea și Deliorman unde în jurul șeyhului s-a strîns un mare număr de adepți, se explică prin existența unor partizani de-ai lui Baba Ishak și Saltuk Dede în Deliormanul dobrogean. T.G. trebuia să precizeze că aceștia erau *şi'îti*, „schizmatici" pentru suniți *(sunna)*, socotiți „ortodoxi", care contestau lui Mohamed calitatea de „profet" în islam. În redarea învățăturii bedredditiste social-ecleziastice-filozofice, autorul se bazează pe studiul învechit și depășit al prof. Șerefeddin, *Şeyh Beddreddin* (Istanbul, 1926), de fapt extrase din cronici, și pe un articol al acestuia *Bedreddin Simâvî* în „Islâm Ansiklopedisi" (I, 1949, p. 444—446). În ultimele decenii au apărut citeva studii despre Șeyhul Bedreddin de Abdülbâki Gölpinarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (Istanbul, 1966 „Eti", XLIV + 127 p.); idem, în colaborare cu Ismet Sungurbey, *Simavna kadısıoglu şeyh Bedreddin menâkıbı* (Istanbul, 1967, 205 p.) și în fine Necdet Kurakul, *„Bedreddin"* — „Sub toate aspectele sale" (Istanbul, 1977, VIII + 373 p.) etc. Figura lui Bedreddin i-a preocupat pe învățații străini ca Babinger (Berlin, 1921 și Iași, — Leipzig, 1943: *Die Vita* ..., 124 p.), pe asistenții săi H.J. Kissling, *Das Menaqibname Scheich Bedreddin's* ..., în „ZDMG" 100 (1950), p. 112—176) etc. Manuscrisele unor opere bedredeniste se păstrează în Biblioteca „Beledîye" din Istanbul, în frunte cu mss. *Varidat* — „Existența" etc. Folosirea celor mai sus semnalate, desigur, permiteau lui T.G. o mai bună sesizare a laturii progresiste, materialiste, din învățătura bedredinistă despre care vorbește și istoriograful bizantin M. Duca.

În cap. „Instituțiile de pe timpul lui Murad al II-lea" (p. 71—94) descriindu-se lupta lui Murad II pentru ocuparea tronului, rîvnit de impostorul „Düzme" Mustafa (1421—1422), susținut de bizantini, acesta promisese lui Manuel Paleologul, adică Bizanțului, tot țărmul Mării Negre, de la Galipoli pînă la hotarul Moldovei *(Boğdan hududuna)* și toate insulele de pe Marea Egeică pînă la muntele Athos *(Aynoroz)* etc. (p. 74). Referindu-se la evenimentele anterioare, din 1416, și bazîndu-se pe relatarea lui Ducas, T. G. scoate în evidență rolul unui sol genovez Dimitrius *Ağa*, ceea ce autorul crede că ar fi o titulatură pentru o instituție administrativă, militară sau politică a genovezilor din Foça Nouă. Nu putem spune că „ağa", în acest caz, ar fi de origine turcă. Cu această ocazie T.G. conchide: „Într-adevăr, pe atunci se folosia titlul de ağă și în principatele Valahiei și Moldovei" *(Eflâk ve Buğdan beyliklerinde de*, p. 76). Și față de această afirmație avem rezervă, în sensul că o astfel de titulatură pentru o „instituție turcească", pe atunci, nu putea exista în țările române. Este just că apare *Aga* — ca element onomastic încă din secolul al XIV-lea, în orice caz, sigur, de la Mircea cel Bătrîn (1386), dar aceasta poate fi o abreviere din cele șapte nume ca Agapet, Agapie, Agathon, Agathope etc., cînd nu era cunoscut încă turcismul *aga* în principatele dunărene (cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Buc. 1963, p. 4—5: *Agă* ...). Cronicarul Gr. Ureche (m. 1647) afirmă că Alexandru cel Bun, Vv. Moldovei, ar fi înființat o boierie, dregătorie sau instituție ... *agă*, dar acesta scrie după două secole și ceva. Dicționarele noastre enciclopedice cuprind unele erori vădite care trebuie îndreptate, spre a evita unele confuzii[32]. Agalik'ul sau *agia* a pătruns în țările române în a doua jumătate a sec. XVI.

Ne interesează și mai mult fragmentul intitulat: „Supunerea lui Vlad Drakul, voievodul Țării Românești" *(Eflâk voyvodasi Vlad Drakul'* un Itaati, p. 82 și urm.), deși nu prea are tangență cu instituțiile turcești. Iată traducerea acestui fragment: „Vlachia *(Eflâk)* era vasală Imperiului otoman. Dar padișahul de cîte ori era ocupat într-un loc, (ea) se despărția de supunere, acționînd după capul ei. Desigur, în acest mod de comportare avea un rol și craiul maghiar, care îl încuraja și îl atîța (împotriva turcilor). Iată că în timp ce Murad II era ocupat în Anatolia, Vlad Dracul trecînd din Silistra comisese agresiuni la hotar. Împotriva acestuia l-a trimis pe unul din emiri, pe beiul de margine Firuz

[32] Cf. L. Șăineanu, *Influența Orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, II, 1, p. *(aga)*; *Dicționarul limbii române*, I, București, 1913.

www.dacoromanica.ro

Bey din Vidin, şi l-a pedepsit. Se impunea spre prezentarea credinţei şi omagiilor sale să vină personal cu fiii săi pe lîngă padişah şi să facă arz de supunere, prezentîndu-şi onorurile. Cu această socoteală s-a prezentat, în primăvara anului 1423, cu doi fii ai săi (la Poartă) şi cu tributul *(cizye)* anual pe doi ani. La intervenţia demnitarilor împărăţiei a fost iertat. Şi-a lăsat fiii la palatul împărăţiei ca un fel de ostateci şi s-a întors în ţara sa. Cu această ocazie Aşık Paşa-zâde (p. 105) spune: „Şi-a lăsat fiii în slujbă la Poartă, /iar/ el însuşi şi-a îmbrăcat căciula încreţită *(burma dülbend)* şi s-a supus la haraci. /Apoi/ a plecat în vilaietul său". Spre a întări cele de mai sus, T. G. bazîndu-se pe Ducas afirmă încheierea unei înţelegeri şi cu despotul Serbiei spunînd: *„Venerant etiam despota Servia et Voivoda Valachia cum quibus pacem fermavit"*. Faţă de acest fragment am rezerve şi mai mari, în sensul că n-a fost folosit critic. Domnul Ţării Româneşti, Vlad Dracul, după ce comisese „agresiuni" la graniţă (1421—1422), nu putea veni în 1423 la Poartă, deoarece a ajuns domn abia la 1436. Numita agresiune nu putea avea loc decît sub domnia lui Dan al II-lea sau, eventual, sub Radu II Prasnaglava. Toate aceste fapte fiind scrise cu decenii mai tîrziu de Aşik Paşa-zâde (1483—1484) etc au fost anticipate cu vreo 13 ani sau confundate. Desigur, aici, nu se poate pretinde lui T. G. folosirea documentatului studiu *Vlad Dracul şi vremea sa* (Iaşi, 1928, 219 p.) de Ilie Minea care a făcut ordine într-o epocă încîlcită în evenimente istorice. În schimb, putea folosi cu succes opera lui N. Iorga (GOR, I, 1908, p. 390 urm.) sau *Histoire des Roumains* ... vol. IV (Buc. 1937) care începe cu această epocă. În altă ordine de idei, Firuz bey de Vidin nu putea întreprinde o expediţie în Ţara Românească, (1421—1422) deoarece murise în bătălia de la Ankara (1402). În cronica lui Lütfi paşa, citată de T.B. (fără a o menţiona la bibliografie), de citeva ori (p. 3, 90, 115, 116, 129), se spune: „ ... *Firuz bey Vidin muhafızı olub 804-te* (1402) *Timur harbinde şehid olmuştur* — „Firuz bey fiind muhafiz de Vidin în 1402 şi-a găsit moartea de erou martir în războiul cu Timur" (ed. 1326/1908, Istanbul, p. 44, nota 2). În alte cronici se precizează că este vorba de fiul său: *Firuz Bey'oğlu Mehmed bey*. Atît în acest fragment cît şi în altele (p. 73, 75, 76) se foloseşte cronica lui Ducas, neindicat la bibliografie, fără ediţie, fără pagini etc. Autorul proceda mai bine dacă folosia ediţia critică de bizantinistul român Vasile Grecu (Ducas: *Istoria turco-bizantină* (1341—1462), Buc. 1958), citată de alţi istorici turci. În ce priveşte despotul Serbiei, care venise cu Vlad Dracul la Poartă, nu poate fi decît Gheorghe Brancovici, trebuia identificat şi indicat anii de despotat (1427—1447).

În continuare, descriindu-se primirea fastuoasă a principelui de Ghermiyan, Ya'kub bey, la Brusa şi Adrianopol (p. 90—92), se arată că acesta fiind fără moştenitor, la întoarcere, a lăsat prin testament, principatul, statului otoman (1428). Cu această ocazie se insistă asupra instituţiei fundaţiilor pioase *(Vakfiyye)* etc. (p. 92—94), care avea o mare importanţă social-economică şi juridică în Imperiul oteman. În vederea unei mai bune documentări se impunea folosirea unui studiu ca „Instituirea fondaţiei Vakıf în dreptul turc de dinainte şi astăzi" de Dr. Huseyin Hatemî (ed. Fak..lteler Matbaası, Istanbul, 1969)[33] şi citeva articole mai importante, apărute în coloanele revistei consacrate acestor probleme „Vakıflar dergisi".

În cap. „Instituţiile otomane din sec. XVI ..." (p. 95—99) se arată, la început, dezvoltarea şi desăvîrşirea instituţiilor turceşti pe baza dinamismului din secolul al XVI-lea cu concursul şi a altor elemente. Apoi, se insistă asupra instituţiei califatului otoman, scoţînd în evidenţă faptul că atît sultanul Selim I (1512—1520) cît şi urmaşii săi nu s-au socotit „urmaşii profetului" şi nici „umbra lui Allah pe pămînt". Se precizează că în anul 1258, cu ocazia cuceririi Bagdadului de mongolul Hulagu han, califul abasid fiind ucis, instituţia a fost transferată în Egipt, la Cairo. În ce priveşte califul egiptean Mütevekill Allah, adus ca rob la Istanbul (1517), după moartea sultanului Selim I s-a întors la Cairo, ocupîndu-şi postul pînă la moarte (1543). Aici, T. G. face o precizare interesantă că titlul oficial de *Calif* — „urmaş al profetului Mohammet" i-a fost conferit lui Selim I, pentru prima dată, în Europa apuseană, de către Muradja d'Ohsson, la 1788 (p. 98). În concluzie, autorul crede, pe bună dreptate, că toată acţiunea sultanului Selim I, în Orient (1514—1517), avea mai mult un caracter politic-militar, poate şi economic. De fapt califatul era o instituţie musulmană religioasă, legată de numele urmaşilor profetului Muhammad — „reprezentantul lui Allah pe pămînt". Dar un istoric-turcolog[34] şi-a intitulat un capitol „Dru-

[33] *Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma muamelesi*, Istanbul, 1959, X + 361 p., 8° (Istanbul Univ. Yayın. No. : 1434, Hukuk Fakültesi No. 317).

[34] Cf. Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Ed. şt. şi encicl., Buc. 1976, p. 175—182 : *„Drumul spre Califat"* (?!). Însuşi titlul nu corespunde cu conţinutul, deoarece au fost şi sînt zeci de popoare turcice care nu sînt nici măcar amintite. Atunci unde este istoria turcilor (?). Trebuia să citească lucrarea lui

www.dacoromanica.ro

mul spre Califat". Sultanul Selim I şi beii săi au urmat însă un alt drum, *cucerirea Orientului*, pentru acapararea de noi pămînturi şi bogăţii, nu pentru islam şi califat. Cuceririle turceşti, atît în Orient cît şi în Occident, au avut la bază numai factori de ordin material şi nicidecum elemente de ordin spiritual-religios. De asemenea şi cruciatele clasice, împotriva turcilor selgiuci (1095—1270), n-au fost pornite pentru „răspîndirea creştinismului" în Orient, ci pentru îmbogăţirea feudalilor apuseni. Campaniile turcilor otomani este un revers şi o continuare împotriva cruciatelor europene de odinioară (cf. J. Delaville şi N. Iorga). Deci, toate cuceririle carc au avut loc în decursul istoriei au la bază factori de ordin material, economic. Cred că aceasta este realitatea istorică în lumina învăţăturii marxist-leniniste despre societatea omenească.

La încheiere se arată că sultanul Mehmed al II-lea „Cuceritorul", prin titulatura sa de „Cezar de Rum" *(Kayser-i Rum)*, era nu numai un „Basileos" al Bizanţului pe care îl cucerise (1453), ci intenţiona să reînvie şi vechea împărăţie a Romei numită *„Kızıl elma"* (Mărul roşu). În timp ce nepotul său Selim I se străduia pentru reînvierea împărăţiei turco-selgiuce şi crearea „unităţii islamice în Orient, urmaşul acestuia, Suleiman I Magnificul, visa cucerirea Occidentului. Din acest punct de vedere, T. G. împărtăşeşte concepţia istorică a marelui N. Iorga despre universalitatea sau caracterul universal al Imperiului otoman.

Ultimul capitol despre „Epoca sultanului Suleiman I legislatorul" (p. 100—157) începe cu descrierea succintă a celor opt expediţii în Europa, împotriva Ungariei, Austriei şi Moldovei lui Petru Rareş (1538) începînd din 1521 (cucerirea Belgradului) pînă în 1566. În acelaşi timp se arată cele trei campanii, în Orient, împotriva celor „Două Irak'uri" *(Irakeyin*, 1535), a Tebrizului (1548) şi cetăţii Nahcivan (1553—1554). Amintindu-se unele diferenţe şi diferende între suniţi şi şi'iţi, adică între perşi şi turci, se scoate în evidenţă concepţia osmanliilor de adevăraţi urmaşi ai Bizanţului. Datorită unei astfel de concepţii în politica lor externă — spune T.G. — osmanlîii reuşiră să cucerească Ungaria şi să aibă sub influenţa lor cele „două ţări" *(Memleketeyin)*, adică Ţara Românească şi Moldova. În continuare, se spune: „În acest an (1965), cu ocazia unui congres internaţional de istorie, un istoric român *(Romen tarihcisi)* pregătise o comunicare despre răscoalcle ţărăneşti din sec. XV—XIX în Balcani şi în Europa Centrală ..., care n-a fost de acord cu politica externă a Imperiului otoman". (p. 102—103). Cred că este vorba de comunicarea istoricului St. Pascu, prezentată la cel de-al XII-lea Congres internaţional din Viena, care a fost luată în discuţie de M. Tayyib Gökbilgin[35] într-un articol special. În această temă, autorul nu este de acord cu modul în care a fost tratată politica externă otomană, amintind, în concluzie, despre aşa zisa „Pax Ottomana" apreciată de istoricul N. Iorga.

În continuare, se prezintă „situaţia marilor oameni de stat în epoca lui Suleiman legislatorul" (p. 106—107), în frunte cu cei doi magistraţi militari „kaz'asker" (de Rumelia şi Anatolia) şi marele muftiu *(şeyh-ul-islâm)*. care urmau, în rang, după marele vizir. Cu această ocazie se prezintă şi instituţia *capudanatului*, condusă de Kapudan paşa *(Kapudan-i derya)*, termen luat din italiană „Capitano". Terminologia nautică otomană, în general, este de aceeaşi origine, problemă cu care s-a ocupat A. Tietze. Mai rar, dar se

---

W. Barthold (1869—1930) care are patru versiuni: rusă, germană, franceză (*Histoire des Turcs d'Asie Centrale*,..., Paris, 1945, 202 p.) şi una turcă (*Orta Asya Turk tarihi hakkinda dersler*..., Ankara, 1975, 389 p.+h.) etc. În acelaşi timp, lucrarea este lipsită de sistematizare, abundă în denaturări, erori şi confuzii. De ex. reiese că Suleiman Magnificul a murit de două ori: odată la 7 iulie 1566, în ajunul asaltului general..." (p. 194). Or, la această dată Suleiman Magnificul după ce părăsise Belgradul, era de cîteva zile la Semlin *(Zemlin)*, unde primise în audienţă pe principele Transilvaniei, Sigismund Zápolya. Aşa spun tratatele de istorie otomană şi neotomană. Moare a doua oară la 6/7 sept. 1566...(p. 380). De asemenea îmi permit să precizez că Suleiman I Magnificul n-a murit „în ajunul asedierii", generale începută la 5 aug. şi repetată de şapte ori pînă la 7 sept. 1566. A murit în ajunul capitulării cetăţii, în noaptea de 6/7 sept., orele 1,50. M.A.M. nu a citit articolul /T.B. despre „Campania lui Sulciman Magnificul la Szegetvar" şi nici alte lucrări. Capitulaţiile Porţii „Kapitülâsiyon" (din fr.) sînt confundate cu tratatele internaţionale solemne *(Ahitname* sau *ahitname-i humayun)* etc. (p. 128) etc. Nu numai autorul, ci şi recenzenţii acestei lucrări Anca P. Ghiaţă şi Mehmet Ali Ekrem împărtăşesc aceleaşi opinii.

[35] *„XV—XX Yüzyillarında Merkezt ve Güney-Doğu Avrupada koylü hareketleri konusu hakkında* Intervention concernant le rapport: *„Mouvements paysans dans le Centre et Sud-Est de l'Europe du Xe au XXe"* par Stefan Pascu et ses collaberateurs, în „Belleten", XXX/117 (Ankara, 1966), p. 91—97, 99—102 (cu extras).

www.dacoromanica.ro

folosește și *Deniz beylerbeyi* — „Beilerbiul de mare". Instituția amiralității otomane luase o mare dezvoltare sub Hayreddin Barbarossa, cel mai mare amiral otoman (1533—1546), al cărui rol este scos în evidență. Apoi, pe lîngă marele defterdar *(Baș-defterdar)*, adică „primul ministru de finanțe", mai erau un defterdar de Anatolia și altul în Rumelia, cei mai de vază reprezentanți ai instituției financiare otomane. Începînd din 1544 a fost creat un defterdariat pentru Arabia și altul pentru Iran (1546). Dar, spre sfîrșitul acestui secol a fost înființat și defterdariatul de Tuna, adică de Dunăre, din care a făcut parte Dobrogea, Brăila, Giurgiu etc. Nu numai în această perioadă (sec. XVI), această instituție importantă putea fi tratată bine și în sec. XV, arătînd că este de origine ilhânidă, adică mongolă din Iran. O altă problemă importantă, tratată în partea finală a lucrării, este regimul darurilor *(hediye-bakșiș)* și mai ales a rușfetului *(rușvet)*, termen încetățenit și în română, în sens de mită sau „dar de mituire". Aflăm că primul demnitar otoman care inaugură luarea de mită a fost Hüsrev pașa, unul dintre vizirii lui Suleiman I Magnificul. (p. 132). Apoi, Semși pașa, descendent din islendiyarizi, de cîte ori îl mituia pe Murad III avea o mare satisfacție că îi răzbuna pe strămoșii săi, contribuind la corupția curții și dărîmarea împărăției (p. 116—117). T.G. crede că rușfetul a contribuit la decadența măreției otomane.

Socotim că este de o importanță deosebită partea în care se tratează „Caracteristica administrației-financiare în epoca lui Suleiman Magnificul" (p. 117—140). Aici, se tratează sub toate aspectele, situația regimului timariot, instituția de bază a Imperiului otoman. După descrierea formelor principale de feude mari *hass* și *zeamet*, cu veniturile lor de la 20.000 aspri pînă la 100.000 și apoi unele hasuri pînă la milioane, se insistă asupra celor trei categorii de timare: 1. *Essînci timari pentru participare la expediții* 2. *Mustahfaz timari* — „pentru paza de cetăți" și 3. *Hizmet timari* — acordate sîlujitorilor palatului, fundațiilor pioase și geamiilor. Mai erau eude mici, numite *Kılıçı timari*, cu un venit anual de 3 000 aspri, în timp ce timarele obișnuite variau pînă la 19.999 aspri ... (p. 120). Prin numeroase date statistice se ilustrează veniturile spahiilor *(timarioți* și *zaimi)*, emirilor și vizirilor etc. În același timp, se arată că începînd din anul 1566, anul expediției lui Suleiman Magnificul la Sighetvar (în Ungaria), bugetul otoman era mereu în dificit, ceea ce ducea la decadența și ruinarea împărăției. Astfel, bazîndu-se pe tratatul *(Risale)* lui Ayni'Ali (1609), publicat de Hadiye Tuncer (Ankara), T. G. arată că venitul statului *(varidat)* era de 183.088.000 aspri, în timp ce cheltuielele atingeau suma de 189.657.00 aspri. Sub sultanul Murad III (1574—1595), însă, la un moment dat bugetul deși crescuse la 293.400.000 aspri, cheltuielile atingeau suma de 363.400.000 aspri etc. În legătură cu acordarea timarelor se reproduc firmane către beilerbeii Anatoliei și Rumeliei (p. 138—140), precum și fragmente din codicele *(Kanun)* juristului otoman Ebussuud Efendi (sec. XVI). Deși problema timariotă este destul de bine tratată, autorul putea face măcar o mențiune bibliografică la una din lucrările lui Ö. L. Barkan (de ex. *Timar* în „I. A.")[36], cel mai versat istoric-economist turc în aceste probleme timariote.

Procedează bine autorul T.G. că acordă un subcapitol special „Instituției agemioğlani sau sistemului renegării" (p. 144—149), care a avut un rol deosebit în Imperiul otoman. S-a amintit că numai copiii albanezi, bulgari, greci, armeni și sîrbi erau recrutați ca ieniceri. Copiii altor neamuri nu aveau acces la sistemul zis „Devșirme". Aceștia, după ce erau luați de la ciftlicurile turcilor, unii învățau la școala palatului imperial *(Enderun mektebi)*, alții învățau ca pagi *(agemioğlani)* la diverse palate din Adrianopol, Galipoli și Istanbul, la Galata-Saray etc. Cei mai bine dotați și curajoși în lupte ajungeau mari demnitari otomani *(viziri, beylerbey, defterdari kapudani* sau mari amirali etc.), restul se pierdea în rîndurile ienicerilor. Prima condiție pentru *devșirme*- „renegare"- era convertirea la islam sau mahomedanism, cazuri rare la români (de ex. Iliaș Rareș)[37].

Ultimul subcapitol tratează „Sistemul aprovizionării Istanbulului și situația comercială pe timpul sultanului Suleiman legislatorul" (p. 149—157). Aprovizionarea capitalei cădea în sarcina împărăției, adică statului, care procura diverse provizii din toate părțile productive ale împărăției, mai ales din țările române, de obicei în chile diverse (de Istanbul, de Egipt, de Moldova, de Valahia etc.) și la preț curent *(narh, raic)*. Proviziile sau zaherea'ua odată procurată era depozitată în „hambarele împărătești" *(mirî anbarı)*, iar celelalte produse românești etc. (cerviș, miere, făină, grăsimi etc.) erau aduse și

[36] In „Islâm Ansiklopedisi", 123. Cüz (1972), p. 286—320 și 124. Cüz (1973), p. 321—333 (*Timar*) etc.

[37] Cf. N. Iorga, Renegați în trecutul țărilor române...în „An. Acad. Rom." Mem. secț. București, și mai ales Ord. Prof. Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Onaltıncı yüzyıl ortalarinda Islâmiyeti Kabul etmiş olan bir Boğdan Voyvodası* (Un voievod al Moldovei care primise islamismul pe la mijlocul sec. XVI), „Belleten" XVIII/69 (1954), p. 83—87.

www.dacoromanica.ro

vîndute la magazia de aprovizionare, numită „kapan". Negustorii care vindeau, aici, se numeau *capangi* (t. intrat şi în română). Oile şi caprele, în număr de cca 200 000 anual, le aduceau în cea mai mare parte din ţările române. Se arată că *gelepii* (tc. *Celep)* atît „voluntari" *(Gönüllü celep)* cît şi „înscrişi" *(Yazılı celep)*, recrutaţi de marii negustori, proveneau şi din ţările române. Spre ilustrarea celor amintite, T. G. rezumă cuprinsul unui firman din 1560 (967 H.), adresat cadiilor, din Istanbul pînă în Ţara Românească şi Moldova, ca să nu permită gelepilor „voluntari şi înregistraţi" să ducă vitele în alte părţi. În documente se vorbeşte nu numai de gelepi, ci şi de sayigii (tc. *Sayıcı)*, însărcinaţi cu numărătoarea oilor. Atît termenul *gelep* cît şi *saigiu* au intrat şi în română. În fine, într-un firman din 972 H. (1564—1565), adresat cadiului din oraşul Zihne (Macedonia), reprodus în întregime, se descrie situaţia critică a gelepilor din Rumelia, mai ales în cadiatele din Cetatea-Albă *(Akkerman)* şi Chilia *(Kili)*, unde gelepia era condamnată pieirii. Autorul putea găsi un mănunchi de firmane mai vechi în legătură atît cu gelepii cît şi cu aprovizionarea Istanbulului cu diverse produse româneşti, transcrise în condica E. nr. 12 321 (Arhiva Tapkapı Sarayi) din anii 1544—1545 (951—952 H.). O altă serie de firmane, tot mai vechi, se pot găsi în condica importantă „Mühime-Vakıflar" K. 888 din Biblioteca Topkapı Sarayi Müzesi, datînd din 1551—1552 (959 H.) etc. Ne surprinde că la cele mai multe din firmatele rezumate, autorul indică numai datele hegirei, renunţînd la echivalarea lor în e.n. De asemenea nu se indică provenienţa lor, adică sînt edite sau inedite, depozitul de arhivă etc. La fel, în indicarea unor izvoare epigrafice, T.G. se rezumă la *„ſt sene seb'a ve erbain ve semâne mi'e"* (p. 88), datare arabă, fără echivalarea necesară „În anul 847" (= 1443—1444). În legătură cu rolul gelepilor în viaţa economică otomană, T. G. putea menţiona articolul Bistrei A. Cvetkova, *Les Celep et leur rôle dans la vie économique des Balcans à l'époque otomane (XVe—XVIIIe s.)*[38] etc.

Ca anexă *(Ek)* se dă în transcriere arabă şi cu regeste, în frunte, textele a 16 documente (nr. 16—32) din perioada 1531—1544, provenind din registrele şeri'atului din Brusa. Era bine dacă se menţionau 15 documente publicate în vol. omagial I. H. Uzunçarşılı (Ankara, 1976) în articolul „Modele /de firmane/ din registrele şeri'atului din Brusa care luminează instituţiile şi organizarea lor în epoca sultanului Suleiman legislatorul"[39]. Amintim că ultimele două din aceste firmane de la Suleiman Magnificul (n-rele 14 şi 15) privesc expediţia acestui sultan, din 1538 (945 H.), împotriva Moldovei, completînd descrierea cronicilor turceşti. Regretăm că T. G. nu a putut ilustra unele probleme instituţionale din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi începutul celui următor, deoarece condicele şeriatului din Brusa încep la 1455 (859 H.). Într-una din condicile zise „Sigill" se găseşte un mic codice *(Kanunname)* din 1502, de la sultanul Bayazid II, tratînd despre gelepi şi regimul oilor furnizate Porţii de ţările române. Atît în cartea recenzată cît şi în acest articol nu apare acest izvor juridic, important pentru relaţiile economice româno-turce pe la începutul veacului al XVI-lea. Datele hegirei, aşezate în fruntea regestelor turceşti (în limba actuală), nu sînt transformate în ale erei noastre. Indicarea seriei de condici din Brusa de ex. S.Ş.A 52/40, A 40/45 etc. nu trebuia să fie înaintea datelor. Se impunea, în acelaşi timp, indicarea abrevierii S. Ş. (= *Sicill-i şer'yye)* la începutul cărţii şi al articolului amintit. Aceste elemente trebuiau să apară fie sub regeste, fie sub textul documentelor.

Indicele toponomastic *(Dizin*, p. 182—194) este bine întocmit şi cît se poate de util pentru folosirea lucrării, dar constatăm cu regret că-i lipsesc tocmai elementele esenţiale care privesc direct profilul operei, adică *indicele de instituţii.* Se adaugă mici scăpări şi unele erori tipografice ca „monofrafiler" (p. 34), în loc de monografiler (fr.); „ —ünkl" (p. 42), în loc de Çünki, „Drakal" (p. 82) recte Drakul (rom. Dracul), aşa cum apare şi în izvoarele turceşti; „deeceye" (p. 102), în loc de dereceye; „revgan-sade" (p. 152), în loc de rugan-i sade, după cum apare în dicţionare (cf. Bianchi, I, Paris, 1850, p. 954/I) etc. Reclamau o mică erată.

Obiectiv, trebuie să recunoaştem că această operă importantă, privită în ansamblu, cuprinde o serie de amănunte interesante, dar care uneori nu prea au tangenţă cu problema instituţiilor turco-osmane. O altă serie este numai pe marginea acestor aşezăminte social-

[38] In: „Studies in the Economic History of the Middle East", London, 1970, p. 172—192; cf. şi versiunea anterioară *Le service des Celep et le ravitaillement en bétail dans l'Empire ottoman* (XVe—XVIe s.) de Bistra A. Tsvetkova, în „Études Historiques", t. III (Sofia, 1966 p. 145—172).

[39] Prof. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman devri Müesseseleri ve Teşkilâtına ışşık tutan Bursa Şer'iye Sicillerinden Örnekler*, în vol. omagial prof. Isamail Hakkı Uzunçarşılı Armaîani, T.T. Kurumu Basımevi — Ankara, 1975/1976, p. 91 + 112 p.

www.dacoromanica.ro

economice, politico-administrative, militare și culturale. În fine, un al treilea lot de elemente foarte interesante se referă la esența instituțiilor otomane care constituie partea cea mai originală și mai importantă a acestei lucrări. Din acest punct de vedere îi lipsește un pic din sistematizarea elementelor amintite. Ca și alte contribuții științifice ale lui T.G. [40] are valoare de material factic, adică este mai mult de analiză decît de sinteză, lipsindu-i generalizarea, să nu spun aprofundarea. Într-un astfel de studiu se impunea compararea instituțiilor greco-romane, bizantine, și în genere european-medievale-moderne cu cele turco-osmane, pornind de la lucrările învățaților ca Fustel de Coulages [41], Léon Homo [42], Louis Bréhier [43], Gaston Zeller [44], de Jean Testas [45], Marcel Pacaut [46], Const. Giurescu [47]; V. Costăchel, P. P. Panaitescu; A. Cazacu [48] etc. care au avut tradiții mai bune. O primă brazdă, într-un astfel de paralelism, a tras, în istoriografia turcă, prof. Sadri Maksudi Arsal [49], susținînd de ex. identitatea între veriga socială veche turcă *soy-oymak* cu „genos-fratria" la vechii greci și „genos-curia" la romani. Indiferent de terminologie, societatea omenească a avut aceeași evoluție. Nu știm ce l-a împiedicat pe T. G. să facă așa ceva? În același timp, dacă opera lui T. G. avea măcar unele date privind influența instituțiilor otomane asupra celor sud-est europene, printre care și cele românești, ar fi avut mai mult de cîștigat în valoare. În concluzie, față de importanța acestor probleme, este o dorință firească a cercetătorilor istorici, de pretutindeni, ca prof. M. Tayyib Gökbilgin, să dea un studiu lărgit și mai ales adîncit privind istoria instituțiilor turcești în contextul lor internațional.

[40] Despre alte articole și studii ale lui T.G. cf. *Türkiye Tarih Yayınları Bibliografyası* II 1955—1968, ed. I, Istanbul, 1971, sub n-rele : 9, 28, 127, 128, 131, 137, 187, 197, 237 și Hans-Yürgen Konrümp, *Osmanischen Bibliographie...*, Leiden/Köln „EJ. Brill", 1973, p. 231—234.

[41] *La cité antique. Étude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce et de Rome*, Paris : „Hachette", 1923, 476 p. (Bibliothèque de'Histoire, are vreo 30 de ediții fr. și o traducere în românește *Cetatea antică*...de A.G. Alexianu..., Buc., 1928, VIII + 474 p.

[42] *Les institutions politiques romaines. De la cité a l'état*, par Léon Homo, Paris, 1933, VII + 471 p. (L'Évolution de l'humanité).

[43] *Les institutions de l'Empire byzantin*, (L'évolution de l'humanité) Éditions Albin Michel, Paris, 1970, 636 p.

[44] *Les institutions de la France au XVIe siècle*, „Pr. Univ. Fr.", Paris, 1948, XII+ 404 p.

[45] *Les institutions Espagnoles*, „Pr. Univ. de France", Paris, 1975, 127 p.

[46] *Les institutions religieuses*, „Pr. Univ. de France", Paris, 1966, 128 p.

[47] *Despre boieri*, București, „Cartea Românească", 1920, 128 p.+tabla (Recenzie de N. Iorga, în : „Revista istorică", VI, 1920, p. 184—185).

[48] *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Editura științifică, București, 1957, 529 p.

[49] *Eski Türk'lerdeki soy-oymak teşkilâtının istinat ettiği esaslarla Kadim Yunanlıların genos-fratria teşilâtında ve Kadim Romalıların gens-curia teşkilâtında kâkim olan esasların ayniyetine dair*, în : „IV. Türk Tarih Kongresi Ankara 10—14 Kasim 1948, Kongreye sunulan Tebliğler", T.T.K. Basimevi — Ankara, 1952, p. 109—124).

Mihail Guboglu

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

*** „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", tom. XVI, Iaşi, 1979, 671 p.

Aprecierile apărute cu regularitate în ultimii ani în paginile „Revistei de istorie"* cu privire la Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", valoarea ştiinţifică ridicată, unanim recunoscută a publicaţiei ieşene fac din capul locului inutile orice consideraţii introductive în legătură cu cel de al şaisprezecelea tom al acesteia. Colectivul de redacţie condus de M. Petrescu-Dîmboviţa, tenace, sobru şi exigent aşa cum ne-a obişnuit în ani mulţi de activitate, împreună cu receptivitatea, inegalabilul talent organizatoric şi cu vasta muncă de colaboratori şi de selecţie efectuată de secretarul ştiinţific de redacţie, Ion Caproşu, au confirmat şi de această dată o tradiţie demult ştiută, pozitivă şi constructivă, punînd în circuitul istoriografic noi contribuţii, demne de tot interesul.

Respectînd o structură elastică, variabilă în jurul unor rubrici care ar trebui să fie prezente în cuprinsul a cît mai multe publicaţii de specialitate de la noi, şi în acord cu aniversările istorice ale anului 1979, Anuarul propune la început două contribuţii ocazionate de cei *35 de ani de la victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste.* Primul titlu, *Din istoria unei zile. Contribuţii la cronologia insurecţiei române din August 1944,* semnat de Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, I. Saizu şi D. Sandru, reuneşte de-a lungul a 118 pagini consideraţii despre cele mai semnificative şi mai importante evenimente ce au precedat ori au succedat, în ziua de 23 august 1944, „orei H" — momentul răsturnării dictaturii lui Ion Antonescu. Autorii au în vedere nu ziua calendaristică de 23 august, ci intervalul de 24 de ore dintre 23 august 1944 (ora 5^{00} dimineaţa) şi 24 august (aceeaşi oră), pornind de la premisa că acest interval a reprezentat *o etapă distinctă* (subl. aut.) în derularea evenimentelor şi că între ele „a existat o evidentă unitate şi organicitate" (p. 5). *Cronica,* realizată într-un stil atrăgător şi incitant, de scenariu, cuprinde — pe baza unei bibliografii variate, românească şi străină, şi a unei ample investigaţii de arhivă o bogăţie de fapte politice şi militare, unele de mare importanţă, altele doar episodice însă nu mai puţin semnificative, rezultînd la sfîrşit un tablou impresionant, care evidenţiază justeţea şi clarviziunea planului Partidului Comunist de ieşire a României din războiul hitlerist, organizarea fără cusur a tuturor articulaţiilor acestei cotituri epocale, caracterul ei naţional, uriaşul răsunet avut în lume din chiar momentul declanşării

Al doilea studiu, semnat de Valentin Ciorbea şi Mariana Păvăloiu, are în vedere *Contribuţia marinei române la desfăşurarea operaţiunilor insurecţionale din sudul Munteniei şi de pe Dunăre,* valorificînd un material informativ inedit aflat în arhivele Ministerului Apărării Naţionale şi ale Marelui Stat Major — printre altele o hartă care precizează situaţia marinei române şi a celei germane pe Dunăre şi în Marea Neagră —, ca şi alte documente publicate. Prin date statistice revelatoare autorii demonstrează că „marina militară şi-a adus, alături de celelalte unităţi cu care a cooperat, sprijinul nemijlocit la salvarea localităţilor şi porturilor de eventuale distrugeri, la păstrarea iniţiativei şi controlului evenimentelor de către trupele române" (p. 138).

La împlinirea a *475 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare,* Anuarul conţine o rubrică specială, în care sînt incluse trei materiale. În unul dintre ele, Leon Şimanschi îşi propune să stabilească *Dimensiunile epocii ştefaniene.* Schiţîndu-se unele repere cum ar fi cele date de factorii demografici, militari, economici, sociali, de contextul internaţional, de programul ideologic al domniei sau de producţia artistică a vremii, concluzia justă ce rezultă este aceea că „pentru a putea considera integral procesele sau fenomenele definitorii ale epocii ştefaniene este necesar să se extindă aria de referinţă şi la deceniile care au succedat încetării din viaţă a marelui voievod" (p. 143). Evoluţia fenomenului picturii exterioare moldoveneşti, maturizat în

---

Vezi "Revista de istorie", tomurile 30, nr. 11 (1977); 31, nr. 12 (1978); 32, nr. 10 (1979).

www.dacoromanica.ro

timpul lui Petru Rareș, ca reflex al situației că arta este cel din urmă corolar al unei epoci de progres, prezența moldovenească în celelalte două țări române, legătura dintre mișcările sociale din vremea lui Ștefăniță și Rareș și structura de bază a societății existentă încă de la sfîrșitul secolului al XV-lea, toate acestea sînt temeiuri pentru considerarea epocii ștefaniene ca întinzîndu-se între 1457 și 1538.

Într-un alt material, Ștefan S. Gorovei consideră anul *1473 — un an cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*. După cum se cunoaște, acest an a însemnat ruperea relațiilor Moldovei cu Poarta. Autorul conjugă evenimentul cu intențiile lui Ștefan de închegare a unui front românesc antiotoman pe linia Dunării și mai supune atenției, pentru același an, asumarea, pentru prima oară, de către marele domn a titlului împărătesc. Asemenea intenții și veleități, într-un moment cînd Imperiul Otoman se găsea la apogeul puterii sale, arată că în 1473 s-a produs „o mutație, *ceva* (subl. aut.) care a dat principelui Moldovei speranțe noi" (p. 149). Autorul recunoaște că deocamdată rămîne de văzut care a fost suportul actelor politice, din 1473, ale domnului Moldovei.

În sfîrșit, tot la epoca ștefaniană se referă și considerațiile lui Alexandru Andronic, privind *Aspecte occidentale ale civilizației moldovenești în epoca lui Ștefan cel Mare*. Este vorba de o interesantă prezentare a unor piese de arheologie feudală — cîteva categorii de cahle — descoperite în urma cercetărilor efectuate la curtea domnească de la Vaslui și care prin tematica și conținutul lor documentează certe elemente de factură apuseană în societatea feudală moldoveană din vremea lui Ștefan, domnitor cu care, după părerea autorului, se încheie în istoria Moldovei „epoca cavalerilor", adică acea epocă ce marcase, după N. Iorga, începuturile evului mediu românesc.

A treia rubrică editorială a volumului este intitulată *120 de ani de la unirea Principatelor* și cuprinde studiul istoricului italian de la Roma, Paolo Gianfelici, *L'Unione dei Principati Romeni e l'opinione pubblica italiana*. O bogată informație italiană și românească îi permite autorului să abordeze cu pertinență această problematică, aferentă perioadei dintre 1850, cînd în ziarul torinez „La Concordia" au apărut primele articole solidare cauzei românilor, și 1859, cu prezentarea de acțiuni semnificative ale opiniei publice italiene cum au fost: activitatea desfășurată în jurul unor militanți ca: Cesare Correnti, Carlo Cattaneo, Tullo Massarani, Gabriele Rosa, G. I. Ascoli ș.a. a unor ziare ca „La Concordia", „Progresso", „Indicatoare economico", ș.a., sau poziția [illegible] autorul — *opțiunea însăși este dovada* intervalul amintit, față de fazele chestiunii orientale.

Grupajul următor include patru studii, două de istorie medie și două de istorie modernă. Mai întîi, C. Cihodaru, oferă o primă parte de *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*. Într-un studiu consistent, străbătut de consevența cu care C. Cihodaru a revenit adesea asupra unora din problemele esențiale ale istoriei Moldovei, sînt readuse în discuție aspecte principale referitoare la procesul amintit, în legătură cu care, pe bună dreptate, istoricul consideră că sînt necesare în continuare clarificări. Pentru începutul intervalului analizat, sînt invocate rezultatele cercetărilor arheologice care probează convingător continuitatea existenței în spațiul la care ne referim a populației românești. Informațiile scrise despre români sînt și ele repuse în atenție, prilejuind nuanțări relative la raporturile dintre populația autohtonă și migratori, începînd de la slavi și pînă la tătari. Cît privește dezvoltarea relațiilor feudale de producție, care a condus la constituirea statului, autorul rediscută termenii de *Cumania neagră, Blökumenaland, blakumen* și este de părere că chiar dacă uzurpatorii bunurilor și drepturilor episcopiei Cumaniei — localizată de C. Cihodaru în întreaga Muntenie, cu granița răsăriteană pe Siret și cu reședința la Milcov pe Olt — nu trebuie căutați în Moldova, aceasta nu înseamnă că aici nu se poate vorbi de stratificare socială. În acest sens este invocată apariția centrelor întărite și apoi a orașelor, cu care ocazie este readusă în discuție problema *brodnicilor, berladnicilor* și a Bîrladului. Strict cronologic, însă pe alte coordonate, studiul de mai sus este continuat de cel intitulat *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, semnat de Ștefan S. Gorovei. Acesta are în vedere, potrivit unei cronologii proprii, intervalul 1367—1387, adică de la Bogdan I, în timpul căruia, indubitabil, Moldova a fost deplin independentă, și pînă la omagiul depus de Petru Mușat regelui Poloniei. O analiză minuțioasă și originală a documentelor conduce la concluzia că în cei 20 de ani Moldova a fost independentă atît în raporturile cu Ungaria, cît și în cele cu Polonia, și în relații de colaborare cu Lituania, a cărei suzeranitate a putut-o accepta temporar, cu posibilitatea de a o repudia dacă ar fi devenit periculoasă; la 1387 Petru I s-a pus sub protecția regatului polono-lituanian pentru asigurarea veniturilor aduse de drumul comercial transcontinental. Suzeranitatea lituaniană și polono-lituaniană a fost rezultatul opțiunii și inițiativei Moldovei. *„Și în ultimă instanță*

www.dacoromanica.ro

grăitoare a unei stări de independență" (p. 219, subl. aut.).

Cele două studii de istorie modernă se referă la *Exportul moldovenesc de sare în Balcani în deceniile premergătoare Unirii Principatelor* (Dumitru Vitcu) și la *Comisia Centrală de la Focșani* (Constantin C. Angelescu) Primul, pe baza unui material documentar în bună măsură inedit, evidențiază implicațiile avute de exploatarea și de exportul sării moldovenești asupra realizării pieței naționale unice și asupra configurației împrejurărilor politice anterioare constituirii statului național român; cel de al doilea, ca deschizător al unei serii de articole despre Comisia Centrală de la Focșani, conține bogate considerații în legătură cu circumstanțele înființării ei și cu atribuțiile ce i-au fost hărăzite.

Rubrica următoare începe cu articolul lui Victor Spinei despre *Începuturile vieții urbane la Bîrlad și problema berladnicilor*, în care autorul, bazîndu-se pe rezultatele cercetărilor arheologice coroborate cu informațiile scrise, susține opinia că orașul *Berlad* menționat în *Cronica Ipatievskaia* nu se identifică cu orașul Bîrlad din Moldova meridională. Situația politico-militară a zonei, respectiv prezența triburilor turanice, a determinat, după cum o arată cercetările arheologice, ca o viață urbană a Bîrladului să nu înceapă decît la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Pe de altă parte, în ceea ce-i privește pe *berladnici*, considerați de mulți ca locuitori ai regiunii în care se găsea orașul amintit, aceștia, au putut fi o populație nomadă (poate turanică) din vecinătatea cnezatelor rusești, cărora le oferau serviciile ca mercenari ori de cîte ori erau solicitați. În atare situație, numele de *berladnic* ar putea să nu fie un etnonim, ci „o denumire ocazională", ca urmare a activității de pradă la care ea participase fie singură, fie însoțind pe cumani, sau pe Ivan Rostislavici, care primise și el o poreclă identică, din motive apropiate (p. 283). O problemă parțial asemănătoare celei de mai sus dezbat și Vasile Neamțu, Eugenia Neamțu și Stela Cheptea în articolul *Problema urbanizării așezării de la Baia în secolul al XIV-lea*. Autorii se ocupă numai de perioada de pînă la jumătatea secolului menționat și demonstrează — folosind exclusiv o documentație de ordin arheologic, că așezarea de la Baia a fost întemeiată de populația autohtonă românească, începînd probabil de la sfîrșitul secolului al XIII-lea pentru ca în veacul următor, într-un timp de aproximativ cincizeci de ani, această așezare, — beneficiind de poziția sa prielnică, materializată în creșterea producției economice, în dobîndirea calității de tîrg al văii Moldovei și, eventual, de reședință voievodală — să se detașeze de așezările rurale învecinate și să înainteze spre o certă etapă urbană. Abia din a doua jumătate a secolului al XIV-lea materialul arheologic îi atestă la Baia pe coloniștii germani, adică pe cei socotiți multă vreme întemeietorii așezării.

O încercare de teoretizare, cu aplicare la istoria poporului român, privind *Fărîmițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului*, probleme mult discutate după cum se știe, oferă D. Ciurea. Acesta se afiliază părerii în conformitate cu care poporul nostru, deplin format, ca și altele, spre sfîrșitul secolului al X-lea, nu și-a putut crea, datorită asaltului migratorilor, un stat unitar cu centrul în arcul carpatic. În aceste condiții nu s-a ajuns la o fază de criză în genul fărîmițării feudale în sensul propriu, ca în alte state occidentale, ceea ce a permis ca poporul român să rămînă continuu o realitate istorică peremptorie. În condițiile unei evoluții statale extracarpatice, particulare, au fost, totuși, și manifestări temporare de fracționare a puterii centrale domnești, în secolele al XIV-lea al XV-lea, rezultate din exterior și rezolvate spre sfîrșitul secolului al XV-lea, odată cu triumful unității teritoriale și politice, astfel că actul lui Mihai Viteazul a avut valoarea de centralizare reală, comparativă cu alte zone europene. Rămîne, desigur, de văzut cum se împacă unele afirmații ale autorului, cum ar fi cea conform căreia «De o „fărîmițare feudală" a monarhiei Ungariei arpadiene nu se poate vorbi, în sens real, fiindcă niciodată Transilvania și Țara Românească ... n-au fost „amalgamate" în cadrul acestei formații politice hibride și șubrede» (p. 310), afirmație care nu se înțelege prea bine cu concluzia că a treia formațiune statală românească — Transilvania — a fost „fictivă, anexă directă a statului feudal ungur pînă la 1526" (p. 322).

De semnalat, în sfîrșit, cu privire la epoca feudală un interesant articol al lui Virgil Apostolescu, *Mărturii documentare privind distrugerile și înstrăinările de materiale arhivistice în Moldova pînă în secolul XVIII*, una din foarte puținele abordări sistematice ale unei asemenea tematici, care include ca forme de distrugere și înstrăinare: năvălirile, conflictele armate, războaiele, căderile în robie, pribegirile în țări străine, frămîntările și mișcările sociale, incendiile, toate însoțite de numeroase exemple.

Mai departe G.D. Iscru semnează o primă parte de considerații *Cu privire la revoluția burgheză din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*. Sînt trecute în revistă, într-o perspectivă critică, toate demersurile de evaluare a marii ridicări din 1821, autorul remarcînd în primul rînd contribuțiile lui N. Bălcescu și L. Pătrășcanu ca pionieri în acest domeniu și nu numai atît; întrucît, apreciază G.D. Iscru, exegeza ulterioară datorată lui V. Maciu,

www.dacoromanica.ro

A. Oţetea şi altora nu le-a depăşit pe cele precedente, tocmai fiindcă ea avea un drum deschis şi o metodologie nouă, verificată cu succes în alte întreprinderi istoriografice. În contextul opiniilor despre 1821, autorul se plasează ferm pe poziţia că Tudor a condus atunci o *revoluţie*, iar nu o *răscoală* sau *mişcare revoluţionară*, argumentînd convingător că o judecată corectă a evenimentelor anului 1821 nu se poate face fără considerarea concret istorică a condiţiilor care au generat mişcarea. Această premisă teoretică este de natură să excludă dogmatismul, schemele, modelele clasice de revoluţie burgheză, iar de aici posibilitatea ca puternica ridicare condusă de Tudor să fie considerată ca un *moment* al unui lanţ revoluţionar mai lung, în care intră şi anul 1848, revoluţia avînd în acest caz accepţia sa filozofică, largă, de trecere de la o etapă istorică la alta, superioară, indiferent care au fost şi cum s-au prezentat concret factorii ce au realizat această trecere.

Aspecte ale vieţii politice a României pot fi găsite în două cuprinzătoare articole următoare semnate de V. Russu şi M. Timofte. *Imprejurările şi semnificaţia instaurării guvernării conservatoare Lascăr Catargiu* (*martie 1871*), şi I. Ciupercă, *Formarea Partidului Naţional Ţărănesc* (*II*). Bazîndu-se pe o informaţie inedită, primul dintre ele stabileşte locul important ce l-a ocupat în a doua jumătate a veacului trecut guvernarea conservatoare. Autorii subliniază că mai mult decît factorii interni, la instaurarea guvernului L. Catargiu, a cărui durată a întrecut previziunile, în special liberale, au contribuit împrejurările politice internaţionale: statutul juridic internaţional al Principatelor Unite după 1856, modificarea raportului de forţe în Europa în favoarea Prusiei şi a puterilor conservatoare după 1871, fobia de radicali şi radicalism. Aceste împrejurări i-au exclus de la putere pe liberali pînă în 1876, deşi în interiorul ţării n-au favorizat totuşi tendinţa — în special a principelui Carol I — de restructurare în sens conservator a regimului. Al doilea studiu continuă prezentarea începută încă în tomul din 1977, oprindu-se de data aceasta pe larg asupra cauzelor care au împiedicat în 1924 fuziunea dintre naţionali şi ţărănişti, urmînd ca o a treia parte a rezultatelor cercetării să prezinte crearea P.N.Ţ., din octombrie 1926.

În fine, rubrica prezentată pînă aici mai cuprinde încă două materiale, *Preocupări pentru raţionalizarea producţiei şi a muncii în România în perioada interbelică*, de I. Saizu, un aspect de politică economică necercetat pînă acum la noi, de unde şi cîştigul istoriografic firesc, şi *Unele probleme internaţionale ale României în concepţia lui Lucreţiu Pătrăşeanu*, de Valeriu Florin Dobrinescu, un succint excurs pe marginea opiniilor militantului comunist despre problemele relative la convenţia de armistiţiu, preparativele guvernului român în vederea participării la Conferinţa de pace, relaţiile României cu vecinii etc.

Rubrica ce urmează propune patru comunicări: Marina Ileana Sabadoş publică *O ferecătură de carte necunoscută din Moldova, din secolul al XVI-lea*, îmbogăţind cunoştinţele din domeniul argintăriei moldoveneşti din secolul amintit; S. Mărieş expune *Precizări relative la data înfiinţării departamentului pricinilor străine în Moldova*, încercînd să dovedească pe baza unui document din 1783 că numitul minister a funcţionat înainte de tratatul de la Şiştov (1791), reperul admis pînă acum; Adrian Macovei vorbeşte despre *Principatele Române şi sistemul vamal otoman la jumătatea secolului al XIX-lea*, descifrînd semne de emancipare certă a ţărilor române de sub tutela turcească în acest domeniu, în timp ce Valeriu Florin Dobrinescu se opreşte la *Ecoul internaţional al insurecţiei din 23 august 1944*, insistînd mai mult asupra importanţei ei diplomatice pentru configuraţia politică a sud-estului european şi asupra unor elemente care au mai fost în atenţia istoriografiei şi care conferă epocalei cotituri „un pronunţat caracter de universalitate" (p. 463).

La grupajul următor, mai întîi Stefan Lemny reţine atenţia cu *Cîteva noi menţiuni privitoare la români, din secolul al XVI-lea*, referindu-se la şase sinteze europene de istorie, găsite graţie pasiunii bibliofile a autorului, în fondul „carte rară" al Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu" din Iaşi. Pentru două dintre lucrări, una de la Abraham Buchholzer şi alta de la David Chytraeus, care par a nu fi fost folosite pînă acum, sînt prezentate şi necesarele anexe.

În continuare, V. Cristian expune cîteva aprecieri privind *Începuturile învăţămîntului istoric în Principate*. Autorul a mai dat şi alte studii valoroase asupra acestui domeniu, cel de faţă vizînd perioada de pînă la cursul de istorie naţională al lui Mihail Kogălniceanu. Sînt avute în vedere reperele principale presupuse de tematica analizată, adică personalităţile de seamă şi caracteristicile esenţiale ale învăţămîntului istoric în Principate, cu atenţie concentrată asupra raportului dintre istoria naţională şi cea universală în interiorul disciplinei în cauză. Sub acest din urmă raport, importanţa progresiv tot mai mare acordată istoriei naţionale, în consens cu dezvoltarea societăţii româneşti, cu întărirea conştiinţei naţionale şi cu creşterea interesului pentru propriul trecut, "a fost de natură să pregătească şi să impulsioneze în direcţia introducerii acesteia ca disciplină de sine stătătoare în învăţămînt" (p. 488). Faptul s-a petrecut în preajma revoluţiei paşoptiste şi, pe bună

www.dacoromanica.ro

dreptate, autorul consideră că nu a fost întîmplător.

La sfîrșitul grupajului, Al. Zub oferă un posibil punct de plecare pentru încă o lucrare din genul cu care ne-a obișnuit : *Constantin C. Giureseu : perspectivă istoriografică.* Cunoscutul cercetător ieșean s-a oprit asupra unei mari personalități a istoriografiei românești, care ne-a părăsit de curînd, personalitate privită în succesiunea Xenopol-Iorga, „o succesiune semnificativă nu numai pentru raporturile a trei generații de istorici, dar și pentru evoluția istoriografiei române de la etapa sintezei temerare (căci temerară e orice primă sinteză)) pînă la orizonturile dominant materialiste din ultimele decenii" (p. 489). Fără alte amănunte, cu siguranță, schița de față a lui Al. Zub cuprinde cele mai multe din articulațiile monografiei viitoare.

Între ultimele rubrici ale Anuarului, la cea de *Documente* Nistor Ciocan publică *Două documente moldovenești din arhivele poloneze* (unul din timpul lui Bogdan al III-lea, iar celălalt de la Petru Șchiopul, ambele pentru prima oară publicate la noi după original slavon), Paul Mihail *Alte acte românești de la Constantinopol (V)* (cinci la număr), Paul Cernovodeanu relevă aspecte *Din legăturile lui Constantin Duca, domnul Moldovei. cu lordul William Paget, între 1693 și 1695* (pe baza a patru misive adresate, cîte două, reciproc, de cele două personaje), iar la cea de *Studii documentare* Miron Ciho prezintă *Observații pe baza unei recente culegeri de texte egiptene* (o recenzie a unei lucrări apărută în 1977 la editura „Minerva"). De bună seamă, de remarcat încă o dată rubrica *Addenda et Corrigenda* care cuprinde 21 de recenzii și 42 de note bibliografice. Cantitativ, aceasta înseamnă aproape 130 de pagini, ceea ce la natura respectivelor însemnări, este grăitor pentru ponderea ce se acordă acestei rubrici în economia publicației. Criteriul cantitativ, singur, considerat pentru rubrica citată, este suficient pentru a conferi Anuarului ieșean o prezență de invidiat în cîmpul revistelor de specialitate de la noi. Se poate aprecia că în această privință secretarul științific de redacție are un deosebit merit, prin priceperea cu care captează și îndrumă colaborările. La nivelul celor mai înalte exigențe, se prezintă și ținuta calitativă a majorității notelor și recenziilor, dintre care se pot semnala pentru tomul de față cele alcătuite de Gh. Platon, Al. Zub, Al. Andronic, St. S. Gorovei și de grupul de tineri care se formează în jurul revistei. Evident, cuprinsul ar fi putut include și acum studii privind istoria veche și străveche a Moldovei, dar, după cum se cunoaște, motive felurite fac ca nu întotdeauna o revistă să-și poată alcătui sumarul după niște deziderate apriorice, teoretice.

Tomul se încheie cu rubrica *Viața științifică*, unde sînt prezentate două teze de doctorat și activitatea Institutului „A. D. Xenopol" în anul 1979 și cu două necroloage.

Tudor M. Răjoi

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

CONSTANTIN N. VELICHI, *România şi renaşterea bulgară*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980, 334 p.

Noua lucrare a profesorului universitar Constantin N. Velichi referitoare la renaşterea bulgară aduce în prim plan solidaritatea militantă a poporului nostru cu lupta de emancipare naţională a poporului bulgar, constituind un remarcabil exemplu de punere în valoare a tuturor surselor de documentare existente în patrimoniul ambelor ţări pentru a reliefa colaborarea permanentă la organizarea acţiunilor de rezistenţă antiotomană manifestată, cu precădere, pe tot parcursul secolelor XVIII şi XIX. Fără îndoială, vasta experienţă în munca de cercetare a autorului a contribuit la închegarea ansamblului de evenimente din întregul spaţiu sud-est european, ca fundal, pentru înţelegerea celor specifice mişcării revoluţionare bulgare, dar mai ales introducerii cititorului în atmosfera de efervescenţă înnoitoare manifestată în cadrul luptei de eliberare naţională a tuturor popoarelor din Balcani.

Este o adevărată satisfacţie să constaţi cîte punţi de legătură există între mişcarea de renaştere bulgară şi mişcările naţionale din Grecia, Serbia, Albania, care toate s-au bucurat de sprijinul substanţial şi dezinteresat al românilor, să poţi urmări dezagregarea marelui şi puternicului Imperiu Otoman în conjunctura internă şi internaţională creată de mişcările sociale şi naţionale, de interesele, uneori contradictorii, ale marilor puteri europene faţă de această „zonă fierbinte". Cu această lucrare, profesorul Constantin Velichi se dovedeşte a fi unul dintre cei mai remarcabili cunoscători români ai istoriei moderne a Bulgariei şi a întregului sud-est european, dezvăluindu-ne impresionante valenţe şi o mare putere de sinteză în tratarea luptei maselor populare, a aplicării corecte a materialismului istoric la condiţiile specifice zonei explorate.

Cu toate că materialul este împărţit în prea multe capitole şi subcapitole, ceea ce creează impresia fărîmiţării expunerii şi a fragmentării infomaţiei, totuşi există o permanentă continuitate în relatarea evenimentelor, fapt ce ne determină să urmăm acelaşi fir în prezentarea cărţii, în dorinţa de a nu ne abate de la cronologia strictă urmărită de autor.

Partea I, „Preliminarii la renaşterea bulgară" (p. 21—186), cuprinde şapte capitole izbutit formulate, edificatorii prin conţinutul lor, şi mai multe subcapitole menite să ajute la sistematizarea materialului expus. Astfel, capitolul I este intitulat *Rolul Ţărilor Române în lupta de eliberare a poporului bulgar pînă la finele secolului al XVIII-lea*, cu două subcapitole ce ţin mai mult de considerente de cronologie decît de conţinut. După o scurtă introducere în formele de manifestare ale luptei antiotomane începînd cu secolul al XV-lea, sînt descrise principalele confruntări armate susţinute de popoarele din Balcani împotriva trupelor Imperiului Otoman pe parcursul secolelor XV-XVII, cu informaţii interesante şi bine sistematizate, dar din nefericire incomplete sau cu unele omisiuni ce nu pot fi trecute cu vederea. cum sînt cele referitoare la rezistenţa sîrbilor la Kosovo sau a albanezilor în vremea lui Gheorghe Castriotul-Skanderbeg. În schimb sînt foarte bine urmărite încercările, chiar dacă nu totdeauna izbutite, de a se creia unele alianţe antiotomane sub egida Ţărilor Române sau cu sprijin din partea Rusiei, de unde şi concluzia deosebit de importantă că rolul românilor în lupta de eliberare a bulgarilor „...nu începe deci cu Renaşterea bulgară ci este cu mult mai vechi". (p. 39). Capitolul al II-lea, *Bulgarii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului a XIX-lea*, cu trei subcapitole „Decăderea Imperiului Otoman", „Situaţia social-economică a poporului bulgar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea" şi „Paisie de la Hilandar", este conceput ca o introducere de fond în subiectul propriu-zis al cărţii. Capitolul al III-lea, *Formarea emigraţiei bulgare în prima jumătate a secolului al XIX-lea şi principalele ei centre*, pe lîngă bogăţia de informaţii, dintre care multe inedite, conţine o substanţială analiză a cauzelor emigrării bulgarilor, valabilă în egală măsură şi pentru alte popoare din Balcani, cu referire specială la emigraţia din Ţara Românească, adevărată gazdă ospitalieră pentru toţi luptătorii pentru libertate de la sud de Dunăre. Capitolul IV, *Ţara Românească şi*

www.dacoromanica.ro

Renașterea politică bulgară în prima jumătate a secolului al XIX-lea, este o continuare logică a celui precedent cu observația că are prea multe subcapitole (zece) din care unele, cum ar fi „Reformele din Imperiul Otoman. Hatișeriful dela Ghiulhane din 1839 "sau „Răscoala de la Niș din anul 1841", în contextul dat, nu se justifică a fi tratate ca subiecte de sine stătătoare. Foarte bine realizat subcapitolul „Bulgarii și mișcările din anul 1821" și referirile la revoluția condusă de Tudor Vladimirescu sub steagurile căreia se înrolaseră și mulți balcanici. Asupra naționalității unora, ca de exemplu „grecii Bimbașa Sava și Ioan Farmake", pentru apartenența primului ne exprimăm unele rezerve. Capitolul V, *Lupta poporului bulgar pentru autodeterminare națională*, deși foarte scurt (12 p.) clarifică în mod magistral, cu mult curaj, discutata problemă a luptei pentru o biserică națională bulgară independentă, fiind considerată, pe bună dreptate, ca „o mișcare național-politică deoarece avea ca scop recunoașterea naționalității bulgare din Turcia, adică autodeterminarea bulgarilor ca popor, fapt care a dus la participarea întregii națiuni bulgare". (pag. 109). Începînd cu capitolul al VI-lea *Țările Române și Renașterea culturală bulgară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, informațiile despre sprijinul românesc acordat mișcării bulgare sînt din ce în ce mai numeroase și consistente, ele constituind, fără ostentație, dovada cea mai concludentă a politicii de bunăvoință, colaborare și ajutor reciproc practicată permanent de poporul nostru față de țările vecine, exemple asemănătoare cu cele date în această lucrare putînd fi citate și în cazul luptei de eliberare a popoarelor grec, sîrb și mai ales albanez. Capitolul al VII-lea *Arta Renașterii bulgare pînă la mijlocul secolului al XIX-lea* și o bogată listă bibliografică de 159 titluri, încheie prima parte a acestei valoroase cărți.

Partea a II-a România și renașterea bulgară 1850—1878, (p. 185—312) deși este mai bine cunoscută în special datorită studiilor publicate tot de profesorul Constantin Velichi, conține multe știri și noutăți bibliografice care întregesc ansamblul problematicii puse în discuție, oferindu-ne o sinteză substanțială cu concluzii bine sistematizate și convingătoare asupra întregii perioade menționate. După capitolul I *Situația social-economică a poporului bulgar în perioada 1850—1877*, solid construit pe date statistice și informații de primă mînă, urmează două capitole *Mișcarea de eliberare în perioada 1850—1866* și *România și mișcarea bulgară de eliberare, 1866 — 1868* care, după opinia noastră, puteau să constituie un singur capitol, deoarece problemele tratate se interpătrund pe întreaga perioadă 1850—1868, au legături legice între ele și răspund acelorași teme. Capitolul al IV-lea *Crearea organizației revoluționare interne și a Comitetului Central Revoluționar de la București* descrie activitatea unor revoluționari de frunte ca Vasil Levski, Liuben Karavelov, condițiile în care s-a constituit Comitetul Central Revoluționar și obiectivele acestuia, rolul publicațiilor bulgare apărute la București, interesant și captivant prin modul de tratare a problemelor și patosul autorului.Cam aceleași considerații se pot face și asupra capitolului V *Comitetul Central Revoluționar Bulgar de la București de la moartea lui Levski și pînă la încercarea de răscoală de la Stara-Zagora. 1873—1875.* Deosebit de bine realizat și poate cel mai reprezentativ este capitolul VI *Contribuția României la eliberarea Bulgariei în faza finală, 1875—1878.* Aici sînt foarte bine conturate condițiile în care izbucnesc o serie de răscoale bulgare antiotomane premergătoare marelui război ruso-româno-turc din anii 1877—1878, participarea voluntarilor bulgari la operațiunile militare de la Kazanlâk, Stara Zagora și pasul Șipka, rezultatele războiului fiind redate scurt astfel: „Urmarea firească a înfrîngerii Imperiului otoman a fost recunoașterea independenței României și eliberarea Bulgariei. Odată cu aceasta se încheia a doua etapă a revoluției naționale bulgare și a Renașterii bulgare, statul bulgar autonom apărînd din nou pe harta Europei după o absență de aproape cinci secole". (p. 275). Desigur că, consecințele înfrîngerii Imperiului otoman au fost mult mai ample pentru întreaga zonă sud-est europeană, dar pentru subiectul cărții ni se pare a fi concludentă fraza citată. Ultimul capitol al acestei părți, *Cultura în cea de-a doua perioadă a Renașterii bulgare. 1850—1878*", se ocupă de situația învățămîntului, cu sublinierea pregătirii unor intelectuali bulgari în școlile românești, mai ales în domeniul medicinii, dezvoltarea literaturii naționale bulgare și ea cu multe înrîuriri românești, a științei, arhitecturii, artelor, teatrului, muzicii, avîntul acestora într-o perioadă de mare efervescență revoluționară, puse în slujba celei mai nobile cauze, cea a eliberării patriei de sub jugul ocupației străine. Și această parte a cărții se bucură de o mare listă bibliografică ce conține 178 de titluri.

Lucrarea este întregită de un capitol de concluzii, indice și o frumoasă ilustrație de epocă, constituind o realizare remarcabilă a istoriografiei sud-estului european, un exemplu strălucit de abordare a raporturilor pe toate planurile stabilite între poporul nostru și celelalte popoare din această zonă.

Gelcu Maksutovici

www.dacoromanica.ro

*** *Craiova — trecut, prezent și viitor*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 317 p.

Publicarea rezultatelor cercetărilor istorice locale constituie o necesitate nu numai pentru cunoașterea progresului și a trecutului de luptă a unei anume așezări sau instituții, dintr-un colț sau altul al țării, ci și pentru cunoașterea și scrierea istoriei întregii Românii, pentru că, — spunea unul din marii noștrii istorici—, „nu vom avea istoria completă și și complexă a României pînă ce nu vom scrie istoria fiecărei așezări, a fiecărei instituții sau întreprinderi, care sînt părți componente și elemente esențiale ale fenomenului istoric general. Prin prisma acestei necesități, lucrarea de față, înmănunchind comunicările prezentate la sesiunea științifică „Craiova — trecut prezent și viitor" organizată de Comitetul municipal Craiova al P.C.R. și Academia de Științe Sociale și Politice cu ocazia împlinirii a 1750 de ani de la prima mențiune documentară a așezării daco-getice Pelendava și a 500 de ani de la prima atestare documentară a Craiovei, este o foarte bună dovadă de valorificare a cercetărilor de istorie locală, a punerii în circuitul istoriografic a numeroase date inedite care îmbogățesc și diversifică în același timp cunoștințele despre marile evenimente istorice naționale. Făcînd, prin intermediul celor 45 de comunicări însumate aici, o amplă și complexă cercetare asupra trecutului de luptă eroică în slujba progresului și independenței poporului român, lucrarea prezentată în rîndurile ce urmează realizează o edificatoare frescă a unuia din cele mai importante orașe ale României, purtător al unor strălucite tradiții revoluționare ale neamului românesc.

Structurată, în funcție de tematica prezentată la sesiunea de comunicări, în trei capitole: *Istorie și arheologie*; *Probleme economice și sociale*; *Învățămînt, cultură, știință* — lucrarea cuprinde contribuțiile unor reputați istorici ca: Radu Vulpe, Ștefan Ștefănescu, D. Tudor, M. Petrescu-Dîmbovița, Vasile Maciu, Titu Georgescu, Nichita Adăniloaie, Manole Neagoe, precum și cercetările istoricilor craioveni, printre care: Octavian Toropu, Ileana Petrescu, Luchian Deaconu, Vladimir Osiac și alții. Subliniind menționarea localității antice Pelendava în cunoscuta hartă Tabula Peutingeriana „singura hartă stradală a Imperiului roman ajunsă pînă la noi, într-o copie medievală pe pergament conservată azi în Biblioteca de Stat din Viena"— istoricul Radu Vulpe consideră că anul 225 î.e.n. data medie a originalului Tabulei Peutingeriana reprezintă „cea dintîi mărturie a unei așezări strămoșești pe locul Craiovei, cu nume cunoscut, în desăvîrșită continuitate de viață cu orașul medieval care de asemenea a aniversat în 1975 prima sa menționare într-un document din 1475". Relevînd contribuțiile cercetărilor locale care trebuiau „să constate, pe vatra orașului și în împrejurimile imediate, resturi de așezări romane, militare sau civile, inerente unei stații stradale, precum și urme de viețuire locală anterioară dominației romane" istoricul citat conchide că „amîndouă aceste exigențe au fost satisfăcute peste așteptări ... mai mult, s-au găsit excelente dovezi de continuitate geto-dacă locală sub regimul roman și de conviețuire a romanilor cu geto-dacii în curs de romanizare". Confirmînd și exemplificînd aceste aprecieri generale, studiul cercetătorului Marin Nica, *Mărturii ale unor străvechi civilizații în zona Craiovei*, aduce în discuție importantele descoperiri arheologice, din zona orașului în așezările de la Circea, Simnicul de Sus și de Jos, Făcăi, Cernele și Fîntîna Obedeanu, unde sînt atestate acum aproximativ 7500 de ani „cele mai vechi comunități neolitice, descoperite la sud de Carpați" de la care s-a colectat un bogat material arheologic: ceramică, unelte de silex și piatră șlefuită, oase de animale domestice și sălbatice, cochilii de scoici și melci. Recolta bogată de ceramică fină, puternic lustruită și pictată (roșu, cărămiziu monocrom sau cu motive de culoare albă, ca și numărul mare de cuptoare de ars ceramică (8 numai la Circea) la care se adaugă descoperirile datînd din perioada de trecere spre epoca metalelor (la Coțofeni, Simnicul de Jos, Cernele, Casa Băniei) și din epoca bronzului-Simnicul de Sus, Calea Gangului — Craiova, Făcăi, Cernele, Podari, Cîrligei — Bucovăț, Circea, Banu-Mărăcine și Işalnița atestă o continuitate perfectă ca și o dezvoltare însemnată a vieții economico-sociale locale, dezvoltare care va permite pasul spre marea unitate geto-dacă „unitate pe care lanțul de cetăți dacice de pe malul drept al Jiului în frunte cu Pelendava au asigurat-o în fața oricărui pericol". Privitor la localizarea milenarei așezări Pelendava, cercetătorul Octavian Toropu propune localitatea Cîrligei-Bucovăț, bazat pe bogatele descoperiri arheologice din această zonă — cele mai multe comunicate acum întîia dată — descoperiri constînd din ceramică, tezaure de monede, locuințe, podoabe, arme, unelte de fier și fortificații masive constînd din șanț de apărare (6 m deschidere, 2m adîncime, val de apărare circa 865 m lungime, 13,60 m la bază și 1,50 m înalt cu palisadă spre exteriorul șanțului de apărare), ca și din existența altor trei așezări întărite în imediata apropiere, la Șimnicul de Sus în punctul „la Cetate" și la Bucovăț în punctele „Jidovii" și „Malul Lupului". Istoricul craiovean consideră, pe bună dreptate, că aici trebuie amplasată localitatea menționată în

www.dacoromanica.ro

Tabula Peutingeriana cu numele de Pelendova (corect Pelendava).

Într-o continuitate firească, studiul *Pelendava sub dominația romană* (D. Tudor) stăruie asupra dezvoltării economice cunoscută de importanta așezare militară și fiscal-vamală de pe malul Jiului în vremea stăpînirii romane și a informațiilor despre ruinele Pelendavei civile reieșite din sursele rămase de la Cezar Bolliac, August Treboniu Laurian și ale arhitectului craiovean A. Vincenz, care au semnalat în scrierile lor fie repetatele distrugeri la care fusese supusă așezarea, fie utilizarea materialelor din zidurile așezării la construirea altor edificii (construirea unor biserici, ex. Sf. Dumitru, mînăstirea Bucovăț, a fîntînii Popova, a unor case boierești și alte clădiri feudale din Craiova etc.). Privitor la localizarea așezării, prof. dr. docent D. Tudor acceptă localizarea istoricului craiovean Octavian Toropu, respectiv la Cîrligei-Bucovăț. Analizînd un vast material arheologic inedit — rezultat al cercetărilor locale — dr. Gheorghe Popilian, cercetător științific principal la Muzeul Olteniei din Craiova, aduce în studiul *Craiova în epoca romană* ample argumente privitor la continuitatea stăpînirii romane asupra așezării sub Constantin cel Mare (Brazda lui Novac, descoperirile monetare din sec. IV incluzînd atît monede izolate cît și marele tezaur de la Mofleni).

Cercetătorul demonstrează existența în cultura romanică proprie populației locale din sec. V—VII a numeroase importuri din sudul Dunării în toată această perioadă, dovezi incontestabile ale continuității populației locale romanizate și ale legăturilor permanente cu lumea romană din sud. În prezentarea primelor formațiuni statale românești la sud de Carpați, dr. N. Constantinescu, relevă, după o analiză amănunțită a principalelor ipoteze și izvoare referitoare la originile principatului Țării Românești, formarea și afirmarea voievodatelor lui Litovoi și Seneslau și încercarea nereușită a lui Litovoi de unificare a formațiunilor politice de la sud de Carpați, ca și afirmarea principalului centru politic al Țării Românești în sec. XIII în Argeș de unde se va ridica Basarab întemeietorul și cîștigătorul independenței Țării Românești. Studiul *Mihai Viteazul și Craiova* (Manole Neagoe) prilejuiește atît afirmarea strînselor legături pe care Mihai Viteazul le-a avut cu ținuturile de dincoace de Olt, cît și sprijinul permanent pe care moșnenii, oștenii recrutați de aici și boierii localnici, printre care frații Buzești, Radu Florescu, Udrea, viitorul ban și alții, l-au acordat înfăptuirii îndrăznețului plan de unire a tuturor românilor. *Craiova între 1821 și 1848* (Ileana Petrescu), amplă analiză a dezvoltării economico-sociale a importantei așezări oltene este ilustrată prin numeroase cifre și date statistice ca și prin prezentarea frumoaselor tradiții revoluționare (participarea la 1848, apariția aici la 24 august 1848 a importantei gazete revoluționare „Naționalul", rezistența eroică a populației locale față de intervenția trupelor otomane conduse de Hussein pașa la 30 noiembrie 1848 etc).

Bogata participare și sprijinul Olteniei la realizarea marelui act de justiție națională Unirea Principatelor, este ilustrată convingător în comunicarea *Craiova și Unirea Principatelor* (Nichita Adăniloaie), unde autorul subliniază atît aspectele luptei pentru pregătirea Unirii (prin organele de presă „Vocea Oltului" și „Oltul") cît și prin cuvîntul și contribuția unor personalități de frunte ale Olteniei și țării ca Gh. Chițu, N. Pleșoianu, Th. Aman, Gh. Magheru și alții. Plasată în imediata apropiere a desfășurării ostilităților între armatele româno-ruse și cele turcești, „țara" de dincoace de Olt a fost provincia care a dat cele mai mari sacrificii materiale și umane în sprijinul cîștigării independenței țării, sacrificii ilustrate semnificativ și de cota parte în alimente, vite, bani și zile muncă, cu care participă județele componente ale zonei la efortul de război (Doljul, de exemplu, ocupă locul I pe țară cu 80753 care cu doi boi și 8031 care cu patru boi; Romanați, locul II cu 35627 care cu doi boi și 1293 care cu patru boi; Mehedinți cu 20000 de căruțe; la care se adaugă o proporție de 66% din totalul de zile muncă prestate în folosul armatei numai de către populația Olteniei ca și cele 46% din totalul vitelor mari și mici rechiziționate pentru armată)[1] fără a mai aminti numeroasele jertfe umane aduse pe altarul libertății patriei de către populația localnică. Subliniind numeroase alte aspecte ale sprijinului neprecupețit pe care oltenii și în special locuitorii Craiovei l-au dat pentru realizarea marelui ideal al românilor, comunicarea istoricului Vasile Maciu *Craiova în timpul războiului pentru independență* aduce o contribuție însemnată la cunoașterea bogatelor tradiții revoluționare ale acestei străvechi așezări cu o continuitate aproape bimilenară.

Date noi și importante aspecte ale evoluției mișcării muncitorești din Craiova sînt subliniate în studiile semnate de Virgil Osiac cercetător la centrul de științe sociale Craiova, prof. dr. docent Titu Georgescu — membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, care au relevat evoluția permanent ascendentă a mișcării muncito-

[1] I. Petrescu, V. Joița, I. Pătroiu, *Contribuția Olteniei la războiul pentru independență*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1977.

www.dacoromanica.ro

rești, revoluționare din această parte a țării de la revoluția din 1848 pînă la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944, ca o continuare firească a procesului revoluționar cunoscut de mișcarea muncitorească din Oltenia. Date noi, de cel mai mare interes, pentru istoria mișcării muncitorești și progresiste din Oltenia, aduce și dr. Luchian Deaconu în studiul *Participarea maselor populare din Craiova în zilele insurecției naționale armate antifasciste*, în care subliniază amplele acțiuni antifasciste organizate de populația Craiovei sub conducerea comuniștilor, sabotarea mașinii de război germane ca și participarea entuziastă la acțiunile de alungare a trupelor fasciste din Craiova și din întreaga regiune, înscriindu-se astfel, încă odată printre forțele cele mai înaintate, revoluționare ale țării, fiind un sprijin de nădejde în efortul general al țării pentru a-și apăra independența și suveranitatea. În capitolul *Dezvoltarea industrială a Craiovei la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea* P. Barbu și Ilie Bogheanu prezintă într-o analiză amplă procesul de industrializare a Craiovei în această lungă perioadă cînd, cu toate progresele obținute pe linia dezvoltării industriei locale atît numărul de stabilimente industriale (20 din cele 24 ale întregului județ) cît și numărul destul de mic de muncitori, 1390 de lucrători cît avea întregul județ Dolj în perioada 1901—1902, rolul preponderent în economia Olteniei revine tot agriculturii, dar sporirea continuă a numărului de muncitori va aduce o creștere însemnată a combativității revoluționare a întregii populații din Craiova. Participarea maselor populare din Oltenia la lupta pentru o viață nouă, pentru transformări revoluționare în Craiova și în întreaga regiune este analizată în studiul *Craiova—prezență activă în lupta pentru cucerirea puterii și democratizarea vieții publice* (Neculce Popescu), în care autorul prezintă marile acțiuni muncitorești organizate imediat după 23 August sub conducerea comuniștilor la care au participat masiv toate categoriile sociale din Craiova, parcurgînd etapă cu etapă întregul proces de preluare revoluționară a puterii politice locale (cucerirea Prefecturii, redresarea producției și controlul asupra întreprinderilor, majoritate democratică, revoluționară în organele sindicale etc.). Secțiunea privind problemele vieții economice și sociale a inclus studii privind dezvoltarea industriei municipiului Craiova (Petre Preoteasa, Vasile Popescu), Contribuții craiovene la progresul științelor matematice și tehnice (Radu Voinea) Industria constructoare de mașini, ramură de bază a economiei municipiului Craiova (Ion Licu), Craiova — cetate a chimiei (Iustin Rogoz) sau despre dezvoltarea economico-socială, zonarea funcțională și contribuția învățămîntului craiovean la dezvoltarea agriculturii românești etc. Un amplu capitol este dedicat dezvoltării învățămîntului, culturii și științei în care sînt relevate aspecte privind dezvoltarea învățămîntului craiovean în anii socialismului (N. Andrei, Tache Turneanu), prezent și perspectivă în învățămîntul superior din Craiova (T. Nicola, N. Novac), coordonate ale cercetării științifice craiovene (Silviu Pușcaș, Grigore Șorop), Tradiții ale presei craiovene (Florea Firan), Critica literară în „Ramuri" (Al. Piru), aspecte ale dezvoltării teatrului, muzicii și muzeelor din Craiova în anii socialismului etc.

Respectînd toate rigorile cercetării științifice, studiile pe care cartea de față ni le prezintă într-o necesară înmănunchere constituie o frumoasă materializare a cercetărilor de istorie locală, cercetări care vin să îmbogățească cunoașterea istorică românească, cu noi date, cele mai multe inedite, despre unul din cele mai însemnate orașe ale României, nu numai păstrător și stimulator a nenumărate acțiuni revoluționare dar și cu o existență neîntreruptă de aproape două milenii.

Petre Ardeleanu

I. GLODARIU, FL. COSTEA, I. CIUPEA, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Muzeul Cetății Făgăraș, 1980, 131 p. + 77 fig. (Contribuții la istoria Țării Făgărașului I).

Publicațiile muzeale își au, fără îndoială, un binemeritat loc între scrierile de istorie actuale. Volumele monografice, necesare și utile, urmare a unor cercetări de durată la obiective arheologice locale, formează „dosare" cu informații indispensabile alcătuirii ulterioare a unui cadru larg de înțelegere a fenomenului istoric general din spațiul românesc. Ca atare și prezentarea acestor lucrări, de obicei cu circulație limitată, a devenit o necesitate, cu atît mai mult cu cît pînă în prezent monografiile publicate de muzeele transilvănene dedicate în special epocii romane au devenit publicații de referință.

Țara Făgărașului, zonă puțin cunoscută sub aspect arheologic, a beneficiat din plin în ultimii ani de atenția istoricilor și rezultatele apar materializate într-o primă contribuție de amploare, datorată colaborării dintre Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, Muzeul județean Brașov și muzeul din Făgăraș. Volumul de față, apărut sub auspiciile Muzeului Cetății Făgăraș, se dorește — așa cum o arată pagina de titlu — deschizătorul unei serii de monografii dedicate Țării Făgărașului.

www.dacoromanica.ro

În lipsa mult aşteptatei lucrări care să facă publice mai vechile săpături arheologice întreprinse în chiar cetatea Făgăraş, seria contribuţiilor este inaugurată de monografia aşezărilor din epoca dacică şi prefeudală, situate în lunca Oltului, în apropierea comunei Comana de Jos (jud. Braşov).

Structura lucrării şi, de ce să nu o spunem, limitele sale sînt devansate de intenţiile exprimate de autori în *Cuvîntul înainte*. Merită amintite aceste intenţii pentru a putea judeca în final măsura în care ele au fost realizate. Astfel, este remarcabilă promisiunea de a publica integral cercetările de la Comana de Jos, ca şi aceea de a trage concluziile de ordin istoric şi arheologic ce se impun (p. 6). Dar alături de aceste promisiuni se strecoară şi rezerva enunţului că nu vor fi discutate decît materialele rezultate din complexe închise şi chiar şi acelea doar prin „prezentări selective" (p. 6).

Cinci mari secţiuni structurează volumul: I. *Ţara Făgăraşului — cadru geografic;* II. *Cercetările arheologice de la Comana de Jos;* III. *Aşezarea dacică;* IV. *Ţara Făgăraşului la sfîrşitul epocii Latène şi la începutul epocii romane;* V. *Aşezarea prefeudală.*

Primul capitol (p. 9—19) redă cadrul natural făgărăşan, într-o prezentare care depăşeşte cu mult necesităţile monografiei de faţă în ideea de a se constitui un îndreptar pentru contribuţiile viitoare ale seriei. Chiar în această ultimă perspectivă, capitolul abuzează de noţiuni pure de geografie şi geologie, preluate din lucrări de specialitate, descrieri nu întotdeauna utile interpretării istorice (de exemplu, structura litică a crestei Făgăraşului sau debitul actual al Oltului). Din această cauză, relaţia între mediul geografic şi evoluţia pe plan istoric a regiunii este expediată în final, sumar tratată. Se strecoară în această largă prezentare şi o idee care revine pe parcursul lucrării, legată de delimitarea habitatului antic şi medieval, după autori zonele propice locuirii limitîndu-se la teritoriul extra-păduros, în speţă la lunca Oltului (p. 15, 60—61 etc.). În realitate aşa cum o arată însăşi toponimia citată în text, alături de cunoştinţele despre satul medieval, locuirea s-a extins firesc şi pe văi, în zonele împădurite, în unele cazuri pînă în apropierea zonei alpine. În general a fost folosit orice loc prielnic, în funcţie de condiţiile concrete istorice, în cazul pădurilor, procedîndu-se la nevoie la defrişările de rigoare. Lipsa cercetărilor de teren nu implică şi inexistenţa locuirii. Faptul este valabil pentru perioada antică şi în măsură egală pentru cea feudală, cercetările recente de la Comana de Sus, punctul „Cetăţuia", indicînd prezenţa locuirii din epoca bronzului pe una din culmile joase ale Perşanilor, aceleaşi pe care de altfel se situează şi aşezarea dacică a Crizbavului (după informaţia chiar a unuia dintre autori, care a făcut sondaje în cuprinsul cetăţii medievale Crizbav).

Importantă într-adevăr în acest capitol este discuţia asupra legăturilor Ţării Făgăraşului cu zonele învecinate, cu sublinierea că nici masivul Făgăraşului, nici acela al Perşanilor nu au împiedicat circulaţia oamenilor, a bunurilor materiale, interinfluenţele de ordin cultural. În ciuda aparenţei de zonă închisă, datorată extremităţilor montane, Făgăraşul a fost de-alungul întregii istorii o zonă caracterizată tocmai de întîlnirea a mai multor nivele culturale. Chiar atunci cînd elemente geografice au constituit frontiere, cum este cazul Oltului în epoca romană şi o scurtă perioadă în evul mediu timpuriu, acestea nu au fost de durată, fiind eliminate de evoluţiile istorice imediate. Este de aceea, dificil de a se vorbi, la nivelul cunoştinţelor actuale, de fortificaţii care controlau, cel puţin în evul mediu, drumurile de acces. Nici fortificaţia de la Breaza, nici aceea de lîngă Comana de Sus nu puteau avea în esenţă acest rol, deoarece, aşa cum arată chiar autorii, circulaţia peste munte era la fel de facilă pe drumurile şi potecile situate pe văile paralele, învecinate.

Descrierea cercetărilor de la Comana de Jos, obiectul celui de-al doilea capitol, ocupă un loc însemnat în economia lucrării (p. 20—34). Autorii au făcut o serie de cercetări de teren şi sondaje la mai multe puncte din vecinătatea „Gruiului Văcarului", acesta din urmă centrul de interes major, demonstrînd o relativ bogată aglomerare de aşezări între Comana de Jos şi Cuciulata, sate aflate în lunca Oltului, pe malul său sting. Sînt prezentate săpăturile arheologice din trei campanii (1974—1976), în cadrul cărora a fost secţionată o movilă cu diametrele de 300 × × 180 m. În ciuda asigurării date că aşezarea a fost săpată integral, prezentarea afirmă că „lungimea secţiunilor a fost dependentă de frecvenţa complexelor arheologice descoperite în suprafaţa lor" (p. 23).

O simplă privire aruncată planului anexat (fig. 3) lasă să se întrevadă suprafeţe relativ mari necercetate, o concentrare masivă a locuinţelor prefeudale pe panta sud-vestică a movilei — 20 din totalul celor 33 cercetate —, numărul mic de locuinţe dacice (cinci) şi mai ales poziţia lor excentrică, fapt ce lasă deschisă problema dimensiunilor reale ale aşezărilor discutate.

O neuzitat de lungă şi în parte formală descriere a secţiunilor (aproape o zecime din volumul lucrării!) continuă acest al doilea capitol. Din păcate, enumerarea complexelor ca şi discuţia asupra stratigrafiei, pretutindeni aceeaşi, dar repetată în text pentru

www.dacoromanica.ro

fiecare secțiune în parte, ridică un semn de întrebare asupra atenției cu care a fost redactat textul și a concordanței dintre notele carnetului de șantier și planurile anexate.

Potrivit stratigrafiei, obositor reluată în discuție, stratul de cultură nediferențiat cronologic este reprezentat de un pămînt brun negricios. Se naște de la început întrebarea dacă nu au existat totuși diferențe sesizabile între nivelele de cultură dacică și prefeudală, cel puțin la acele cîteva locuințe care se suprapun. De altfel, ceva mai departe (p. 70), se afirmă că există un nivel de călcare distinct prefeudal, deosebit de cel dacic, dar care lipsește de regulă din profilele desenate. Spre exemplu, semibordeiele 5 și 6 (fig. 5), unul dacic celalalt prefeudal se întretaie vizibil în planul prezentat, dar nu și în profilul desenat, unde apare o unică groapă de locuință. În profilul figurii 4 (m. 32—35) este semnalată prezența a trei metri de pămînt brun-negricios fără materiale, acolo unde, de fapt, o lentilă de pămînt viu, separă două nivele diferite, dar marcate în profil similar (dacă nu cumva s-a strecurat o altă inexactitate în desen). Pe același plan, dar faptul se repetă și în alte cazuri, apare un simbol neexplicat în legendă sau text (între m. 24—27), o combinație între simbolurile pămîntului viu și stratului de cultură. Nu odată gropi desenate în plan, lipsesc în desenul profilului sau invers. Nici datele asupra complexelor nu concordă întotdeauna între capitole (gr. 1 apare în cap. II între m. 9—10, iar la descrierea așezării dacice, între m. 9—11; semibordeiul 5 are odată plan rectangular, pentru a deveni în capitolul următor trapezoidal; semibordeiul 10, prezent în cap. II, revine cu nr. 11 în cap. V, într-un caz de formă patrulater neregulată, în al doilea, cu rezerve nefiind integral cercetat, cu plan trapezoidal și în realitate avînd o formă vădit ovală! etc.). Nu apar marcate pe profile întotdeauna nici numeroasele refaceri ale locuințelor prefeudale, deși se afirmă că diferențele de înălțime între podelele de lut sînt notabile (0,20 m).

După nouă pagini de descriere a secțiunilor, una singură amintește locuirile anterioare epocii dacice, anume din bronzul timpuriu și hallstatul de început.

Lucrarea continuă cu un substanțial capitol dedicat așezării dacice (p. 35—58), cu descrierea celor cinci locuințe și a materialului arheologic. Și aici din păcate, abundă repetițiile, impreciziile și neconcordanțele între text și planurile de șantier. Unui semibordei, cercetat numai parțial, i se dau dimensiunile precise (nr. 4), se vorbește de schelet de pari, dar în plan nu apar marcate gropile acestora, formele locuințelor sînt cu totul imprecise, neexistînd diferențe reale între bordeiele zise ovale și cele patrulatere cu colțurile rotunjite etc. De altfel, la concluziile asupra locuințelor dacice se afirmă că nu există planuri rectangulare sau poligonale (!).

Cele 118 gropi menajere descrise pe categorii — în formă de pîlnie sau de căldare — nu oferă nici ele concluzii certe. Considerate în exclusivitate dacice, în ciuda unei ușoare îndoieli exprimate în capitolul final, ele ar trebui privite mai circumspect, prezența materialelor dacice într-o parte din ele putînd fi datorată și străpungerii nivelului de cultură dacic la săparea lor de către locuitorii așezării prefeudale. Surprinde oricum, numărul lor mare în raport cu cele cinci locuințe dacice, dar concluziile sînt premature deoarece, așa cum recunosc autorii în acest al treilea capitol, movila și implicit așezarea *nu a fost săpată integral* (p. 35 și 38).

Așezarea dacică este datată în intervalul secolelor I î.e.n. și I e.n., Un paragraf cu concluzii încheie prezentarea sa, remarcîndu-se o posibilă relație cu așezarea învecinată din punctul Pleșița Pietroasă, acolo unde autorii presupun, cu indicii neconcludente însă, existența unei fortificații pasagere, din pămînt și lemn (p. 57). Ne întrebăm, la sfîrșitul acestor remarci, dacă recunoscutul caracter modest al așezării (alăturat evidenței că nu a fost cercetată în întregime) merita spațiul larg tipografic care i-a fost dăruit.

Cea de a patra secțiune a cărții (p. 59—68), face o trecere în revistă a datelor arheologice existente în legătură cu Țara Făgărașului în perioada dacică și începutul celei romane. Perigheze insistente, merit vădit al autorilor, au pus în evidență numeroase așezări halștatiene, grupate în zona limitrofă Oltului între localitățile Șercaia și Hoghiz, fapt ce conduce spre ipoteza delimitării unei puternice uniuni tribale. Ar fi fost util de amintit, aici și în alte locuri, și situația de pe malul opus al Oltului. Se insistă și în acest cadru asupra tezei apropiată autorilor, dar nereală, a răspîndirii localităților exclusiv în teren deschis, în afara zonelor împădurite (p. 61). Enumerarea așezărilor și fortificațiilor dacice din epoca imediat ulterioară se vrea deasemenea o ilustrare a ideii amintite, considerînd culoarul Oltului singurul loc propice locuirii (p. 62). E adevărat că pe aceeași pagină autorii discută și argumentul contrar demonstrației lor considerînd doar „excepții", fortificațiile de la Breaza și Arpașu de Sus, situate în amonte pe văile riurilor omonime. Mai mult, parcă pentru a duce contradicția cît mai departe, se presupune existența și a altor fortificații cu poziții excentrice, lîngă Șinca Veche și Comana de Jos (la care am adăuga sondajul deja amintit al unuia dintre autori chiar pe creasta Perșanilor, în cetatea Crizbavului).

www.dacoromanica.ro

Radical deosebită este considerată amplasarea aşezărilor din epoca romană, citindu-se în acest sens o serie de puncte arheologice cercetate în ultimii ani (Ungra, Săcădate, Caşolţ, Hoghiz, Cincşor şi Feldioara). Este de observat însă, că situaţia descrisă nu se datorează modificării ambianţei naturale ci unor considerente de ordin istoric-politic, unei concepţii a administraţiei romane din Dacia, care a transformat provizoriu Oltul într-o frontieră naturală. Ceea ce pare a lipsi din această demon traţie cu teză aprioric stabilită, este discutarea şi prezentarea comparativă a locuirii dacice pe ambele maluri ale Oltului. Cercetările pe această linie aparţin chiar autorilor, existînd săpături şi sondaje şi pe malul drept al Oltului, la Hălmeag bunăoară. Abia publicarea tuturor cercetărilor va fi în măsură să impună ipotezele de lucru afirmate.

În sfîrşit, ultima secţiune a lucrării se ocupă şi de aşezarea prefeudală, aceea care potrivit cantităţii de materiale şi numărului de complexe, ar fi meritat să ocupe spaţiul central al volumului. Prezentarea urmează o schemă apropiată aceleia uzitată la descrierea aşezării dacice: stratigrafia (rezumată pentru a treia oară), descrierea locuinţelor (33 la număr, dar ocupînd un spaţiu abia dublu în raport cu cele cinci locuinţe dacice), cuptoarele şi vetrele în aer liber, precum şi materialul arheologic rezultat.

Observaţiile la citirea materialului sînt similare acelora anterioare: stereotipia descrierii inventarelor bordeielor, toate cu aceleaşi trei categorii de ceramică (a căror prezentare ar fi fost într-adevăr utilă în cazul în care se făcea o analiză cantitativă statistică a raportului dintre ceramica lucrată cu mîna şi la cele două tipuri de roţi ale olarului), criteriul nu suficient de riguros al departajării bordeielor de tipul semibordeielor (a- aici impresia de imprecizie şi inexactităţile de rigoare[1]), adîncimile măsurate variat, cînd de la nivelul actual al solului, cînd de la nivelul de călcare medieval, neatenţiile în limbajul folosit (vezi forma „stranie" — şi atît! — a unui semibordei: p. 81).

Însăşi încadrarea complexelor prefeudale în veacul al VIII-lea, cu posibile extinderi în timp, nu apare convingător demonstrată, datarea tăviţelor, între altele. aşa cum o arată şi autorii, depăşind limitele cronologice propuse de ei. Ca metodă de prezentare a materialului este cel puţin discutabilă predilecţia autorilor pentru a cita analogii („cele mai bune", p. 90). în aşezările aflate încă în curs de cercetare, nepublicate deci, ca şi inexplicabila atracţie pentru materialele ceramice din aşezările din Bulgaria (p. 91) şi într-un caz şi în celălalt după informaţii verbale.

La fel de discutabile ni se par şi puţinele concluzii de ordin istoric şi arheologic asupra aşezării prefeudale, prea puţin apărată de configuraţia terenului (gruiul are înălţimea maximă faţă de lunca Oltului de 5 m!), cu o concentrare a locuinţelor încă incert stabilită din moment ce suprafaţe relativ mari nu au fost cercetate, cu o dispunere a bordeielor într-un aşa zis „cerc" cu formă cu totul neclară, după planul anexat (p. 94—95).

După aceste observaţii sumare la adresa lucrării, autoaprecierea finală ce ni se oferă despre „săparea integrală a unei modeste aşezări rurale dacice", nu poate fi considerată decît ca o tot atît de modestă înţelegere a importanţei şi atenţiei cuvenite cunoaşterii satului antic şi medieval.

Lista planşelor şi ilustraţiilor alături de un copios rezumat în limba franceză încheie monografia aşezărilor de la Comana de Jos. Un număr de 77 de ilustraţii, între care 23 de planuri ale secţiunilor trasate, pun la dispoziţie cercetătorilor un bogat material supus interpretării. Ilustraţia bogată este cu atît mai utilă cu cît oferă o imagine sintetică şi clară a cercetărilor făgărăşene.

Importantă, în afara oricăror discuţii, cercetarea întreprinsă în Ţara Făgăraşului, cu perspectivele informaţiilor viitoare pe care le sugerează pretutindeni autorii, va impune volumul în rîndul lucrărilor de referinţă, oferind repere comparative deosebit de utile întreprinderilor ulterioare în acest gen.

Victor Eskenasy

[1] Vezi nr. 13 considerat bordei la —0,70, spre deosebire de nr. 14 adîncit pînă la —0,65 m care era semibordei (p. 74), sau situaţia bordeiului nr. 19 care refăcut, după criteriile autorilor, ar trebui să devină semibordei etc.

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Bibliografie balcanică*, vol. V (1976), sub îngrijirea lui K. A. Dimadis, Thessaloniki, 1979, LI + 426 p.

Această prețioasă publicație a Institutului balcanic din Thessaloniki a ajuns la volumul al V-lea. Este un instrnment de lucru foarte valoros atit pentru istorici în genere, cit și în special pentru cei care se interesează de trecutul istoric al Peninsulei Balcanice. În acest volum au colaborat 13 cercetători greci și doi străini și au întocmit un număr de 3.917 fișe pentru cărți și articole din reviste, scrise într-o limbă balcanică sau într-o limbă de mare circulație.

Bibliografia privește ultimele cinci secole, pornește de la desființarea Imperiului bizantin și expansiunea stăpînirii Imperiului otoman în Peninsula Balcanică, adică cuprinde epoca de la mijlocul secolului al XV-lea și pînă la mijlocul secolului al XX-lea.

Bibliografia cuprinde opt capitole mari. Primul capitol, cu nouă paragrafe, se referă la bibliografii, cataloage de manuscrise, tipografii, istoria tiparului, periodice, dicționare, muzee, biblioteci, institute de cercetări, congrese etc.

Al doilea capitol cuprinde lucrări de filozofie.

Al treilea, cu șapte paragrafe, privește religia și biserica, cu teme referitoare la istoria bisericii și la mișcarea culturală și spirituală a vieții și civilizației în Balcani etc.

Al patrulea cuprinde științe politice și socialc, cu zece paragrafe privitoare la demografie, economie, viața politică, societate, etnografie, folclor etc.

Al cincilea este dedicat artelor și se împarte în zcce paragrafe: pictură, muzică, teatru, sculptură, ceramică etc.

Al șaselea privește lingvistica, cu paragrafe despre limbile greacă, cu dialectele ei, limba tracă, limba cuțovlahă, limba albaneză, limbile slavice, serbo-croată, paleoslavă, bulgară, limba română și cea turcă.

Al șaptelea cuprinde studii referitoare la filologia și literatura: greacă, albaneză, bulgară, slavă, serbo-croată, română, turcă.

Ultimul capitol, al optulea, se referă la istorie și este cel mai bogat, împărțit în 60 subdiviziuni, unele privind istoria sud-Estului Europei din sec. al XV-lea pînă în zilele noastre. Un paragraf special este dedicat istoriei Traciei, un alt paragraf privește revoluția de la 1821 și eliberarea Greciei. Paragrafe speciale privesc istoria țărilor balcanice, împărțită în diferite etape. De exemplu istoria României este împărțită în opt paragrafe și anume: paragraful XLIV Istoria României (în general); XLV România înainte de sec. al 14-lea; XLVI România de la sec. al XIV-lea pînă în sec. al 18-lea; XLVII România de la sfîrșitul sec. al 18-lea pînă la prima jumătate a sec. al 19-lea; XLVIII România de la a doua jumătate a sec. al 19-lea pînă la 1917; XLIX România de la 1917 pînă la 1941; L România de la 1941 pînă la 1944 și LI România de la 1944 pînă astăzi.

Cu privire la trecutul poporului român unii din autorii bibliografiei, specialiști în limba română, au despuiat peste șaptezeci de reviste, buletine și alte periodice românești și au scos un bogat număr de fișe cu privire la limba, literatura, istoria și relațiile poporului român cu celelalte popoare balcanice. De menționat că aproape toate cărțile și periodicele românești utilizate în bibliografiate se află în depozitul bibliotecii Institutului balcanic din Salonic și pot fi consultate de istoricii greci.

Amintim că fișele bibliografice dau în general numai obișnuitele elemente bibliografice despre cartea sau articolul apărut. De asemenea sînt trecute și recenziile apărute între timp despre operele sau studiile bibliografiate, fiecare recenzie purtînd un număr în bibliografie. Găsim uneori și prezentări mai mult sau mai puțin dezvoltate, cu un rezumat al conținutului operei, din care cititorul își poate forma o ideie mai bună despre cele relatate de autor. Am fi dorit însă un număr mai mare de fișe analitice, căci numărul lor este cam redus față de totalul fișelor.

Volumul cuprinde la început o listă de prescurtări a revistelor, anuarelor, analelor etc., bibliografiate, iar la sfîrșit se publică un indice de nume și de lucrări cu trimiteri la numerele respective. În indice întîlnim foarte multe nume de autori români de diferite specialități.

Odată cu volumul V al *Bibliografiei balcanice* a apărut și un supliment masiv de XIII + 521 p., care cuprinde studii, scrise de diferiți autori: greci, albanezi, bulgari, români, ruși, sîrbi, turci, studiile scrise în altă limbă decît cea greacă sînt traduse în limba greacă, în ajutorul cercetătorilor greci.

Printre studiile publicate aici amintim cîteva, care interesează pe istoricii noștri.

Cercetătorul grec A. E. Karathanasis publică în limba greacă un studiu intitulat: *Negustorul din Salonic Hristoforos Emmanuil Salonski sau Moscos și testamentul său (București, 1853)*. În acest studiu, cercetătorul de la Institutul balcanic din Salonic publică textul testamentului negustorului Moscos, care s-a născut la Salonic și a trăit și a activat în

www.dacoromanica.ro

Nijna şi în Bucureşti. Temîndu-se ca nu cumva, după moartea sa, fratele său să risipească averea sa, s-a grăbit să-şi întocmească testamentul, în care stabileşte cum să dispună epitropii săi de întreaga sa avere, mobilă şi imobilă. Cea mai mare parte din capitalul său este destinat unor scopuri filantropice în oraşele Salonic, Bucureşti şi Nijna.

Karathanasis publică în limba greacă încă un studiu sub titlul: *Ultimele două studii despre companiile greceşti din Braşov şi Sibiu. Prezentare critică*. Este vorba de studiile publicate de Cornelia Papacostea-Danielopolu *(Organizarea şi viaţa culturală a companiei „greceşti" din Braşov (Sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea)* apărut în *Studii istorice Sud-Est Europene*, I (1974), p. 159—212) şi de Olga Cicanci *(Les statuts et les réglements de fonctionnement des compagnies grecques de Transylvanie (1636—1746) La Compagnie de Sibiu*, în „Revue des études Sud-Est Européennes", XIV (1976), p. 477—496). Cercetătorul grec s-a oprit asupra părţilor principale din cele două studii, căutînd astfel să facă cunoscute istoricilor greci preţioasele materiale utilizate în cele două lucrări, scoase din arhivele româneşti. Karathanasis termină studiul său cu un deziderat şi anume că era bine dacă cele două autoare, Danielopolu şi Cicanci, ar fi publicat textele greceşti în original, aşa cum sînt trecute în registrele din arhivele româneşti, fiindcă în felul acesta ar fi dat posibilitatea specialiştilor greci să le exploateze din punct de vedere juridic, lingvistic şi literar.

Constantinos Ap. Vacalopulos publică în limba greacă patru miscelanee, dintre care două interesează şi pe istoricii noştri şi anume: *Un izvor necunoscut despre soarta unui număr de 162 greci după insuccesul revoluţiei din Moldova şi Ţara Românească* şi *Elemente noi despre şederea domnitorului Ţării Româneşti Ioan Caragea la Pisa în 1826*.

În primul său studiu autorul se ocupă de un scurt manuscris inedit ce se află în Zentralbibliothek din Zürich, scris în limba greacă, la începutul anului 1823, de un filoelen anonim elveţian din Zürich, pe baza unor informaţii culese de la refugiaţii greci, care au luat parte activă la evenimentele petrecute în Principatele Române în 1821. Manuscrisul cuprinde ştiri preţioase despre un număr de 162 refugiaţi greci, care, după insuccesul mişcării lui Alexandru Ipsilanti în Moldova şi Ţara Românească au căutat să ajungă în portul Marsilia, ca de acolo să treacă în Grecia şi să lupte alături de compatrioţii lor pentru eliberarea patriei lor de sub jugul străin. Ei au străbătut sute de kilometri pe jos, fiind ajutaţi pe drum de patrioţi greci, dar pînă la urmă ei n-au reuşit în intenţia lor, deoarece, autorităţile franceze i-au socotit drept elemente revoluţionare periculoase şi le-a fost frică să le lase trecerea liberă, ca nu cumva să apuce drumul spre Spania şi să ajute pe revoluţionarii de acolo.

În cel de al doilea studiu al său Const. Ap. Vacalopulos face unele precizări cu privire la şederea fostului domnitor al Ţării Româneşti Ioan Caragea în oraşul italian Pisa, pe baza unor scrisori inedite şi edite, trimise de acesta marelui filoelen elveţian Jean Eynard, ce se păstrează în Biblioteca publică şi universitară din Craiova şi de care s-a ocupat şi Andrei Pippidi în articolul său *Jean Caradja et ses amis de Genève* în *Symposium, L'époque Phanariote* (Salonic, 1974).

Amintim şi un articol al cercetătorului sovietic G. L. Arş, publicat în limba rusă în „Etudes Balkaniques" din Sofia, II (1975) sub titlul: O russkol sisteme „pokravitel'stva" i o nekotoryh dlja neaselenija balkan-konec XVIII-nacalo XIX vv, în care sînt atinse şi unele probleme legate de Principatele Române. Articolul este tradus în limba greacă de Gheorghia Ioannidou-Bitsiadou.

Un alt cercetător grec, K. K. Papulidis, prezintă un scurt rezumat în limba greacă al lucrării istoricului sovietic G. L. Arş publicată la Moscova în 1976 sub titlul: *I. Kapodistria i greceskoe nacional'no osvododitel'noe dvizenie 1809—1822 gg.* Papulidis pe lîngă rezumatul operei mai publică în limba greacă şi titlurile documentelor anexate la sfîrşit de Arş, culese din arhivele sovietice.

Despre acest volum al istoricului sovietic, specialist în problemele balcanice, am publicat şi noi o recenzie în „Revista de istorie", 30 (1977), nr. 6, p. 1200—1203.

Menţionăm că articolul istoricului român Stelian Brezeanu, publicat în „Revista de istorie", 29 (1976), p. 211—222, sub titlul: *De la populaţia romanizată la Vlahii Balcaniei*, este tradus în limba greacă şi publicat în acest supliment de A. E. Karathanasis.

În încheiere vrem să accentuăm că iniţiativa Institutului balcanic din Salonic de a publica astfel de suplimente este lăudabilă, căci pune la dispoziţia istoricilor greci materiale greu accesibile oricărui cercetător şi le dă astfel posibilitatea să ia cunoştinţă de opere şi articole în care sînt tratate probleme care completează istoria Greciei sau în care sînt abordate insuficient sau eronat unele chestiuni, care au nevoie de anumite completări sau îndreptări. Ar fi bine ca şi Institutul de Studii Sud-Est Europene din Bucureşti, care dispune de specialişti în limbi balcanice, să întreprindă o atare lucrare, care va fi de mare folos istoricilor români.

Nestor Camariano

www.dacoromanica.ro

* * * DICȚIONAR CRONOLOGIC AL ȘTIINȚEI ȘI TEHNICII UNIVERSALE, Coordonator acad. Șt. Bălan, redactor-coordonator ing. Dinu-Teodor Constantinescu, București, Edit. științifică și enciclopedică 1979, 813 p.

Una din caracteristicile care marchează nivelul actual al culturii noastre spirituale este multitudinea și varietatea lucrărilor de informare generală editate în ultimele două decenii, fiind bine știut faptul că asemenea lucrări nu pot apărea decît într-un stadiu suficient de avansat al unei culturi naționale, ca un fel de încununare a acesteia. Este cu totul remarcabil faptul că, în deceniul trecut, au apărut mai multe opere lexicografice decît în întregul secol precedent.

Ne aflăm astfel într-o adevărată perioadă de *Sturm und Drang* în acest domeniu, ale cărui diferite compartimente sînt tot mai substanțial alimentate cu cele mai variate forme de dicționare, lexicoane, enciclopedii etc. Mai multe edituri (Albatros, didactică și pedagogică, Junimea și altele), pe lîngă cea specializată, Științifică și enciclopedică, se află parcă într-o continuă întrecere în a ne pune la dispoziție cele mai diferite tipuri de lucrări lexicografice, creînd astfel o diversificare nebănuită a tipurilor de dicționare și enciclopedii apărute. Să ne gîndim la „distanța" care separă epistemologic *Un dicționar al înțelepciunii* (Th. Simenschy, 4 vol., Edit. Junimea, Iași, 1970), de *Dicționarul dialectului aromân* (T. Papahagi, ed. 11, 1974), sau Dicționarul de maxime comentate (T. Vianu, Edit. științifică, 1962) de lexiconul *Muzicieni români* (V. Cosma, Edit. Muzicală, 1970)! Dacă cineva ar alcătui o bibliografie de lexicografie pentru ultimele decenii, am rămîne uimiți de cantitatea, varietatea și adesea de calitatea operelor de informare rapidă editate în anii noștri. Părticica de noosferă creată de români pe meleagurile lor se încadrează mai mult decît onorabil în zonele calitativ cele mai înalte ale noosferei întregii noastre planete.

*

Printre diversele categorii ale acestei bibliografii un loc aparte îl ocupă enciclopediile, al căror conținut poate fi organizat, după cum se știe, în trei moduri: alfabetic, pe materii (sau domenii de activitate) și cronologic. Nu este cazul de a arăta aici de ce această din urmă categorie prezintă, față de celelalte două, dificultăți mai mari de alcătuire, a căror manifestare indirectă este decelabilă în faptul că enciclopediile și dicționarele organizate cronologic au apărut — în alte părți și la noi — multă vreme după cele organizate alfabetic sau pe ramuri de activitate, probleme etc. Cu toate greutățile legate de elaborarea acestui gen de opere lexicografice, putem semnala în aceste rînduri, cu satisfacție, apariția tot mai multor enciclopedii și dicționare cronologice. Dacă la început aparițiile au fost mai rare (de ex. *Calendarul muzicii universale*, alcătuit pe zilele fiecărei luni din șirul anilor, autor J. Bratin, Edit. muzicală, 1966; *Istoria lumii în date*, A. Oțetea și colab., Edit. enciclopedică, română, 1969, *Istoria României în date*, C. C. Giurescu și colab., Edit. enciclopedică, 1971, sau *Dicționar cronologic de medicină și farmacie*, G. Brătescu, Edit. științifică și enciclopedică, 1975) — în ultimii doi ani ritmul de editare s-a accelerat dincolo de orice previziune. Citățm astfel: *Educația, învățămîntul, gîndirea pedagogică din România. Dicționar cronologic* (Șt. Birsănescu și Florela Birsănescu, Edit. didactică și pedagogică, 1978), *Învățămîntul românesc în date* (M. Bordeianu și P. Vladcovschi, Edit. Junimea, 1979); *Dicționar cronologic. Literatura română* (I. C. Chițimia și Al. Dima, Edit. științifică și enciclopedică, 1979), *Istoria sportului românesc în date* (N. Postolache, Edit. Junimea, 1979) și — în fine — *Dicționar cronologic al științei și tehnicii universale* (aceeași editură și același an).

Acesta din urmă — pe care îl vom prezenta în cele ce urmează — este cea mai impunătoare dintre operele lexicografice din categoria sa. Pentru elaborarea și editarea celor 813 p. de format 17 × 24 cm din care se compune a lucrat un amplu colectiv, compus din 19 autori, 41 de revizori științifici și 10 redactori, în afara celor doi coordonatori amintiți la început.

Cu toții au acoperit un foarte larg evantai de discipline științifice și tehnice, distribuite în trei mari capitole (p. 103—663), partea de rezistență a dicționarului cronologic:

— matematică, astronomie, fizică, mecanică, chimie;

— geologie, geografie, biologie și științe agricole;

— metalurgie, construcții de mașini, tehnică militară, mecanică de precizie, instrumente și aparate muzicale, electrotehnică, telecomunicații, industrie extractivă, industrie alimentară, industrie ușoară, materiale de construcții, arhitectură și urbanism, mobilier, construcții, transporturi rutiere, feroviare, pe apă și aerospațiale, arte grafice, fotografie și cinematografie.

Complexitatea acestui dicționar cronologic — care, așa cum arată editura, este o publicație unică în genul ei în literatura mondială de informare — impune o prezentare sistematică a cuprinsului respectiv, prezentare al cărei iz oarecum didactic este compensat credem, de o mai bună înțelegere a textului și structurii operei.

www.dacoromanica.ro

Aceasta începe cu o amplă *Introducere* semnată de acad. Șt. Bălan, din care aflăm că „Dicționarul cronologic al științei și tehnicii încearcă să prezinte cititorilor cele mai importante momente din dezvoltarea științei și tehnicii universale, cu un plus de detalii în ceea ce privește realizările științei și tehnicii românești". Utilitatea introducerii se manifestă sub mai multe aspecte. Pe de o parte ea este un succint compendiu al dezvoltării generale a științei și tehnicii, periodizarea corespunzînd formațiilor sociale din diferitele etape ale vieții omenirii, cu ideile generale și cu gîndirea dominantă respective. Pe de altă parte, introducerea pune în evidență faptul că „știința și tehnica se împletesc cu viața socială, interinfluențîndu-se" și că „cunoașterea istoriei științelor și a tehnicii este necesară pentru înțelegerea dialecticii gîndirii umane, pentru formarea orizontului cultural, pentru educarea tineretului și a adulților, pentru întărirea caracterului și a voinței oamenilor". În fine, neputîndu-se concepe perspectivă fără retrospectivă, cunoașterea trecutului și prezentului științei și tehnicii permit să se prevadă, fie și în linii mari, direcțiile de bază ale dezvoltării lor viitoare și, prin aceasta, elaborarea planurilor de acțiune și focalizarea eforturilor.

Partea întîi a dicționarului (p. 25—100) — intitulată „Cronologia științei și tehnicii universale" — prezintă pe scurt numai unele din evenimentele, obiectele sau noțiunile considerate mai importante și mai sugestive, indicîndu-se data, autorul sau descoperitorul fenomenului sau obiectului respectiv, cum și capitolul (din partea a doua) unde se dau descrieri mai ample. În partea întîi s-au introdus și fișe de informare generală asupra unor împrejurări istorice, sociale sau economice mai importante, în contextul cărora s-au petrecut evenimentele științifice sau tehnice respective.

Dacă în această parte lucrarea este structurată după o cronologie unică, în partea a doua (p.103—663) prezentarea materialului este făcută pe domenii (cele 30 citate mai sus), fiecare cu propria lui cronologie, cu observația că fenomenele, evenimentele, obiectele sau noțiunile descrise sînt mai numeroase decît în partea întîi, care apare ca un fel de selecție-sinteză a celei de a doua. Biografiile personalităților mai importante sînt inserate în cadrul disciplinei în care aceștia au activat, la anul nașterii lor. În esență, dacă prima parte a Dicționarului este o cronologie generală a științei și tehnicii, cea de-a doua este o cronologie pe domenii și pe persoane.

Partea a treia, ultima, cuprinde, în ordine alfabetică, un aparat indispensabil consultării comode și rapide a unei opere de tipul celei de față.

Acest aparat se compune din:

— indicele de nume (nume de persoane, denumiri geografice și de asociații), a cărui amploare rezultă din cele 68 de p. pe care se întinde;

— indicele de monumente, construcții și instituții (5 p.);

— indicele selectiv de noțiuni (42 p.), cuprinzînd denumiri științifice, tehnice, comerciale etc. de materiale, obiecte, legi, teorii, fenomene, operații, realizări și alte categorii noționale, începînd cu termenul *abanos* și terminînd cu *zootrop*.

Bogăția de informare a dicționarului este fericit completată cu lista personalităților care au primit premiul Nobel (fizică, chimie și fiziologie-medicină) de la început (1901) pînă în 1978 inclusiv, cu arătarea numelui și a țării laureatului, disciplina și motivul premierii.

Spre sfîrșit se află Bibliografia generală (2 p.) și Bibliografia enciclopedică selectivă (1 p.), mult mai sumare decît ar fi fost de așteptat. Lucrarea se încheie cu un Argumentum, prezentarea tradusă în limbile engleză și rusă. Între bibliografii și această prezentare bilingvă se află cei trei indici citați.

Pentru cititor sînt deosebit de utile Notele privind folosirea dicționarului (p. 18—19), unde se dau indicații referitoare la găsirea informației dorite, la modul de procedare în cazul trimiterilor și al informațiilor care privesc mai multe discipline etc. Aceste indicații sînt cu atît mai binevenite, cu cît opera discutată este în fond formată din două dicționare distincte, cu structuri și finalități diferite: un dicționar cronologic general mai concis (partea întîi) și un dicționar cronologic pe discipline mai detaliat (partea a doua). Dat fiind scopul *Notelor* ..., acestea și-ar fi găsit o plasare mai firească chiar la începutul lucrării, ca și, de altfel, *Cuprinsul*, care trebuie căutat tocmai la p. 21—22.

*

Studiul istoriei științei și tehnicii — activități decisive cu deosebire în dezvoltarea modernă a societății — este din ce în ce mai necesar, dată fiind interpătrunderea accentuată dintre științe, legătura indisolubilă a acestora cu tehnica, condiționarea lor reciprocă, necesitatea de a înțelege și consolida dezvoltarea lor. Importanța și necesitatea acestui studiu au fost pregnant subliniate de Lenin: „Ceea ce se cere în primul rînd pentru a aborda problemele din punct de vedere științific este să nu uiți conexiunea istorică fundamentală, să privești fiecare problemă din punctul de vedere al modului în care a apărut în istorie un fenomen dat și să vezi

www.dacoromanica.ro

prin prisma acestei dezvoltări, cea a devenit acest fenomen în prezent."[1]

În concordanță cu această idee, *Dicționarul cronologic* — în a cărui apariție este condensat un mare volum de muncă a amplului colectiv citat la început — este menit să îndeplinească rolul unui memorator enciclopedic, constituind în același timp o sinteză a istoriei științelor și tehnicii mondiale, cu referiri la principalele momente în care au fost obținute realizări remarcabile în România.

Dînd curs invitației făcute în primele rînduri ale *Introducerii* dicționarului (citățm: „Ca multe alte lucrări similare, rămîne ca și aceasta să fie îmbunătățită și completată în viitor cu date și precizări ce vor fi semnalate prin bunăvoința cititorilor"), ne permitem să propunem cîteva completări și îmbunătățiri, sugerate de o primă consultare a cărții.

Este vorba, mai întîi — și fără intenția de a marca cu orice preț protocronisme — de trei realizări românești anonime. Două dintre ele se bucură de recunoaștere internațională, dar cea de-a treia este cunoscută de prea puțină lume chiar în țara noastră. Astfel, în dicționar se vorbește despre turbina hidraulică a lui L. A. Pelton (1880 sau 1884), dar nu și despre *roata cu făcaie*, cu multe secole anterioară, construită și lucrînd pe baza acelorași principii. Deci, o precursoare. La vestitul „Deutsche Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik" din München se află expusă din 1905 o asemenea roată cu făcaie, purtînd inscripția „Löffelrad einer Mühle aus Rumänien".

Nu este amintit în dicționar nici vagonetul de mină de la Brad, construit în întregime din lemn (sec. XVI), cel mai vechi vehicul pe șine din lume. Un exemplar original, provenind de la minele de aur „12 Apostoli", este expus la „Verkehrsmuseum" din Berlinul occidental. Introducerea în dicționar a acestei informații[2] ar impune și introducerea termenului *macaz* la Indicele de noțiuni deoarece — lucru insuficient subliniat încă — vagonetul stă, pe șinele lui de lemn, lîngă un macaz (tot de lemn!) a cărui schemă constructivă și funcțională este exact aceea a macazului adoptat de acum vreo două secole la calea ferată.

Găsim la *Indicele de nume* pe „Yale Linus", un american despre care ni se spune (p. 69 și 405) că a inventat în 1865 broasca de siguranță cu cheie dințată care-i poartă numele. Se întîmplă însă că autorul acestor rînduri a văzut mai de mult (1942), la Muzeul din Cîmpulungul Moldovenesc, în original, niște încuietori de siguranță mari, din lemn, pentru uși și porți, vechi de mai bine de două secole (cum arăta o inscripție), a căror construcție și funcționare sînt principial identice cu acelea ale broaștei lui L. Yale. În loc de dinții triunghiulari ai cheiței metalice a lui Yale, cheia lucrată de meșterul bucovinean anonim are patru cepi (căței) de diferite înălțimi. Introdusă în broască și rotită, cheia ridică patru cepi verticali corespunzători care, prin alinierea capetelor lor pe orizontală, permit descuierea ușii sau a porții. Și în alte părți ale țării (Oltenia etc.) există asemenea construcții precursoare ale sistemului Yale.

Sînt de făcut și unele precizări de detaliu referitoare la alte priorități românești. Astfel, la p. 73 și 626 se afirmă că Al. Ciurcu și J. Buisson ar fi montat (la Paris, în anul 1882) motorul reactiv inventat de ei pe un balon al lui G. Tissandier. Acest savant și aeronaut a apreciat invenția ca fiind un nou mijloc de locomoție, dar nu a acceptat propunerea Ciurcu-Buisson de a se monta motorul reactiv pe balon, din cauza pericolului de explozie. De asemenea, trebuie rectificată afirmația (p. 240) că, în 1857, „intră în funcțiune rafinăria de la Rîfov, în partea de sud a orașului Ploiești". După cercetări de arhivă mai recente, rezultă că rafinăria de țiței a lui Marin Mehedințeanu, prima din lume, a fost instalată la bariera orașului Ploiești, la începutul drumului spre Rîfov.[3] Acest sat se află la 11 km depărtare de Ploiești, spre sud-est.

În altă ordine de idei, credem că este cazul să figureze în Dicționarul cronologic construcția podului peste Dunăre dintre cetățile Celei (lîngă Corabia) și Oescus (Ghighen, în Bulgaria), realizat de către arhitectul și hidraulicianul bizantin Theophilus Patricius. Inaugurat la 5 iulie 328[4], la numai 57 de ani după retragerea lui Aurelian, podul demonstrează importanța acordată legăturilor dintre sudul și nordul Dunării în acea epocă și se pare că împăratul Constantin cel Mare îl concepuse cu ideea recuceririi Daciei.

N-ar trebui să lipsească din lucrare numele lui J. N. Mälzel, căruia îi datorăm metronomul, atît de utilizat în muzică și în afara ei. Acest Mälzel a fost un mecanic foarte inventiv; prieten cu Beethoven, a încercat să-i corecteze surditatea cu ajutorul unor

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 29, București, 1956, p. 457.

[2] Detalii apud Dinu Moroianu și I. M. Ștefan, *Maeștrii ingeniozității românești*, București, 1976 (lucrare necitată la bibliografia dicționarului).

[3] C. M. Boncu, *Contribuții la istoria petrolului românesc*, București, 1971 (lucrare necitată la bibliografie).

[4] C. C. Giurescu și colab., *Istoria României în date*, București, 1971.

www.dacoromanica.ro

cornete acustice. Pentru că ne aflăm în domeniul muzicii, este cazul să semnalăm şi absenţa din dicţionar a sintetizatoarelor electrofonice, cu care se creează nu numai sunete artificiale, imprimabile direct pe bandă magnetică, dar şi compoziţii muzicale, reproductibile pe măsura „confecţionării" lor. Sînt bine cunoscute sintetizatoarele ANS al lui Evgheni A. Murzin, al lui Robert A. Moog şi RCA al Universităţii Columbia din New York, o construcţie impresionantă, care a costat 250 000 de dolari.

Se pot face unele propuneri de uniformizare a modului de redare a numelor complicate. Un singur exemplu, La p. 50, 212 şi 215 citim numele „Marie Riche de Prony", de unde s-ar crede că este vorba de o femeie. La p. 164 şi 731 citim însă „Gaspard Clair François Marie Riche de Prony", deci un bărbat, iar la p. 58 „G. M. Riche de Prony", nedeterminabil ca sex, după nume. În realitate este în cauză inginerul şi matematicianul Gaspard Clair François Marie Riche, care în 1828 a primit titlul de baron de Prony pentru merite deosebite (membru al Institutului Franţei etc.). Aşa cum la *Indicele de nume* s-a trecut „William Thomson (lord Kelvin)", la fel trebuia procedat şi în cazul inginerului francez — adică numele de la naştere să fie urmat, în paranteze, de titlul şi numele dobîndite în timp.

Nu se vede de ce (anul 1932, p. 414) se utilizează (în ghilimele şi fără explicaţii), termenul italian-spaniol *altoparlante* (calc de structură după francezul „haut-parleur") pentru a denumi aparatul căruia îi spunem „difuzor" sau, uneori, „megafon".

La realizările fizicianului H. G. Barkhausen (p. 434) ar fi cazul să se adauge încă una, importantă: „a introdus unitatea de măsură acustică numită fon".

O altă categorie de observaţii se referă la creatorii care s-au născut într-o ţară, au trăit în alta (sau altele) şi sînt revendicaţi multiplu. Ar fi dorit ca, în asemenea cazuri, să se dea, cît de concis, informaţii lămuritoare, pentru a se evita neclarităţi ca acelea din exemplele următoare. Astfel, savantul Boscovici (scris aici fonetic), prelat din ordinul iezuiţilor — care a făcut determinări astronomice la Galaţi şi Iaşi cu prilejul trecerii prin Moldova, în 1762, în suita ambasadorului Angliei la Constantinopol — figurează în Dicţionarul cronologic (p. 131) cu datele „Ruggiero Giuseppe Boscovich, astronom italian de origine dalmată". În dicţionarul „Il novissimo Melzi" (a 601-a mie, Milano, 1937, un fel de „Petit Larousse") citim: „Boscovich (Rug. Gius.), astronomo italiano di Ragusa (Dalmazia) ...". Savantul este însă revendicat şi în Iugoslavia, ceea ce se reflectă în „Dicţionarul enciclopedic român" vol. I, Bucureşti, 1962, unde citim, puţin derutaţi: „Rudier Josip Boščović, fizician, astronom şi filozof croat ...".

În schimb, cel care în „Petit Larousse" apare cu numele şi datele „Lagrange (comte Louis de), astronome et mathématicien français né à Turin ..." este revendicat de italieni şi figurează în dicţionarul Melzi citat în felul următor: „Lagrangia (G. Luigi, conte), astronomo e matematico, ..., nato e morto a Torino". A fost mult timp profesor la Torino şi a stat 20 de ani la Berlin (1766—1786), chemat de regele Frederic cel Mare pentru a-l înlocui pe Euler în funcţia de preşedinte al Academiei. După moartea regelui, Lagrange (avea 50 de ani) a trecut la Paris, unde s-a fixat datorită avantajelor oferite de Ludovic al XVI-lea.[5] În ambele cazuri arătate, credem că erau oportune un minimum de date biografice lămuritoare.

Încheiem aceste exemple cu citarea unei afirmaţii de la p. 376: „Wolfgang von Kempelen, creatorul jocului de şah automat, ...". Lăsînd la o parte ambiguitatea expresiei „joc de şah automat", realitatea este că acest Kempelen a construit în 1769 un (pretins!) automat-jucător de şah. Avea forma unui bufet jos, în care se afla bine ascuns un jucător viu de şah, de talie mică ... Adevăraţii jucători de şah automaţi au fost realizaţi în zilele noastre şi sînt calculatoare electronice special programate.

Repetăm că observaţiile de mai sus, ca şi altele care se pot face, sînt doar urmarea solicitării (citate) din primele rînduri ale *Introducerii* şi nu ţintesc cîtuşi de puţin să arunce umbre nejuste asupra unei lucrări de deosebită valoare şi utilitate. În ansamblul lui, *Dicţionarul cronologic al ştiinţei şi tehnicii universale* trebuie apreciat ca o operă monumentală, de mare folos cercetătorilor şi tuturor celor ce se interesează de trecutul activităţilor care au schimbat faţa lumii, făcînd ca omul să se transforme — din supusul temător al naturii — în stăpînul ei, încrezător în propriile-i forţe.

Dem. Urmă

---

[5] M.-N. Bouillet, *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*, 2 vol., Paris, 1864. 2040 p.,

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

ANUL XXXIII, 1980

GENERALITĂŢI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ŞI METODA ISTORIEI

* * * Cuvîntarea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Congresul educaţiei şi învăţămîntului 3 409
* * * Discursul solemn al tovarăşului Nicolae Ceauşescu rostit la Marea Adunare Naţională cu ocazia realegerii în funcţia supremă de preşedinte al Republicii Socialiste România 4 603
* * * Întîlnirea tovarăşului Nicolae Ceauşescu cu oamenii de ştiinţă din domeniul istoriei. Obiective prioritare ale istoricilor români la al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice . . . . . 7—8 1247
* * * Mesajul preşedintelui Nicolae Ceauşescu adresat participanţilor la cel de-al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice 9 1647
BERINDEI, DAN, Realizări şi perspective ale istoriografiei epocii moderne 7—8 1377
BERINDEI, DAN, Cel de-al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice şi participarea istoricilor români 10 1839
BOGDAN, DAMIAN, Ştiinţele speciale istorice . . . . . 7—8 1603
BOIA, LUCIAN, Studiile de istorie a istoriografiei . . . . . 7—8 1569
CERNOVODEANU, PAUL, CONSTANTIN REZACHEVICI, Înfăptuiri şi priorităţi în medievistica românească . . . . . 7—8 1281
DEMÉNY, LUDOVIC, Cercetarea istoriei naţionalităţilor conlocuitoare şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română . . . . . 7—8 1543
IONIŢĂ, GH. I., Sarcinile cercetării şi predării istoriei în lumina documentelor celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român 2 229
IONIŢĂ, GH. I., IOAN SCURTU, Coordonate majore în investigarea istoriei României dintre 1918—1980 . . . . . 7—8 1403
MIOC, DAMASCHIN, IOAN CHIPER, Editarea izvoarelor istoriei naţionale — preocupare constantă a şcolii istorice româneşti contemporane . . . . 7—8 1489
NICOLAE, colonel CONSTANTIN, Istoriografia militară românească în anii socialismului . . . . . 7—8 1521
PETRE, ZOE, RADU MANOLESCU, CONSTANTIN BUŞE, Cercetările româneşti de istorie universală din ultimele trei decenii şi jumătate . . . . . 7—8 1441
PREDA, CONSTANTIN, FLORENTINA PREDA, Contribuţia cercetărilor arheologice la cunoaşterea istoriei vechi a României . . . . . 7—8 1253
PUIA, ILIE, Principalele orientări ale Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român privind trecerea României la stadiul unei ţări cu nivel mediu de dezvoltare 1 5
ROMAN, LOUIS, Cercetările de demografie istorică . . . . . 7—8 1581
ZUB, AL., Viziune şi desfăşurare istorică la Mihail Eminescu 6 1099

Istorie contemporană

ANDONE, MONICA, Insurecţia română din august 1944 în presa elveţiană a timpului 10 1927
AXENCIUC VICTOR, Unele caracteristici economico-sociale ale evoluţiei industriale a României în deceniul al patrulea 3 487

www.dacoromanica.ro

BOLINTINEANU, ALEXANDRU, Recunoașterea și consolidarea pe plan internațional a guvernului revoluționar-democratic condus de dr. Petru Groza 2 271
BOLINTINEANU, ALEXANDRU, Contribuția României la întărirea rolului O.N.U. în viața internațională 12 2263
BOTORAN, CONSTANTIN, România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919—1920) 11 2071
BOZGA, VASILE, Raportul dintre industrie și agricultură în lumina documentelor Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român 2 237
BUȘE, CONSTANTIN, Revoluția mexicană (1910—1917), începutul luptei pentru cea de-a doua independență a Americii Latine 1 117
BUȘE, CONSTANTIN, Viața și opera lui José Carlos Mariategui (1895—1930) 12 2315
DĂSCĂLU, NICOLAE, GAVRILĂ IRINA, Adaptarea comerțului exterior al României la condițiile perioadei de trecere de la război la pace (1919—1921) 6 1119
EȘANU, LEON, Procesul de la Iași al militanților grevei generale 9 1687
IONESCU, MIHAIL E., Apogeul crizei politico-militare a regimului antonescian în preajma declanșării insurecției din august 1944 . . . . . 9 1651
IONIȚĂ, ELISABETA, Uniunea Femeilor Muncitoare din România (U.F.M.R.) 10 1905
IONIȚĂ, GH. I., Lucrețiu Pătrășcanu — un om, o epocă, un cunoscător și un iubitor de istorie 11 2144
LOGHIN, colonel LEONIDA, căpitan ALEXANDRU DUȚU, Participarea armatei române la războiul antihitlerist 4 611
MATICHESCU, OLIMPIU, Greva generală din octombrie 1920 — eveniment semnificativ în istoria mișcării muncitorești din România 9 1669
MATICHESCU, OLIMPIU, MARIN BADEA, Masele populare și frontul antihitlerist 4 627
MOISUC, VIORICA, Principiul naționalităților în noua ordine internațională de după 1918 și chestiunea revizionismului 2 285
MURGESCU, COSTIN, DAMIAN HUREZEANU, Reformele agrare din Europa după primul război mondial 11 2047
NASTOVICI, EMA, Conferința de la Bandung — moment important în lupta popoarelor afro-asiatice pentru democratizarea relațiilor economice și politice internaționale 5 917
OPREA, ION M., Contribuția României la întemeierea Societății Națiunilor . . . 10 1891
PAȘCALĂU, GHEORGHE, România și Anglia — problema securității colective și a revizuirii tratatelor (1933—1935) 6 1143
RUS, TRAIAN, Lupta comună a țărănimii române, maghiare și germane din comitatul Mureș-Turda în toamna anului 1918 pentru libertate și pământ 4 691
ȘANDRU, DUMITRU, Dobînzile împrumuturilor agricole între cele două războaie mondiale în România 1 97
TALPEȘ, IOAN, Reconsiderări politice și militare românești sub impactul ascensiunii fascismului internațional și a sporirii agresivității statelor imperialiste și revizioniste (1932—1934) 5 889
TUDOR, GHEORGHE, Activitatea desfășurată de Partidul Comunist Român în etapa actuală pentru promovarea principiilor eticii și echității socialiste 1 25
UDREA, TRAIAN, Instaurarea guvernului revoluționar-democratic în România 2 225

Istoria modernă

ADAM, IOSIF I., Contribuții privind capitalul străin în industria Transilvaniei în preajma primului război mondial 2 299
BERINDEI, DAN, Corespondența din exil a fiilor lui Dinicu Golescu. Însemnări 1 81
BERINDEI, DAN, Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu 5 823
CĂZĂNIȘTEANU, CONSTANTIN, Gîndirea și practica militară românească în slujba realizării idealului de unitate și independență națională (1821 — 1877) 4 675
CIACHIR, NICOLAE, Europa între 1815 — 1831 — reacțiune și revoluție 12 2335
CORBU, CONSTANTIN, Alexandru Candiano-Popescu — participant și cronicar al vieții politice din a doua jumătate a veacului trecut . . . 9 1737
CRISTEA, GHEORGHE, Unele probleme ale cooperației agricole de producție în istoriografia românească (1864—1944) 12 2279

www.dacoromanica.ro

FAUR, VIOREL, Aspecte ale luptei românilor din Crișana pentru afirmare culturală între 1849—1918 . . . . . 5 873
IONESCU, TRAIAN, Atitudinea diplomației franceze în problema Mării Negre și a Dunării de Jos, de la Congresul de la Paris (1856) pînă la Congresul de la Berlin (1878) 11 2125
LIVEANU, VASILE, IRINA GAVRILĂ, CONSTANȚA MOȚEI, Statistica matematică și istoria. Despre ordinea declanșării mișcărilor țărănești din 1907 . . . . . 9 1697
STAN, APOSTOL, Revoluția de la 1821 și statutul internațional al Principatelor române 5 847
TUDORAN, GEORGETA, Clasa muncitoare, mișcarea socialistă din România în perioada războiului de independență (1877—1878) 11 2087

Istorie medie

ANDRONIC, MUGUREL, Învățămîntul medieval — factor de unitate a poporului român 12 2303
BREZEANU, STELIAN, „Imperator Bulgariae et Vlachiae". În jurul genezei și semnificației termenului „Vlachia" din titulatura lui Ioniță Asan . . 4 651
CERNOVODEANU, PAUL, Comerțul Țărilor române în secolul al XVII-lea . . 6 1071
DEMÉNY, LUDOVIC, Relațiile economice dintre Transilvania și Anglia în prima jumătate a secolului al XVII-lea 11 2107
DUȚU, ALEXANDRU, POMPILIU TEODOR, Iluminismul în centrul și sud-estul Europei și implicațiile sale social-politice 12 2245
IOSIPESCU, SERGIU, Letopisețul cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești 10 1875
LEHR, LIA, Aspecte urbanistice și forme de proprietate în orașele Moldovei și Țării Românești (secolele XVI—XVII) 1 63
MATEI, M. D., Priorități cu privire la o sinteză asupra istoriei orașelor medievale din Moldova și Țara Românească 3 471
MIOC, DAMASCHIN, Prețurile din Țara Românească în secolele XV—XVI și dinamica lor 2 317
STOICESCU, NICOLAE, „Descălecat" și „întemeiere" în istoria Țării Românești 1 43
STOICESCU, NICOLAE, FLORIAN TUCĂ, Semnificația istorică a bătăliei de la Posada 10 1857
ȘERBAN, CONSTANTIN, Românii și problema orientală (1683—1713) 10 1945
ȘERBAN, CONSTANTIN, Ecouri românești în opera lui Luigi Ferdinando Marsili (250 de ani de la moarte) 11 2169

Istorie veche

BERCIU, DUMITRU, Burebista și tradiția statală 6 1027
BICHIR, GH., Dacii liberi în secolele II—IV e.n. 3 443
DAICOVICIU, HADRIAN, Epoca clasică a civilizației daco-getice 3 421
DIACONU, GHEORGHE, Noi descoperiri privind prezența romană la nordul Dunării în secolul al IV-lea 6 1063
IONIȚĂ, CECILIA, Structuri social-economice în Grecia veche. Relații agrare (sec. VIII—VI î.e.n.) 12 2353
PETOLESCU, CONSTANTIN C., Dacii în armata romană 6 1043

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

BOIA, LUCIAN, Istoria mentalităților (cu privire specială asupra școlii de la „Annales") 5 937
BOIA, LUCIAN, Reuniune preliminară privind constituirea unei comisii internaționale de istoriografie 6 1193
BERINDEI, DAN, Cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice: stadiul de pregătire 6 1179
CIACHIR, NICOLAE, România și țările balcanice în perioada 1878—1900 . . . . 2 327
CONOVICI, NICULAE, Primul simpozion național de tracologie 3 521
CONSTANTINIU, FLORIN, Sensibilități și mentalități în societatea românească a secolului al XVII-lea 1 147
GAL, IONEL, Cercetarea științifică și arhivele 6 1185

www.dacoromanica.ro

MANOLESCU, RADU, Formarea feudalismului și societatea feudală timpurie în Europa apuseană (Evoluție și tipologie) 6 1161
MAXIM, MIHAI, Egiptul otoman în secolele XVI—XVII în lumina unor noi izvoare și cercetări 4 725
PASCU, ȘTEFAN, Demografie și econogie 4 707
VOICULESCU, MARIN, GHEORGHE N. CĂZAN, Unele particularități și tendințe în procesul revoluționar din țările africane 3 507

DOCUMENTAR

AVRAM, ALEXANDRU, Imaginea poporului și problema obiectivității în cronica lui Jean Froissart 3 547
BINDER, PAUL, Date suplimentare la *Cronica observațiilor astronomice românești* 9 1787
CRUCEANĂ, PAUL ION, Puncte de vedere privind localizarea Posadei 10 1971
DJAMO DIACONIȚĂ, LUCIA, Ioan Bogdan și fondul tezaur al Academiei . . . 3 527
DOGARU, MARIA, Reconstituirea Daciei în simbol heraldic 4 743
ESKENASY, VICTOR, Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observații pe marginea unei lucrări recente 4 759
MIHAIL, PAUL, Vasile Agappi, un luptător pentru Unire 1 163
PAPACOSTEA, ȘERBAN, Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor 9 1779
PĂLTĂNEA, PAUL, Un text autograf al toastului rostit de Costache Negri la Paris la 27 decembrie 1847/8 ianuarie 1848 . . . . . 1 159
PETRESCU, GHEORGHE A., Un episod istoric din lupta poporului român contra dictatului de la Viena din 30 august 1940 . . . . . 9 1765
POPESCU-OPTAȘI, NICOLAE, Istoria Transilvaniei în preocupările științifice ale lui R. W. Seton-Watson 1 169
SIMIONESCU-DĂSCĂLESCU, ȘTEFANA, Știri noi despre relațiile diplomatice dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg 10 1981
STĂNCULESCU, FLOREA, Slujitori ai școlii românești, militanți pentru dezvoltarea activităților industriale și comerciale în prima jumătate a secolului al XIX-lea 3 537

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

BÂRZU, LIGIA, Un nou „Anonymus". Comentarii pe marginea lucrării lui André Du Nay, *The Early History of the Rumanian Language (I)* 5 953
BREZEANU, STELIAN, Comentarii pe marginea lucrării lui André du Nay, *The Early History of the Romanian Language (II)* 10 1987
DIACONU, PETRE, Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (III) . . . 2 353
DIACONU, PETRE, Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (IV) . . . 4 767

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ADĂNILOAIE, NICHITA, Activitatea Societății de științe istorice din R. S. România 11 2189
APOSTOL, GELU, Sesiunea științifică a Facultății de istorie-filozofie dedicată aniversării a 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac centralizat și independent 9 1799
BABEȘ, MIRCEA, Colocviul româno-britanic „Dacii și rolul lor în istoria Europei în vremea lui Burebista" 9 1801
CONSTANTIN, M., Sesiunea științifică privind contribuția esențială a tovarășului Nicolae Ceaușescu la reorganizarea U.T.C., la unirea mișcării tineretului în lupta împotriva fascismului, la asigurarea unei dezvoltări noi, socialiste a patriei 1 178

www.dacoromanica.ro

DAMIAN, CONSTANTIN, Şedinţă publică de comunicări la Academia R. S. România 9 1804
DAMIAN, CONSTANTIN, Premiile Academiei R. S. România pe anii 1977 şi 1978 10 2006
DOGARU, MARIA, Colocviul ştiinţific „Arheologie, arhivistică, heraldică" . . 5 978
GHEORGHE, PETRE, CONSTANTIN C. PETOLESCU, SUZANA DOLINESCU-FERCHE, RADU LUNGU, A XV-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice în anul 1979 . . . . . 6 1195
IONIŢĂ, GH. I., Faza republicană a celei de a patra Olimpiade naţionale de istoria României 6 1200
IONIŢĂ, GH. I., A VII-a reuniune a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie 9 1802
LIGOR, ALEXANDRU, Expoziţia „Tezaure ale culturii româneşti aflate în Austria" 12 2370
LUNGU, RADU, Şedinţă de comunicări la Institutul de arheologie din Bucureşti privind problema Chiliei 6 1199
MANOLESCU, RADU, Activitatea ştiinţifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie-filozofie (secţia istorie-filozofie) în anul 1979 . . . . . 5 975
MOCANU, C., Sesiunea ştiinţifică dedicată Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român organizată de Academia „Ştefan Gheorghiu" 1 177
MOCANU, CONSTANTIN, ŞENDRULESCU, ION, Sesiunea ştiinţifică „Aspecte privind contribuţia marilor istorici din ţara noastră la dezvoltarea istoriografiei româneşti" 5 556
OPRESCU, PAUL, Colocviul româno-italian de istorie 5 979
PETOLESCU, CONSTANTIN C., Simpozionul internaţional de istorie antică „Forme de schimb economic în antichitate" de la Santander 12 2372
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Cercetări în arhive şi biblioteci din R. P. Polonă 3 561
SIMIONESCU-DĂSCĂLESCU, ŞTEFANA, Călătorie de documentare în R. S. Cehoslovacă 2 366
SIMIONESCU-DĂSCĂLESCU, ŞTEFANA, Colocviul „Naţiune, stat, naţionalitate" de la Salzburg 3 561
ŞERBAN, CONSTANTIN, Al III-lea congres internaţional de turcologie . . . 1 180
ŞERBAN, CONSTANTIN, Sesiunea ştiinţifică „Lupta de veacuri a poporului român pentru unitate, independenţă naţională şi progres social" 2 364
ŞERBAN, CONSTANTIN, Sesiuni ştiinţifice consacrate aniversării naşterii lui Tudor Vladimirescu 10 2004
ŞERBAN, CONSTANTIN, A XIII-a ediţie a lectoratului de vară al Societăţii de ştiinţe istorice din R. S. România 12 2369
* * * Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1979 . . . . . 4 773
* * * Al XVI-lea Congres internaţional de istoria ştiinţei 5 981
* * * Comunicări prezentate de membrii Institutului de istorie „N. Iorga" la manifestări ştiinţifice interne şi internaţionale în anul 1979 . . . . . 4 783
* * * Dezbatere ştiinţifică la Institutul de istorie „N. Iorga" 5 559
* * * Publicaţiile membrilor Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1979 . . 4 778
* * * Sesiunea generală de rapoarte dedicată Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român organizată de Academia de ştiinţe sociale şi politice . . 2 363
* * * Sesiunea ştiinţifică de comunicări „Evoluţia organizării statale pe teritoriul României de la primul stat dac centralizat la statul socialist" 9 1797
* * * Sesiunea ştiinţifică dedicată aniversării a 30 de ani de la înfiinţarea Societăţii de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România 3 555
* * * Sesiunea ştiinţifică organizată în întîmpinarea Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român de Universitatea din Bucureşti 2 363
* * * Simpozion consacrat aniversării a 200 de ani de la naşterea lui Tudor Vladimirescu 10 2003
* * * Cronica 1 183
* * * Cronica 2 367
* * * Cronica 3 565
* * * Cronica 6 1206
* * * Cronica 9 1805
* * * Cronica 10 2008
* * * Cronica 12 2373

www.dacoromanica.ro

RECENZII

ANDREESCU, ŞTEFAN, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1980, 236 p. *(Nicolae Stoicescu)* 9 1819
ATANASIU, VICTOR, ANASTASIE IORDACHE, MIRCEA IOSA, ION M. OPREA, PAUL OPRESCU (coordonator ştiinţific Ion M. Oprea), *România în primul război mondial*, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 542 p. *(Dinu C. Giurescu)* 10 2011
BARIDON, MICHEL, *Edward Gibon et le mythe de Rome. Histoire et ideologie au siècle des lumières*. These, Université de Lille, III, 1975, 2 vol. 940 p. + repr. *(Vlad Protopopescu)* 10 2021
BĂRBULESCU, ELENA A., *Lupta maselor populare în revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă. Judeţele Olt şi Romanaţi 1944—1947*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 208 p. *(Mihail Rusenescu)* 2 369
BÂRZU, LIGIA, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1979, 110 p. *(Constantin C. Petolescu)* 6 1209
CEAUŞESCU, General-maior dr. ILIE, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Edit. militară, Bucureşti, 1980, 534 p. *(Ioan Talpeş)* 12 2375
CIOBANU, RADU ŞTEFAN, *Pe urmele lui Vlad Ţepeş*, Edit. Sport-turism, Bucureşti, 1979, 319 p. *(Constantin Şerban)* 6 1213
DOSOFTEI, *Opere*, vol. I, ediţie critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Edit. Minerva, Bucureşti, 1978, CI + 544 p. *(Aurora Ilieş)* 2 372
FĂTU, MIHAI, *Alianţe politice ale Partidului Comunist Român 1944—1947*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 371 p. *(Mihail Rusenescu)* 4 789
GOKBILGIN, M. TAYYB, *Osmanli Muesseseleri Teskilati ve Medemiyeli Tarihine Genel Bakis* (Organizarea instituţiilor otomane şi o privire generală asupra istoriei civilizaţiei lor), Edit. Edebiyat Fakültesi Mathaasi, Istanbul, 1977, VIII + 192 p. *(Mihail Guboglu)* 12 2385
HITCHINS, KEITH (ed), *Studies in East European History*, vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1977, 191 p. *(Dan A. Lăzărescu)* 4 802
JAWOROWSKI, MIECZYSLAW, *Istoria poporului român. Scurtă schiţă*, Edit. Cartea şi ştiinţa, Varşovia, 1979, 511 p. *(M. Moldoveanu, Gh. I. Ioniţă)* 9 1807
JELAVICH, CHARLES and BARBARA, *The Etablishment of the Balkan National States 1804—1920*, University of Washington Press, Seattle and London, 1977, 358 p. + 13 hărţi (A History of East Central Europe, vol. VIII) *(Paul Cernovodeanu)* 1 195
JURCA, NICOLAE, *Mişcarea socialistă şi social-democrată din România 1934—1944*, Edit. Litera, Bucureşti, 1978, 230 p. *(Aron Petric)* 3 571
KOGĂLNICEANU, MIHAIL, *Opere*, IV, Oratorie II, 1864—1878, Partea I 1864—1868, Edit. Academiei, Bucureşti, 1977, 666 p.; partea a II-a, 1874—1878, Edit. Academiei, Bucureşti, 1978, 662 p. Text stabilit, introducere, note şi comentarii de Georgeta Penelea *(Alexandru Bolintineanu)* 1 190
LAZAROVICI, GHEORGHE, *Neoliticul Banatului*, Biblioteca Musei Napocensis, Cluj-Napoca, 1979, 273 p. + 40 fig. + 18 tab. + pliante cu XXIII pl. *(Liviu Mărghitan)* 12 2382
LE GOFF, JACQUES, *Pour un autre Moyen-Age. Temps, travail et culture en Occident*, Editions Gallimard, Paris, 1978, 422 p. *(Constantin Şerban)* . . 2 382
OLTEANU, general-maior dr. CONSTANTIN, *Contribuţii la cercetarea conceptului de putere armată la români*, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 435 p. *(Eugen Bantea)* 4 793
PANTEA, AUREL, *Cuba revoluţionată şi România*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 177 p. *(Dan C. Rădulescu)* 6 1224
PAVEL, TEODOR, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor centrale (1878—1895)* Edit. Facla, Timişoara, 1979, 342 p. *(Şerban Rădulescu-Zoner)* 5 986
POIDEVIN, RAYMOND, JACQUES BARIETY, *Les relations franco-allemandes 1815—1975*, Editions Armand Colin, Paris, 1977, 373 p. *(Nicolae N. Rădulescu)* 5 583

www.dacoromanica.ro

POPA, MIRCEA N., *Primul război mondial 1914—1918*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 555 p., 24 schiţe de acţiuni militare, 45 fotografii *(Victor Atanasiu)* 2 377
RÉMOND, RENÉ, *Introduction à l'histoire de notre temps. I. L'Ancien Régime et la Revolution, 1750—1815*, Editions du Seuil, Paris, 1978, 215 p. *(Adrian Stănescu)* 9 1823
SPIELMAN, JOHN P., *Leopold I*, Thames and Hudson, London, 1977, 240 p. *(Dan A. Lăzărescu)* 1 201
STAN, APOSTOL, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi independenţă*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 454 p. *(Gh. Platon)* 3 575
THEODORESCU, RĂZVAN, *Itinerarii medievale*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1979, 195 p. + 54 pl. *(Nicolae Stoicescu)* 4 799
THOMSON, DAVID, *World History 1914—1968*, third edition, Oxford University Press, Oxford, London, New York, 1976, 166 p. *(Nicolae Dascălu)* . . . 5 996
TONK, SÁNDOR, *Erdélyiek egyetmijarása a közepkorban* (Universitari transilvăneni din evul mediu) Edit. Kriterion, Bucureşti, 1979, 399 p. *(Pavel Binder)* 6 1217
ŢUŢUI, GHEORGHE, *Evoluţia Partidului Social-Democrat din România de la frontul unic la partidul unic (mai 1944 — februarie 1948)* Edit. politică, Bucureşti, 1979, 230 p. *(Traian Udrea)* 5 983
VASSECCHI, FRANCO, *L'Italia del Risorgimento e l'Europa delle nazionalità*, Giuffrè Editore, 1978, 480 p. *(Ştefan Delureanu)* 11 2220
VITCU, DUMITRU, *Diplomaţii Unirii*, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1979, 250 p. *(Stelian Popescu)* 1 187
ZANE, G., *Studii*, Edit. Eminescu, Bucureşti, 1980, 590 p. *(Bucur Ţincu)* . . . 12 2380
* * * Academia „Ştefan Gheorghiu", *Contribuţii la studierea istoriei contemporane a României* (coordonator Nicolae Petreanu, Ştefan Lache), Edit. politică, Bucureşti, 1980, 366 p. *(Gelcu Maksutovici)* 11 2207
* * * *Afirmarea statelor naţionale independente unitare din centrul şi sud-estul Europei (1821—1923)*, coordonatori Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1979, 274 p. *(Nicolae Dascălu)* 3 581
* * * *Aperçu sur l'histoire de Corée (Jusqu'en août 1945)* Editions en langues etrangères, Pyongyang, 1977, 162 p. *(Adrian Stănescu)* 5 992
* * * *Istoria oraşului Iaşi*, vol. I, Edit. Junimea, Iaşi, 1980, 668 + 1 pl. + 103 fig. *(Alexandru Ligor)* 11 2210
* * * *Konferenca kombëtare e studimeve per Lidhen Shqiptare te Prizrenit 1878—1881* (Conferinţa naţională de studii privind Liga Albaneză de la Prizren), Academia de ştiinţe a R.P.S. Albania, Institutul de istorie Tirana, 1979, 428 p. *(Gelcu Maksutovici şi Marius Dobrescu)* 10 2018
* * * *Relaţii internaţionale în perioada interbelică, Studii*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 338 p. *(Adrian Stănescu)* 11 2214
* * * *Studii de istorie a economiei şi gîndirii economice româneşti*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 301 p. *(Daniela Buşă)* 10 2013
* * * *Studii de istorie şi teorie militară (Retrospective istorice, analize contemporane)*, coordonator ştiinţific colonel dr. Al. Gh. Savu, Edit. militară, Bucureşti, 1980, 223 p. *(Gelu Apostol)* 9 1815

REVISTA REVISTELOR

CONSTANTINESCU, RADU, „Etudes byzantines et post-byzantines", I, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1979, 309 p. 5 1001
LUNGU, RADU, „Arheologia Moldovei", IX, 1980, 152 p. 11 2225
PETOLESCU, CONSTANTIN C., „Drobeta". Muzeul Regiunii Porţilor de Fier, Drobeta-Turnu Severin, 1978, 205 p. 1 207
RĂŢOI, TUDOR, M., „Marmaţia", IV, Baia Mare, 1978, 540 p. 6 1229
RĂŢOI, TUDOR, M., Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", tom. XVI, Iaşi, 1979, 671 p. 12 2397
STROIA, MARIAN, „Revista Comisiei naţionale române pentru UNESCO", Bucureşti, anul 21 (1979) nr. 3—4, 142 p., 16 pl. 2 387
VLAD, RADU-DAN, „Revista arhivelor", an LV, vol. XL (1978), 1—4, 481 p. 10 2027

www.dacoromanica.ro

ÎNSEMNĂRI

Istoria României

ABRUDAN, PAUL, *Prefectul pașoptist Vasile Moldovan*, Edit. militară, București, 1979, 175 p. *(Valeriu Stan)* 4 815

ANDREI, NICOLAE, PAUL BARBU, *Revoluția de la 1848 în județul Dolj*, Comitetul județean Dolj al P.C.R., Craiova, 1978, 182 p. *(Robert Păiușan)* . . 5 1005

BABICI, ION, *Solidaritatea românească cu lupta antifascistă din Balcani*, Edit. politică, București, 1979, 62 p. *(Gelcu Maksutovici)* 1 213

BOGDAN, DAMIAN P., *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București, 1978, 391 p. + LXVIII planșe *(Lucia Djamo-Diaconiță)* 6 1236

BOJINCĂ, DAMASCHIN, *Scrieri*, studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 155 + LXII p. *(Victor Neumann)* 2 391

BORDEIANU, MIHAI, PETRU VLADCOVSCHI, *Învățământul românesc în date*, Edit. Junimea, Iași, 1979, 368 p. *(Ștefan Lemny)* 3 592

CĂRĂBIȘ, VASILE, *Publicații periodice din Gorj*, Târgu Jiu, 1978, 217 p. *(Olimpia Diaconescu)* 4 815

CIOROIU, CONSTANTIN, AUREL MOCANU, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca județeană Constanța, Constanța, 1978, 123 p. + ilustr. *(Gh. Dumitrașcu)* 6 1009

CONSTANTINESCU, RADU, KLAUS HENNING SCHROEDER, *Die rumänische Version der Historia destructionis Trojae des Guido delle Colonne*, Kritische Edition und Kommentar, T B L, Verlag Gunter Narr, Tübingen, 1977, 427 p. *(Constantin Vlad)* 2 397

GLODARIU, I., FL. COSTEA, I. CIUPEA, *Comana de jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Muzeul cetății Făgăraș, 1980, 131 p. + 77 fig. (Contribuții la istoria Țării Făgărașului *(Victor Eskenasy)* 12 2407

IONESCU, DIMITRIE, *Istoria orașului Buzău*, Edit. Litera, București, 1979, 243 p. *(Apostol Stan)* 9 1830

IONESCU, VIRGIL L., *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptei și gîndirii social-economice*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 220 p. *(Apostol Stan)* 5 1003

IORDACHE, ANASTASIE, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 436 p. *(Ștefan Lemny)* . . . 6 1234

MATEESCU, TUDOR, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, Direcția generală a arhivelor statului din R. S. România, București 1979, 127 p. + 8 reproduceri *(Tr. Ionescu Nișcov)* 6 1233

RETEGAN, SIMION, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)* Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 268 p. *(Victor A. Neumann)* 3 589

STAN, APOSTOL, *Renașterea armatei naționale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 265 p. *(Dorina N. Rusu)* 4 813

STOICESCU, NICOLAE, *Vlad Țepeș*, Edit. militară, București, 1979, 198 p. *(Paraschiv Marcu)* 2 393

SUCEVEANU, ALEXANDRU, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I-III e.n.*, Edit. Academiei R. S. România, „Biblioteca de arheologie", XXVIII, București, 1977, 177 p. *(George Trohani)* 1 216

ȘTEFAN, I. M., *Ceasuri de răscruce*, Edit. Eminescu, București, 1980, 294 p. *(Apostol Stan)* 10 2035

TUCĂ, FLORIAN, CONSTANTIN UCRAIN, *Locuri și monumente pașoptiste*, Edit. Sport-turism, București, 1978, 229 p. *(Dumitru Preda)* 1 214

TEODOR, DAN GH., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Edit. Junimea, Iași, 1978, 159 p. + 62 p. cu ilustrații *(Vasile Pășăilă)* 2 395

VELICHI, CONSTANTIN, *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850—1878)*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 231 p. *(Tr. Ionescu-Nișcov)* 3 590

VELICHI, CONSTANTIN N., *România și renașterea bulgară*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 334 p. *(Gelcu Maksutovici)* 12 2403

www.dacoromanica.ro

* * * *Approbatae Constitutiones*. Studiu şi traducere de dr. Alex. Herlea, dr. Valeriu Şotropa şi dr. Ioan Floca, seria „Vechile legislaţii transilvane", Sibiu, 1978, 190 p. *(Tudor Voinea)* 1 214
* * * „Cercetări arheologice", III, Muzeul de istorie al R. S. România, 1979, 472 p. *(Ana Oancea)* 11 2233
* * * *Craiova, trecut, prezent şi viitor*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 317 p. *(Petre Ardeiu)* 12 2405
* * * *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, vol. I, Edit. Kriterion, Bucureşti, 1979, 458 p. + il. *(Agneta Kreischer)* 9 1829
* * * *Gîndirea social-politică antimonarhică şi republicană în România* (antologie, studiu introductiv şi note de Gheorghe Ghimeş), Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 442 p. *(Gh. I. Ioniţă)* 4 811
* * * *Ideologie şi progres*, Edit. politică, Bucureşti, 1978, 335 p. („Antologia gîndirii social-politice revoluţionare şi democratice româneşti") *(Radu-Dan Vlad)* 5 1007
* * * *Romanian History 1848—1918. Essay from the first Dutch-Romanian Colloquium of Historians*, Utrecht, 1977, Edited by A. P. von Suodoever, „Historische Studies", XXXVI, Wolters-Nordhoff Groningen, 1979, 159 p. *(Stelian Mîndruţ)* 11 2231
* * * *Studii şi cercetări de ştiinţe sociale*, sub redacţia Vasile Rus şi Ioan Chiorean, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1979, 224 p. + fig. *(Iacob Mârza)* 11 2229
* * * *Tradiţii de solidaritate revoluţionară româno-ungară, 1884—1946. Documente şi amintiri*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 487 p. *(Stelian Mîndruţ)* . . 10 2036

Istoria universală

CĂZAN, GH (coordonator), N. Z. LUPU, C. BUŞE, E. NASTOVICI, *Documente şi texte privind lupta de eliberare antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa şi America Latină 1945—1975*, Tipografia Universităţii Bucureşti, Bucureşti, 1979, 698 p. *(Mihai Opriţescu)* 5 1013
CLARK, KENNETH, *Civilisation. A personal view*, British Broadcasting Corporation and John Murray, London, 1978, 222 p. *(Cristian Benedict)* 1 219
DOKOUPIL, VLADISLAV, *Soupis brnenskych tisku. Stnetiski do roku 1800* Catalogul tipăriturilor apărute la Brno. Vechi publicaţii pînă la 1800), Statni vedecka knihovna — Archiv mesta Brns-Musejni spolek, Brno, 1978, 603 + 34 p. cu reproduceri alb-negru *(Tr. Ionescu-Nişcov)* . . . 11 2235
GYÖRGY, RÁNKI, *1944. Marcius 19. Magyarország nemet megszállása* (19 martie 1944. Ocuparea Ungariei de germani), Kossuth Könyvkiadó, 1978, 324 p. *(Stelian Mîndruţ)* 6 1238
JARNIC, JAN URBAN, *Corespondenţă*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Tr. Ionescu-Nişcov, Documente literare, Edit. Minerva, Bucureşti, 1980, XVII + 394 p. *(Ilie Corfus)* 10 2040
KISELEVA, L. I., *Latinskie rukopisi Biblioteki Akademii Nauk S.S.S.R. Opisanie rukopisei latinskogo alfavita X—XV v.v.*, Izd. „Nauka", Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1978, 320 p. *(L. Deméng)* 3 594
KOVAČ, DUŠAN, *Od Drojspolku k politike anslusu (Nemecky imperiazmus a Rakusko do. r. 1922)* Bratislava, Vydavatel'stvo Slovenskej akadémie vied, 1979, 302 p. *(Gh. I. Florescu)* 9 1833
MAVROMATIS, LEONIDAS, *La fondation de l'empire serbe. Le kralj Milutin.* Kentron byantinon ereynon. Byzantina Keimena kai meletai, 16 Tessaloniki, 1978, 176 p. + 3 reproduceri alb-negru + 1 hartă *(Tr. Ionescu-Nişcov)* 5 1010
PULLAT, RAJMO, *Gorodskoe naşelenie Estonii s konca XVIII veka do 1940 goda. Istoriko-demografičeskoe issledovanie*, „Eesti raamat", Talinn, 1976, 223 p. + 23 foto *(Louis Roman)* 1 217
RIEDLE, BEATE, *Untersuchungen zur Kunst Neapels in Reiseberichten von 1550—1710 (mit einem Register über zietirte Orte und Kunstdenämäler im Königreich Neapel)*, München, 1977, 234 p. *(Ştefana Simionescu)* . . . 9 1835
SHPUZA, GAZMEND, *Kryengritja fshatare e Haxhi Qamilit (1914—1915)* (Răscoala ţărănească a lui Hadji-Qamil, 1914—1915), Edit. „8 Nëntori" Tirana, 1979, 172 p. *(Gelcu Maksutovici, Marius Dobrescu)* 2 400

www.dacoromanica.ro

VACALOPOULOS, APOSTOLOS, E., *Istoria neogreacă (1204 — 1975)*, Salonic, 1979, XVI + 480 p. *(Nestor Camariano)* 3 593
WIESFLECKER, H., *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Osterreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, Bd. III, *Auf der Höhe des Lebens 1500—1508*, München, 1977, 623 p. *(Ştefana Simionescu-Dăscălescu)* 6 1241
* * * *The American Revolution: Whose Revolution?*, Edited by James Kirby Martin and Karen R. Stubans, Krieger Publishing Company, Huntington, New York, 1977, 150 p. *(Marian Stroia)* 5 1012
* * * *Atti del Secondo Convegno su Mazzini e i mazziniani dedicato a Maurizio Quadrio*, Pisa, 1978, 380 p. + XVII *(Ştefan Delureanu)* 2 403
* * * *Bibliografie balcanică*, vol. V (1976), sub îngrijirea lui K. A. Dimadis, Thessaloniki, 1979, LI + 426 p. *(Nestor Camariano)* 12 2411
* * * *Bibliografie internationale d'histoire militaire*, Selection 1975—1977, Deuxième année — Tome 2, 1979, 102 p. *(Ioan Talpeş)* 6 1242
* * * „Cyrillomethodiamum" IV, (1977), Thessalonique, 158 p. + XLV p. cu reproduceri *(Tr. Ionescu-Nişcov)* 2 397
* * * *Dicţionar cronologic al ştiinţei şi tehnicii universale*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 813 p. *(Dem. Urmă)* 12 2413
* * * *Dicţionar diplomatic*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 1060 p. *(Gabriel Petric)* 3 596
* * * *Istorie universală. Epoca contemporană*, vol. II, 1939—1945, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1979, p. 363 *(Mihai Opriţescu)* 10 2039
* * * *Scriitori greci şi latini*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, 445 p. Coordonatori N. I. Barbu, Adelina Piatkowski, revizie ştiinţifică acad. Al. Graur, coordonare lexicografică N. Gheran *(Gh. Ceauşescu)* 1 222
* * * *Simon Bolivar. Ses idées fondamentales*, Synthese biographique et choix de documents par Manuel Perez Vila, Academia nacional de la historia. Comité venezolano de ciencias historicas, Caracas, 1980, 165 p. *(Constantin Şerban)* 11 2237
* * * Buletin bibliografic *(Gelu Apostol)* 4 817
* * * Sumarul periodicelor româneşti de istorie în limbi străine 5 1015
* * * Index alfabetic *(Gelu Apostol)* 12 2417

Gelu Apostol

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71261.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

MARIA COMȘA, **Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești)**, 1978, 181 p., 30 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

ION HORAȚIU CRIȘAN, **Burebista and his Time**, 1978, 253 p., 22 lei.

ALEXANDRU DUȚU, **Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural history**, 1978, 196 p., 12 lei.

MIHAIL KOGĂLNICEANU, **Opere, IV, Oratorie, II, Partea IV (1874—1878)**, 1978, 662 p., 49 lei.

OLIMPIU MATICHESCU, **Rabociala solidarnosti v Rumânii (1921—1944 gg)**; 1978, 232 p., 11 lei.

SEBATIAN MORINTZ, **Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul —carpato-balcanic**, 1978, 216 p., 21 lei.

BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUȚU, **Bucureștiul și epopeea independenței 1877—1878**, 1978, 198 p., 12 lei.

DAN BERINDEI, **Epoca Unirii**, 1979, 272 p., 16 lei.

DUMITRU VITCU, **Diplomații Unirii**, 1979, 186 p., 24 lei.

ILIE CORFUS, **Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea**, 1979, 448 p., 29 lei.

* * * **Independența României. Bibliografie**, 1979, 307 p., 31 lei.

VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, **Premise economice ale formării statului național unitar român**, 1979, 332 p., 27 lei.

MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1978, 390 p., 51 lei.

ION BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani, I, Cetatea**, 1979, 258 p., 38 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 138 p., 10 lei.

RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 162 p. 28 lei.

* * * **Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II**, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

RM ISSN CO — 3870

www.dacoromanica.ro

„I. P. Informația" c. 2696

Lei 10